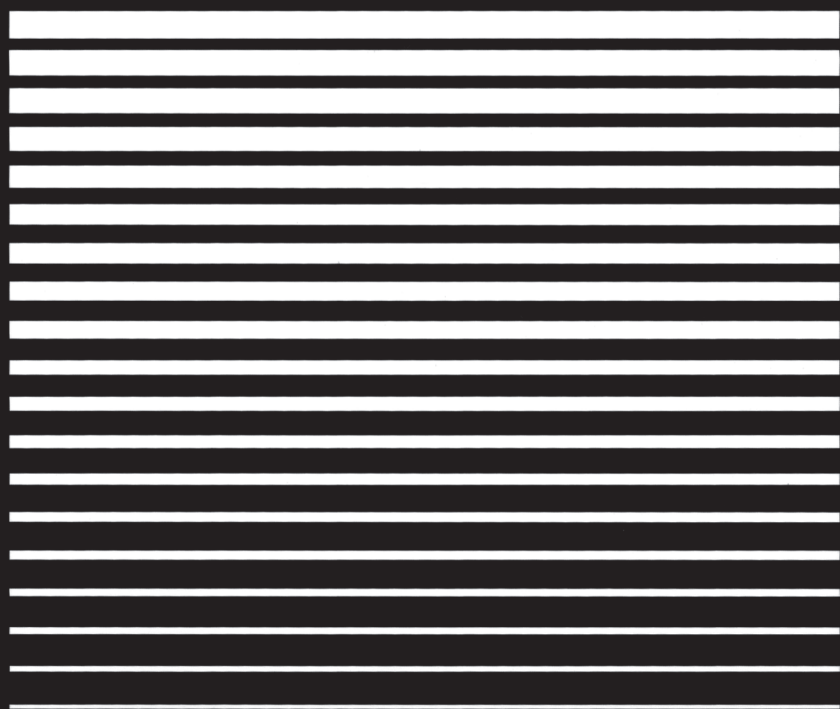

MODERNÍ *dějiny*

2 6

2 0 1 8

2

MODERNÍ DĚJINY
Časopis pro dějiny 19. a 20. století

MODERN HISTORY
Journal for the History of the 19th and 20th Century

Redakce / Editor's Office:

Vedoucí redaktor / Editor-in-chief: Jan NĚMEČEK

Výkonný redaktor / Managing Editor: Petr PROKŠ

Vědecká rada časopisu / Academic Council of the Journal:

Jana Burešová, Jan Gebhart †, Jan Hájek, Milan Hlavačka,
Drahomír Jančík, Michal Pehr, Luboš Velek

Mezinárodní vědecká rada časopisu

International Academic Council of the Journal:

Peter Becker (*Austria*), Christiane Brenner (*Germany*),
Mark Cornwall (*Great Britain*), Frank Hadler (*Germany*),
Dušan Kováč (*Slovakia*), Piotr Majewski (*Poland*),
Antoine Marès (*France*), Jelena P. Serapionová (*Russia*)

Vydává Historický ústav AV ČR, v v. i. / Publisher by the Institute of History, Prague

Časopis vychází dvakrát ročně / The journal is published twice a year

Adresa /Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 225 443 244

E-mail: proks@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/moderni-dejiny.ep>

ISSN 1210-6860

STUDIE

Marie L. Neudorfllová

Masarykův přínos ke znalosti národní historie jako konstitutivní hodnoty pro rozvoj demokracie

Masaryk's contribution to knowledge of national history as a constituent value for the progress of democracy

This essay is to some extent a response to the fact that over recent decades there has been a gross misinterpretation of history in favour of undemocratic aspects of history and the present day, and to the detriment of contextual objectivity including democratising and social national history currents. The self-knowledge of nations as one of the conditions for the progress of democracy is generally endangered. In this regard, the situation is similar to that at the end of the 19th century when Masaryk made the case for a more complete perspective on Czech history, in particular on the periods neglected for political reasons yet important in terms of national self-development, in which efforts at breaking out of destructive oppression and the positive development of the majority and the whole was a significant aspect of Czech history, an aspect fundamentally highly democratising. Since Masaryk's method of looking at history, looking at the complex democratising initiative from below in an unfavourable political context has lost none of its relevance or power in its lessons today, this essay focuses in particular on these relevant aspects of Masaryk's acts.

Key words: History, 19th and 20th Centuries, Austria-Hungary, Czechoslovakia, Tomáš G Masaryk, philosophy, dispute over the meaning of Czech history

Tento článek je rozšířením příspěvku předneseného na 11. sjezdu českých historiků v září 2017. Opodstatnění jeho obsahu opírám hlavně o posuny od postmodernismu v přístupu k historii, tak jak jsou čím dál více reflektovány v západní historické literatuře (z nichž některou zmiňuji v odkazech), a zároveň o názory hlavní přednášky profesorky Lynn Hunt na tomto sjezdu.¹ Za jednu z jejích nejdůležitějších myšlenek pokládám tu, že znalost historie by měla být užitečná veřejnosti, neboť je součástí sebeznalosti jednotlivců i národa, součástí podmínek pro rozvoj demokracie. V současnosti to je zvláště nutné, neboť slovy Lynn Hunt se o historii „velmi lže“, a to jak v „odborné literatuře“, tak v literatuře popularizující. Pro toto tvrzení máme silnou oporu v české historii od 19. století – problematikou s tím spojenou se zabýval již T. G. Masaryk, včetně přístupů, které znalost historie limitují nebo pokrývají, i těch, které přispívají ke komplexnějším znalostem historie a možnosti se z ní poučit. Porozumět světu, ve kterém žijeme, je zásadně důležité pro rozvíjení politické a mravní dospělosti lidí a zvyšování iniciativy ze strany veřejnosti ve prospěch obecného dobra, ve prospěch demokracie.

Když sledujeme literaturu posledního čtvrtstoletí, která se zabývá českou moderní historií, jeví se pět aspektů jako nebezpečných pro objektivní pohled na historii a pro její vztah k soudržnosti českého národa a rozvoji demokracie.

1) Rychle stoupá produkce úzce specializované literatury, v níž se na jedné straně ztrácí širší konkrétní společenský, sociální a politický kontext a na straně druhé rostou téměř spekulativní přístupy k historii, které mají vliv na veřejnost. Nedostatečný prostor dostávají zvláště pojmy demokratizace, demokracie, humanitní hodnoty, národní historie, vývoj, pokrok či politická kultura.

2) V převládajícím spojení demokracie s liberalismem či spíše s neoliberalismem, se ztrácí konfliktní rozdílnost hodnot, na kterých stojí demokracie se svým duchovním, kulturním, mravním a vzdělávacím základem, a mezi liberalismem, jehož základ je individualistický, globalizační, materialistický a destruktivně konkurenční.

¹ Profesorka Lynn Hunt (University of California, Los Angeles) ve své přednášce předložila řadu nesmírně důležitých témat souvisejících s problémy současných přístupů k historii, které považuje převážně za lživé. Nejzávažnější z jejích názorů se týkal obhajoby možnosti „dosažení pravdy“ v pohledu na historii. Vytváří pojem „profesionální interpretace dějin“ (proti postmoderním přístupům) obsahující metodu čelit a vyvracet šířeně nepravdy a lži v interpretacích historie ve prospěch určitých mocenských skupin. Nepřijatelné interpretace historie dala do souvislosti i s filosofy, např. s Michelem Foucaultem či Jacquesem Derridou. Zdůraznila, že pohled a interpretace historie by měla být užitečná veřejnosti. (Snad by se dalo doplnit, že pohled a interpretace historie z hlediska jejich spojení s demokratickou retrospektivou a perspektivou je širší a více legitimní než pohledy jiné). V poslední třetině své přednášky se postavila kriticky jak k úzce pojaté historii na bázi národ-stát, tak ke konceptu „globální historie“, svým obsahem velmi limitovaném, obvykle omezeném jen na ekonomickou dimenzi. Zdůvodňovala však, že důraz na „národní historii“ je nejen legitimní, ale nutný z řady hledisek, zvláště kulturního a demokratického.

3) V důsledku falešného předpokladu, že zavedení formálních demokratických institucí a liberálních svobod, včetně lidských a politických práv, zaručí funkčnost demokracie, se téměř neotvírá *otázka podmínek*, včetně historických, kulturních, etických a sociálních, pro úspěšné fungování demokracie. Nedostatečně kritická pozornost se rovněž věnuje segmentům společnosti a jejím hodnotám, které nejsou slučitelné s demokracií a které brzdí její rozvoj (katolická církev, korporace zvláště nadnárodní, a s nimi spjaté politicko-mocenské vrstvy, řada ideologií a náboženství atd.).

4) V české historiografii zůstalo téměř bez hlubší reflexe, že neokonzervativní a korporátní globalistické tlaky, tradičně oslabující demokracii i na Západě, se od 90. let 20. století nekriticky přenášely i k nám. Důsledkem je podceňování národní historie, atomizovaný a nevyvážený přístup k historii, narušování konceptu většiny nutného pro demokracii (historie všedního dne, krátké časové úseky, gender, přílišná tolerance vůči kontroverzním osobnostem, menšiny, nedostatečný kontext, zvláště sociální, alternativní historie atd.). Tím se záměrně oslabuje kulturní a historická soudržnost národa, podemílají se *osvícenské a vědecké základy* přístupu k historii, jejich spojení s lidským pokrokem, úroveň společnosti, s rozvojem demokracie.

5) Nastíněná situace se u nás v mnohém podobá stavu ke konci 19. století, kdy převládal pozitivistický přístup k historii, s příklonem ke katolictví a habsburské monarchii, s nedostatkem kritického pohledu na důležité aspekty myšlenkového, sociálního, politického a kulturního kontextu, na širší vývojové souvislosti.

S těmito pěti aspekty souvisí problém podemílání důkladné sebeznalosti národů, což je problém politický (korporativní tlaky, EU, granty atd.). Je to obecnější a uměle vytvářený problém ve prospěch nedemokratických sil, podobně jako tomu bylo v 19. století, kdy v historiografii převažoval pozitivismus a důraz na středověk. Nedostatečně demokratické mocenské vrstvy jsou trvale v konfliktu s osvícenskými demokratizačními a vzdělávacími snahami, neboť si jsou dobře vědomy, že historicky dobře poučený národ a vzdělaná veřejnost, schopná kontrolovat mocenskou vrstvu ve prospěch obecného dobra a demokracie, jsou nebezpečné pro jejich privilegia a moc.² K tomuto kontextu již dnes na Západě existuje početná literatura.³

² Čeští osvícenci-obrozenci kladli velký důraz na vzdělání jako cestu k pozvednutí úrovně národa, dokonce i k jeho větší svobodě. Svou inspiraci čerpali hlavně ze dvou zdrojů: z víry, že český národ svou historií ukázal, že je schopen se vymanit ze svého područí a z osvícenské literatury, která navzdory cenzuře, zákazům a postihům se do Čech mezi inteligenci dostávala. Za své vlastenecké přístupy byli často pronásledováni rakouskou vládou. Zakladatel vědeckého českého dějepisectví a český politik František Palacký svými obsáhlými *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě* (dílo vycházelo od r. 1832 téměř do konce Palackého života r. 1876) přispěl jako první k důkladnější historické sebeznalosti českého národa, zvláště reformačního období. Už v jeho díle byly obsaženy základy filosofie české historie. V tomto smyslu začala na Palackého navazovat až řada mladých historiků začátkem 20. století, a to vli-

I přes rozšiřování vědecké metody v přístupu k české historii v poslední čtvrtině 19. století určitá témata historie nebyla mocensky vítána, podstata jiných byla redukována hlavně vlivem pozitivismu i mocenských, ba i akademických autorit.⁴ To neušlo v 90. letech 19. století Masarykovi, který sdílel s osvícenci přesvědčení, že důkladná znalost národní historie v civilizačním kontextu byla důležitá jak pro integritu a úroveň národů, tak z hlediska politicko-demokratizačního. Demokracie byl jediný politický koncept beroucí ohled na úroveň a potřeby většiny i celku a ne na úkor slabších. Rozvoj funkční, sociálně, kulturně a mravně orientované demokracie byl závislý na vysokém stupni integrace společnosti, kterou národ vytvářel hlavně svou historickou a kulturní dimenzí.

Masaryk chtěl povzbudit především mladé historiky k rozšíření pohledu na českou historii, včetně opomíjených období (reformace a obrození) a problémů (sociálních, národních, mravních, ideologických) a k přijetí metod i z jiných obo-

vem T. G. Masaryka. Viz poznámka č. 27. Pro sebeznalost národa a jeho orientaci byla podobně důležitá činnost Karla Havlíčka Borovského, již přispíval hlavně ke znalostem potřebným pro zodpovědnou účast veřejnosti v politické oblasti. Jeho pronásledování rakouskou vládou je obecně známo. Masaryk považoval jeho žurnalistickou práci za stále relevantní v kontextu demokratizace a formování politické dospělosti veřejnosti a napsal o jeho názorech objemnou knihu: T. G. MASARYK, *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*, Praha 1896. Zatímco Palacký se soustředil na silné, pozitivní stránky české historie, Havlíček spíše na to, jak znalostmi překonat soudobou politickou nedospělost české veřejnosti. Přijetí humanitních a demokratizačních hodnot bylo základní.

³ Například Brad EVANS a Henry A. GIROUX, *Disposable Future. The Seduction of Violence in the Age of Spectacle*, USA 2015, 280 s. Kromě jiného se tito autoři zabývají problémem nepřiměřeného násilí v západní kultuře, které podemílá mravní a politickou dospělost lidí, a tím i důležitost podmínek pro existenci demokracie. Z jiného úhlu pohledu se problematikou záměrného udržování veřejnosti v nedostatečné a zkreslené informovanosti a neschopnosti rozlišovat důležité od nedůležitého zabývá kniha: John LLOYD, *Journalism in an Age of Terror*, London – New York, 2017, 252 s. Relevantní je také Carlo Alberto BRIOSCHI, *Corruption. A Short History*, USA, 2017, 263 s. Tématem současného podemílání sebedůvěry českého národa se na základě specifických příkladů zabývá Eva HAHNOVÁ, *Češi o Česích. Dnešní spory o dějiny*. Praha 2018, 267 s. Velmi kriticky rozebírá například názory Jana Patočky, měnící se pod vlivem politických změn, účelové překrucování reality v díle Podiven (P. Pithart, P. Příhoda, M. Otáhal) v podstatě v souladu s nenávisťnými německými přístupy k české historii i realitě, i názory Václava Bělohradského postrádající objektivní historické znalosti.

⁴ O tomto problému psal již před r. 1914 například Jindřich Vančura: *Čím se Masaryk zavděl českému dějepisu*, in: Edvard BENEŠ – František DRTINA – František KREJČÍ – Jan HERBEN (eds.), T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, Praha 1911, s. 125–234. Tento článek inspiroval desetiletí trvající polemiky, zpočátku dost neurvalé, o Masarykových přístupech k historii oproti přístupům Jaroslava Golla a Josefa Pekaře. Polemik se zúčastnila dlouhá řada historiků a publicistů jak před r. 1914, tak po r. 1918. Většina relevantních článků je ve sbornících Miloš HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, Praha 1995 a *Spor o smysl českých dějin, 1938–1989*, Praha 2006. Z příspěvků vyplývá hlavně Masarykovo širší pojmání historie, než bylo pozitivistické, důležitost znalostí historie k rozvoji úrovně národa a demokracie a jeho přesvědčení, že vývoj není jen něco samovolného, ale je ovlivňován vědomým úsilím lidí, což legitimuje jak koncept filosofie dějin, tak koncept smyslu dějin.

rů – filosofie, sociologie, ekonomie atd. Sdílel s řadou osvěvců (Johann G. Herder, Jean Jacques Rousseau, Voltaire), a zvláště s Františkem Palackým a K. Havlíčkem názor, že v důsledku své hluboké historické zakořeněnosti jsou národy přirozené entity lidské existence, přirozenější, soudržnější a trvalejší než státy. Dokazoval, že v zájmu stability a pozitivního rozvoje společnosti, zmenšení útlaku a lidštější organizace společnosti by i politická organizace států měla tuto skutečnost respektovat.⁵ Zároveň tlaky zdola, často násilné, postupně měnily charakter států ve prospěch občanských principů. Ale mocenské síly se většinou nevzdávají hledání prostředků, včetně násilných, jak demokratizačnímu vývoji bránit.

Vzhledem k určitým podobnostem problémů mezi současností a obdobím před r. 1914 a vzhledem k Masarykovu úspěchu tuto situaci ovlivňovat, jeví se jako legitimní hledat v jeho přístupu poučení i pro současnost. Podstatný rozdíl je však v tom, že v minulosti se demokratizace rozšiřovala ve spojení s rostoucí vnitřní přirozenou integrací národů, v současnosti se však tato integrace mocensky různě oslabuje a omezuje, dokonce se předstírá, že materialistický a individualistický ekonomický neoliberalismus je totožný s demokracií.

Trvale naléhavý zůstává osvěcenský princip, že „z hlediska demokratizace a směřování k politické demokracii je potřeba důkladné vzdělání a sebeznalost národů, rozumět světu, ve kterém lidé žijí, aby mohli své přirozené schopnosti uplatnit ve prospěch svůj, společnosti, obecného dobra“. Není jiný ideál a systém, který svou podstatou a uspořádáním, svým principem rovnosti a spravedlnosti umožňuje slušnou úroveň většiny i celku, než je demokratický. Součástí demokratické orientace je i úsilí čelit tlakům mocenských vrstev po privilegiích na úkor celku. Přes všechny problémy se v minulosti dospívající evropské národy ukázaly být v tomto směru nejefektivnější a staly se pro rozvoj demokracie nezastupitelné.⁶ Jejich mnohovýstevná soudržnost – sdílený jazyk, území, kultura, historie, tradice, zkušenosti, vzdělávání atd. – vytvořila moderní společnost a optimální základ pro veřejnou politickou dimenzi, pro efektivní komunikaci, pro identifikaci společných potřeb, zájmů, pro individuální a kolektivní iniciativu a pro kompromisy ve prospěch veřejného dobra.

Demokratické a měnící se liberální hodnoty se vyvíjely zároveň, avšak převaha byla vždy na straně liberálně-ekonomických materialistických hodnot, které více či méně brzdily rozvoj demokracie a vedly k násilným konfliktům. Masaryk rozebíral slabiny liberalismu ohledně možného rozvíjení demokracie

⁵ Například T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus. Spisy* T. G. Masaryka, sv. 6, Praha 2000, s. 23–26, 69–70, 73, 81–82, 85, 92, 96.

⁶ Kromě autorů zmíněných v poznámce 3, se důležitosti integrované kolektivity, zvláště národa, pro rozvoj demokracie na Západě zabývá v posledních dvou desetiletích řada dalších autorů: např. Robert DAHL, *O demokracii*. (Přeložil J. Foltýn), Praha 2001 (orig. 1998); John DUNN, *Democracy. A History*, USA; 2005; Charles TILLY, *Democracy*, New York 2007; a další.

v řadě článků i projevů, zvláště pokud jde o podceňování kolektivní identity včetně národní, mravní dimenze, významu historie a kultury, sociálních problémů, ideje rovnosti a spravedlnosti. Proto podobně jako Karel Havlíček a František Palacký odmítal přijímaný částí inteligence politický a ekonomický liberalismus jako hlavní záruku obecného pokroku, závislého hlavně na „svobodě“ a vytváření bohatství jakýmkoli způsobem.⁷ Kladl na první místo humanitní a demokratické hodnoty, jejich osvětské kořeny, málo známou návaznost na Dobrovského, Herdera, Kollára, Palackého, Havlíčka. Vítal proces odklánění se od útěšného, ale nerealistického slovanství k důvěře v hodnotu češství a v hodnotu vlastní iniciativy ve prospěch svých potřeb. Součástí tohoto přístupu bylo, aby národ rozuměl sobě i světu, ve které žil, včetně historie. Masaryk uznával, že nižší úroveň českého národa souvisela s jeho nerovnoprávným postavením v habsburské říši, ale věřil v možnost větší vlastní iniciativy národa i za daných podmínek, ve spojení s dobrou úrovní vzdělání, zvláště humanitního, s určitou národní filosofií, případně programem (Palacký).⁸ A hlavně vnímal úroveň národů jako otázku vývoje, odmítal soudobý názor, že jsou národy více a méně schopné, národy určené pro ovládání slabších národů, a národy určené k závislosti. To, že národ byl velký, ještě neznamenalo, že byl lepší, často spíše naopak. Velikost byla příliš často odrazem expanze značně brutálními prostředky.

Masaryk nepovažoval za náhodu, že obrozenecké sémě důrazu na široký kulturní rozvoj českého národa přinášelo obdivuhodné výsledky ve všech oblastech národního života, zvláště v kultuře, ve školství a postupně i v oblasti ekonomické. Ale již koncem 80. let 19. století pozoroval, že přílišným vlivem liberalismu i marxismu převážila víra ve všemocnost politiky a ekonomiky a nastávala určitá stagnace v kulturní oblasti v širokém smyslu. V důsledku nehezkých rukopisných bojů pochopil, jak malá byla historická sebeznanost Čechů, jak křehká byla jejich sebedůvěra, trvale snižovaná německými a katolickými přístupy, po-

⁷ Masaryk kritizoval málo konstruktivní liberální hodnoty v řadě prací, ale pro mladou inteligenci, která byla v zajetí poněkud destruktivního konceptu osobní svobody, zvláště víry ve volnou lásku jako osvobozující a inspirační sílu, psal na svou dobu nezvykle otevřeně o dlouhodobě negativních a tragických důsledcích takového přístupu, zvláště na zdraví, včetně žen a dětí. Snažil se mladé lidi orientovat na zodpovědné přístupy k sobě, druhým i ke společnosti. Intelektuálně vyvracel liberální princip „vědu pro vědu“ a „umění pro umění“. Liberalismem se zabýval zvláště v publikaci *Naše nynější krise*, Praha 1895. Později také v *Otázce sociální*, Praha 1898. Uznával ideologii a principy liberalismu jako užitečné v odporu vůči absolutismu a feudalismu, ale pro pozitivní rozvoj a demokratizaci moderní společnosti nedostatečně prospěšné. V tom se střetl s Josefem Kaizlem, který vnímal liberalismus jako dostatečnou záruku pokroku a důstojné existence českého národa. Josef KAIZL, *České myšlenky*, Praha 1895. Masaryk knihu kritizoval v článcích: *Dr. Josef Kaizl: České myšlenky*, Čas, 21, 28. 12. 1895, s. 817–829 a *Pryč s Kollárem a Palackým*, Čas, 22, 22. 2. 1896, s. 124–125. Viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 98–121.

⁸ Masaryk shrnul národnostní filosofii větších evropských národů v řadě přednášek. Zmíňme alespoň: *Národnostní filosofie doby nejnovější*, in: T. G. MASARYK, *Z bojů o náboženství*. Texty z let 1904–1906, Spisy T. G. Masaryka, sv. 26, Praha 2014, s. 11–20.

hlížejíci na Čechy jako národ méněcenný a značně kacířský.⁹ Povzbudit pozitivní změnu, obrátil se po vzoru Palackého pro inspiraci k málo známé minulosti – k reformaci a k obrození, které nazval „velkou českou historií“.¹⁰ A vydal začátkem roku 1895 *Českou otázku*.¹¹

S kritickým nadhledem v ní dokazoval, že od středověku to byly hlavně určité humanitní ideály a odvážné intelektuální a kolektivní tlaky proti nesvobodě a nemravnosti mocných, zvláště proti katolické církvi, které posouvaly společnost k lidštější a vyšší myšlenkové úrovni. Kořeny těchto humanitních ideálů byly v lidské přirozenosti, v původním křesťanství a v reformaci, s jejím větším respektem pro svobodu lidí, pro rozvíjení jejich pozitivního potenciálu, pro mravnost, pro pravdu poznanou. Osvícenství a Velká francouzská revoluce tyto ideály rozšířily o ideu vývoje a pokroku, o práva jednotlivců i národů. Dokonce i o ideu rovnoprávnosti národů. Byly to vždy specifické ideály, obecněji přijaté, které byly v pozadí úsilí o povznesení lidí z útlaku, nespravedlnosti, ponižení.

Klíč k lidštější společnosti, k nápravě věcí veřejných T. G. Masaryk viděl v obecném přijetí humanitních a demokratických hodnot, reflektovaných v osobní filosofii lidí, ve vzdělání, včetně historie, v institucích, v národním programu, v politice.¹² Znovu připomínám, že si nedělal iluze, že existuje dokonalá rovnost lidí, spravedlnost a dokonalá demokracie, ale jen trvalé efektivní úsilí směřovat

⁹ Nebyly to jen osobnosti známé svým nepřátelstvím k Čechům a jejich demokratismu, jako byl Karel Schwarzenberg, Theodor Mommsen, Eduard Hartmann a další, které T. G. Masaryk citoval ve svých parlamentních projevech zvláště v období 1907–1914. Byla to celková atmosféra nepřátelství a pohrdání vůči menším slovanským národům v habsburské monarchii, kde měli vládnoucí postavení rakouští Němci a Maďaři a odmítali princip rovnoprávnosti. Požadavek potřeby respektu velkých národů vůči malým Masaryk odůvodňoval nejnaléhavěji v *Nové Evropě*, Praha 1920. V tomto ohledu je velmi poučná publikace, Eva HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*, Praha 2014, 723 s.

¹⁰ Pokud to absolutistické poměry jen trochu dovozovaly, čeští obrozenci od konce 18. století připomínali některé aspekty české reformace, rozvíjeli její kulturní aspekty, zvláště jazyk, a to i navzdory strachu z existenčního postižení, které mnohé potkávalo až do 60. let 19. století. Unikátní ilustrací hlubokého pochopení pro situaci českého národa představuje například působení Bernarda Bolzana na Universitě Karlově (před tím, než byl zbaven možnosti přednášet ve 20. letech 19. století pro své sociální citění.). Bolzano v přednáškách (německy) a exhortách nabádal české studenty, aby se zajímali o slavnou historii svého národa. Nízkou sociální a kulturní úroveň českého národa spatřoval jako důsledek nešťastné a nespravedlivé historie po Bílé hoře. Např. B. BOLZANO, *O lásce k vlasti*, in: Bernard BOLZANO, *Exhorty*, Praha 2006, s. 184–212.

¹¹ T. G. MASARYK, *Česká otázka*, Praha 1895.

¹² Shrnutí Masarykova chápání hlavních aspektů humanitního ideálu nacházíme v publikaci T. G. MASARYK, *Ideály humanitní*, Praha 1901; nejnověji otištěno in: TÝŽ, *Ideály humanitní a texty z let 1901–1903*. Spisy T. G. Masaryka, sv. 25, Praha 2011, s. 38–70. Masarykova koncepce „humanitní demokracie“ je rozebrána například v článku Marie L. NEUDORFLOVÁ, *Zapomenutý koncept Masarykovy „humanitní demokracie“*, in: Milan ŘEPA, (ed.), 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly, Praha 2008, s. 243–256.

k těmto hodnotám v zájmu obecného dobra, a v kontextu existujících a přicházejících problémů. Poučení z historie dávalo i naději na prevenci destruktivních konfliktů a zvratů silami, které vnímaly společnost hlavně z hlediska svých privilegií, zisků a moci a demokracii, včetně sociální, odmítaly.

Širší, vědecké přístupy k historii, prosazující se v době osvícenství, umožňovaly osvícencům formovat *filosofii dějin* (Voltaire, Herder, Kollár, Palacký), s důrazem na vědomou reflexi historické kontinuity snah lidí dosáhnout důstojné a svobodné existence. Součástí této projekce organizace společnosti byla opodstatněná víra v pozitivní potenciál národů, včetně nepriviligovaných, a v jejich přirozené právo na existenci, rozvoj podle svých možností a v právo na respekt. Národ začal být dokonce pojímán jako mravní a právní osoba. Masaryk připomněl, že Palacký odůvodnil přirozené právo i mravnost přímo z evangelia: „Pramenem rovnoprávnosti národů a přirozeného práva“ je mu biblické „...čeho sobě nechceš, jinému nečiň“. Tak učinil „božnost“ ... „základním pojmem své filosofie českého národa“. Zároveň Palacký považoval politiku za legitimní a potenciálně účinný prostředek, kterým bylo možné se žádoucích cílů domoci.¹³ V tomto kontextu, specificky v revolučním roce 1848, začala hrát znovu v politickém úsilí české politiky svou roli idea české státnosti, dovršená r. 1918. Masaryk považoval za vážný problém, že přirozené právo začalo být koncem 19. století zpochybňováno.¹⁴ Přitom 19. století je účelově již po několik desetiletí označováno za století nacionalismu, ač ve skutečnosti bylo pokračováním osvícenství v praxi ve smyslu úsilí o demokratizaci společností.

Myšlenka svobody, rovnosti lidí, jejich práva na důstojný život a sociální spravedlnost se šířila Evropou jako lavina, bez ohledu na hranice. Samozřejmě, s nutností přizpůsobovat tyto hodnoty a principy rozdílným podmínkám národů a států, rozdílným podmínkám historickým, kulturním, politickým, hospodářským a sociálním. Nositelem a šířitelem nového pojetí života byla hlavně svobodomyslná inteligence na všech úrovních společnosti. Také pojmy společnost a národ dostávaly nový širší význam, v němž bylo důležité vědomí kolektivní identity, vědomí, že kolektivní sounáležitost může být zdrojem síly proti mocným a jejich privilegiím, zdrojem užitečné síly v úsilí o spravedlnost a úroveň většiny jednotlivců i celku. Většina jednotlivců brzy pochopila, že jejich kolektivní, zvláště národní identita, byla zrovna tak důležitá, či spíše důležitější, než identita individuální. Ta byla určována hlavně jazykem, kulturou, společenským zařazením, územím, kdežto kolektivní identita v sobě obsahovala znalost historie, politický a sociální náboj, ideál, jež bylo možné uskutečnit za určitých podmínek společným úsilím.

Je téměř nepochopitelné, jak může být tento proces, jenž byl vlastní hlavně 19. století, nazýván nacionalismem. Snad jen ve světle skutečnosti, že v Evropě,

¹³ T. G. MASARYK, *Česká otázka*, (2000) s. 73

¹⁴ Tamtéž, s. 23–26, 40, 41, 81.

zvláště střední, existoval značný počet slovanských nesvobodných národů, oběti hlavně nejrůznější násilné expanze velkých států. Tyto nerovnoprávné národy cítily právo a povinnost usilovat o svou integritu, identitu a rovnoprávnost rozvíjet se jako národy privilegované, k čemuž jim pomáhala i znalost historie. Jejich postoje začaly být nazývány „nacionalismem“, a to převážně v negativním smyslu.¹⁵ Velkým národům, které považovaly svou expanzi v podstatě za právo, za znak své superiority, se musela snaha malých národů o respekt a rovnoprávnost zdát jako trestuhodná opovážlivost a podle toho se většinou k menším národům chovaly. Z jiného úhlu pohledu to vlastně znamená, že velké národy trpěly excesivním stupněm nacionalismu namířeného proti slabším národům, jejichž sebeúctu a sebevědomí různým způsobem ponižovaly a možnosti rozvoje jejich úrovně vědomě brzdily. Konflikty vyplývající z této situace (minulé i přítomné) nejenže nejsou dostatečně zkoumány, ale ani v současnosti mocní jejich zkoumání nevítají, naopak.¹⁶

Masaryk uznával existenci i důležitost trvalého přirozeného, nenásilného, prolínání idejí a vlivů různých evropských myslitelů i kultur.¹⁷ Odmítal však soudobou módní ideu kosmopolitismu, propagovanou velkými státy, neboť ve skutečnosti znamenala opět ignorování identity, potřeb a pozitivního potenciálu malých národů. Vlastně opět znamenala ospravedlnění expanze silnějších na úkor slabších, což Masaryk odmítal z mravního i praktického hlediska. Jeho relevantní názory obsahovaly i argument, že vzhledem ke stupni úrovně menších národů v Evropě – kulturní, ekonomické, sociální – v oblasti individuální i společenské, by úsilí absorbovat malé národy velkými přineslo jen destrukci, která by velmi ochudila celou civilizaci a nepřinesla mnoho pozitivního ani vítězům. Naopak by

¹⁵ V kontextu střední Evropy má pojem nacionalismus převážně negativní konotaci. Zároveň v současnosti i z ostatních příbuzných pojmů, jako jsou vlastenectví, vlast, vlastenec, mizí původní vyhraněně pozitivní smysl pod tlakem neoliberalní a globalizační terminologie i ideologie, která odsunuje národní entity do bezvýznamnosti se všemi negativními důsledky. V angličtině má pojem „nationalism“ širší obsah a může mít jak pozitivní, tak negativní význam, záleží na kontextu.

¹⁶ Po pádu komunismu a s rostoucím vlivem postmodernismu se začaly proměňovat přístupy nejen k současnosti, ale i k historii. Jejich společným aspektem je atomizovaná percepce, která se v historické produkci projevuje přílišnou specializací, přílišným soustředěním na soukromé, specifické, spekulativní. Tento neradostný proces a systém je podporován požadavky kladenými na historiky, aby vydávali neúměrný počet publikací, na jejich specifické hodnocení, granty atd., což dává jen málo prostoru pro dlouhodobý výzkum a jeho výsledky. Dalo by se dokonce říci, že tímto způsobem je omezována akademická svoboda i existenční jistota historiků. Velmi problematickým principem Akademie věd České republiky je hodnocení prací na základě jejich přijetí v západoevropských a amerických „impaktovaných“ časopisech a institucích. Tento princip do značné míry znehodnocuje práce seriózních historiků zabývajících se například historií balkánských národů, českou a slovenskou historií atd. Hodnocení prací má samozřejmě vliv na financování vědecké práce historiků.

¹⁷ T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 15, 20–21, 42, 49.

kladla jen základy k novým konfliktům. Zejména německý pangermanismus byl pro Čechy a jejich národ nebezpečný.¹⁸

Masaryk zdůrazňoval, že respekt k malým národům a jejich identitě, historii, kultuře, podmínkám a možnostem jejich pozitivního rozvoje, se přímo týká možností rozvíjet demokracii. Této problematice věnoval pozornost zvláště v *České otázce* a v *Nové Evropě*. Argumentoval, že i malé národy v Evropě, většinou vlastním úsilím a navzdory mocenským podmínkám, dosáhly úrovně, která zasluhuje obecný respekt k jejich kultuře, jazyku, náboženství, historii, území a celkovým podmínkám, které měl každý národ jiné. Jejich rozvoj byl pro něj otázkou vzájemného kritického ovlivňování¹⁹ a obecně podmínek k vývoji, jež byly většinou určovány politickou konstelací mocností. Masaryk jako jeden z prvních pochopil, že rozdíly mezi národy jsou natolik podstatné, že každý musí hledat hlavně vlastní cestu k pozitivnímu rozvoji, k demokracii a přijímat z vnějšku jen to, co hodí pro vlastní podmínky. Důkladná znalost historie vlastního národa v širším civilizačním kontextu, možnost poučit se z historie a navázat na pozitivní se ukázala jako jedna z nutných podmínek rozvoje demokracie. K tomuto názoru dochází řada západních myslitelů teprve v současnosti.²⁰

V *České otázce* se Masaryk soustředil na české obrození jako na málo prozkoumané období a na českou reformaci. Věnoval pozornost hlavně těm aspektům, které souvisely s úsilím rozumět světu, ve kterém lidé žili, s mravními principy a hodnotami, které, na rozdíl od církevního hluboce pokřiveného křesťanského učení a obecně málo mravních praktik katolické církve, probouzely v lidech větší důvěru v rovnost lidí, spravedlnost, v hodnotu svých pozitivních schopností, touhu je rozvíjet ku prospěchu svému i společnosti. Probouzely inspiraci a odvahu řídit se svým vlastním svědomím. Obě období byla prostoupena pozitivní iniciativou českého národa v zájmu dosažení vyšší úrovně, humanitního směřování, vycházejících v obou případech ze základního křesťanství a v případě obrození navíc z osvícenských myšlenek, které rozšířily základy křesťanství o nezcizitelná práva jednotlivce (svobodu, rovnost), o sociální dimenzi s její kolektivní podstatou a o uvědomění si hodnoty národních celků pro kolektivní úsilí o pokrok. Důležité bylo, že v tomto úsilí a navzdory konfliktům, dlouhodobě převažovaly pozitivní výsledky.

Na rozdíl od zjevené pravdy začala v tomto procesu hrát hlavní roli pravda poznaná, znalosti dosažené zkušeností a racionálními metodami, postupně vědec-

¹⁸ Masaryk mluvil o problému několikrát v říšské radě. Např. Projev 18. listopadu 1892, v němž rozebírá názory P. A. Lagarda, E. Hartmanna, a dalších. T. G. MASARYK, *Parlamentní projevy 1891–1893*, Praha 2001, s. 235–260.

¹⁹ T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 69–70; T. G. MASARYK, *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Praha 1920. Argumenty, včetně historických, obsažené v knize, Masaryk úspěšně předkládal západním politikům i veřejnosti během svého exilového úsilí v první světové válce za vytvoření samostatných demokratických států ve střední Evropě.

²⁰ Viz poznámka č. 3.

kými. To se týkalo i znalosti historie a možnosti se z ní poučit.²¹ Aspekt poučení se z historie hrál v osvícenském myšlení velkou roli, zvláště pro možnost kritického navazování na pozitivní aspekty minulosti. Z tohoto přístupu v osvícenství vznikl koncept *filosofie dějin*, jehož základy položil francouzský filosof Voltaire (hlavně svým *Esejem o mravech a duchu národů*). Koncept filosofie dějin se v Evropě rychle šířil v kontextu úsilí o uplatňování vědeckých přístupů k historii, což byl proces nesnadný, neboť mocenské vrstvy států spojené zvláště s katolicismem se bály znalostí, moderního vzdělání, bály se světsky vzdělaných lidí, bály se moderního myšlení spojeného s ideou rovnosti a spravedlnosti. V českém prostředí působila svým vlivem zejména filosofie dějin německého filosofa J. G. Herdera, vědomě ji přijal František Palacký, částečně Jan Kollár, a můžeme ji vystopovat u Augustina Smetany, Františka M. Klácela, Karla Havlíčka a dalších obrozenců. Filosofie dějin byla spjatá především s duchovnějšími dimenzemi života společnosti, s mravními principy, s intelektuálním myšlením spjatým s pozitivním rozvojem lidí i společnosti, s vírou ve vývoj, s kulturou a historií každého národa. Rozvoj různých specializovaných směrů myšlení (modernismus, marxismus atd.) ucelenější pohled na minulost i současnost značně narušoval.

Hlavně se stoupající převahou politického liberalismu, s jeho důrazem na ekonomiku a politiku, tedy s převažujícím důrazem na materialistické dimenze života, však důraz na kulturní rozvoj národa jako primární důležitý slábl. V přístupu k historii se to odráželo od 80. let ve vlivu pozitivismu, „fakta mluví za sebe“. Masaryk oponoval pozitivistickému přístupu ke zkoumání historie argumentem, že i za výběrem faktů je určitá filosofie, určitý záměr, které je třeba otevřeně formulovat. Zároveň pro objektivitu názoru považoval za důležité zkoumat příčiny a důsledky jevů, důležité souvislosti, při vědomí, že názory mohou vycházet z různých filosofických předpokladů, které je však třeba poctivě formulovat.²² Vzhledem k tomu, že koncept filosofie dějin považoval za klíčový ve vztahu k pochopení historie a její relevanci k současnosti i budoucímu směřování, věnoval se mu v kontextu české historie hlavně v *České otázce*.

Masarykovu *filosofii českých dějin* formulovanou v *České otázce*, nazval Šalda „českou filosofií“,²³ ve smyslu kontinuity určitých kritických a nápravných

²¹ T. G. Masaryk nedoceňoval, že pro kariéru mladých historiků ještě koncem 19. století bylo velmi riskantní se vzepřít poměrům na UK, které v souladu s vládní politikou, preferovaly orientaci na středověk, zvláště církevní dějiny. Přesvědčení některých současných katolíky orientovaných historiků o plné akademické svobodě na UK neodpovídá skutečnosti. Viz poznámka č. 27.

²² T. G. MASARYK, *Naše nynější krize*, in: Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus, s. 173–309.

²³ F. X. ŠALDA, *Těžká kniha*, Rozhledy, IV, 1895, s. 641–648, 711–721. V roce 1928 se Šalda k tématu vrátil v článku *Dvoji dějepiscectví*, in: Šaldův zápisník 1, 1928–1929, s. 54–62, 93–103; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1939–1989*, s. 561–574. Historiografie 20. let 20. století se podle něj v důsledku převažujícího pozitivismu ocitla v krizi (věda pro vědu, Gollovo „konstatovat fakta a uspořádat je do příčinného spojení“ bez potřeby

ideji a snah od konce 14. století, někdy otevřeně hlásaných a uplatňovaných, někdy bráněných železem proti nemravné moci, někdy potlačených, ale nikdy ne zcela zdolaných. Šalda byl první, kdo zdůraznil inspirační sílu *České otázky* a její vliv na mnohé mladé české intelektuály, kteří si uvědomili důležitost soustředění se na práci pro úroveň svého národa. Skutečnost, že česká reformace předběhla v Evropě ostatní o sto let a udržela se dvě stě let, byla unikátním jevem, významným evropsky a civilizačně. Podobnost reformace a obrození byla v úsilí o mravní a duchovní povznesení lidí jejich vlastní iniciativou, samozřejmě inspirovanou statečnými vzdělanci, kteří se nebáli v obraně důstojnosti neprivilegovaných a také v obraně spravedlnosti postavit se svým intelektuálním působením proti nemravné moci. V sázce byla svoboda lidí, možnost jejich vzdělání, princip rovnosti a spravedlnosti, možnost řídit se vlastním svědomím. *Jejich inspirační síla je trvalá.*

Masaryk nikdy nepředstíral, že je historikem, ale jeho znalosti historie, včetně reformace a osvícenství, porozumění roli znalosti historie v širších souvislostech, byly na svou dobu obdivuhodné. Ukazoval, že navzdory konfiskacím, spalování reformační literatury, tvrdé cenzuře a krutým postihům katolickou církví i světskou mocí, J. Dobrovský, G. Dobner, A. J. Puchmajer, B. Bolzano, J. Kolár, P. J. Šafařík, F. Palacký a další, znali mnohá díla zakázaných českých reformátorů, zvláště Jana Husa, Petra Chelčického, Jana Amose Komenského, Pavla Stránského a dalších. Rozvíjeli jejich jazyk, opatrně připomínali ujařmenému národu i náplň reformace – myšlenkovou, náboženskou, národní, sociální, zasévali i osvětské myšlenky. Janu Husovi věnoval Masaryk postupně největší pozornost.²⁴ V těchto humanitně inspiračních aspektech, v navazování na jejich podstatu, tedy v jejich určité kontinuitě, Masaryk spatřoval *smysl české historie*. Chápal, že touha po zdokonalení existence lidí a po zlepšení podmínek jejich života vychází z podstaty lidské existence, že je přirozená, ale její konkrétní náplň a forma podle něj závisí na stupni úrovně a zkušenostech každé individuální entity, každého národa. Proto také byla nutná důkladná znalost historie tohoto snažení. Trvalou hodnotu a přínos Palackého přístupu k historii viděl Masaryk v tom, že Palacký jako první „*svazoval přítomnost s minulostí, a tak dotvrdil dílo Dobrovského a ostatních buditelů. ... stal se zakladatelem národního programu českého, stal se vůdcem a Otcem národa*“.²⁵

interpretovat, Pekařovo „*historii pro historii*“, ne pro poučení). Šalda vnímá historii jako sebe-poznávání. Zároveň pocit spojení s národní entitou, bere jako zdroj vědomí smyslu osobního i kolektivního snažení demokratizačním směrem. Historismus je mu samozřejmou součástí života, ale o jeho úroveň je nutné se zodpovědně a odborně starat.

²⁴ T. G. Masaryk shrnul své hlavní myšlenky o významu Mistra Jana Husa v jeho době i pro současnost již v *České otázce*. Většina jeho článků a projevů je obsažena v publikaci: T. G. MASARYK, *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. (Původní vydání v *Naší době* 1895), Praha 1990.

²⁵ T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 72.

Sazenice úcty k minulosti vlastního národa dopadala na žiznivou půdu, pozvedala sebedůvěru Čechů ve vlastní schopnosti, ve svou cenu. Masaryk nepovažoval za náhodu, že přední osobnosti obrození nebyli katolíci, že po vydání tolerančního patentu roku 1781 ze tří milionů obyvatel českých zemí padesát tisíc rodin přešlo v prvním roce k protestantství. Poté už to bylo obtížné.²⁶ Podobně jako u Palackého i u Masaryka se historie *vědomě* stávala integrující součástí přítomnosti i budoucnosti. Bez její znalosti nebylo možné pochopit přítomnost ani budoucí perspektivu. Bez její znalosti by národ zůstal snadným předmětem manipulace ze strany silnějších. Navzdory nesnázím začala již po roce 1900 vznikat historická díla přispívající k důkladnější sebeznalosti českého národa, ke znalosti i novověkých dějin, cenných ideálů, k hlubším společenským a politickým souvislostem. Nepřímo přispěla i k unikátnímu úspěchu demokratické orientace první československé republiky po roce 1918,²⁷ dnes podceňované.

Masaryk tvrdě narazil u řady historiků (J. Goll, J. Pekař a další²⁸) svým tvrzením, že obrození vznikalo nejen vlivem osvícenství, ale částečně v návaznosti na českou reformaci, a že reformace, a částečně i obrození, měly náboženskou podstatu. Náboženskou ve smyslu sepětí víry s mravností, s hlavními principy křesťanství (rovnost lidí stvořených k obrazu božímu, nutnost respektu nejen pro pravdu zjevenou, ale i poznanou, láska jako hlavní mravní princip), tedy ve smyslu důrazu na pozitivní, konstruktivní potenciál člověka. Podobně Masaryk narazil se svým přesvědčením, že aspekt národní a sociální vyplynul z aspektu náboženského, a ne naopak (Josef Pekař), a že reformační myšlení mělo vliv na charakter a náplň českého obrození. Masaryk dokonce dokazoval, že vědomí a určité aspekty protestantství stále skrytě žily v českém národě i po Bílé hoře, jinak by císařovna Marie Terezie nevydávala tolik nařízení proti kacířům.²⁹

Masaryk narazil i se svou *filosofií dějin* a konceptem *smyslu dějin*. Například J. Goll, J. Pekař a další trvali na pozitivistickém přístupu k historii s tím, že je z vědeckého hlediska nejspolehlivější. Jakkoli byl pozitivistický přístup progresivnější než minulé přístupy k historii a byl většinou méně dogmatický, nebylo v něm místo pro filosofii dějin, myšlenkovou a mravní dimenzi, pro hledání smyslu dějin. Následných polemik se po desetiletí účastnily desítky intelektuálů,

²⁶ Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999. Melmuková upozorňuje, že rok po vyhlášení tolerančního patentu byl prohlášen za milostivý, kdy bylo snadné přestoupit k určitým nekatolickým církvím, poté to už pro veliký zájem snadné nebylo.

²⁷ Jako příklad bych uvedla dvě novější práce: Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014, 557 s. Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*, České Budějovice – Pelhřimov 2013, 608 s. Obě autorky dokumentují obtíže, vlastně nedostatek akademické svobody pro historiky, kteří se chtěli zabývat obdobími či problematikou, které nebyly preferovány univerzitními a politickými autoritami. Relevantní je také J. HRDLÍČKA – B. LÁŠEK, (ed.), *Paměti Vlastimila Kybala*. Díl I., Praha 1912.

²⁸ Relevantní články, viz poznámka č. 4.

²⁹ T. G. MASARYK, *Jan Hus*, in: Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus, s. 350.

což svědčí o trvalé závažnosti problematiky, a to i pro současnost. I v současnosti katolicky a obecně nedemokraticky orientovaní historikové Masarykovu filosofii dějin odmítají.

Vzhledem k závažnosti problematiky se pokusím shrnout podstatu hlavních argumentů konfliktu mezi těmi, kteří v podstatě přijali Masarykovu filosofii dějin, a těmi, kteří mu z různých stanovisek oponovali. Ponechám chronologické rozdělení prezentované v Havelkových dvou svazcích *Sporu o smysl českých dějin* na dvě období, i když období mezi roky 1918 a 1938 má svá specifika, jež se v mnohém liší od období předešlého (tedy 1895–1918).

Je nutné zdůraznit, že spory o filosofii českých dějin se týkaly jak filosofických předpokladů pojmání historie, tak metodologie přístupu k historii, zvláště schopnosti rozlišovat mezi více a méně důležitým z hlediska relevance rozvíjení svobody a úrovně lidí i národa. Patří k nim však i nehezské osobní animozity hlavních účastníků, v jejichž podtextu se odrážely i politické postoje.

Jen krátce zmíníme první reakce na Masarykovu *Českou otázku a Naši nynější krizi*³⁰ z pera národohospodáře Josefa Kaizla z roku 1895 a následnou Masarykovu repliku v časopise *Čas*.³¹ Na rozdíl od Masaryka Kaizl bral existenci českého národa za samozřejmou a vycházel z předpokladu, že liberalismus se svou svobodou, spontaneitou a výkonností poskytuje dostatečnou záruku jeho existence, úrovně a pokroku, zvláště bude-li splněna podmínka, že budou v habsburské říši prosazena rovná práva pro všechny národy. Věrný své víře v politický a ekonomický liberalismus neviděl nutnost přijímat nějaký systém humanitních a demokratických zásad jako záruku pozitivního směřování národa. Také odmítal, že je možné se z historie poučit. Ač nehistorik, zcela odmítl vliv reformace na české národní obrození a odmítl Masarykův požadavek podstatně rozšířit metodu historického bádání (statistiky, politické systémy, filosofie, psychologie, sociologie atd.). České obrození viděl jako důsledek nacionalismu, osvícenství a „liberální humanity“. To vedlo k jeho odmítnutí Masarykovy filosofie dějin i pojmu „smysl českých dějin“. Masaryk se mu v *Čase* snažil některé problémy objasnit. O několik let později Kaizl uznal, že ne on, ale Masaryk měl v mnohém pravdu.

Intenzivní spory o Masarykovu filosofii českých dějin podnítil v roce 1911 svým článkem „*Čím se Masaryk zavděl českému dějepisu*“ již zmíněný Jindřich Vančura.³² Obecně řečeno, Vančura vycházel ze skutečnosti, že kromě existenčně nezávislého Palackého, čeští historikové nevěnovali potřebnou pozornost

³⁰ Masarykova *Naše nynější krize* je obvykle považována za pokračování *České otázky* v soudobém kontextu. Týká se hlavně kritiky liberalismu z morálního, demokratického a sociálního hlediska.

³¹ Josef KAIZL, *České myšlenky*, Praha 1895; T. G. MASARYK, „*Dr. Josef Kaizl: České myšlenky*“, *Čas*, 21, 28. 12. 1895, s. 817–829. Viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 47–97. 98–121.

³² Jindřich VANČURA, *Čím se Masaryk zavděl českému dějepisu*, in: E. BENEŠ – F. DRTINA – F. KREJČÍ – J. HERBEN, (eds.), T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938* s. 125–314.

nedostatečně zkoumaným obdobím české historie většinou z důvodů loajality k mocenské vrstvě nebo ze strachu o svou kariéru, neboť rakouská vláda měla v tomto ohledu velký vliv. Skutečná akademická svoboda byla spíše iluzí.³³ Vláda měla zájem na tom, aby výklad historie zůstal v souladu s tradiční prohabsburskou a prokatolickou orientací. Vančura kritizoval zvláště přední historiky, že se na rozdíl od Masaryka, téměř nevěnovali popularizaci historie, nevzdělávali národ, nebyli si vědomi jeho důležitých potřeb – věda měla přece sloužit potřebám a úrovni celého národa.

Vančurovi neušlo, že Masarykova *Česká otázka* byla psána i jako reakce na boj o *Rukopisy*, jako snaha ukázat českému národu, že nemusí opírat svou sebeúctu a sebevědomí o sporné dávné rukopisy, ale že má svou slavnou historii, že ji však nezná. Chtěl upozornit na její hlavní aspekty, burcoval svědomí mladých historiků, povznášel jejich mravní úroveň, chtěl je inspirovat, aby se přes všechny nesnáze potlačené české historii věnovali. Aby odkrývali období, která Masaryk nazval „slavnou českou historií“, a předkládali výsledky svého bádání české veřejnosti a tím přispívali k její sebeznalosti, identitě, sebeúctě a zodpovědnosti nejen za vše pozitivní, co národ v historii vytvořil, ale i za směřování budoucího vývoje. V tomto kontextu byla znalost historie a kontinuita určitých idejí a ideálů nezastupitelná.

Vančura přivítal Masarykův kritický, ale převážně pozitivní pohled na hnutí a českou reformaci, mající v základu náboženský charakter s důsledky jazykovými, národními a sociálními. V Masarykově pojetí se náboženský aspekt týkal především chápání lidské morality, svobody, svědomí, respektu pro pravdu poznanou, závaznosti původních křesťanských principů pro všechny, tedy i pro mocné a církve. Podobně Vančura přivítal Masarykovu výzvu k pravdivému vyličení pobělohorské doby, duchovnímu a mravnímu úpadku, úpadku českého jazyka, vzdělání, sociální úrovně. Upozornil, že jako první se touto problematikou zabýval francouzský historik Ernest Denis. Připomněl Masarykovu argumentaci, že české národní povědomí v oslabené formě existovalo i v době pobělohorské, což hrálo důležitou roli pro obrození, které vyrůstalo jak z domácích kořenů, tak pod vlivem osvícenství. Vančura sdílel Masarykův názor, že nedostatek znalostí novějších českých dějin byl příčinou „tolika politických hříchů“. Považoval za velkou zásluhu, že se Masaryk zahloubal do českého národního obrození a nacházel aspekty a souvislosti, kterými se nikdo předtím nezabýval.

Vančura považoval za velmi důležité, že Masaryk v *České otázce* dokazoval určitou skrytou návaznost českého národního obrození na myšlenky české reformace, přinejmenším v ohledu, že někteří obrozenci znali práce hlavních osobností reformace. Jeho postoj vzbudil veliký odpor hlavně řady etablovaných historiků, podobně jako sympatie k Masarykovu přesvědčení, že aspekt určité kontinuity humanizujících idejí zakořeněných v části národa, dával od pozdního

³³ Viz poznámka č. 27.

středověku české historii i existenci smysl. S kritikou se setkal také Vančurův názor o Masarykově značném vlivu na řadu českých historiků v jejich orientaci na českou reformaci a v kritickém pohledu na dobu pobělohorskou. V tomto článku není místo pro shrnutí všech názorů podporujících či odmítajících Masarykovo pojetí české historie. Ale vzhledem k tomu, že jeho pojetí bylo spjato přímo nebo nepřímo s českou politikou, je nutné zmínit alespoň ty, které pokročily v chápání Masaryka do větší hloubky, nebo které se naopak téměř neetickým způsobem bránily význam Masarykovy práce pochopit.

Velkou nelibost vyvolal značně podceňovaný žurnalista a nehistorik Jan Herben, jenž své argumenty shrnul v publikaci *Masarykova sekta a Gollova škola*.³⁴ Vychází v ní ze základního předpokladu, že vzhledem k různým výrazným i protikladným myšlenkovým proudům, které ovlivňují vývoj a historii, není otázkou *intelektu, ale otázkou svědomí, s jakým přístupem se člověk ztotožní*. Vyčetl zvláště Pekařovi, že nebyl ochoten přiznat, že česká historická věda byla do poloviny 80. let na velmi nízké úrovni (jak vlivem politické moci, tak vlivem katolické církve) a že odmítal uznat, že Masaryk začal této situaci čelit konstruktivními vstupy, s důrazem na zanedbanou myšlenkovou oblast, přehlížená fakta a souvislosti. Masarykova metoda realismu, vycházející hlavně ze sociologické metody, důraz na kritické myšlení³⁵ (na rozdíl od pozitivismu), rozšířila pohled jak na život, tak na historii. To umožňovalo se z historie poučit, přijmout to nejcennější a posílit tak vlastní národní identitu a směřování na individuální i kolektivní úrovni. To pak mělo dlouhodobé pozitivní důsledky pro demokratizaci intelektuálního i veřejného života. Týkalo se to i větší odvahy mladších historiků nejtít s proudem oficiální historiografie, jejíž představitelé – motivováni politicky a existenčně – se stále více obraceli proti Masarykovi. Mladší generace začala hledat cesty ke komplexnějším interpretacím české historie, k postižení širší škály života českého národa. Herben do své knihy zahrnul i ostrou kritiku postojů Josefa Pekaře a Jaroslava Golla, k níž se dostaneme níže, v souvislosti s jejich postoji vůči Masarykovi.

Obsáhlý příspěvek Zdenka Nejedlého³⁶ byl před první světovou válkou posledním pokusem, ač v něčem k Masarykovi kritickým, vysvětlit s hlubším pochopením Masarykovo pojetí historie, jeho filosofii českých dějin i jeho otázku po smyslu českých dějin. Prezentoval svůj postoj v širším kontextu konzervativních poměrů na Univerzitě Karlově a v kontextu převažujícího herbartismu

³⁴ Jan HERBEN, *Masarykova sekta a Gollova škola*, Praha 1912; viz také M. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 164–234). V popisu názorů prezentovaných historiků se autorka vyhýbá silným a urážlivým výrazům některých z nich (zvláště J. Pekaře).

³⁵ Problematikou vztahu Masarykovy sociologie a realismu se nově zabývá Jan SVOBODA, *Masarykův realismus a filosofie pozitivismu*, Praha 2017, 319 s.

³⁶ Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, Praha 1913; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 321–360.

v době příchodu Masaryka na univerzitu. Jako jediný zmiňoval, že Masarykova metoda realismu byla v podstatě obecně přijímána. Přestože se zastával Golla i Pekaře jako historiků, jejich pozitivismus vnímá jako příliš úzký, než aby byl s to postihnout to podstatné a pravdivé v životě společnosti, národa, v historii. Důležité byly i otázky mravní, náboženské, sociální, filosofické. To se týkalo i výkladů protireformace, které byly „plné lží“ ve prospěch katolické církve a Habsburků. Na Masarykových názorech si Nejedlý cenil hlavně toho, že byly nové a velmi inspirativní. Za zvlášť důležité považoval, že Masaryk literárně historickou percepci českého národního obrození rozšířil na další dimenze, včetně politické. Další názory Nejedlého na historii už nejsou pro naše téma tak relevantní.

Podrobnější kritice podrobil Masaryka Josef Pekař v obsáhlém článku, „Masarykova česká filosofie“, který byl publikován v druhém čísle *Českého časopisu historického* z roku 1912.³⁷ Ještě o několik měsíců dříve Pekař v témže časopise zveřejnil kritiku Vančurova článku,³⁸ v níž odmítl, že by česká reformace, zejména duchovní odkaz Jednoty bratrské, měla jakýkoli vliv v době národního obrození. Daleko větší význam naopak přikládal působení mnohých katolíků, včetně tradice Jana Nepomuckého. Nedělal rozdíl mezi katolíky jako jednotlivci a postoji katolické církve jako instituce. Snažil se ukázat, že se věnuje dostatek pozornosti jak středověku, tak novodobým dějinám, ale z výčtu je patrná převaha katolické orientace. Vančurovi vytýká, že přeceňuje roli Masaryka ve sporu o rukopisy (ale nezmiňuje bolestné dopady nenávistných postojů stoupenců pravosti na Masarykovo zdraví). Nejvíce Pekaře iritoval Vančurův názor, že Masaryk, který pocházel ze sociálně slabých vrstev, se staral o zájmy a úroveň českého národa svou prací daleko více než etablovaní historikové zaštitěni mocenskými poměry, kteří „se vyhýbají ožehavým tématům“. I když uznával, že doba pobělohorská se studovala nedostatečně, příčinu Pekař hledal v určité nechuti k tomuto období jako „cizímu“. Pekař považoval Vančurovu kritiku ve vztahu ke Gollovi, ale i k sobě, za výsostně nespravedlivou. Uvedl řadu situací a tlaků, jimž museli čelit jak od německých historiků, tak od vlády ve snaze být umlčeni. Odmítl také Vančurův názor, že existoval odborný rozpor mezi Gollem a Masarykem. Svou nechuť k Masarykovým přístupům v závěru ospravedlňuje argumentem, že neměly věrohodnou heuristickou oporu.

³⁷ Josef PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, Český časopis historický, 18, 1912, č. 2, s. 170–208; viz také M. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 265–304. Pekař krátce na to uveřejnil připomínku (bez titulu) k Masarykově přednášce o demokracii (Český časopis historický, 18, 1912, č. 4, s. 380–382); viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 303–304), v níž opět odmítá, že by česká reformace měla nějaký vliv na české národní obrození a zároveň se velmi ohrazuje proti Masarykovu chápání Františka Palackého.

³⁸ Josef PEKAŘ, *K článku prof. Jindřicha Vančury*, Český časopis historický, 18, 1912, č. 1, s. 131–136. Masaryk později napsal, že Pekař psal proti Vančurovi „tónem hrubě vulgárním“.

V „Masarykově české filosofii“ Pekař složitě zpochybňuje většinu pojmů, které Masaryk používá, zvláště ideu humanitní, Prozřetelnost, ideál bratrský, smysl národní existence, křesťanskou lásku atd. Odmítá, že by historie byla učitelkou života. Je zjevné, že Pekař jakožto katolík a pozitivista nebyl schopen pochopit souvislosti Masarykových vhladů do složitostí národní historie a existence. Dokonce Masarykův jednotný názor na české dějiny označil za „plod metodických omylů“ a jeho přístup za „reakční“. Zdá se, že Pekař bral soudobé politické poměry za trvalé, kdežto Masaryk je vnímal jako hlubokou krizi a byl přesvědčen o přicházejících změnách. Pekař bral dějiny jako nahodilé, vůbec nepochopil destruktivní roli, kterou katolická církev a šlechta, s výjimkou nemnoha jednotlivců, sehrály po Bílé hoře v Království koruny české. Nechápal, proč se Masaryk zabýval tak hodně historií, nechápal nebo nechtěl pochopit, že z historie je možné se poučit. Také nedovedl pochopit, že cena některých hodnot, zvláště demokratizačních a mravních, zůstává v lidské existenci (ale ne politické či společenské) trvalá, a tím i hodnota některých ideálů. Zároveň však Pekař uznával potřebu syntetických pohledů, ke kterým Masaryk nabádal a přispíval.

Masarykův důraz na kulturní práci a nespolehání se na politiku udělal na Pekaře takový dojem, že proti duchu celého článku napsal: „*Hlásím se horlivě k vyloženým myšlenkám Masarykovým, ... ony v naší neutěšené situaci politické jsou jediným programem, jenž slibuje úspěch – naději.*“³⁹

Ještě před Pekařem (v roce 1912) reagoval na spor krátce Kamil Krofta, přesněji řečeno spíše na Vančuru a na Herbena než na Masaryka, článkem „Vliv Masaryka na české dějepisectví“.⁴⁰ Krofta rovněž odmítl, že by české obrození nějak navazovalo na českou reformaci. Hlavně popíral Vančurův názor, že Masaryk měl značný vliv na zkoumání české středověké historie. Ale uznával, že měl značný vliv na zkoumání novodobé české historie.⁴¹ Daleko kritičtější byl Krofta k Masarykovi, Vančurovi a Herbenovi v článku „Masaryk, Goll a české dějepisectví“,⁴² který byl uveřejněn téhož roku krátce po Pekařově článku k Vančurovi. Krofta poněkud iritovaným tónem rozvinul své názory z prvního článku a zaujal silně apologetickou pozici ve vztahu ke svému učiteli Gollovi a také k Pekařovi. Na rozdíl od Masaryka považoval soudobé politické poměry za přijatelné, dokon-

³⁹ Tamtéž, s. 301.

⁴⁰ Kamil KROFTA, *Vliv Masarykův na české dějepisectví*, Přehled, 8, 24, 6. 8. a 15. 7. 1910, s. 698–700, s. 756–758; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 149–156.

⁴¹ Masarykův vliv na práci mladých historiků, a to i v přijetí jeho filosofie českých dějin, je zcela zřetelný například v produkci Václava Novotného, Vlastimila Kybala, Josefa Vítězslava Šimáka aj. Problémy jejich profesní kariéry jsou také svědectvím, jak nebylo snadné prosazovat netradiční a širší pohledy na tu českou historii, v níž pozitivní aspekty iniciativy národa hrály podstatnou roli.

⁴² Kamil KROFTA, *Masaryk, Goll a české dějepisectví*, Přehled, 10, 1912, s. 349–52, 366–367, 411–412, 428–429, 528–531, 443–445, 467–468, 486–489; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 235–264.

ce respektující akademickou svobodu. V podtextu jeho článku bylo přijetí existujících politických poměrů jako trvalé. Odmítl důležitost popularizační činnosti i názor, že by zkoumání novověké historie mělo být důležitější než středověké, a to i s nedomyšleným argumentem, že obecně v Rakousku důraz na středověk převládá. Dokonce vyjádřil podivný názor, který ani nevysvětlil, že reformace byla brzdou vývoje od humanismu k osvícenství. Je otázka, zda ve vypjaté politické situaci roku 1912 (již byly v platnosti Anenské zákony) Krofta těmto názorům, vlastně názorům svého učitele, skutečně věřil, a zda si opravdu neuvědomoval znalost moderní historie jako cesty k důkladnějšímu sebepoznání národa, k jeho hlubší identitě a integritě, k jeho zdravému sebevědomí a politicko-demokratickému směřování.

Po vši této podrážděné kritice Masaryk reagoval také poněkud podrážděně v přednášce o politickém demokratismu, kterou přednesl 19. května 1912, která pak byla podrobně shrnuta v *Čase*⁴³ a později, kromě několika prvních odstavců, v *Naši době* ze dne 4. ledna 1913.⁴⁴ V úvodu k *Naši době* vytkl Pekařovi neloajlnost a ohradil se proti Pekařovu názoru, že jeho myšlení je „povrchní a mělké“, že píše neakademicky a neloajlně, a neodpustil si připomenout, jak Pekař psal proti Vančurovi „tónem hrubě vulgárním“. Opět se jednalo hlavně o Masarykovu tezi určitého myšlenkového sepětí reformace a obrození, tedy o „filosofii českých dějin“, kterou Pekař odmítal. Masaryk zdůraznil, že Pekařova mělkost znemožňovala jakoukoli vážnou diskusi. Obvinil ho, že nezná Palackého, že nedovede historicky myslet, nechápe, že vědomé lidské zasahování může ovlivnit vývoj.

Ve své přednášce se Masaryk soustředil také na vysvětlení hlavních aspektů dlouhého demokratizačního procesu v konfliktech s církevní i světskou mocí od 15. století. Českou reformaci považoval za počátek moderního českého národa. V obecném kontextu za počátek procesu odcírkevnění, za počátek panovnického absolutismu a dlouhého procesu, který vedl k osvícenství, liberalismu, k humanitnímu úsilí, k hnutím národnostním. Hlavním cílem tohoto úsilí byla mravní náprava. V podstatě shrnul, co obsahovala jeho *Česká otázka*. Pokud jde o Pekařovu kritiku Palackého, Dobrovského a jiných, Masaryk poukázal na řadu závažných nepřesností v Pekařově argumentaci, a na jeho neschopnost pochopit důležitost idejí, rozdíl mezi ideálem, myšlenkou a snažením. Odmítl pozitivistický princip dělat „historii pro historii“, který byl v centru Pekařovy argumentace. Někdy je Masaryk až sarkastický. V polemice byla důležitá i otázka národnosti. Pro Pekaře bylo národní úsilí podstatou reformace, pro Masaryka úsilí náboženské, ze kterého důraz na národnost vyplynul. Masarykův argument stojí za citaci: „... dělám náležitý rozdíl mezi přirozenou láskou k jazyku, národu, vlasti a mezi principem národnosti“, t. j. mezi uvědomělým programem národnostním. Nevi-

⁴³ Kronika denní. *Prof. Masaryk: Demokratismus v politice*, *Čas*, 26, 1912, č. 14, 21. 5., s. 3.

⁴⁴ T. G. MASARYK, *Ke sporu o smysl českých dějin*, *Naše doba*, 20, 1912, 4. 1. 1913, s. 6–19; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 305–316.

*dím proto v husitství hnutí národnostní, nýbrž hnutí církevně náboženské, hnutí mravní; českým, národním bylo také, ale národnost nebyla cílem hlavním, nebyla pružinou přední a tak uvědomělou jako úsilí a ideje reformační, navazující proto na ideje a snahy Angličana Viklefa.*⁴⁵

Josef Pekař ve své poměrně posměšné odpovědi, která vyšla rovněž v roce 1913 v *Českém časopise historickém*,⁴⁶ zdůraznil, že mu šlo ve sporech hlavně o to, aby ukázal „nevědeckost badatelské metody prof. Masaryka“. Odmítl Masarykovu odpověď jako urážlivou, povrchní, nevzdělanou, neloajální. Domníval se, že dostatečně ukázal, že Masarykova teze o navazování našeho obrození na reformaci, „*chce nás vrátit docela přirozeně o několik století zpátky*“. Celkově se Pekařova odpověď nesla v tónu malicherném, s hlavní myšlenkou, že „*zásluha protestantismu o sekularizaci světového názoru se velmi přeceňuje*“. Považoval za zbytečné Masarykovy omyly znovu vyvracet, takže se soustředil na obhajobu svých dříve pronesených názorů. Zde by snad bylo možné dodat, že Pekař nikdy nepochopil, že na rozdíl od katolicismu protestantismus vybavil lidi větší mírou racionality a myšlenkové a mravní svobody a nezávislosti, což bylo velmi důležité vzhledem k rozvoji osvěcenských myšlenek.

Tuto obhajobu shledal jako velmi nedostatečnou F. M. Bartoš. Jeho publikace *Masarykova česká filosofie*⁴⁷ započala novou fází sporů. Bartoš nesdílel názor, že poslední slovo v polemice Masaryk – Pekař měl Pekař v *Přehledu* v květnu 1914. Pekařovu pozici měl za čistě pozitivistickou a Masarykovu metodu za vědecky legitimní (hledání důležitých souvislostí). V centru sporu byla otázka role nižších vrstev pro důstojnou existenci českého národa reflektovanou dvěma problémy: 1) příčinami Bílé hory a 2) návazností obrození na reformaci.

Pokud jde o příčiny Bílé hory, Bartoš nesouhlasil s Pekařovým názorem, že znevolňování lidu za Jagellonců bylo výsledkem chudnutí šlechty, a že se jeho sociální postavení postupně zlepšovalo. Naopak dokazoval (v souladu s Palackým a Denisem), že to byla doba selských bouří, doba „*vytlačení selského lidu z veřejného života*“, podněcovaná úsilím šlechty po větší moci, po větších příjmech. Oslabení sociální a právní pozice lidu znehodnotilo její zodpovědnost za český stát, a tak podstatně přispělo ke katastrofě Bílé hory a následné brutální diskontinuitě důstojné existence českého národa a jeho reformačních snah. Jinými slovy, kulturní, mravní a sociální úroveň lidu byla vnímána Palackým, Denisem, Masarykem a dalšími jako nezastupitelná pro svobodu národa, pro kontinuitu mravních a reformně-církevních ideálů a praxe.

⁴⁵ Týž, s. 315.

⁴⁶ Josef PEKAŘ, *K odpovědi prof. Masaryka*, Český časopis historický, 18, 1913, s. 504–507; viz také M. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 317–320.

⁴⁷ František M. BARTOŠ, *Masarykova česká filosofie*, Praha 1919; viz také M. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 369–386. V článku Bartoš odkazuje hlavně na Pekařovu knihu *Masarykova česká filosofie* (1912). Je velmi pravděpodobné, že začal psát svůj článek již před rozpadem Rakousko-Uherska.

V době obrození se jednalo o podobné ideály, třebaš jinak pojmenované. Jejich kořeny byly podobně náboženské, zvláště ve smyslu přijetí ideje rovnosti lidí, spravedlnosti a lidské důstojnosti, s jejich původem v původním křesťanství a zdůrazněných v reformačním úsilí. Podobně důležitý byl vliv osvícenských myšlenek a ideálů Velké francouzské revoluce s orientací sociální, politickou, národní, včetně důrazu na rozvoj kultury a vzdělání. V podtextu Bartošovy obhajoby Masaryka je názor, že kolektivistické dimenze lidského vědomí napomáhaly lidem čelit snahám mocenských vrstev po dosažení větší moci na úkor úrovně a svobody většiny. To se odráželo i ve stoupající kritice pobělohorského období (Dobrovský, Kollár, Havlíček aj.), přestože za to hrozily nemalé postihy. Význam kolektivních entit, zvláště národních, s jejich historicky a kulturně zakořeněnou integritou, se postupně zvyšoval, a to jak v teorii, tak v praxi, zvláště politické. Bartošovo vystoupení podnítilo účastníky sporů k tomu, aby se podrobněji zabývali analýzou pojmů, včetně pojmu „smysl dějin“, metodami historického zkoumání a jejich nedostatky.⁴⁸ Přehled sporů v kontextu výkladů české historie připravil v roce 1938 k vydání Jaroslav Werstadt. Jeho práce pod názvem „*Rozhled po filosofii českých dějin*“ však vyšla až v roce 1948.⁴⁹

Otázku, z jakých důvodů se čeští historikové vraceli k problematice české filosofie a smyslu českých dějin po vzniku Československé republiky r. 1918 a poté, co se Masaryk stal prezidentem demokratické republiky, necháme v tomto příspěvku stranou, neboť by se neobešla bez různých spekulací, například, proč někteří historikové zásadně změnili svůj postoj k Masarykovu pojetí české historie (například Kamil Krofta), což by samozřejmě nebylo nezajímavé. Podobně je třeba nechat stranou spor o smysl českých dějin po roce 1938, jak se odráží přinejmenším ve druhém díle Havelkova sborníku *Spor o smysl českých dějin, 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky*. Problém vyžaduje pečlivou a trpělivou pozornost v kontextu srovnání rozdílných politických podmínek a tlaků na pojmání české existence před rokem a po roce 1918 i po roce 1989. A také je nezbytné věnovat pozornost srovnání filosofických a hodnotových základů, z nichž přístupy jednotlivých autorů vycházejí. Jedině s ohledem na podstatné

⁴⁸ Nejdále došel v kritice soudobých historických přístupů Emanuel RÁDL, ve své práci *O smysl našich dějin. Předpoklady k diskusi o této otázce*, Praha 1925; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 433–469. Rádl byl přesvědčen, že po Palackém historická věda stagnovala a bez vysvětlení jmenuje její směry: hegelovská levice, Marx, pozitivismus v různých formách, vývojové myšlení, nietzscheánství, rasové teorie, Troeltschova filosofie dějin (s. 446). Snad by bylo možné přidat i katolické přístupy. Obhajuje Masarykovu interpretaci české reformace i reformaci samotnou, že přinesla větší svobodu, mravnost a větší důraz na pravdu poznanou. M. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 445.

⁴⁹ Jaroslav WERSTADT, *Rozhled po filosofii českých dějin*, in: TÝŽ, Odkazy dějin a dějepisců, Praha 1948. Byla to v podstatě přepracovaná přednáška: *O filosofii českých dějin. Palacký-Masaryk-Pekař* pro I. sjezd československých historiků r. 1937 a anglicky psané stati z r. 1925. Viz M. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 777–809, 858.

změněné politické poměry je však možné se dopracovat hlubšího pochopení Masarykovy koncepce „filosofie českých dějin“ i „smyslu českých dějin“ z hlediska jejich relevance k úrovni českého národa, k jeho svobodě, směřování k demokracii a pokroku v širokém smyslu. Pro jejich závažnost pokládám za příléhavou charakteristiku, kterou v roce 1913 vyslovil Zdeněk Nejedlý: do sporů „*Masaryk-Pekař zasahuje tolik lidí, kteří se snad ani v minulosti o historii nezajímali a většinou jsou politicky motivováni*“.⁵⁰ Nejedlý vnímal tento fakt jako negativní, ale je možné ho vnímat i jako velmi pozitivní ve smyslu, že se, zvláště mezi inteligencí, rychle šířilo vědomí důležitosti znalostí a způsob interpretace české historie v souvislostech týkajících se sebedůvěry a charakteru integrity národa i jeho politického směřování. Tyto spory, zvláště skutečnost, že Masarykovy názory z nich vycházely jako více přesvědčivé, jistě posílily demokratické aspekty české politické kultury, což byl významný a unikátní vklad do politické kultury Československa po r. 1918. V důsledku několika nedemokratických zvrátů českého historického vývoje ve 20. století a lehkomyšlnosti, se kterou se často přistupuje k české historii v současnosti, se jeví problém jako velmi naléhavý. Zkušenost ukazuje, že existence národní entity a její určitá úroveň je optimální podmínkou pro rozvíjení demokracie, jediného systému beroucího ohled na úroveň všech i celku. Je povzbuzující, že v současném globalizujícím světě stoupá zdůvodněné přesvědčení, že dějinnost je jedním ze základů naší civilizace a že důkladná znalost historie národů a respekt k jejich různorodosti jsou její nezastupitelné stavební kameny spjaté s pocitem sounáležitosti lidí, s rozvojem demokracie a důstojnosti lidí. Je potřeba, aby tento názor mezi historiky i politiky co nejdříve pevně zakořenil v zájmu důstojné existence českého národa.

⁵⁰ Zdeněk NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*; citováno podle M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 321–360.

Marie L. Neudorffová

Masaryks Beitrag zur Kenntnis der nationalen Geschichte als konstitutiver Wert für die Entwicklung der Demokratie

Zusammenfassung

Das Essay beschäftigt sich im Grunde mit der Beziehung zwischen der Ebene der Selbsterkenntnis der tschechischen Nation, insbesondere der historischen Selbsterkenntnis, und der Entwicklung der Demokratie. Es steht kritisch gegenüber zahlreichen heutigen Herangehensweisen an die Geschichte, die mit dem allgemeinen Widerwillen gegen ein objektiv komplexes Herangehen an die Geschichte zusammenhängen, einschließlich der nationalen Geschichte, deren Kenntnis wesentlich zum Zusammenhalt der Nation beiträgt und damit zu den Bedingungen für eine demokratische Orientierung. Eine überwiegende Orientierung auf das Private, auf Minderheiten, kontroverse Persönlichkeiten, alternative Geschichtsauslegungen, ein Nichtunterscheiden von Wichtigem und Unwichtigem aus Sicht des öffentlichen Nutzens der Geschichtswahrnehmung atomisiert und verzerrt dagegen die Geschichte, wodurch die in der Aufklärung geschaffenen Grundlagen der Geschichtserforschung abgewertet werden und die Geschichtsschreibung als Wissenschaft degradiert wird. Ähnlich wie die Bildung allgemein sollte auch die Kenntnis der Geschichte dem Niveau der Gesellschaft förderlich sein, insbesondere dem kulturellen und politischen Niveau. Diese Erscheinungen werden im Essay in Zusammenhang gebracht mit einer ähnlichen Situation gegen Ende des 19. Jahrhunderts, als im Herangehen der Fachwelt an die Geschichte der Positivismus überwog, der zwar eine große Errungenschaft im Vergleich zu den Haltungen der Vergangenheit war, jedoch im Bann des Prinzips „Fakten sprechen für sich“ stand, was zu geringen Raum für wichtige Zusammenhänge, Ursachen und Wirkungen der Erscheinungen bot. Die Lage wurde auch durch den Umstand erschwert, dass die jungen Akademiker, die sich bemühten, diese Grenzen zu überschreiten, auf den unterschiedlichsten autoritären Widerstand stießen. Mit einer gründlichen Kritik dieser Verhältnisse, insbesondere des Positivismus, trat Mitte der neunziger Jahre T. G. Masaryk auf, der sich relativ erfolgreich bemühte, die jungen Historiker anzuspornen, den Mut aufzubringen, sich mit der wenig bekannten und unterdrückten tschechischen Geschichte zu beschäftigen, spezifisch mit der Reformation und der tschechischen nationalen Wiedergeburt. In ihnen fand Masaryk die Kontinuität der wertvollen und starken humanitären Aspekte, die gegen unverantwortliche Macht auf ein höheres morales und kulturelles Niveau der meisten Menschen und auf Freiheit gerichtet ist. Das Essay verfolgt Masaryks Argumente zugunsten der Verbindung dieser Ideale sowohl mit religiösen Aspekten als auch mit der Entität der Nation als wertvoller Errungenschaft der Geschichte, die wichtig ist hinsichtlich der Entfaltung des Niveaus von Menschen und Demokratie. Sein Konzept einer „Philosophie

der tschechischen Geschichte“ wird in gewissem Maß im Kontext der Hauptdifferenzen zwischen seinen Anhängern und seinen Gegnern präsentiert, die nie ihre Bedeutung für Selbstkenntnis und Selbstbewusstsein der tschechischen Nation, für ihre bewusste positive Ausrichtung verstanden haben. Die Fragen und Konzepte, mit denen sich Masaryk nicht nur in *Die tschechische Frage* (*Česká otázka*) beschäftigte, besitzen dauernden Wert für das Bestehen und Niveau der tschechischen Nation.

Marie L. Neudorflová

Masaryk's contribution to knowledge of national history as a constituent value for the progress of democracy

Summary

This essay essentially looks at the relationship between the level of the Czech nation's self-knowledge, in particular in terms of history, and the development of democracy. It takes a critical look at a number of current approaches to history related to the general liberal and conservative reluctance to take an objectively comprehensive approach to history, including national history, the knowledge of which can make a significant contribution to national cohesion and thus to the conditions for democratic understanding. In contrast, the prevailing focus on the private, on minorities, on controversial figures, on alternative historical interpretations, the lack of distinction between the important and the unimportant in terms of the public benefit of perceiving history, atomises and distorts history, undermining the enlightened basis for investigating history and degrading historiography as a science. Like education in general, knowledge of history should be beneficial to society, in particular at a cultural and political level. Within this essay, these phenomena are related to the similar situation at the end of the 19th century when the academic approach to history was dominated by positivism which, although a great achievement compared to past approaches, was captive to the principal of, "facts speak for themselves", which gave little space for the important contexts, causes and consequences of phenomena. The situation was made worse by the fact that young academics who tried to go beyond these limits came up against various forms of resistance from those in power. In the mid-1890s, T G Masaryk stepped forward with a thorough criticism of the situation, in particular of positivism, and he demonstrated some success in emboldening young historians to focus on little-known and suppressed Czech history, specifically reformation and Czech National Revival. In this, Masaryk found continuity of valuable and strong humanitarian aspects focused against unaccountable power to the greater moral and cultural level of the majority of people and to freedom. The essay looks at Masaryk's arguments in favour of linking these ideals both with religious aspects and with the national identity as a valuable achievement of history, important in terms of human and democratic progress. His concept of "the philosophy of Czech history" is to some extent presented in the context of the principal disputes between his proponents and detractors, who never grasped its importance for the self-knowledge and self-confidence of the Czech nation, for its conscious and positive focus. The issues and concepts Masaryk focused on, not just in *The Czech Question*, are of lasting value for the existence and sophistication of the Czech nation.

Jaromír Sobotka

Metodologie analýzy politického mýtu na příkladu Karla Marxe v sociálně demokratickém prostředí

Methodology for analysing political myth using the example of Karl Marx within a social democratic context

This article presents a proposed methodological basis for researching the fundamental political and ideological phenomenon of the 19th century: the myth of Karl Marx in the social democratic context of pre-war Austria. This phenomenon should be investigated from the perspective of the function of myth and its place in the context of social democratic ideas about the world, its specific form, transformations and development over time, and also its modification within different social democratic organisations operating in Cisleithania. The article provides models and questions which can lead to a comprehensive analysis and reconstruction of this myth.

Key words: History, 19th and 20th Centuries, Austria-Hungary, social democracy, politics, ideology, myth, Karl Marx

Úvod a cíl

Ve druhé polovině 19. století se po celé Evropě začaly formovat sociálně demokratické strany prezentující se, nikoliv neprávem, jako nejsilnější politické subjekty zastupující dělnictvo. Spíše než typickým politickým stranám s omezeným spektrem cílů a prostředků, podobaly se socialistické organizace v někte-

rych ohledech spíše jakýmsi církvím, a to především příslibem nadcházející socialistické revoluce řešící problémy světa,¹ ale také svým nárokem na „celého člověka“. Kromě politického programu nabízely sociálně demokratické organizace svým příznivcům také všemožné vzdělávací, tělovýchovné, kulturní či mládežnické organizace, vydávaly vlastní tisk, provozovaly vlastní výrobní a konzumní družstva. Zcela mimořádný vliv jim poskytovala silná pozice v odborech, která pomáhala kompenzovat dlouholetou absenci v nejvyšších institucích politického kolbiště. Být socialistou, tak spíše než pouhou politickou orientací, znamenalo vyznávat určitý životní styl spojený s vlastním hodnotovým systémem. Je nasnadě, že takto všestranně rozvinutý ideologický a politický subjekt si souběžně se svým zformováním začal tvořit vlastní symboliku, mytologii a pantheon hrdinů a světců.² Mezi posledními jmenovanými zaujal až do první světové války zcela bezkonkurenční pozici duchovní otec hnutí, německý filosof a ekonomický teoretik Karel Marx.

Přes význam sociálně demokratického hnutí na konci 19. a počátku 20. století vykazuje výzkum socialistických mýtů značné deficity. Samotnému tématu politického mýtu 19. a počátku 20. století se přitom dostává značné pozornosti v případech bádání spojených s národními hnutími³ i ve spojitosti s oficiálními režimními diskurzemi.⁴ Také mýty spojené komunistickými režimy 20. století se těší přízni historiků již po mnoho dekad.⁵ Literatura k problematice raného socialismu je již o poznání chudší. Z obecnějších prací je třeba jmenovat starší, ale hod-

¹ Sakrální rozměr marxismu, který v zásadě pouze přebírá křesťanský mýtus o vykoupení, identifikoval již Mircea Eliade ve své práci *Myths dreams and mysteries*. Mircea, ELIADE, *Mythen, Träume und Mysterien*, Salzburg 1961, s. 15.

² Příkladem může být kult dělnického vůdce Ferdinanda Lassalla mezi německými socialisty, který popsal Franz Walter. Franz WALTER, *Ferdinand Lassalle. Zwischen Kult und Kitsch*, in.: Franz WALTER – Felix BUTZLAFF (Hg.): *Mythen, Ikonen, Märtyrer: sozialdemokratische Geschichten*, Berlin 2013, s. 15.

³ Např. Hobsbawmova klasická práce Eric HOBBSBAWM, *Nations and Nationalism Since 1780, Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1992. pro německé prostředí např. Herfried MÜNCKLER, *Die Deutschen und ihre Mythen*, Berlin 2009, s. 11. pro Polsko např. sborník Wojciech WRZESIŃSKI (ed.), *Polskie mity polityczne 19. i 20. wieku*, Wrocław 1994., u nás alespoň Jiří RAK, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994; nebo Vladimír MACURA, *Český sen*, Praha 1998.

⁴ K tomuto tématu pro Německo např. Robert, GERWARTH, *Der Bismarck-Mythos, Die Deutschen und der eiserne Kanzler*, Oxford 2005, u nás k císařskému kultu Jiří RAK, *Začchovéj nám Hospodine Češi v Rakouském císařství 1804–1918*, Praha 2013. atd.

⁵ Tématu mýtů komunistických diktatur se dlouhodobě věnuje literatura spojená s konceptem totalitarismu a politických náboženství, srov. např. Emilo, GENTILE, *Politická náboženství, Mezi demokracií a totalitarismem*, Brno 2008, Hans MEIER, *Politická náboženství, Totalitární režimy a křesťanství*, Brno 1999, Gregor A. JAMES, *Totalitarismus a politické náboženství. Intelektuální historie*, Brno 2015. Přímo problematice mýtů jako takových je věnován např. sborník Dietrich HARDT – Jan ASSMANN (eds.), *Revolution and Mythos*, Frankfurt am Main 1992. Pro východní Německo pak např. Tilmann SIEBENEICHNER, *Proletarischer Mythos und realer Sozialismus, Die Kampfgruppen der Arbeiterklasse in der DDR*, Köln 2014.,

notné dílo Jacoba Talmona *Die Geschichte der totalitären Demokratie*, které kromě jiného rozebírá také problematiku socialistického mesianismu a kultu revoluce.⁶ V případě německého prostředí je třeba zmínit práci Sebastiena Prüfera věnovanou vztahům sociálních demokratů vůči křesťanskému náboženství, která pojednává také vznik vlastní socialistické mytologie.⁷ Podobným tématem se u polských socialistů (v to počítaje i polskou sociální demokracii v Habsburské monarchii) zabývá Andrzej Chwalba v práci *Sacrum i Rewolucja*.⁸ Za zmínku stojí sborník také sborník *Mythen, Ikonen, Märtyrer: sozialdemokratische Geschichten*, který v prvních dvou kapitolách rozpracovává mýtus Ferdinanda Lassalla a Augusta Bebela v císařském Německu.⁹ Pro rakouské prostředí je jistě třeba zmínit biografii Otty Bauera z pera Ernsta Hanische. Ta skrze životní příběh socialistického předáka a pozdějšího rakouského ministra představuje také rozsáhlou síť vztahů a vazeb v tehdejší sociální demokracii a nevyhne se ani rozboru mýtických prvků socialismu.¹⁰ Nedávno vydaná práce Lukáše Fasory věnovaná Josefu Hybešovi má sice těžiště v pozdější době, ale tématu socialistických mýtů se nevyhýbá.¹¹ Samotnému mýtu Karla Marxe mezi socialisty věnuje jednu kapitolu jeden z jeho životopisců Jonathan Sperber¹², z německých autorů se mu okrajově věnuje též Rolf Hosfeld¹³. Za zmínku stojí také stručné pojednání Marxova mýtu mezi německými socialisty od německého novináře v tenké, žurnalisticky pojaté biografii *Marx für jedermann*.¹⁴ Ucelenější práce, která by se věnovala ať již raným socialistickým mýtům, či přímo mýtu Karla Marxe v rakouském sociálně demokratickém prostředí, v současnosti neexistuje. Přitom rozbor politického mýtu spojeného s tímto velkým myslitelem 19. století by výrazně napomohl promýšlení nejen předválečného sociálně demokratického hnutí, ale také jeho ideových následovníků v dobách po první světové válce.

Cílem tohoto krátkého článku je představit návrh metodologického zakotvení výzkumu Marxova mýtu pěstovaného v sociálně demokratickém prostředí čtyř největších socialistických organizací – německé, české, polské a slovenské

⁶ Jacob L. TALMON, *Die Geschichte der totalitären Demokratie I.–III.* Göttingen 2013.

⁷ Sebastien PRÜFER, *Sozialismus statt Religion, Die deutsche Sozialdemokratie von der religiösen Frage*, Göttingen 2002.

⁸ Andrzej CHWALBA, *Sacrum i rewolucja*, Krakow 1992.

⁹ Franz WALTER – Felix BUTZLAFF (Hg.), *Mythen, Ikonen, Märtyrer, Sozialdemokratische Geschichten*, Berlin 2013.

¹⁰ Ernst HANISCH, *Der große Illusionist Otto Bauer (1881–1938)*, Wien 2011.

¹¹ Fasora např. prezentuje Josefa Hybeše jako jakýsi živoucí mýtus již v období před první světovou válkou, viz Lukáš FASORA, *Josef Hybeš, Život, dílo a mýtus*, Praha 2017, s. 101.

¹² Jonathan SPERBER, *Karl Marx, A nineteenth century life*, New York 2013.

¹³ Hosfeld si všímá Marxovy obliby jak u německých, tak rakouských socialistů. Cituje například Englesův poznatek o účtě chované k Marxovu odkazu mezi německými a rakouskými socialisty. Viz HOSFELD, *Karl Marx. Životopis intelektuála*, Praha 2013.

¹⁴ Berndt ZIESEMER, *Marx für jedermann. Der erste Denker der Globalisierung*, Frankfurt am Main 2012.

v Předlitavsku mezi lety 1889–1914. Vybrané organizace byly zvoleny s ohledem na jejich velikost a význam a také na jejich poválečné osudy (tři z nich se po první světové válce staly vládními stranami, ze všech z nich se po válce vyčlenily komunistické strany). Časové vymezení bylo zvoleno s ohledem na Hainfeldský slučovací sjezd a počátek první světové války.

Definice politického mýtu a význam jeho výzkumu

Již samotný pojem mýtus představuje první problém na cestě za jeho zkoumáním, neboť obecně uznaná definice mýtu neexistuje. Yves Bizeul jej trefně přirovnává k jakémusi pudinku, který prostě obsahuje příliš mnoho ingrediencí a může nabývat příliš mnoha podob na to, aby jej šlo jednoduše definovat (přibít na zeď).¹⁵ Nejjednodušší a zároveň nevhodnější cestou tak může být definice nikoliv jeho podoby a struktury, ale spíše funkce, kterou v určitém systému zastává. Eliade popisuje mýtus jako něco, co pomáhá vysvětlit původ všech, nebo některých jevů okolního světa. Hlavní funkce mýtu je tedy vysvětlovací.¹⁶ Herfried Münkler to specifikuje blíže, když uvádí, že mýtus je reprezentantem určitého symbolického pořádku (útok proti mýtu rovná se útoku na celý systém), oznamuje určité skupině zvěst legalizovanou minulostí a pomáhá rozdělit společnost na „my a oni“. Dále pak Münkler rozděluje mýty na studené a teplé, přičemž první z nich ideově konzervují současnost, zatímco ty druhé v sobě nesou příslib budoucí změny (tím také daleko lépe pasují na oblast socialistického hnutí).¹⁷ Tato definice je již pro historický výzkum v zásadě použitelná, je však ještě třeba dodat poznámku Clauda Lévi-Strausse, který zdůrazňuje dvojí strukturu mýtu, který na jedné straně nese historické jádro, na straně druhé se na něj nabalují prvky a struktury zcela ahistorické.¹⁸ To je klíčové, neboť mýtus není pouze historický příběh či fakt, ale samostatný ideový subjekt stojící mimo historickou pravdu. Přívlastek „politické“ pak nesou ty z mýtů, jejichž funkční hodnota se vztahuje k určité politické skutečnosti nebo počátku politické éry.

Z výše uvedeného vychází definice politického mýtu jakožto obrazu nesusoucího historické i ahistorické prvky sloužícího k vysvětlení a legitimizaci určitého politického směru a zároveň (u Münklerových „teplých společností“, mezi které socialistické hnutí bezesporu patří) v sobě nesusoucího příslib budoucí změny. Limity takovéto definice jsou nasnadě, neříká nic o podstatě ani původu mýtu a v zásadě jej pouze redukuje na nástroj podírající určitou ideovou konstrukci.

¹⁵ Yves BIZEUL, *Politische Mythen*, in.: Heidi HEIM-KIRCHER – Hans Henning HANHN (Hg.), *Politische Mythe* im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa, Marburg 2006, s. 3.

¹⁶ Mircea ELIADE, *Myth and Reality*, New York 1968, s. 1.

¹⁷ Herfried MÜNKLER, *Die Deutschen und ihre Mythen*, Berlin 2009, s. 11.

¹⁸ Y. BIZEUL, *Politische Mythen*, s. 12.

To je jistě v mnoha ohledech zjednodušující, přesto právě takováto definice je pro účely navrhované metodologie výzkumu dostatečná a zároveň výhodná. A to především proto, že pojetí mýtu jako nástroje by mělo pomoci lépe odkrýt jeho místo v rámci ideového světa raného socialismu a také pomoci lépe pochopit tento svět jako takový. Zároveň dovoluje oprostít se od nekončících úvah o mýtu jako takovém a umožňuje soustředit se spíše na jeho praktické projevy a dopady, což je z pohledu historického jistě schůdnější cesta. Vždy je však třeba opatrnosti, každý mýtus je třeba chápat jako součást určitého dobového diskurzu. Pro vybraný příklad politického mýtu Karla Marxe pěstovaného v sociálně demokratickém prostředí Předlitavska, to v první řadě znamená, že je třeba oprostít se do značné míry od skutečností s osobou Marxe spojených a vnímat obraz především jako ahistorickou konstrukci vysvětlující a reprezentující socialistický náhled na svět.

Souhlasíme-li se zmíněným Müncklerovým tvrzením, že mýtus je reprezentantem symbolického pořádku, pak má výzkum politických mýtů klíčový význam pro pochopení jakéhokoliv politického subjektu. Výzkum mýtu Karla Marxe tak může napomoci lepšímu pochopení ideového světa sociálních demokratů té doby, může více osvětlit ideové vazby rakouských socialistů na jejich zahraniční kolegy či na jejich konkurenty z řad národních či křesťanských stran. V neposlední řadě může důkladná analýza socialistického prostředí jako celku lépe ukázat možnou kontinuitu s nástupnickými organizacemi – poválečnými národními sociálně demokratickými stranami, které v nově vzniklých státech mnohdy sehrály roli klíčového politického subjektu a jejich radikálními sestrami, komunistickými stranami.

Metodologické rozdělení

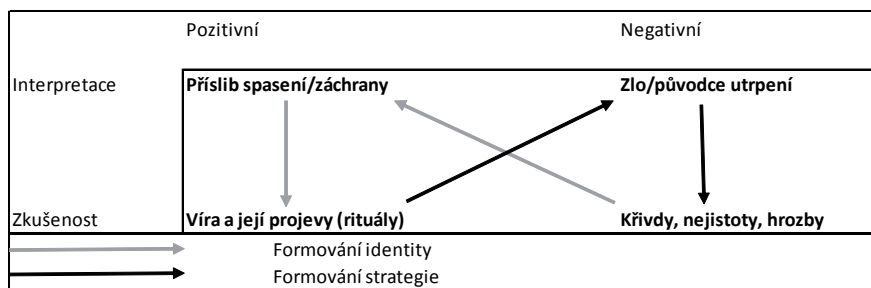
Prvním předpokladem pro relevantní analýzu mýtu v rámci několika sociálně demokratických organizací je logické rozdělení práce do čtyř částí věnovaných právě jednotlivým organizacím. To umožní nejen probádat funkce a podoby mýtu do dostatečné hloubky, ale také do jisté míry pomůže ochránit badatele od možných mylných předpokladů vytvářených na základě chybných analogií. Jasně rozdělení výzkumu pak také usnadní konečnou komparaci a pomůže snáze definovat příčiny možných rozdílů v podobě či funkci mýtů u jednotlivých organizací.

Samotná navrhovaná metoda předpokládá rozdělení celkové analýzy do čtyř částí, které by v konečném souhrnu měly pomoci co nejvěrněji rekonstruovat zvolený politický mýtus se všemi jeho možnými atributy. Část první, kontextuální analýza, má za úkol zasazení Marxova mýtu do širších rámců fungování sociálně demokratické strany a jejího prostředí. Má pomoci pochopit jeho kořeny, jeho místo v celkovém stranickém diskurzu a tako funkci mýtu jakožto možného nástroje budování socialistické identity a stranické strategie. Obsahová analýza

se pak zabývá samotnou podobou mýtu, tedy tím, jaké konkrétní obrazy v jeho rámci vznikaly ať již v rámci oficiálních stranických struktur, nebo na nižších úrovních, tedy v řadách členů a sympatizantů strany. Třetí část představuje chronologická analýza, zabývající se možnými proměnami mýtu v čase s přihlédnutím k okolnostem, které mohly mít na tyto změny vliv. Poslední část pak tvoří analýza komparativní, zkoumající možné rozdíly v rámci jednotlivých stranických národních buněk. Této části náleží výjimečná role, protože právě ona může pomoci ukázat na možné vnější podněty lokálního, či národního charakteru ovlivňující utváření mýtu. Následuje bližší představení jednotlivých metod.

1. Kontextuální analýza

Jako nejvhodnější nástroj pro splnění cílů kontextuální analýzy se nabízí definice výzkumných otázek ve vztahu k modelu praxeologického čtverce. Tento model byl stvořen primárně pro práci s náboženskými komunitami a jeho cílem je pomoci identifikovat formování identity a strategie jejich příslušníků. Přesto je bezvýhradně aplikovatelný i na socialistické prostředí 19. století, a to především proto, že se nezabývá božstvy či posvátnem/nadpřirozenem obecně, ale zaměřuje se především na funkční stránku náboženského (zde lze dosadit též ideologického) vnímání světa. Na místa definovaný proměnných pak pasují pojmy socialistického světa zcela bez problémů. Model praxeologického čtverce v obecné podobě ukazuje vyobrazené schéma.¹⁹

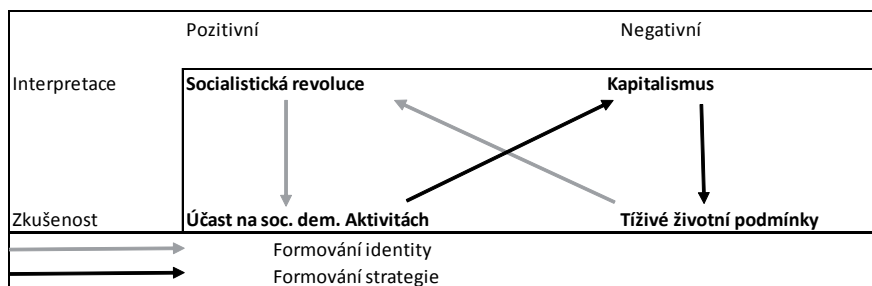
Předložený model nabízí následující vysvětlení formování náboženské/ideologické identity a také náboženské/ideologické strategie. Ve své komplexnosti pak předkládá definici náboženství v jeho funkční podobě.

¹⁹ Heinrich Wilhelm SCHÄFER – Leif Hagen SEIBERT – Adrian Tovar SIMONIE – Lens KÖHRSEN, *Towards a Prexology of Religious Life: Tools of Observation*, in.: Frans WIJSEN – Kocku von STUCKRAT (eds.), *Making a religion, Theory and Practice in the Discursive Study of Religion*, Boston 2016, s. 175.

Formování identity popisuje model následovně: 1) Jedinec či komunita je ve svém životě konfrontován s určitou negativní zkušeností v podobě křivd, životních či ekonomických nejistot, či hrozeb (či to tak alespoň subjektivně cítí). 2) Této negativní zkušenosti čelí orientací na příslib určitého spasení či záchrany zvnějšku, která mohou nabývat nejrůznějších podob. 3) Dosažení spásy/záchrany je však možné pouze při přijetí a aplikaci sdílené víry, která se obvykle projevuje určitými způsoby vnějšího jednání a chování a také pomocí rituálů.

Průběh formování strategie má pak dle modelu praxeologického čtverce následující podobu: 1) Je definován původce zla stojící za způsobovanými negativními zkušenostmi. 2) Jeho přesná identifikace pak pomáhá formování strategie společného jednání a rituálů, které pomáhají tomuto zlu čelit, a tak odstranit negativní zkušenosti jedince či komunity.

V případě sociálně demokratického prostředí by po doplnění zjednodušených proměnných vypadal praxeologický čtverec takto:

Dále již pouze následuje interpretace dle nastíněného postupu. Křivdu v tomto případě zastupují těživé životní podmínky dělnictva, jeho ekonomická závislost na zaměstnavateli a s ní spojená životní nejistota, a samozřejmě též sociální pozice na spodních příčkách společenského žebříčku. Domnělá cesta ven z této pozice vede skrze socialistickou revoluci, která odstraní třídní nerovnosti a vysvobodí dělnictvo ze závislosti na vůli zaměstnavatele. Představy o podobě a dosažení tohoto cíle se mohou lišit, zestátnění výrobních prostředků a odstranění „vykořisťování“ však zůstalo klíčovým bodem programu sociální demokracie po celé období dlouhého 19. století.²⁰ Tohoto cíle však nelze dosáhnout bez aktivní účasti dělnictva. Od toho se očekává identifikace se stranou a jejími hodnotami, účast na sociálně demokratických akcích a demonstracích, členství v socialistických odborech, podpora stávkového hnutí atd.

²⁰ Tento cíl je definován již v úvodním Prohlášení zásad Hainfeldského programu viz Petr PROKŠ, *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*, Praha 1999, s. 28 nebo s. 32 (německá verze). Požadavek se opakuje i ve Vídeňském programu z r. 1901 viz tamtéž s. 56 nebo s. 58.

Z pohledu formování strategie představuje nejvyššího ideologického nepřitele kapitalistický systém jako takový. K jeho odstranění, či alespoň omezení jeho dopadů (například skrze státní intervence) veškeré stranické aktivity směřují. Jakmile se podaří zničit kapitalistické zřízení, zmizí také veškeré křivdy a hrozby zažívané dělníky.

Zasazení mýtu Karla Marxe do rámce praxeologického čtverce pomůže odhalit jeho místo v systému socialistického uvažování, a to jak z pohledu na formování socialistické identity, tak z pohledu formování strategie strany. Pro pochopení funkce a pozice mýtu v tomto systému je třeba přesně definovat jeho vztah k jednotlivým proměnným a zodpovědět na doplňující otázky, které se k nim vztahují. Zodpovězení takto položených výzkumných otázek poskytne jasnou představu o pozici Karla Marxe v rámci sociálně demokratického systému a jasně ukáže, jaké funkce jeho mýtus plnil. Velký důraz je třeba položit na to, že zde nejde o skutečný vztah Karla Marxe k jednotlivým proměnným praxeologického čtverce, nýbrž pouze o vztah připisovaný dobovými účastníky. Nejde tedy ani tak o to, jaký měl Marx reálný podíl na popisu kapitálu a kapitalistického zřízení jako hlavního viníka třídních nerovností, nýbrž o to, jaký podíl mu připisovali rakouští socialisté v 19. století.

V předdefinovaných kategoriích praxeologického čtverce se však také skrývají největší nástrahy metody. Ty totiž představují výrazné zjednodušení v této době dosti heterogenního sociálně demokratického prostředí a jeho schematizaci na několik jednoduchých příčin a cílů. Zestátnění výrobních prostředků a socializace společnosti představovaly deklarovaný hlavní, ale v žádném případě jediný cíl sociální demokracie 19. století. Paralelně k němu například u rakouských socialistů hrálo velkou roli téma zavedení všeobecného volebního práva, omezení pracovní doby atd. Stejně tak ekonomická závislost a tíživá životní situace jistě nepředstavovaly jedinou motivaci participace na sociálně demokratickém prostředí atd. Tyto skutečnosti však schéma pravděpodobně vůbec nezachytí a obraz, který tak vznikne, bude nutně do jisté míry zploštělý. Tento limit modelu praxeologického čtverce je třeba mít při vyhodnocování výsledků výzkumu neustále na mysli. Dalším problémem předem definovaných bodů, k nimž je bádání vztaženo, může být právě jejich návodný charakter. Nezkušený badatel může snadno sklouznout k interpretaci výzkumu v souladu s příslovím „přání otcem myšlenky“ a hledat v tématu něco, co v něm ve skutečnosti není. Zde by mohlo do jisté míry pomoci důkladné navázání na pramen, který musí mít vždy poslední slovo.

Z logiky modelu se generují čtyři základní okruhy otázek spojené s jednotlivými rohy praxeologického čtverce. V rovině interpretační jde o Marxův vztah k socialistické revoluci a kapitalismu, jakožto hlavnímu pozitivnímu cíli hnutí a jeho hlavnímu nepříteli. Přestože výsledky výzkumu lze v této oblasti asi vcelku předvídat – Marxův vliv na zformování těchto interpretačních paradigmat byl vnímán jako klíčový – pouze důsledná analýza může pomoci objasnit Marxův

význam pro sociálně demokratické prostředí v celé jeho šíři a hloubce. Kontextualizující otázky spojené s těmito dvěma pojmy čterce pak vypadají takto: Jaká role byla připisována Karlu Marxovi při definování socialistické revoluce a zetstátnění výrobních prostředků jakožto hlavních cílů strany? Byla tato role, či obecně revoluce jako cíl, někdy někým z vnitřku hnutí zpochybňována (například v souvislosti s nástupem revizionismu v Německu)?²¹ Děлил se Karel Marx o svou roli s někým (zde lze předpokládat značné rozdíly mezi jednotlivými organizacemi, které si samozřejmě vytvářely svůj vlastní „pantheon“)?²² Jaká role byla Marxovi připisována v souvislosti s odhalením kapitalismu (potažmo kapitálu) jako hlavního původce společenského zla? Šlo pouze o roli popisujícího vědce, nebo měl spíše podobu jakéhosi proroka?²³ Měnila se tato role v průběhu doby (například v důsledku posunů v sociálně demokratické politice, boji o volební právo, omezení pracovní doby aj.)?

Překvapivější výsledek mohou přinést otázky spojené s oblastí osobní zkušenosti. Především zde se totiž ukáže, nakolik byl mýtus Karla Marxe reflektován také mezi řadovým členstvem a jaký měl vliv na formování socialistické identity. Okruhy otázek zde vypadají takto: Jakou roli hrál Karel Marx jakožto symbol během sociálně demokratických schůzí, oslav (například prvomájových, či pravidelných oslav spojených s výročím Marxova úmrtí)²⁴, rituálů (například během takzvaného „rudého křtu“ typického pro polské socialisty)?²⁵ Jakou roli hrál v ži-

²¹ V roce 1898 vystoupil německý socialista Eduard Bernstein se zpochybněním dosa-
vadního revolučního kurzu Sociálně demokratické strany Německa. Bernstein označil stranu za
fakticky reformistickou a Marxovu předpověď blízké socialistické revoluce za překonanou viz
Eduard BERNSTEIN: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemo-
kratie*, Stuttgart 1899. Němečtí socialisté později na svých sjezdech revizionismus odmítli jako
herezi. Helga GREBING, *Arbeiterbewegung, Sozialer Protest und kollektive Interessenvertre-
tung bis 1914*, München 1993, s. 112.

²² Felix Butzlaff například uvádí, že v některých německých organizacích se výrazně
většímu respektu a pověsti revolucionáře těžil August Bebel viz Felix BUTZLAFF, *Vom Libe-
ralismus zum »Kladderadatsch«, August Bebel und die Wiege der deutschen Sozialdemokratie*,
in: F. WALTER – F. Butzlaff (Hg.), *Mythen*, Berlin 2013, s. 26. Pro prostředí moravských soci-
alistů provedl rekonstrukci mýtu dělnického vůdce Josefa Hybeše Lukáš Fasora viz Lukáš
FASORA, *Mýtus dělnického vůdce Josefa Hybeše (1850–1921) v dějinách města Brna*, Brno
v minulosti a dnes, č. 28, 2015, s. 331.

²³ Kupříkladu rakouský socialistický předák Otto Bauer popsal Marxovu úlohu slovy:
„So habe Marx das erste mathematische Bewegungsgesetz der Geschichte gefunden“. E. HA-
NISCH, *Der große Illusionist*, Wien 2011, s. 113. Oproti tomu Julius Braunthal popsal Maxovo
dílo jako něco, co zjevuje velké tajemství dějin – při jeho četbě prý zažíval opojný zážitek uvě-
domění si, že je součástí masy kráčející ke světlé budoucnosti viz Tamtéž, s. 108.

²⁴ Oslavy spojené s výročím Marxovi smrti u brněnských socialistů jsem popsal v člán-
ku pro časopis Muzea města Brna viz Jaromír SOBOTKA, *Marxovské rituály a oslavy v Brně
v 19. století*, Forum Brunense, Sborník prací Muzea města Brna 2015, s. 19.

²⁵ Rituál spojený se slibem výchovy ve volnomyšlenkářském a socialistickém duchu.
Pro polské prostředí jej popsal Andrzej Chwalba viz A. CHWALBA, *Sacrum*, Krakow 1992,
s. 25.

votech jednotlivých socialistů (jde-li to dohledat na základě například autobiografických pramenů)?²⁶ Jaký význam měly, dle interpretací socialistů, neutěšené podmínky dělnictva na vývoj Marxovy osobnosti a jeho díla, hrál právě soucit a lidskost v Marxově filozofii svou roli?

Zodpovězení těchto otázek by mělo pomoci chápat význam Karla Marxe pro sociálně demokratické hnutí v rámci širšího kontextu jeho funkce a významu pro vznik základních interpretačních výstupů sociálně demokratického vidění světa. Zároveň by mělo objasnit roli Marxova mýtu v rámci činnosti socialistické strany, a tak pochopit jeho význam pro vytváření socialistické identity.

2. Obsahová analýza

Část věnovaná obsahu je úzce propojena s předchozí podkapitolou a do jisté míry z ní vychází. Lze předpokládat, že konkrétní podoby, kterých Marxův mýtus nabýval, vycházejí z jeho funkcí a místa v celkovém kontextu socialistickeho diskurzu. Obsahová analýza tak z hlediska výzkumu představuje spíše jakýsi doplněk analýzy kontextu než zcela samostatný prvek. Z hlediska významu pro pochopení celkové podoby mýtu je však nezbytná.

O rozbor vnitřního obsahu Marxova mýtu mezi západoevropskými a americkými socialisty se v nejobecnější rovině pokusil již Jonathan Sperber,²⁷ dosavadní výzkum k tématu však ukazuje, že výstupy jeho práce jsou na socialisty v Habsburské monarchii nepřenositelné. Pro vlastní výzkum se lépe hodí rozdělení obsahové analýzy na základě pramenné základny na mýtus účelově budovaný oficiálními orgány strany, polooficiální socialistickou publicistiku a podoby mýtu, kterých nabýval mezi řadovým členstvem a sympatizanty strany.

²⁶ Pro příklad symbolický význam Marxe pro identifikaci dělníků s myšlenkami socialismu se projevoval například zvykem zdobit obydlí jeho podobiznou, srovnání např. povídka *Dělníkův sen*, Rovnost, List sociálních demokratů českých XXIII, 1907, č. 280, s. 9., zvyk vystavovat v interiéru portréty politických a ideových vůdců dokládá pro Prahu také např. Josef Vařeka v kolektivní monografii Antonín ROBEK a kol., *Stará dělnická Praha, Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Praha 1981, s. 152. Pro pozdější dobu zmiňuje tento zvyk např. Stanislav HOLUBEC, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009, s. 118. Dalšími příklady může být používání dopisního papíru s Marxovou podobiznou atd.

²⁷ Jonathan SPERBER, *Karl Marx. A nineteenth century life*, New York 2013, s. 547. Sperber ve své práci věnované životu Karla Marxe identifikoval tři základní obrazy, které se šířily v řadách sociálně demokraticky orientovaného dělnictva – vědeckého génia, revolucionáře a Žida (tento obraz nacházel pozitivní odezvu především v židovských komunitách západní Evropy). Na základě vlastního výzkumu českých sociálních demokratů jsem přesvědčen o tom, že situace v Habsburské monarchii se od západní Evropy lišila – Marxovo židovství například v českém prostředí v podstatě reflektováno nebylo, obraz Marxe jako revolucionáře se objevoval pouze okrajově.

První část se proto zaměří především na oficiální stranické kanály komunikace se členstvem a vnějším světem obecně. Primární dva cíle, jimž je třeba věnovat pozornost, představují Marxův život a jeho dílo. Zatímco u prvního zmíněného je třeba věnovat pozornost především připisovaným vlastnostem a životním příběhům, u druhého záleží hlavně na přisuzovaném významu (zde dojde k protnutí s předchozí kapitolou) a analogiích s významnými vědeckými a náboženskými díly.²⁸ Důležitý předmět analýzy představuje nejen rekonstrukce celkových obrazů (tedy například obraz geniálního vědce, generála proletariátu atd.), ale také dílčí prvky s budováním mýtů společné jako je užitý jazyk, používaná přirovnání atd. Důležitou roli hraje také zobrazování osoby Marxe a atributy s jeho obrazem spojené.²⁹ Otázky spojené s první částí pak budou mít následující podobu: Jaké nejčastější obrazy Karla Marxe předkládaly oficiální socialistické kruhy svým přívržencům? Jaké charakteristiky a atributy nesly předkládané verze Marxova života (např. předpokládaná genialita, skromnost, obětavost atd.)? Jaký význam a jaké vlastnosti byly připisovány jeho dílu? Jaké výrazy, slovní spojení a metafory se pojí s obrazem Karla Marxe v sociálně demokratické diskurzu (např. odkazy na křesťanské legendy – „v jeho znamení zvítězíme“³⁰ atd.)? Jaké atributy se pojí s vizuálním zobrazením Marxe v sociálně demokratických tiskovinách?

Druhá část má potom ambici zjistit, do jaké míry našly obrazy nabízené shora odezvu mezi řadovými socialisty a opačně – do jaké míry oficiální diskurz vycházel z příběhů a „legend“ tradovaných mezi dělnictvem. Obtížnost tohoto úkolu je dána jednak obřími rozměry členské a podporovatelské základny sociální demokracie, jednak omezenou, a ne vždy zcela vypovídající pramennou základnou věnovanou názorům nižších vrstev společnosti. V souvislosti s tím krystalizuje další problém v podobě obtížnosti identifikace původu případně nalezených jevů. Překonání těchto problémů bude vyžadovat především důsledně kritický přístup k dostupným pramenům a je možné, že řadu z pokládaných otázek se vůbec zodpovědět nepodaří. Výzkumné otázky k druhé části pak mají takovou podobu: Jaké obrazy Karla Marxe lze nalézt mezi řadovými straníky a sympatizanty sociální demokracie? Do jaké míry tyto korespondují s oficiálním stranickým diskurzem? Mají případné podobnosti kořeny právě ve vyšších pat-

²⁸ Právě reflexe díla představuje jeden z klíčových prvků jeho mýtu, na pravdivosti a vědeckém charakteru díla v podstatě stál celý socialistický světónázor. Vědeckost však v tomto kontextu představuje spíše dogmatismus a nespornost. Slovy Hannah Arendt: „*Moderní masy přímo touží po „vědeckých“ důkazech, nikoliv z nadšení pro poznání jako takové, nýbrž proto, že jim imponuje gesto neomylné předpovědi.*“ Hannah ARENDT, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft III*, Berlin 1975, s. 90.

²⁹ Dle Müncklera je typickým projevem mýtu tzv. „ikonické zhuštění“ (ikonische Verdichtung) a právě vizuální zobrazení umožňuje zhuštění řady symbolických prvků v jednom obraze. MÜNCKLER, *Die Deutschen*, s. 14.

³⁰ Odkaz na legendární vítězství císaře Konstantina u Milvijského mostu, srovnání Rovnost XIX, 1903, s. 2.

rech socialistického milie, nebo se naopak jedná o transfer zdola nahoru (například v případě, že dělníci tyto obrazy přejali od kolegů z Říše a strana posléze převzala již rozšířený diskurz)?

První a druhá analytická část by měly umožnit rekonstrukci mýtu v celé jeho šíři a hloubce. Statický obraz mýtu je však třeba doplnit ještě chronologickou analýzou odhalující jeho změny, proměny a vývoj v čase.

3. Chronologická analýza

Chronologický rozbor Marxova mýtu v sociálně demokratickém prostředí předpokládá výzkum ve třech rovinách. První představuje kvantitativní analýza vývoje mýtu, jejímž cílem je zachycení nárůstu či poklesu zájmu o osobu a dílo Karla Marxe. Druhá rovina je potom kvalitativní, mající za cíl odhalit možné novinky, změny či inovace a v rámci mýtu. Výsledek potom musí být zasazen do širšího kontextu událostí uvnitř i vně sociálně demokratické hnutí s cílem odhalení možných původců zjištěných výkyvů a změn. To si klade za cíl třetí část této kapitoly. Jednoznačným limitem takto pojaté analýzy je její jednostranné zaměření na výzkum pramenů oficiální stranické provenience. Jejím výsledkem tak zákonitě bude pouze odhalení vývoje a výkyvů mýtu tvořeného stranickými orgány a předkládaného členům a sympatizantům strany ve směru shora dolů. Zmapování reflexe ze strany příjemců už zřejmě není v jejích silách. Zploštění výsledků na politický rozměr Marxova mýtu je v tomto případě nezbytným důsledkem takto pojaté chronologické analýzy. Ta přesto má význam, a to zejména z toho důvodu, že umožní odhalit ideové výkyvy sociálně demokratických špiček.

Kvantitativní analýza předpokládá jednoduchou statistickou metodu. Na základě proměňujícího se množství zmínek věnovaných Karlu Marxovi a jeho dílu v jednotlivých letech zvoleného období lze vysledovat rostoucí či klesající tendence mýtu (přesněji stoupající či klesající zájem o osobu a dílo Karla Marxe). Srovnáním získaných údajů pak vznikne odpovídající časová osa. Předpokládaný problém zde představuje postupný nárůst objemu pramenné základny ve sledovaném období – lze předpokládat, že článků a zmínek věnovaných Karlu Marxovi bude přibývat s tím, jak přibýval počet vydávaných tiskovin, a zvláště periodik a rostl jejich rozsah.³¹ Obecné interpretace trendu jsou s ohledem k tomuto faktu do značné míry problematické (např. Jak interpretovat stagnující hodnoty tváří v tvář nárůstu pramenné základny? Jako stagnaci zájmu o Marxovu osobu, či jako jeho relativní pokles v důsledku nástupu jiných témat?) Hlavní předmět zájmu zde tedy budou představovat hlavně neočekávatelné výkyvy svědčící o změnách

³¹ Pro příklad v roce 1890 vyšlo 24 čísel novin Rovnost, v roce 1913 to ale již bylo 299. Lze tedy předpokládat, že s takovýmto nárůstem objemu vydávaného textu přibude i článků věnovaných Marxovi či jeho dílu.

vnímání problému v důsledku politických či jiných (ekonomických?) příčin.³² Výzkumná otázka zde tedy zní: Jak rostl či klesal zájem o osobu a dílo Karla Marxe ve sledovaném období? Lze ve zvoleném období vysledovat výraznější výkyvy? A jedná se o trend obecný, nebo spíše závislý na lokálních či subjektivních faktorech (tedy jde o jev typický pro celou organizaci, nebo např. pouze o záležitost jednoho periodika způsobenou změnou redaktora)?

Analýza zaměřená na konkrétní proměny mýtu metodologicky vychází z předchozích kapitol, snaží se tedy zachytit možné pohyby a změny mýtu a jeho funkce v rámci kontextu sociálně demokratického prostředí a následně také možné konkrétní změny jeho podoby. Výzkum se zde nezaměřuje na jednotlivé roky, či jiné předem zvolené časové úseky, ale především na změny jako takové. K této části patří následující otázky: Docházelo v průběhu sledovaného období ke změnám v rámci otázek vztažených k jednotlivým bodům praxeologického čtverce? Pokud ano k jakým? Docházelo v průběhu daného období k proměnám obsahové stránky mýtu?

Poslední, interpretační část kapitoly si potom klade za cíl vysvětlení zjištěných jevů. Jako nejlepší řešení se v tomto případě jeví srovnání zjištěných výsledků s pracemi sledujícími změny v rámci rakouské sociálně demokratické politiky (např. rozkol v odborových organizacích, odštěpení Československé strany dělnické, změny vztahů vůči jiným politickým subjektům atd.), socialistického hnutí obecně (např. nástup a zavržení revizionismu), politickými změnami v Habsburské monarchii (např. zavedení všeobecného volebního práva, změny sociálního zákonodárství) či obecnými vnějšími změnami (např. proměny ekonomického cyklu, otřesy v mezinárodně-politických poměrech). Navrhované otázky k interpretační části kapitoly znějí: Jakým způsobem ovlivňovaly změny rakouské sociálně demokratické politiky proměny Marxova mýtu? Do jaké míry se na nich promítly události mezinárodního socialistického hnutí? Jaký vliv měly na vývoj mýtu politické a legislativní změny Předlitavska? Lze nalézt ještě další faktory ovlivňující změny Marxova mýtu?

4. Komparativní analýza

Konečnou část navazující na všechny předchozí poté představuje srovnání jednotlivých národních organizací sociální demokracie v rámci Habsburské monarchie. Tato část má za úkol odhalení styčných bodů a rozdílností zkoumaných stranických organizací a jejich členstva. Komparace by s ohledem k předešlým

³² Obdobný výzkum, který jsem ve své diplomové práci prováděl pro region Brněnska, odhalil ve zvolených 25 letech významné výkyvy v závislosti na změnách lokální i celorakouské politiky sociální demokracie. Jaromír, SOBOTKA, *V jeho jménu zvítězíme. Kult Karla Marxe v sociálně demokratickém milieu na Brněnsku v 19. století*, Masarykova Univerzita, vedoucí práce: Lukáš Fasora, Brno 2017.

kapitolám měla probíhat ve třech základních rovinách – srovnání pozice mýtu v rámci kontextu sociálně demokratické organizace, komparace konkrétních podob mýtu a konečně srovnání časového vývoje mýtu v rámci jednotlivých zvolených organizací. Krom jednoduchého srovnání stejností a nestejností je třeba také provést srovnání jejich příčin a důsledků, zde bude potřeba provést alespoň zběžná srovnání se západoevropskými (hlavně německou) sociálně demokratickými organizacemi.

Postup u všech zmíněných rovin bude v zásadě obdobný a nemá tak smysl rozepisovat je jednotlivě. Půjde především o srovnání odpovědí na dříve položené otázky a posléze též zdůvodnění rozdílů. Badatelské otázky k poslední kapitole by tak měly mít následující podobu: V kterých ohledech se odpovědi na otázky u vnější analýzy shodují a ve kterých se rozcházejí? (liší se např. pozice mýtu v rámci sociálně demokratického diskurzu v důsledku konkurence z řad mýtů vlastní provenience³³)? Co je příčinou možných rozdílů? (např. silnější vazby na zahraniční socialistické organizace, lokální příčiny³⁴, potřeba vymezení se vůči silnému lokálnímu konkurentu atd.) Co je příčinou možných rozdílů? Existují rozdíly co do kvantitativního a kvalitativního vývoje mýtu? Pokud ano, co za nimi stojí?

Výsledky komparace pak pomohou poskytnout komplexní obraz marxovského mýtu, jeho podob a mutací v rámci hlavních organizací rakouské části Habsburské monarchie a také mohou pomoci odhalit původ budoucích rozdílných cest, jimiž se tyto organizace vydaly.

³³ Pro příklad v článcích polských socialistů se Marx jakožto zastávce utlačovaných vrstev objevuje krom socialistických průkopníků (Lassalle, Leibknecht) například také po boku Adama Mickiewicze, srov. Ignacy DASZYŃSKI, *V. Leibknecht*, Severočeský dělník 5, 1901, č. 20, s. 1., v českém prostředí toto místo zaujímal například Jan Hus srov. *Hus a sociální demokracie*, Rovnost XXIV, 1908, č. 174, s. 1. a č. 175, s. 1. či Karel Havlíček Borovský – ten se dokonce objevil na titulní straně Rovnosti v pantheonu socialistických průkopníků vedle Marx-e, Engelse, nebo Saint-Simona, Rovnost VIII, 1892, č. 8, s. 57.

³⁴ Například nutnost polských socialistů zaujímat postoje vůči katolicismu, k němuž se po dlouhou dobu hlásila i většina příznivců strany, srovnání A. CHWALBA, *Sacrum*, 1992, s. 15. Potřeba českých a slovinských socialistů najít modus vivendi s německými soudruhy, srovnání Jiří KOŘALKA, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in.: Jiří MALÍŘ a kol, *Politické strany, Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu I, 1861–1938*, Brno 2005, s. 213. a Ladislav HLADKÝ, *Představy jihoslovenských socialistů v Rakousku-Uhersku o způsobu řešení národnostní otázky*, Slovácké historické studie XVII, 1990, s. 128.

Závěrem

Metoda nastíněná v předchozích kapitolách by spolu s navrhovanou pramennou základnou měla poskytnout komplexní pohled na mýtus Karla Marxe pěstovaný v prostředí čtyř nejsilnějších sociálně demokratických organizací Předlitavska. Uvedená analýza by měla pomoci pochopit problém z hlediska jeho funkce a místa v kontextu hnutí, zrekonstruovat konkrétní podoby, kterých mýtus nabýval, identifikovat proměny a vývoj, kterým prošel a konečně nalézt srovnat možné rozdíly mezi jednotlivými stranickými organizacemi. Takto všestranný rozbor by pak měl nejen osvětlit Marxův politický mýtus jako takový, ale také pomoci lépe osvětlit myšlenkové mapy sociálně demokratického hnutí v habsburské říši konce 19. a počátku 20. století.

Jaromír Sobotka

Die Methodologie der politischen Mythosanalyse am Beispiel von Karl Marx in einem sozialdemokratischen Umfeld

Zusammenfassung

Die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Europa entstehenden sozialdemokratischen Parteien stellten ein einmaliges Phänomen dar, vor allem durch ihre marxistische Verankerung und die eigene „Mythologie“, die im Versprechen der Befreiung der Arbeiterschaft durch die sozialistische Revolution gipfelte. Die Erforschung der sozialistischen politischen Mythen kann helfen, besser die Struktur und Strategie der sozialdemokratischen Bewegungen und ihrer Nachfolgerorganisationen (z. B. der kommunistischen Parteien) im mitteleuropäischen Raum aufzudecken. Der Artikel zeigt die methodologische Verankerung der Erforschung des Mythos vom „Vater des Sozialismus“ Karl Marx im Rahmen der größten sozialistischen Parteien Cisleithaniens, der österreichischen, tschechischen, polnischen und slowenischen. Voraussetzungen der vorgeschlagenen Methode sind die Identifizierung der Position und Funktion des Mythos innerhalb des Gesamtdiskurses der sozialdemokratischen Organisationen mit Hilfe des Modells des praxeologischen Quadrats sowie eine Definition der Fragen in Bezug auf die mit dem Aufbau von Identität und Strategie verbundenen Schlüsselbegriffe. Ferner handelt es sich um eine Analyse und Rekonstruktion der Bilder von Karl Marx, die in den offiziellen Parteiorganen entstanden, aber auch jener Bilder, die der Mythos unter den einfachen Mitgliedern und Sympathisanten der Partei annahm. Unerlässliche Bestandteile der vorgeschlagenen Methode bilden die chronologische Analyse der Entwicklung und der Wandlungen des Mythos sowie die Enthüllung ihrer möglichen inneren oder äußeren Ursachen in Abhängigkeit von den voraussichtlichen politischen oder wirtschaftlichen Veränderungen. Der Schlussteil gehört dann einem Vergleich der einzelnen gewählten sozialdemokratischen Organisationen, der Aufdeckung ihrer Übereinstimmungen und Unterschiede sowie der Identifizierung von deren möglichen Ursachen.

Jaromír Sobotka

Methodology for analysing political myth using the example of Karl Marx within a social democratic context

Summary

Social democratic parties set up in the second half of the 19th century in Europe represented the phenomenon of a unique particularly Marxist ideology and their own “mythology” with the great promise of freeing the working class through socialist revolution. Researching socialist political myths can help better reveal the structure and strategy of social democratic movements and their successor organisations (e.g. communist parties) within the Central European region. The article presents its methodologically laid out research into the myth of the “father of socialism” Karl Marx within the largest socialist parties in Cisleithania; Austrian, Czech, Polish and Slovenian. The proposed method involves identifying the position and function of the myth within the overall discourse in social democratic organisations using praxeological squares and defining the question in relation to key terms linked to the construction of identity and strategy. It also analyses and reconstructs images of Karl Marx which were produced within official party bodies, as well as images which the myth took on amongst ordinary party members and sympathisers. An integral part of the proposed method is a chronological analysis of the development and transformation of the myth and uncovering its possible internal and external causes depending on assumed political and economic changes. The final part involves a comparison of different selected social democratic organisations, revealing similarities and differences, and identifying the possible reasons for these.

Anna Jonáková

Působení mladočeského poslance Ervína Špindlera na říšské radě v letech 1890–1901

Young Czech Deputy Ervín Špindler at the Austrian Imperial Council in 1890–1901

This study looks at Young Czech deputy Ervín Špindler while a member of the Austrian Imperial Council's House of Deputies between 1890 and 1901. The focus is not really Špindler's political actions as such, but more his insights and impressions as regularly told to his family and friends from the region around Říp Mountain. His extensive and very well preserved correspondence allows one to see how the House of Deputies worked, with all its pros and cons. As a member of the Young Czech Party (officially the National Liberal Party), Špindler also gives testimony to the activities of the Independent Czech Deputies club and the relations which existed between the different Young Czech deputies. As a close collaborator and friend of Gustav Eim, Eduard Grégr and other distinguished figures of Czech political history at the turn of the 19th and 20th centuries, he also gives us the opportunity to look at the private lives of Czech deputies living in Vienna.

Key words: History, 19th Century, Austria-Hungary, Vienna, Imperial Council, National Liberal Party, Young Czechs, Old Czechs, Ervín Špindler

Úvodem

V prosinci tomu bude sto let od úmrtí podřípského politického a kulturního činitele Ervína Špindlera (29. 8. 1843–17. 12. 1918). Ačkoliv je tato studie zaměřena především na jeho politickou činnost, nelze ho považovat pouze za politika. V šedesátých letech 19. století vystupoval v pražské kulturní sféře především jako žurnalista a spisovatel. Pracoval v redakci Národních listů a patřil mezi první členy Umělecké besedy, v níž aktivně působil jako jednatel literárního odboru. Mezi jeho velmi blízké přátele se řadil například historik Jaroslav Goll, se kterým i nějaký čas bydlel.¹ S Janem Nerudou jej zase pojila nejen záliba k literatuře, ale v pozdějších letech i láska k podřípskému kraji. Celý život se věnoval psaní poezie a překladatelství, i když tato činnost ustoupila v pozdějších letech do pozadí.²

Profesním mezníkem v jeho životě se stal rok 1868, kdy nastoupil na uvolněné místo tajemníka okresního zastupitelstva v Roudnici nad Labem. Samosprávu obecně lze v této době stále považovat za poměrně novou instituci. Prvním zřízeným článkem byly ustanoveny obce na základě Stadionova prozatímního obecního zřízení z 20. března 1849 a článku 33 březnové ústavy z roku 1849. Ačkoli v souvislosti se Stadionovým zřízením zákon definoval obce jako místní, okresní a krajské, v platnost vešly jen předpisy týkající se obcí místních s přirozenou a přenesenou působností. V padesátých letech zbrzdil Bachův absolutismus nejen další konstituování úřadů obecní samosprávy, ale znemožnil také plánovaný vznik okresních výborů a krajských zastupitelstev. Teprve až roku 1862 byl vydán říšský zákon jako „výsledek kompromisu mezi vládou, která chtěla dostat obce pod tuhé jeho státního dozoru, a mezi parlamentem, kde se již začínala projevovat většina německých liberálů proniknutých ideou samosprávy obcí“.³ Z něj vycházely jednotlivé zemské sněmy monarchie při vypracování vlastních předloh obecních zřízení, po jejichž uvedení v platnost se obce staly druhou kolejí veřejné správy. Článek XVII. říšského obecního zákona umožňoval vznik tzv. vyšší, okresní obce (v Čechách vznikla okresní zastupitelstva, na Moravě pouze tzv. silniční výbory) a stal se základem pro zemský zákon pro Čechy ze dne

¹ Blíže Magdaléna POKORNÁ, *Listy z mládí. Ervín Špindler Jaroslavu Gollovi*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.), Jaroslav Goll a jeho žáci, Pelhřimov 2005, s. 635–646.

² Překládal Heinricha Heineho a Alfreda Meissnera, jehož epickou báseň Žižka také publikoval. Asi nejznámější je jeho překlad a úprava německého libreta Josefa Wenziga Dalibor (1863) a Libuše (1868) pro Bedřicha Smetanu, se kterým spolupracoval od roku 1863. Více Nina MILOTOVÁ, *Utajený a znovuobjevený. Ervín Špindler – zapomenutý spolutvůrce Smetanovy Libuše*, Dějiny a současnost, roč. 33, č. 4, 2011, s. 18–20.

³ Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 299. Dále Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ, *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, Brno 2006; Jiří KLABOUCH, *Die Gemeinde Selbstverwaltung in Österreich 1848–1918*, Wien 1968; Pavel KLADIWA, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914 I.–II.*, Ostrava 2007–2009.

25. července 1864, č. 27 z. z., který definitivně završil boj za prosazení vlastní okresní samosprávy v Čechách.⁴

V souvislosti s ustanovením okresních zastupitelstev a výborů se při jejich činnosti nelze vyhnout politickým aspektům. Roudnické okresní zastupitelstvo vykazovalo v době parlamentní pasivity snahu aktivně bojovat za česká práva, a vytvářelo tak vhodné zázemí pro Špindlerovu vlastní politickou činnost. Porozumění a podporu nalézal Špindler u mladočeských okresních starostů, s nimiž byl z hlediska svého postavení v úzkém pracovním vztahu. Hned s prvním z nich, Václavem Kratochvílem z Lounek, spolupracoval na organizaci prvního tábora lidu na Řípu v roce 1868.⁵

Špindler vystupoval jako přední obhájce mladočeských zájmů a opakovaně vyzýval k odloučení od politiky staročeků. Od konce šedesátých let systematicky upevňoval mladočeskou organizační strukturu na Podřipsku: inicioval založení roudnického Sokola, Literární, pěvecké a divadelní jednoty „Říp“, politicky zaměřeného Občanského klubu a Českého lva. Všechny zmíněné organizace disponovaly výhradně mladočesky orientovaným členstvem a Špindler při jejich propagaci dokázal obratně využívat svých pražských kontaktů. Stranou jeho zájmu nezůstal ani tisk. V létě 1870 založil spolu s místním rodákem a mecenášem Augustem Švagrovským⁶ čtrnáctideník Říp a Ruch. I přesto, že měly oba časopisy vždy svého odpovědného redaktora, jejich obsah utvářeli především Švagrovský se Špindlerem. První číslo Řípu vyšlo 1. července 1870 a jeho redaktorem se stal Václav Trojan, Ervín Špindler byl označen jako hlavní spolupracovník redakce. Říp vycházel každého 1. a 15. dne v měsíci a dalo se jej koupit za 9 krejcarů či předplatit s donáškou až do domu. Ve stejnou dobu vznikl v Roudnici i Ruch Augusta Švagrovského, jehož redaktorem se stal Hynek Hofmann. Ruch měl vycházet každého 8. a 23. v měsíci a doplňovat se s Řípem. Předplatitel jednoho čtrnáctideníku obdržel druhý zdarma. Poté, co v Litoměřicích odhalili tuto praxi, byla na oba listy uvalena kauce 1 000 zlatých. Na rozdíl od Řípu Ruch nebyl schopen požadovanou částku uhradit a zanikl. Švagrovský ihned v srpnu

⁴ K okresní samosprávě Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006. Podrobně také Lubomír VANĚK, *Okresní zastupitelstva v Čechách*, Archivní časopis 12, 1962, s. 5–18.

⁵ K řípskému táboru stručně Miroslav BROFT, *Tábor lidu na Řípu r. 1868*, Roudnice nad Labem 1938; Jaroslav MACEK, *Říp a jeho pokrokové tradice*, Litoměřice 1968. Nověji Milan HLAVÁČKA, *Samospráva a festivita. Tábor lidu na Řípu jako reálná a virtuální performance*, in: Dagmar Hájková – Luboš Velek a kol., *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*, Praha 2011, s. 82–111.

⁶ Švagrovský v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 19. století finančně podporoval rozvoj spolkového a kulturního života v Roudnici nad Labem a financoval řadu Špindlerových projektů. Byl také velkým milovníkem a sběratelem výtvarného umění. Obrazy, které během svého života nakoupil, daroval počátkem 20. století městu Roudnici. Sběrka se stala základem roudnické Galerie moderního umění. Ke Švagrovského sběratelské činnosti blíže Miroslava HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, Roudnice nad Labem 2008.

založil nový hospodářsko-politický čtrnáctideník Podřipan, který se v roce 1885 sloučil s Řípem do týdeníku vycházejícího pod názvem „Podřipan. Demokratický týdeník, orgán české národní strany svobodomyslné v Podřipsku“.⁷

O vstup do vrcholné politiky se Špindler poprvé pokusil v roce 1873 v souvislosti s volbami do říšské rady, které nově probíhaly přímo, nezávisle na zemských sněmech. Nabídku kandidovat za venkovské obce železnobrodského okresu přijal týden před volbami „*ne snad proto, že by byl skutečně doufal v nějaký skvělý nebo zdárný výsledek kandidatury, ale jedině za tou příčinou, aby konečně pronešeno bylo jednou veřejné volné a upřímné slovo o našich poměrech volebních a o nedůstojném vynucování hlasů na voličích*“.⁸ Neúspěch ho neodradil od dalšího pokusu o rok později v doplňujících volbách do zemského sněmu, v nichž se mladočeši poprvé na kandidátkách prezentovali samostatně. Špindler kandidoval v kurii měst Mělník, Brandýs nad Labem a Roudnice nad Labem, porazil ho však staroček Josef Stanislav Prácheňský. I přes drtivé vítězství staročeků vstoupilo sedm nově zvolených mladočeských poslanců 15. září 1874 na zemský sněm, a prolomilo tak několikaletou politiku pasivní rezistence. Podřipan zhodnotil tento moment jako „*vysoce důležitým v dějinách našeho boje za svéváznost a sebeurčení*“ a chválil mladočeské poslance, kteří se nesnížili k „*trpnému vyčkávání nějaké šťastné náhody nebo vyšší milosti (...) nedbajíce klukovského a u slušných politických stran v žádném národě nebývalého spílání, nadávání a lání, kterýžto huronský povyk staročeků posud trvá*“.⁹ K definitivnímu rozštěpení Národní strany došlo o tři měsíce později ustanovením Národní strany svobodomyslné.¹⁰ Špindler svůj názor na dosavadní politický vývoj nastínil v roce 1878 v článku „*Náš stav a jeho náprava*“. Český národ označuje za „*nemocné děcko*“ Evropy, které se kvůli neustálým sporům není schopné bránit nátlaku rakouské vlády. Vinu nesla staročeská politika, kterou „*Dr. Rieger*“¹¹ k nenahraditelné škodě národa již od roku 1868 všemi možnými prostředky udržuje v *platnosti u většiny, nemůže vésti k ničemu trvalému a kloudnému*“. Podle Špindlera se proti takovému postupu „*ozývá zdravý rozum lidský, a nebylo tudíž nic na světě přirozenějšího, než-li že politika (...) dra. F. L. Riegra vyvolala oposici a vedla zorganizování svobodomyslné národní strany, která blaho národa vyhledává*

⁷ *Nový časopis*, Říp 1. 7. 1870, nestránkováno; „*Ruch*“ přestal vycházeti, Říp 15. 8. 1870, nestránkováno; *Nový časopis* v Roudnici, tamtéž.

⁸ *K historii našich voleb*, Podřipan 23. 10. 1873, nestránkováno.

⁹ *Den patnáctého září*, Podřipan 23. 9. 1874, nestránkováno.

¹⁰ Bruce M. GARVER, *The Young Czech Party 1874–1901 and the Emergence of a Multi-Party System*, New Haven 1978; Tomáš VOJTĚCH, *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*, Praha 1980; Jiří MALÍŘ, *Mladočeská strana v Čechách a promladočeské strany na Moravě*, in: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*, Olomouc 2000, s. 42–62; Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907. Příspěvek k dějinám politického stranictví v habsburské monarchii v období procesu politické modernizace*, Dizertační práce FF UK, Praha 2004.

¹¹ K F. L. Riegrovi blíže Robert SAK, *Rieger. Konzervavec nebo liberál?*, Praha 2003.

*a dodělati se hodlá na zcela jiných cestách než-li jsou: milost z hůry, nátlak vládní zdola a trucování pod okny sněmů a říšské rady“.*¹²

Politika pasivní rezistence byla definitivně ukončena v roce 1879 společným vstupem mladočechů a staročechů do poslanecké sněmovny říšské rady.¹³ Opětovná spolupráce s Národní stranou nebránila mladočechům v posilování vlastní organizace. Na popularitě získávali především kvůli aktivnějšímu postoji ke svým potencionálním voličům. Reagovali na požadavky agrárníků a živnostníků, které přebírali do svého programu, venkovské obyvatelstvo oslovili svou podporou husitských tradic a proklamovali svou návaznost na liberální hnutí z let 1848–1849 a tradici táborů z let 1868–1871.¹⁴

Rozpory mezi mladočechy a staročechy se začaly naplno projevovat v polovině osmdesátých let. Proti politice Českého klubu vystoupili mladočeši otevřeně na IV. sjezdu Národní strany svobodomyslné v dubnu 1887. Zde schválili nový program v radikálnější podobě, který začali v parlamentu prosazovat nezávisle na staročesích. Na podporu mladočechů se konala po celé zemi řada akcí. Mezi jinými i další tábor lidu na Řípu uspořádaný Ervínem Špindlerem, Václavem Jandou a pražským profesorem Františkem Tilšerem, na němž se 19. června 1887 sešlo dvacet tisíc lidí.¹⁵

Počátkem roku 1889 mladočeská agitace v očekávání nových sněmovních voleb ještě přiosťřila. Volební kampaň řídila ústřední volební komise, ve které působil i Špindler. Koordinovala činnost volebních výborů, venkovských agitátorů a podporovala konání veřejných předvolebních schůzí ve městě a na venkově. V červnu se konal V. sjezd Národní strany svobodomyslné, jehož se zúčastnilo na dva tisíce delegátů. Hlavní body programu přiblížili ve svém projevu Eduard Grégr a Josef Herold, který mimo jiné zdůrazňoval, že cílem mladočechů není svrhnout vládu, ale pouze prosadit dodržování českého státního práva a platného ústavního řádu. Ve volbách do zemského sněmu, probíhajících v průběhu července 1889, uspěli mladočeši poprvé ve venkovské volební kurii jasnou převahou.

Špindlerův vstup do vrcholné politiky

Špindler svou pozici vůdčí osobnosti podřípských mladočechů úspěšně upevňoval již od roku 1868. V druhé polovině osmdesátých let, kdy politické napětí es-

¹² [Ervín ŠPINDLER], *Náš stav a jeho náprava*, Řip 1. 2. 1878, nestránkováno.

¹³ Blíže Pavel CIBULKA, *Český klub na říšské radě (1879–1887)*, Český časopis historický 92, č. 1, 1994, s. 45–62; Alexandra ŠPIRITOVÁ, *České kluby členů poslanecké sněmovny říšské rady v letech 1879–1918*, *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 0, 1992, s. 170–189.

¹⁴ K táborovému hnutí více Jaroslav PURŠ, *Tábory v českých zemích 1868–1871. Příspěvek k problematice národního hnutí*, Československý časopis historický 6, č. 2, 3, 4, 1958, s. 234–266, 446–470, 661–690.

¹⁵ Staročeský tisk uváděl tři tisíce účastníků. Tomáš VOJTĚCH, *Mladočeši*, s. 75.

kalovalo, proto čelil řadě útoků na svou osobu ze strany staročeského roudnického obecního zastupitelstva. Po staročeském vítězství ve volbách do okresní samosprávy v roce 1885 byl Špindler obviněn ze špatného vedení okresních účtů a předčasně penzionován. Funkci okresního tajemníka získal zpět v roce 1894, kdy okresní zastupitelstvo opět opanovali roudničtí mladočeši.¹⁶

Satisfakcí se mu stalo zvolení do zemského sněmu za skupinu venkovských obcí roudnického a mělnického okresu. Dne 8. listopadu 1889 pronesl ve sněmovně svou řeč, v níž odmítl nadvládu Němců a upozornil na jejich sílící germanizační snahy. Za nejdůležitější bod politického programu proto označil české státní právo. Velký prostor věnoval také situaci na českém venkově a nespokojenosti řemeslnické, živnostenské, obchodní a agrární vrstvy obyvatelstva. Jako stoupenec austroslavismu nezavrhoval Rakousko, prohlásil však, že jeho povinností je malé národy ochraňovat, nikoli je omezovat.¹⁷ V dubnu 1890 potvrdil Špindler svůj vzestup do vrcholné politiky porážkou Emanuela Tonnera v doplňujících volbách do říšské rady za skupinu měst Mladá Boleslav, Turnov, Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, Lysá nad Labem, Mělník, Mšeno, Brandýs nad Labem a Roudnice. O rok později svůj mandát obhájil.¹⁸

Počátek Špindlerova působení ve Vídni byl charakterizován sporem o punktace, který stál v popředí mladočeské volební kampaně do říšské rady. Jeho okamžitá frustrace a nelibost z tamějších poměrů vyplývala především ze směřování Riegrovy politiky. O celé situaci kolem punktací podrobně informoval dopisem z Vídně svého švagra Josefa Kobra¹⁹ již 18. dubna 1890: „*Rieger již si zoufá nad zdarem díla. Dnes vystoupili ze staro[eského] klubu Trojan a Škarda; prohlásili, že nechtějí mít nadále mravní zodpovědnost za Riegrovu politiku osudnou. Včera v klubu staro[eském] bylo pravé povstání. Kromě 9 podepsaných žádá dalších 12 poslanců za volnost hlasování. Aby zlé duchy zažehnal, podal dnes Rieger se 37 poslanci interpelaci k vládě strany vnitřní úřední řeči. Ve čtvrték na ni odpoví místopředseda.*“²⁰ O několik dní později dodal, že „*dle dnešních zpráv, z celých Čech sem docházejících, postupuje rozklad staro[eské] strany úžasně a v staro[eském] klubu hojně jest mužů, kteří si přejí, aby vyrovnání vza-*

¹⁶ Blíže Anna JONÁKOVÁ, *Ervín Špindler jako veřejný činitel*, diplomová práce FF Univerzity J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 2015.

¹⁷ <http://www.psp.cz/eknih/1889skc/1/stenprot/015schuz/s015003.htm> [3. 4. 2018].

¹⁸ Franz ADLGASSER, heslo *Špindler*, in: *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849. Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon. Teilband 1: A – L*, Wien 2014, s. 1188.

¹⁹ Ve Státním okresním archivu Litoměřice se sídlem v Lovosicích (dále jen SOKA Litoměřice) je uloženo 134 dopisů Ervína Špindlera adresovaných jeho blízkému příteli Josefovi Kobrovi do Roudnice nad Labem. Zajímavá je také Špindlerova korespondence s manželkou Marií z let 1890–1899, která je součástí jeho osobního fondu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP).

²⁰ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 18. dubna 1890.

lo za své. Mnozí již ani nevěří, že se stane skutkem. Jsou odhodláni odejít ze sněmu českého, až dojde k hlasování“.²¹ Špindler přitele informoval také o vývoji situace kolem podané interpelace: „Staročeská interpelace, na kterou se poubořený Č[eský] klub (bez šlechticů!!!) zmoohl, nepomůže. Náleželo před podepsáním úmluv uvážiti jejich dosah a hádati se o jejich výklad a smysl.“ O případném podpisu interpelace se Špindlerem vyjednával profesor a staročeský poslanec Alois Zucker. Špindler s jeho návrhem po poradě s přítomnými kolegy souhlasil pod podmínkou, že do textu bude přidáno prohlášení o tom, „že úmluvy mají dosud jen povahu vyrovnání soukromého, na němž zákonně vynesení nebo nařízení spočívati nemůže“. Druhou podmínku představovalo odstranění posledního odstavce interpelace. Rieger k prvnímu přání přistoupil a dotyčné prohlášení do obsahu přidal, na posledním odstavci ale trval: „Následkem toho odepřeli jsme podpisy a interp[elace] podána bez nás, – ale s opravou v úvodu dle našeho návrhu.“ Špindler Kobrovi vyličil také postoj Gustava Eima,²² který „považuje sice vyrovnání za neštěstí, jež stihlo národ, ale smiřuje se s ním, poněvadž jest přesvědčen, že vyrovnání celoněmecké zabezpečuje nám alespoň na nedohlednou dobu většinu na sněmě a vše, co máme v držení doma, kdežto bez vyrovnání tohoto bál by se nového příchodu levice²³ k veslu a z toho hrozící katastrofy pro náš národ“. Podobně se k celé záležitosti stavěla i Marie Červinková-Riegrová, kterou se Špindler snažil denně přesvědčit „v lóži hostů od poslanců uvedených, že se její papínek nechal napáliti od Plenara“.²⁴

Špindler neměl pro Riegra prakticky žádné pochopení. Odsuzoval ho za jeho smírný postup k Němcům, neschopnost spolupráce s mladočechy a vůbec účelné odmítání jejich zapojení do vládní politiky. Vadila mu především Riegrova bezedná „důvěřivost“, se kterou chová se i k úhlavním nepřátelům, – ba snad k nim spíše nežli k bratrům pokrevním, – a jednak přílišné přeceňování vlastní dovednosti“. Podle Špindlerova soudu ztratil Rieger také schopnost politického vyjednávání: „Kdežto Němci vlastní úmysly tají (...) – nespouští Rieger hledí přílbice politické ani na chvíli a jako otevřená kniha zjevuje se Němcům ve všech svých úmyslech.“ Velmi tvrdě odsoudil také Riegrův přínos v pracovních komisích a výborech: „Rieger jest sice doktorem práv, ale nemaje docela žádné praxe, nezná ani administrativu státu, politickou službu, ani soudní, ani advokátní

²¹ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 26. dubna 1890.

²² Více Helena KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim. Životopisná studie a edice korespondence*, Praha 1999; Martin SEKERA, *Gustav Eim – „český konzul ve Vídni“ 1879–1897*, Dějiny a současnost 14, č. 1, (1992) s. 33–37.

²³ Jednalo se o Sjednocenou německou levici (Vereingigte deutsche Linke). K vývoji německých liberálů Jaroslav ŠEBEK, *Německé politické strany v Českých zemích*, in: Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, I. díl, Brno 2005, s. 467–494.

²⁴ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 12. prosince 1890.

neb notářskou praxi. " I přesto, že ministerský předseda Taaffe českým poslancům radil, aby si do komisi a výborů zajistili větší počet odborníků, Rieger si podle Špindlera vždy vybíral jen „*kývaly, kteří mu ve všem činili po vůli*", přitom „*zástupce Národní strany svobodomyslné mohl Riegrovi býti oporou a baštou, za kterou by byl nemohl ustoupiti*".²⁵

Ve své kritice staročeské vládní politiky pokračoval Špindler koncem roku 1890. Riegera v osobní korespondenci vyličil jako zoufalého muže, který „*vida bořiti se všechno kol kolem, zapřísahá šlechtu, maršálka, místodržitele, aby pomohli, sice, že padne*". Podle Špindlera se Thun nad Riegrem skutečně slitoval a do Vídně přijel, kde „*prý dosti urputně naléhal na Táfa (!), aby povolil a češtinu do úřadu českých zavedl tak, že Táf (!) byl až úžasem naplněn nad opovážlivostí formy, v jaké Thun žádost svou pronesl*". Druhý den podle Špindlerova líčení přijel se stejnou žádostí do Vídně i maršálek, ale „*oba odešli s dlouhými nosy*".²⁶ Taaffe se „*držel puntací*" a nehodlal na jejich znění nic měnit. Pozice staročechů a Riegra samotného byla dle Špindlerova úsudku již velmi oslabena, což dokládalo i chování samotného Taaffeho: „*Když totiž vstoupil (Taaffe) do sněmovny, nadešel si ho Rieger tak, aby mu nemohl uniknouti, zapjal si kabát na jeden knoflík a s usměvavou tváří blížil se, podáváje ruku. Táf (!) sice nemohl nestisknouti ruku podanou, ale vytáhl ji zase nápadně z jeho hrsti, aby rychle odkvapil. Rieger zůstal státi hodnou chvíli jako zkoprnělý*".²⁷

Špindler předpovídal, že určité vyjasnění situace kolem puntací lze očekávat až v novém roce na lednovém zasedání sněmovny, na němž se Němci budou snažit prosadit vládní návrh zákona o rozdělení zemědělské rady a zákona o vytvoření nových kurií na sněmu.²⁸ Aby německému přání vláda vyhověla, požádal Taaffe Riegra o záruku, že bude schopen zajistit ve sněmovně přítomnost alespoň 38 staročeských poslanců, kteří by tak umožnili hlasovat o přijetí, popřípadě odmítnutí kuriálního zákona. Podle Špindlera bylo tedy úkolem mladočechů protáhnout jednání o rozpočtu a zbývajících člancích zemědělské rady do takové míry, aby projednání další agendy připadlo až na nově zvolenou sněmovnu. Právě do ní vkládal velké naděje: „*Porážka levice při bud[oucích] volbách do říšské rady bude spolu hroblem vídeňských puntací a k tomuto cíli pohlížejíc, musí nyní naše strana svobodomyslná jednati velice opatrně. (...) Jen hrozná nejapnost, které bohdá klub náš se nedopustí, mohla by pomoci německé levici z louže, do které sama vlezla, hovic přepychu vrozenému*".²⁹ Také situaci mladočeské strany

²⁵ Tamtéž.

²⁶ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 26. dubna 1890.

²⁷ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 5. prosince 1890.

²⁸ K zemědělské radě více Jiří ŠOUŠA, *K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19./20. století (Česká zemědělská rada 1891–1914)*, Praha 1986.

²⁹ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 10. prosince 1890.

viděl Špindler optimisticky: „Po volbách do říšské rady, až místo povoleného a závislého staročeského klubu zasedne v radě říšské silný klub neodvislých poslanců, bude záviseti na hr[aběti] Táfovi (!), aby se udržel nebo padl.“³⁰

První dojmy

První dojmy z poslanecké sněmovny sdělil Špindler Josefovi Kobrovi 26. dubna 1890³¹: „Celkem činí říšská rada dojem zastupitelstva, s kterým nelze snad pozorovati žádný jiný podobný sbor zákonodárný. Každý poslanec, sedí-li na svém místě, slyší pouze řečníky, kteří v nejbližším okolí jeho mluví. Za ostatními se běhá z místa na místo. Neposlouchá sněmovna zpravidla nikoho a jest na svých místech poslanstvo jen při hlasování, když k tomu předseda poslance výslovně vyzval.“ Podle Špindlera bylo hlasování vždy předem domluveno, což vedlo k tomu, že i „sebe přesvědčivější řeč nezíská nikoho“. Důležitější než přesvědčit poslance o konkrétním stanovisku bylo zaujmout přítomné novináře, kteří se účastnili pravidelných jednání a referovali o nich v denících vycházejících po celém Předlitavsku. I tento fakt zpočátku bránil Špindlerovi vystoupit před kolegy ve sněmovně, neboť se obával kritiky za svou úroveň němčiny: „Počkám ještě hodně dlouho, než-li se odhodlám k pronesení první veliké řeči, poněvadž cítím, že osvojiti si musím nejdříve zběhlost a obratnost v německé řeči, které jsem pozbyl, nemaje po dlouhou řadu let žádného cviku.“ Tato potíž, která trápila i další české poslance, tkvěla podle Špindlera především v obavách vystoupit před „30–40 zpravodaji všech možných deníků v Rakousku vycházejících, kteří mohou jediným škrtnutím pera zostuditi řečníka před veřejností a kvůli němčině postavit jej na pranýř jako nějakého hlupce“. Poslanci z Rakouska byli k Čechům, co se znalosti německého jazyka týče velice kritičtí, ačkoliv ostatním zástupcům z Předlitavska se špatná němčina ve sněmovně tolerovala a nevzbuzovala takové pohoršení. Příčinu viděl Špindler v tom, že „Němci spatřují v nás nejvzdělanější národ slovanský a poněvadž při své směšné domýšlivosti považují znalost němčiny za nezbytný atribut vzdělanosti, tedy z jejich stanoviska jest pochopitelné, že ohrnují pohrdavě nos, když našinec němčinu láme“.³²

Špindler ztratil po svém příchodu do říšského sněmu veškeré iluze. Poslanci podle něj většinou nebyli schopni najít společnou řeč nebo slevit ze svých požadavků: „V této výhni soukromých i stranických zájmů, privilegovaných kast a neustálých ohledů nahoru, vpravo a vlevo, zaniká hlas mužů, kteří u vědomí, že zastupují lid, pohlíží dolů a volají po nápravě, k níž jest daleko.“ Pokud se pře-

³⁰ Tamtéž.

³¹ Jako nově zvoleného mladočeského poslance představily Špindlera svým čtenářům Národní listy 24. 4. 1890, s. 1–2.

³² SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 26. dubna 1890.

ce jen občas podařilo odhlasovat nějaký rozumný návrh „*je tu ještě vlčí jáma – sněmovna panská (...) – ve které dobře jest postaráno o to, aby strom svobody nerašil, nepučel, nekvetl, ovoce nenesl, ale raději uschnul*“. Špindler zastával názor, že k nápravě těchto poměrů dojde jedině prostřednictvím zahraničních převratů, které ovlivní vývoj také na domácí politické scéně. Předpovídal, že dokud k tomu nedojde „*budeme žít v absolutismu s konstituční garniturou, která jest zavedena k oklamání ciziny. Mezi základními zákony ústavními a naší skutečností jest týž rozdíl jako mezi budovou parlamentu rakouského a onou tragikomikou, jež se v ní odehrává*“. Svůj pesimismus poté shrnul do jediné věty: „*Na čarovné budově tohoto parlamentu vším právem měla by státí zlatým písmem slova (...) „Vý, kdož sem vstupujete, nechte své naděje venku.*“³³

Zajímavé jsou Špindlerovy postřehy k říšským poslancům, se kterými se Kobrovi svěřil: „*Slyšel jsem hovořit Plenera, – řeč neustrojená, sebevědomá a přesvědčivá, bez oratorické síly a vznětlivosti, ale silná u vědomí, že s řečníkem jde velká strana; Dra Kronaventra (!), – řeč muže z lidu, mluvícího jménem nejširších vrstev z hledišť liberálního, ale již téměř úplně sociálnímu demokratismu propadlého (...); – Dra Exnera, – řeč akademicky dokonalá, uhlažená, profesora prozrazující, jenž by dovedl na chvíli dokázati vše – min[ist]ra Gauče (!), – hladkého ouhoře, jenž v oboru fráze koná pravé divy soustružnictví a umí skryti velmi dobře, co si myslí; (...) – Dra Herbsta, jenž mnoho ví, logicky myslí a krátce vyvozuje, ale již k lidem minulosti náleží, kteří zapomněli včas odejiti z jeviště jako náš Rieger; – Klerikála Kastrajna (!), jenž slouží papeži s nadšením fanatika a bezohledně sleduje cíl svůj, totiž klerik[ální] školu a potření všeho liberalismu; – antisemity Tyrka (!), jenž odpuzuje svou nevyčerpatelnou mnohomluvností a vášnivým výrazem tváře, (...); – a Dr. Táfa (!), jenž plynou, sympathickou řečí hravě mluví o nejtěžších otázkách a svou buršikózností pomáhá sobě přes všechny obtíže situace.*“³⁴

Špindlerův první rok ve Vídni provázelo víceméně zklamání a roztrpčení nejen z politického vývoje, ale také z chování a vystupování jeho vlastních spolupracovníků. Nanejvýš pobouřen byl incidentem týkající se hraběte Lažanského, který Kobrovi vyličil začátkem května: „*Ten chlap přichází na sezení z pravidla napitý a jen za tím účelem, aby ztropil nějaký skandál a obrátil k sobě pozornost*

³³ Tamtéž.

³⁴ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 26. dubna 1890. Jedná se o poslance Ernsta von Plenera, Ferdinanda Kronawettera, Wilhelma Franze Exnera, Paula Gautsche, Eduarda Herbsta, Theodora Kathreina a Karla Türka. Informace k jednotlivým poslancům říšské rady nalezneme v Ottově slovníku naučném, publikacích Franze ADLGASSERA, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849. Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon*, Wien 2014 a Roberta LUFTA, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*. Band 2, München 2012. Stručné životopisné údaje lze dohledat na stránkách ÖAW <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes> [26. 2. 2018].

celé sněmovny.“ Lažanský si kvůli svým neurvalým poznámkám a neustálému vykřikování během projevů svých kolegů vysloužil několik napomenutí. Špindler k tomu poznamenal, že celá sněmovna, „*seskupená kolem našich lavic s oškli-
vostí odsuzovala jeho chování*““. Na účet mladočechů se prý bavil i celý staročes-
ký klub, což již Špindler nesnesl a „*rozčilen a do dna duše roztrpčen opustil
sněmovnu, která bez toho spíše tržišti se podobá, než-li parlamentu*““. V *pesimis-
tickém rozpoložení* poté Kobrovi sdělil, že poslanci na ničem nepracují a raději
se jen „*povalují v restauraci a čitárně, nebo se baví a kouří v couloirech*““. ³⁵
Špindlerovi hádky mladočeských poslanců, které občas probíhaly před zraky celé
sněmovny, velmi vadily a nedokázal se nad ně povznést. Hovořil o nich s předsedou
klubu Emanuele Englem, kterému oznámil, že pokud by se měla podobná
situace opakovat, raději vystoupí nebo složí mandát. Na to Engel Špindlerovi
odvětil, že tyto poměry musí brát jako „*nutné zlo, a že není příčiny k rozčilování,
poněvadž v parlamentech jiných (v Paříži a Pešti) ještě horší výstupy prý přichá-
zejí*““. ³⁶

Nadšený byl Špindler naopak z konání tajné schůze, na které se projedná-
valo přistoupení nových poslanců do mladočeského klubu. Dne 12. prosince
1890 Špindler Kobrovi radostně oznámil, že klub se rozrostl o pět nových členů,
mezi jinými i „*síly vzácného zrna jako Adámek a Kaicl (!), jakož i mužové neo-
byč[ejných] zkušeností jako d. Trojan*““. ³⁷ Potěšila jej také zpráva o Škardově ³⁸
vystoupení ze staročeského klubu, které „*učiní senzaci v české veřejnosti*““. ³⁹ Vý-
voj těchto událostí Špindler okomentoval prohlášením: „*koráb staročeský tone,
myši opouštějí lod?*!“ ⁴⁰

Společenské styky ve Vídni

Ve volném čase se Špindler věnoval především studiu podkladů k projednávání
ve sněmovně a poradám, psaní příspěvků do Podřipana, vyřizování roudnických
obecních záležitostí a soukromým návštěvám svých přátel a kolegů. O nich refe-
roval manželce Marii ve svých dopisech pravidelně zasílaných do Roudnice.
Často Špindler docházel ke Karlu Kramářovi a Gustavu Eimovi, se kterým se

³⁵ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 2. května 1890.

³⁶ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 23. ledna 1891.

³⁷ K Josefu Kaizlovi více Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1998; Josef BLAHOŽ, *Josef Kaizl: politická osobnost, státovědec a právník*, Právník, roč. 140, č. 7, 2001, s. 637–679; Jan BÍLEK (ed.), *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, Praha 2005.

³⁸ Jedná se o právníka a politika Jakuba Škardu.

³⁹ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 20. listopadu 1890.

⁴⁰ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 12. prosince 1890.

vidal prakticky denně. Středeční večery trávil ve společnosti soustředěné kolem profesora Eduarda Alberta:⁴¹ „*Včera večer byl jsem opět pozván k Albertovi. Byli tam Eim, Kaicl (!) i Kramář. Paní Albertová dobírala si opět zamlklého Kramáře, že musí býti zamilován, když tak zatvrzele mlčí a jen poslouchá. (...) Eim měl ovšem hlavní slovo a mluvil úvodní články, původní pol[itické] dopisy a telegrafické zprávy jen se prášilo. Je to geniální, zcela abnormální hlava.*“⁴²

Pochvalně se zmiňoval také o hostitelovi, který ve Vídni vystupoval jako „celebrita prvního řádu a horlivý, věrný a nadšený národovec. (...) V politickém ohledu znechutily se mu obě naše strany národní pro osobní útoky a hnusné boje. Z osobních ohledů lne k realistům“.⁴³ Profesora Alberta navštěvoval Špindler i v jeho domě v Žamberku. Jednu ze svých návštěv popsal Kobrovi v dopise z konce srpna 1890: „*Uvítání srdečné! (...) Albert mě prováděl po celém parku. Byli jsme, až na věrného Bleka, který se politikou vůbec nezaměstnává, (...) sami dva a tak jsme za 2–3 hodiny probrali český orbis pictus kolem do kola od zamrzlých konců severní točny při které leží beznadějná země Františka Ladislava*⁴⁴ *až k neznámým vodám na jižní točně, ve kterých loví poctivec Kvíčala s hrabivcem Studničkou pod zástěrou starostlivé péče o akademii českou.*“⁴⁵ Po společné večeři se ke společnosti připojili Špindlerovi bratrance Mazurové: „*Bylo rozkošné posezení před vilou do 11. hod. v noci. Předmětem jednání: naše žurnalistika, moderní umění a literatura u nás.*“ Woldemar Richard Mazura, majitel vinárny, amatérský fotograf a pozdější okresní starosta patřil k blízkým Albertovým přátelům. Špindler k němu pobaveně poznamenal: „*V rozhodném okamžiku Vald. Mazura usnul a neprobudil se po celou téměř debatu.*“⁴⁶

Špindler se spřátelil také s Josefem Kaizlem. V osobní korespondenci se o něm často zmiňuje, manželce Marii například v souvislosti s nutnou koupí nových šatů: „*...sdělil mi Kaizl, že přijel jeho bratr; a že by mě zase jednou rád viděl. Následovalo pozvání k večeři, jež jsem ovšem přijal, ale s výhradou, že dostavím se večer tak, jak mě vidí, ježto mám garderobu svou doma a nemohu*

⁴¹ Helena KOKEŠOVÁ, *Karel Kramář a česká lobby ve Vídni. Ke vztahu Karla Kramáře a Eduarda Alberta*, in: Jan Bilek – Luboš Velek, Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo, Praha 2009, s. 166. K osobnosti Eduarda Alberta uvádí blíže Helena KOKEŠOVÁ, *Eduard Albert (1941–1900). Český intelektuál ve Vídni*, Praha 2014. Jeho korespondence s T. G. Masarykem byla publikována in: Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – staročeši*, Praha 2009, s. 57–213.

⁴² SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 14. prosince 1890. O Kramářově vztahu s Naděždou Nikolajevnou Abrikosovou-Chludovou Luboš VELEK, *Svatba pana Kramáře: společenská konvence a diplomacie na přelomu 19. a 20. století*, Dějiny a současnost, roč. 29, č. 11, 2007, s. 32–36.

⁴³ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii ze 7. dubna 1890.

⁴⁴ Patrně se jedná o narážku na politickou činnost Františka Ladislava Riegara.

⁴⁵ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 24. srpna 1890.

⁴⁶ Tamtéž.

objeviti se v černých šatech. Odvětil, že nezve mé šaty, nýbrž mě, a že mu je lhostejno, v jakých šatech přijdu.“⁴⁷ Následující den ohodnotil večer u Kaizla jako „velmi veselý a upřímný“. Povečeřel s celou rodinou: „Ke stolu zasedli jsme Kaizl po levé, já po pravé straně paní domácí, bratr Kaizlův naproti paní švakrovně. (...) Paní K. ztratila se nám dosti brzy; my však jsme vytrvali při hovoru a dobrých cigaretách až k půlnoci.“⁴⁸ S Kaizlovým politickým směřováním Šindler vždy nesouhlasil, velmi si jej však vážil a tento respekt ještě vzrostl poté, co se Kaizl roku 1898 stal ministrem financí. V korespondenci o něm od té doby hovoří většinou jako o ministrovi, později exministrovi Kaizlovi.

Po nečekaném úmrtí manželky Marie⁴⁹ v červenci 1899 byla pro Špindlera Kaizlova smrt o dva roky později další velkou ranou: „Těším se již do Vídně, poněvadž od Kaizlovy smrti trpím zase nervósu, kterou jsem zkusil dosti po smrti své drahé ženy téměř celý rok.“⁵⁰ Po několika schůzkách s paní Kaizlovou, která přijela po smrti manžela vyřešit do Vídně jeho záležitosti, byl Šindler vdovou požádán, aby převzal a uspořádal celou Kaizlovu písemnou pozůstalost. S prací začal téměř okamžitě hledáním a následným vrácením Kaizlových výpůjček z parlamentní knihovny. Šindler se Kobrovi svěřil, že posunul svůj odjezd z Vídně: „Viděl jsem na pí Kaizlové, jak nerada by byla, kdybych odjel do Roudnice.“⁵¹

S manželkou ve svých dopisech sdílel i praktické problémy spojené se životem ve Vídni.⁵² Několikrát měnil ubytování a často musel obejít až 30 bytů, než si vybral ten, který by mu nejvíce vyhovoval. Potýkal se také s problémy se stravováním. Zpočátku si vídeňskou kuchyni chválil, ale postupem času mu začala chybět domácí strava: „Každého oběda se zrovna bojím a bezpochyby dnes naposledy půjdu do restaurace u Magistrátu, do které bez toho jen kvůli Englovi chodím. Vašatý obědvá buď u Menningra nebo v Štěpánském sklepe, – každý oběd 8–10 zl., poněvadž bez drahého vína oběd jeho nekončí, – a Kounic též vyhledává

⁴⁷ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 25. ledna 1899.

⁴⁸ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 26. ledna a 1. února 1899.

⁴⁹ Kaizl o Špindlerově stavu po smrti jeho manželky poznamenal v dopise ze srpna 1899 Bedřichu Pacákovi: „Ubohý [Erv.] Špindler byl předevečirem u mne; bylo mi ho srdečně líto, jak je ztrátou ženy na smrt sklíčen.“ Josef KAIZL, *Z mého života III. Od vstupu Kaizlova do Národní strany svobodomyslné až do jeho smrti*, Praha [1914], s. 903.

⁵⁰ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 2, dopis Ervína Špindlera Václavovi Stejskalovi ze 7. října 1901.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² K tématu Luboš VELEK, „Takový život nestojí za zlámanou grešlí!“ *Obrázky ze života českých poslanců 19. století*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, roč. 1, č. 2, 1999, s. 49–63; TÝŽ, *Der Alltag der tschechischen bürgerlichen Abgeordneten 1848–1918*, in: Adéla Gjuríčová – Andreas Schulz – Luboš Velek – Andreas Wirsching (eds.), *Lebenswelten von Abgeordneten in Europa 1860–1990*, Düsseldorf 2014, s. 139–161.

hostince prazvláštní. “⁵³ O oblečení se Špindlerovi nejprve starala manželka, po pár měsících posílání kufru z Vídně do Roudnice a zpět Špindler poznamenává, že „*Engel nesouhlasí s mou methodou posílati prádlo domů, poněvadž nádraží je od mého bytu tak vzdáleno, že musím platiti za každou dopravu kufru 1 zl*“.⁵⁴ Kvůli vysokým nákladům si proto najal prادلenu, jednu z mnoha Češek žijících a pracujících ve Vídni. Na Čechy narážel při svých procházkách po městě velmi často, ačkoliv to nebylo podle prvního dojmu hned patrné: „*V trafikce jsem vypátral Česku a teď s ní mluvím jen česky všichni Čechové, kteří s ní dosud švadronili německy. Že by tu žilo ¼ milionu Čechů nepoznáš u veřejnosti. Všechno šmahem mluví německy*.“⁵⁵

Před říšskými volbami

Významnou událostí roku 1891 se pro českou společnost stala zemská jubilejní výstava zorganizovaná na oslavu stého výročí průmyslové výstavy v Praze. Češi na ní prezentovali nejen nejmodernější výtvarné výrobky z oblasti zemědělství, různých průmyslových odvětví, lidových řemesel, zdravotnictví, ale také široké veřejnosti představili svůj společenský a spolkový život. Možnost realizace výstavy výrazně posílilo národního vědomí, k čemuž přispěli i němečtí podnikatelé, jejichž neúčast vtiskla celé události ryze český charakter.⁵⁶

Zemská výstava sehrála svou roli také ve vídeňském předvolebním zápase do říšské rady. Ernst von Plener se snažil zabránit její realizaci a prezentovat tento čin jako neúspěch Taaffovy vlády, jejíž postavení úzce souviselo s císařským dvorem a císařem samotným. Pokus o odstranění Taaffeho ale nebyl úspěšný. Podle Špindlera se Taaffe cítil „*dosaváde silným dost, aby neustoupil a k řízení budoucích voleb se chystal*“. Navíc se i nadále těšil důvěře Františka Josefa I., který se měl cítit Plenerovým pokusem „*uražen jakožto protektor výstavy, jenž slíbil zahájiti ji a také slibu svému chce dostáti*“. Špindler konstatuje, že všechny Plenerovy sliby, že co Němcům „*při zmařené výstavě ujde, nahradí se jim stonásobně, jakmile levice opět k veslu se dostane*“, vyzněly naprázdno. Císař nejen, že výstavu nezakázal, ale navíc „*v týž den ještě dostal arcivévoda Ferdinand d'Este rozkaz, aby se přihlásil k stavbě pavillonu za své panství a také správa císařských panství v týž den dostala pokynutí, aby si vyžádala mnohem většího*

⁵³ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 11. prosince 1890.

⁵⁴ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 28. října 1890.

⁵⁵ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 11. prosince 1890.

⁵⁶ Vice Milan HLAVAČKA, *Jubilejní výstava 1891*, Praha 1991; Milan HLAVAČKA – František KOLÁŘ, *Češi, Němci a jubilejní výstava 1891*, Český časopis historický 89, č. 4, 1991, s. 493–518.

prostoru na velkolepou výstavu lesního hospodářství na panstvích císařských“. Proti Plenerovi se ihned zvedla bouře nevole, kdežto Taaffemu císař uvěřil, že k „abstinenci Plenerem zosnované a vynucené nebylo pražádných příčin“. Špindler celou záležitost okomentoval prohlášením, že „mocnější než poslanci a celá říšská rada jest – koruna“.⁵⁷

Předvolební rivalita negadovala jen mezi německými poslanci, ale výrazně se dotýkala také české politické reprezentace ve Vídni. Špindler, špatně snášející bouřlivé debaty mladočechů se staročechy, v dopise Kobrovi z ledna 1891 poznamenal, že se na jednání cítil, jako by před Němci „obě strany vyvěšovaly na půdě své nejšpinavější prádlo“. Průběh se snažil uklidnit F. L. Rieger, který se podle Špindlerova svědectví nejdříve „pustil do Plenera a vyčetl mu, co on (Rieger) obětoval pro punktace a jak málo on. Pak se pustil do nás“. Rieger ve své řeči upozornil přítomné mladočechy na to, že o tom, za jakou politickou stranou stojí česká společnost, rozhodnou až volby. Po nich se rád „podrobí hlasu národa“, jemuž přál, aby se „nedočkal zklamání“ a sobě, aby „svěřil vedení osudů svých rukou moudrým, rozšafným a poctivým“. Vzápětí ale dodal, že o této skutečnosti pochybuje. Riegerův závěrečný proslov vyvolal v mladočeských řadách bouřlivou reakci, která nepolevila ani po Riegerově obhajobě: „Neřeknu, co učiním, ale kdybych dnes odstoupil, spoléhaje na vaše hlavy (...), budete vy první, kteří mi pak zase budete vyčítati, že jsem opustil věc národa. (...) Já jsem přinesl punktacemi nejvyšší oběť, jaké muž starý vůbec je schopen. Já jsem jim obětoval to nejdražší, čeho jsem získal dlouholetou neúnavnou prací, totiž důvěru a lásku národa svého.“⁵⁸

Přelomový rok 1891

V lednu 1891 rozpustila Taaffeho vláda říšskou radu a vypsala nové volby. Špindler o nové situaci nadšeně referoval Josefovi Kobrovi dopisem ze dne 25. ledna 1891: „Říšské rady není více! (...) Zpráva způsobila po Praze veliký ruch, neboť znamená porážku levice. Zítřka bude Plener asi teprve vypadati jako zmrzlík, když vidí, že mu selhalo a že volby přece jen Taaffe sám říditi bude.“⁵⁹

V předčasných volbách vypsáných na počátek března utrpěli staročeši poprvé v historii katastrofální porážku. Špindler tento výsledek předpokládal, protože již koncem roku 1890 poznamenal: „Jsme všichni jaré myslí, poněvadž se

⁵⁷ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 10. prosince 1890.

⁵⁸ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 26. dubna 1890.

⁵⁹ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 25. ledna 1891.

*situace naše stále lepší. Staří jsou totálně hotovi.*⁶⁰ První zasedání nově zvolené poslanecké sněmovny říšské rady bylo zahájeno 9. dubna 1891 a mezi mladočeské poslance se zařadili i tři realisté – Josef Kaizl, Tomáš G. Masaryk a Karel Kramář. Následkem staročeské porážky zanikl Český klub a s ním i „železný kruh pravice“.⁶¹ Mladočeši na říšské radě vystoupili samostatně v Klubu neodvislých poslanců českých, konzervativní aristokraté se připojili k Hohenwarthově klubu a čeští liberálové z Moravy vytvořili Moravský klub, jehož členy se stali i dva zvolení staročeši. Jelikož měla Národní strana na tvorbu české politiky již jen velmi nepatrný vliv, vystupovali v říšské radě i na zemském sněmu mladočeši jako jediní obhájci českých zájmů.

Národní strana svobodomyslná nebyla nikdy homogenní politickou silou. V jejím čele stáli členové sdružení kolem Národních listů (Julius Grégr, Karel Tůma), mluvčí liberálních měšťanských středních vrstev (Eduard Grégr, Josef Herold, Jan Kučera atd.) a zástupci sedláků a venkovského obyvatelstva z převážně zemědělských krajů. Kromě těchto skupin bylo možno mezi mladočechy nalézt po roce 1891 i řadu bývalých staročeských politiků (např. Jakub Škarda).⁶² Mladočeši, představující zformovanou opozici k politicky zkušenějším staročechům, úspěšně rozšiřovali voličskou základnu, protože dokázali integrovat zájmově různě zaměřené skupiny českého obyvatelstva orientované proti punktačním dohodám. Od roku 1891 proto Národní strana svobodomyslná vystupovala jako volné „*sdružení lidí různých sociálních vrstev a politických názorů*“ (podnikatelů a obchodníků, venkovského obyvatelstva, stoupence agrárního, sociálního a dělnického hnutí).⁶³ Mladočeští představitelé se i přes některé rozpory dokázali v případě potřeby spojit a společně řešit politické otázky, jež ovlivňovaly budoucí směřování české společnosti. Typickým příkladem tohoto jednání se staly již zmíněné punktační dohody, které přiměly ke vzájemné spolupráci také dosud váhající realisty.⁶⁴ Že se z jejich strany jednalo především o praktický krok, doznává T. G. Masaryk v roce 1889 Karlovi Kramářovi: „...nevzdáme se při žádném spojení své barvy. Volba je nesnadná kam se skloniti, protože je voliti mezi dvěma

⁶⁰ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 18. prosince 1890.

⁶¹ K tomu více William A. JENKS, *Austria under the Iron Ring 1879–1893*, Charlottesville University Press of Virginia 1965.

⁶² Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, s. 113.

⁶³ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1989, s. 411.

⁶⁴ K samotnému Tomáši G. Masarykovi blíže Roman SZPORLUG, *The Political Thought of Thomas G. Masaryk*, New York 1981; Stanley B. WINTERS, *T. G. Masaryk (1850–1937). Volume I. Thinker and Politician*, London 1990; Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. MASARYK 1882–1893*, Praha 1990; Martin KUČERA, *Fúze „realistů“ s mladočechy na konci roku 1890*, Český časopis historický 93, č. 4, 1995, s. 591–645; Harold Gordon SKILLING, *T. G. Masaryk. Proti proudu 1882–1914*, Praha 1995; Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. Díl 2 (1882–1893)*, Praha 2001.

zly. Mladí nejsou o nic lepší, než starí a naopak. “⁶⁵ Kromě předvolebních projevů realistických kandidátů dokazuje vážnost počínající spolupráce i obsah mladočeského volebního svolání do říšské rady z 22. února 1891, které bylo rozšířeno o požadavky realistů z oblasti národohospodářské, kulturní a sociálně reformní politiky.⁶⁶ Prostředníkem při jednáních mladočechů a realistů o společném postupu se stal také Ervín Špindler, který se na pozici „vyjednavče“ perfektně hodil. I když byl dlouholetým členem mladočeské strany, jeho sympatie k realistům nebyly žádným tajemstvím. Že se jednalo o vhodnou volbu, dokazuje i prohlášení Josefa Kaizla, který Karlovi Kramářovi chválil Špindlera jako výborného prostředníka mezi nimi a mladočeskými politiky, navíc schopného působit na všechny přítomné „s taktním klidem a neobyčejnou rozvahou“.⁶⁷

Špindler oplýval krátce po vítězství Národní strany svobodomyslné nefalšovaným nadšením. Kobrovi detailně popsal, jak se klub podělil o funkce v nové sněmovně. Předsedou se stal Karel Adámek, který „*honí nás den co den do klubovní schůze, které trvají od 5. do 8. hod*“. O těchto poradách opět neměl Špindler valného mínění. Stěžoval si především na to, že „*mluvícího sotva je slyšet a zvoněk předsedův stále marně se ozývá*“. Samotného Adámka považoval za „*znamen[itou] pracovní sílu, pravého koně, jenž táhne za deset kolegů*“.⁶⁸ Špindler toužil po místě v živnostenském výboru, toho se však ujal Emanuel Engel. Špindler tak byl navržen a zvolen do výboru pro mimořádná opatření proti anarchistům. Zastával rovněž funkci pořadatele klubovních schůzí, zapisovatele ve III. oddělení sněmovny, předsedy politického odboru a zapisovatele národohospodářského odboru klubu.

Na podzim roku 1891 zaznamenal velký úspěch se svým projevem v rozpočtové debatě ve sněmovně.⁶⁹ Na jeho přípravu měl pouze dva dny, ale po naléhání Engla a Herolda se nechal přesvědčit a před poslance předstoupil 23. října: „*A tak povstala řeč, která dle všeho, co mi i Němci (Menger, Jasques, Schlesinger)*⁷⁰ *řekli, učinila značný dojem. Poslouchali ji též všichni ministři a Pražák Slámovi sdělil, že taková opoziční řeč, v níž největší rozhodnost pronáší se ve formě uhlazené, více účinkuje na vládu, než 20 řečí Vašatého, který mluví kyjem a ne jazykem.*“⁷¹ Podobně nadšenou reakci přinesla druhý den i redakce Národních listů, která Špindlerův projev označila za „*fulminantní řeč, která vyvrcholila*

⁶⁵ Z. ŠOLLE, *Století české politiky*, s. 110.

⁶⁶ Tamtéž, s. 110–111 an. a 298 an

⁶⁷ SOKA Litoměřice, František Kučera ml., *Ervín Špindler, buditel Podřipska* (nepublikovaný strojopis), s. 76.

⁶⁸ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 24. dubna 1891.

⁶⁹ Celý projev je dostupný na stránkách Österreichische Nationalbibliothek: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0011&page=3669&size=45> [12. 4. 2018].

⁷⁰ Jedná se o německé liberály Maxe Mengera, Heinricha Jaquese a německého poslance Křesťansko-sociální strany Josefa Schlesingera.

⁷¹ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 25. října 1891.

v obrněném protestu proti programu levice, jenž znamená německé Rakousko“.⁷² Roudnický Podřipan považoval projev za velmi významný kvůli obsahu, v němž Špindler shrnul všechny „palčivé problémy národa v jediné obžalobě, pronesené proti vládě a levici“. Ještě důležitější než samotný obsah byla však reakce, kterou projev vyvolal: „levice pozbyla rovnováhy a musela opustiti od zamyšleného mlčení, jež si byla ukládala po celý první den gener[ální] debaty.“⁷³

Pád Eduarda Taaffeho a rozkol v mladočeském klubu

Mladočeští poslanci na říšské radě předložili v březnu 1893 požadavek reformy stávajícího volebního systému.⁷⁴ Nově měla volba probíhat na základě všeobecného, přímého, rovného a tajného hlasovacího práva. I když nebyl návrh ve sněmovně projednán, získal na pozornosti po událostech odehrávajících se v Belgii a po sérii dělnických protestů a demonstrací konajících se v průběhu jara a léta pod záštitou sociálních demokratů. Na situaci zareagoval Taaffe návrhem volební reformy, kterou předložil poslancům na zahájení podzimního zasedání říšské rady. Kuriový systém měl zůstat zachován, změnu představovalo plánované rozšíření volebního práva v kurii venkovských a městských obcí z 15% na 34% mužské populace. Volit tak měly nově až čtyři miliony voličů. Záporné stanovisko zaujala většina parlamentu v čele s Karlem Hohenwarthem a Ernstem Plenerem. Odmítnutí vládního návrhu volební reformy vedlo k pádu Eduarda Taaffeho.⁷⁵

Novou vládu sestavil na příkaz císaře ze dne 4. listopadu 1893 Alfréd Windischgrätz. Vláda německých liberálů, konzervativců a Polského kola nebyla mladočechy podporována především kvůli její neochotě zabývat se řešením „české otázky“. Ta se v té době netýkala jen státoprávních a politických požadavků, ale do svého obsahu pojímala i sociální, kulturní, hospodářskou či ženskou pro-

⁷² Národní listy 24. 10. 1891, s. 3.

⁷³ Reč říš. posl. Erv. Špindlera, *Podřipan* 30. října 1893, nestránkováno.

⁷⁴ <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0011&size=55&teil=0043&page=40263> [11. 6. 2018]. O autorovi návrhu blíže Jan MUK, *Dr. Jan Slavík, bojovník za všeobecné hlasovací právo a práva národa. K 40. výročí zavedení všeobecného hlasovacího práva*, Jindřichův Hradec 1947. Jan Slavík sám publikoval několik děl, mezi jinými např. *Proč se dovoláváme českého státního práva?*, Praha 1897 či *Nová dráha české politiky. Časová úvaha o dvou větvích z ústavy*, Praha 1899.

⁷⁵ K tématu více Adolf SRB, *Politické dějiny národa českého od r. 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, Praha 1899; Gustav KOLMER, *Parlament und Verfassung in Österreich*, Bd. V., 1909; Zdeněk Václav TOBOLKA a Karel KRAMÁŘ, *Česká politika. Díl třetí, Dějiny české politiky nové doby*, Praha 1909; Pieter M. JUDSON, *Exclusive revolutionaries: liberal politics, social experience, and national identity in the Austrian Empire 1848–1914*, University of Michigan Press 1996.

blematiku. Mladočeši tak byli stále přijatelní pro značnou část českého voličstva.⁷⁶

Sám Špindler byl sněmovními poměry a také situací v politickém klubu znechucený: „*Vzpomínaje prvního roku našeho spolužití, nepoznávám téměř ani nynější klub. Všeobecná omrzelost místo chuti a nadšení. Většina poslanců chodí nerada do sněmovních schůzí, neku-li do klubovních (...) A sedíme-li hodinku, vytrácí se jeden po druhém, až jsme neschopni k uzavírání, ač potřebný k tomu počet 7 již byl snížen na třetinu.*“⁷⁷ Nutno podotknout, že na podobné chování si stěžoval i Josef Kaizl, v listopadu 1895 i v souvislosti se Špindlerem: „*Dnes bylo sezení výboru pro jedn[ací] řád, ale ani [dr. E.] Engl, ani [Ervin] Špindler přes moje důtklivé povolání nebyli přítomni.*“⁷⁸

Špindlerův přístup nebyl již tak energický jako v prvních měsících jeho působení ve Vídni a původní ostych hovořit před poslanci postupně vystřídal nezámým způsobem zklamáním z dosavadního vývoje. Jeho frustrace vyznívá i z následujících slov: „*Kdybych se nestyděl, praštil bych mandátem ještě dnes. To není žádné zastupitelstvo bojujícího národa. To jsou dobrovolníci, kteří převzali mandáty, poněvadž buď z toho těží, sedíce doma a ve Vídni diety hromadíce, nebo jim to lichotilo býti říšskými poslanci. Ve skutečnosti však je náš klub směsicí talentů i tupců beze všeho vedení i plánů a vážného rozmyšlení.*“⁷⁹ Na výtky Josefa Kobra, proč tak dlouho nepronese ve sněmovně nějakou řeč, Špindler odpovídá v dopise ze 4. prosince 1893: „*...mluviti pečlivě nastudované, sebe lepší řeči obratem i formou, k tomu ve sněmovně není již půdy, poněvadž není již posluchačů.*“ Podle Špindlerova soudu by neměl ani Eduard Grégr, jenž uměl „*své řeči do posledního slova z paměti a přednáší je jako divad[elní] umělec s neustálým gestikulováním*“ obecnstvo, kdyby právě u něho „*nepůsobila a nerozhodovala zvědavost, očekávající od řečníka nejsilnější papriku*“. Špindler označuje Grégra za zcela bezcharakterního, protože hovořil vždy tak, aby „*zalichotil a zalíbil se kruhům, pro které mluví, ať již při tom histor[ické] pravdě a politické poctivosti vede se jakkoliv*“.⁸⁰

Špindlerův názorový rozchod s Eduardem Grégrem charakterizuje celé jeho další působení a vystupování na říšské radě. Špindler se neztotožňoval s „*mladočeským radikálním vzepětím grégrovského typu*“⁸¹ a názorově měl blíže k právníkovi Janu Kučerovi, Josefovi Heroldovi, Gustavu Eimovi a Josefovi Kaizlovi. Z původně radikálního stoupence Národní strany svobodomyslné a Gré-

⁷⁶ O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 437–438.

⁷⁷ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 4. prosince 1893.

⁷⁸ Josef KAIZL, *Z mého života III.*, s. 451.

⁷⁹ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 4. prosince 1893.

⁸⁰ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 4. prosince 1893.

⁸¹ O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 427.

grova blízkého spolupracovníka, který po celá sedmdesátá a osmdesátá léta 19. století ostře kritizoval staročeskou provládní politiku, se počátkem devadesátých let stal zastánce umírněného proudu. Jeho postoj dokládá i výrok o tom, že „*dělati opozici nemůže být žádnému poslanci účelem, nýbrž vždy jen prostředkem k dosažení nějakého cíle*“.⁸²

Veřejně se Špindler od Eduarda Grégra nikdy zcela nedistancoval, v osobní korespondenci ale kritikou jeho osoby nešetřil. Vědom si jeho popularity, sděloval Kobrovi své názory s častými poznámkami o zachování diskrétnosti. S příbývajícímí léty Špindlerova působení ve Vídni se jeho výhrady ke Grégrově chování a veřejnému vystupování dostávaly do mnohem osobnější roviny. Opakovaně si například stěžoval, že Grégr „*v zemském výboru jen podpisuje a docela ničeho nepracuje*“, a může si tedy dovolit věnovat 4–6 týdnů přípravě svého příspěvku, se kterým poté ve Vídni slaví obrovský úspěch. Podle Špindlera bylo také třeba „*býti miláčkem Juliovým, aby Nár[odní] listy přinesly před řečí i po řeči bubnovou reklamu a sebenabubřelejší fráze otiskly palcovým písmem*“. Svě vlastní nevystupování ve sněmovně ospravedlňoval slovy: „*Kdybych mohl v takových poměrech mluvit, dokázal bych snad více než Edvard*“, kterému je „*dovoleno prodlévati celé měsíce mimo Vídeň a přijížděti si koncem každého měsíce jednou pro diety s nestydatostí, která zaráží a zarmucuje, – a v celém Podřipsku neozve se hlásek proti tomu*“. Stěžoval si, že ačkoliv on sám pracoval neustále a neměl nárok ani na „*prázdniny k zotavení*“, proti „*notorickým zahalečům a lenochům neozve se ani hlas, jen když po celoročním zahálení alespoň jednou se ozvou, aby obalamutili národ a pořádného furianta zanotovali*“.⁸³ Mělnickému kolegovi a příteli Františkovi Vinklerovi⁸⁴ zase referoval o tom, jak neuspěl s otištěním poděkování od obcí postižených povodní, v jejichž věci se aktivně angažoval. Protože podobné děkovné listy nechávali čeští poslanci v Národních listech běžně zveřejňovat, chtěl tak „*tentokráte výjimečně*“ učinit i Špindler. Jak sám připsal, šlo mu především o poukázání na Grégrovu neschopnost, protože „*ony obce Edv[ard] Grégr na říš[ské] radě, zastupuje' či vlastně nezastupuje a také za největší katastrofy ledové ani prstem pro ně nehnul a nijak se jich neujal*“.⁸⁵

Špindlerův pocit ukřivděnosti přispěl k jeho celkovému znechucení Vídní. Otrávený byl i z kolegů, se kterými se od počátku svého působení v říšské radě denně vídal. Ke Gustavu Eimovi tak už v roce 1892 poznamenal, že je mu „*až špatně, jak ten člověk lže, stále vymýšlí, podezřívá, (...) lež s pravdou promíchá*

⁸² SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 26. dubna 1890.

⁸³ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 4. prosince 1893.

⁸⁴ K Františkovi Vinklerovi více Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

⁸⁵ LA PNP, fond Vinkler František, dopis Ervína Špindlera Františkovi Vinklerovi ze 7. března 1894.

a zmatky způsobuje“.⁸⁶ Naopak velmi chválil Karla Kramáře jako výborného finančníka a obratného řečníka, který dokázal ve sněmovně hovořit tak zajímavě, že „zpočátku menší kruh posluchačů stále se množil, až jej poslouchala celá sněmovna a jen Plener vzteky se vzdálil“.⁸⁷ Špindler si cenil právě realismu za to, že „stále a nejdůkladněji pracují“ a stavěl je jako protiklad k redakci Národních listů, které byli kvůli své pracovitosti „trnem v očích všech zahálečů a musejí na pranýř“.⁸⁸ Poté, co staročeský poslanec František Šromota dne 29. června 1893 nepřímou osoudu Julia Grégra z toho, že se na jedné straně staví proti chování neoblíbeného místopředsedy Thuna, na straně druhé však poslušně plní jeho příkazy, vypukla aféra. Z vynesení této informace na veřejnost byl podezříván Masaryk.⁸⁹ Špindler se k celé záležitosti postavil jednoznačně: „Lež o vyjednávání Masarykově s Thunem (kteří mluvili o pozemku pro stavbu české university a o ničem jiném) vyvrátil Mas[aryk] posláním Juliovo zaslaným, které však nesmí v Národních listech býti otištěno, jen aby na Mas[arykovi] zůstalo lpěti podezření. Tfuji!“⁹⁰

Národní listy získaly velmi specifické postavení. Ústřední deník Národní strany svobodomyslné vzniknul patnáct let před založením strany samotné. Redakce tak měla dostatek času vybudovat si ve společnosti pevnou pozici, ze které vycházela i po roce 1874. Vlastenecko-liberální zaměření deníku a nejen pravidelné politické, ale také kulturní a hospodářské zprávy mu zajišťovaly širokou čtenářskou obec a všeobecnou popularitu. Majitel deníku a současně mladočeský politik Julius Grégr získal platformu, v níž mohl své vlastní politické názory prezentovat jako oficiální stanovisko strany.⁹¹ Svým chováním ale proti sobě obrátil řadu kolegů včetně vlastního bratra Eduarda. Rovněž Špindler nesouhlasil s politikou Národních listů, které vinil ze zhoršujícího se stavu mladočeské politiky a organizovanosti politického klubu ve sněmovně. Redakce podle něj nepodporovala „klubovní politiku, nýbrž terorisovala klub tak dlouho, až začal provádět politiku její. Přese všechno bránění stali jsme se stranou redakce Národních

⁸⁶ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z roku 1892 (bližší nedatováno).

⁸⁷ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 11. prosince 1895.

⁸⁸ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 2. března 1893.

⁸⁹ O tzv. šromotově aféře bližší S. POLÁK, T. G. Masaryk. *Za ideálem a pravdou. Díl 2 (1882–1893)*, s. 293–298.

⁹⁰ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 2. března 1893.

⁹¹ K Národním listům bližší Martin KUČERA, *Souboj vedení mladočeské strany s Národními listy. („Den“ 1907–1909)*, Moderní dějiny 4, 1996, s. 71–114; Martin SEKERA, *Podíl Grégrů na rozvoji novinářství a politické publicistiky*, in: Pavla Vošahlíková – Milan Řepa (eds.), *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha 1997, s. 29–37; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Vliv Národních listů na utváření českého veřejného mínění ve 2. polovině 19. století*, in: Tamtéž, s. 39–48; Luboš VELEK, *Organizace tisku českých honoračních stran 1861–1914 na příkladu Národní strany svobodomyslné (mladočechů)*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Studia territorialia* 13, 1–2/2013, s. 109–140.

*Listů a v tom jest naše neštěstí a osud naší strany“.*⁹² Špindler jako bývalý člen redakce snášel tuto situaci velmi špatně.⁹³ Zpočátku se ale snažil, především na přání Emanuela Engla, své pocity mírnit. Koncem roku 1891 proto vyhověl jeho požadavku, aby za celý klub sepsal gratulaci Juliovi Grégrovi k narozeninám. Špindler tento postup hodnotí jako Englův taktický manévř, který měl vést k jejich „opětovnému sblížení“. Gratulaci sice sepsal, soukromě ale v dopise Kobrovi poznamenal, že v textu musel zapomenout na „*Julia pašu a tyrana, a psal o Juliovi z lepších dob*“.⁹⁴ O dva roky později si na adresu Národních listů sentimentálně posteskl, že „*mezi ideálním vlasteneckým nadšením let šedesátých (...) a nynějším směrem N[árodních] Listů zeje celá propast. (...) Nový podrost, v redakci N[árodních] Listů činný, (...) dávno již skutečné svobodomyslnosti ani nezná*“.⁹⁵

Podobný názor o politiku Národních listů sdílel i T. G. Masaryk, který na Špindlera zavzpomínal v Hovorech s TGM jako na „*hodného člověka s apoštolskou bradou*“, kterému se říkalo „*Špindlíř*“.⁹⁶ Masaryk v září 1893 Špindlerovi napsal: „*Souhlasím s oddělování strany a grégrovštiny, avšak pokud strana toho veřejně neučiní, je strana grégrovština a není zde v Praze nic více. (...) Já teď v Čase proti Národním listům dám postupovati docela odkrytě – je orgán strany, ale když orgán ten tak prolhaně proti nám postupuje, budeme se brániti.*“⁹⁷ O pár dní později však Špindler obdržel další dopis, ve kterém mu Masaryk oznamuje svou rezignaci: „*Milý příteli (...) Co se stane dále, nevím. Bojoval jsem proti Národním Listům a neztrácel jsem chuti, ale toho kumbálkového*⁹⁸ *názoru na otázku cti jsem nesnesl, doufám, že to Vy někteří, kteří podobně příkoří jste zakoušeli, uznáte, a to mi stačí.*“⁹⁹

⁹² SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 4. prosince 1893.

⁹³ Špindler v redakci pracoval v letech 1864–1867. Jaroslavovi Gollovi v té době psal: „*Grégr (Julek) pomýšlel na mě s redaktorstvím Národních L[istů] do těch dob, až vycházeti přestanou, já to ale odmítnu, až mi řekne (řekne-li vůbec, neboť Tůma mu řekl sám, že bych to nevzal).*“ Poté, co se podíval Grégrovi na pracovní stůl, zjistil z nalezeného dokumentu, že vedení případně Vítězslavu Hádkovi. LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 2, dopis Jaroslavovi Gollovi ze 14. dubna 1867.

⁹⁴ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 13. prosince 1891.

⁹⁵ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 4. prosince 1893.

⁹⁶ Karel ČAPEK, *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1990, s. 119.

⁹⁷ Z. ŠOLLE, *Století české politiky*, s. 131.

⁹⁸ Narážka na Emanuela Engla. K jeho osobnosti blíže Luboš VELEK, *Benešovský poslanec Emanuel Engel (1844–1907). Politický a sociální profil politického vůdce*, in: *Stopy dějin pod Blaníkem*. Pocta Jiřině a Erichu Rennerovým od jejich přátel a žáků, České Budějovice 2006 s. 159–174.

⁹⁹ Z. ŠOLLE, *Století české politiky*, s. 254.

Špindlerův postoj nezůstal bez odezvy. Již roku 1892 si do Roudnice postěžoval, že „*zuřivci redakce N[árodních] L[istů] vytvořili dopisovatelský a agitační sbor, jenž ostouzí rozumnou část klubu a jmenovitě mě v dopisech soukromých i do novin určených. (...) Nepodlamovali jsme 25 let diktaturu starou (Riegrovu), abychom si konečně nechali líbiti diktaturu bratří Grégrů a Vašatého*“.¹⁰⁰ Vnitrostranické spory nezůstaly stranou ani zájmu ostatních českých médií. Například týdeník Čech přinesl již v roce 1892 zprávu, že z mladočeského klubu se šíří zprávy o tom, že „*jednota klubu sotva dočká se jara*“. Mezi poslanci byli i tací, kteří „*s bouchačkovou politikou dra. E. Grégra a jeho bratra nesouhlasí. (...) druží se i zpráva, že posl[anec] Ervín Špindler mandát svůj složí*“.¹⁰¹

Poměry ve straně ovlivňovalo také silící pokrokové hnutí. Po spontánních demonstracích studentské a dělnické mládeže v protistátním a protivládním duchu vyhlásila vídeňská vláda nad Prahou v září 1893 výjimečný stav. V zinscenovaném procesu s tzv. Omladinou a po vraždě hlavního svědka procesu Rudolfa Mrvy padlo obvinění i na některé členy Národní strany svobodomyšlné.¹⁰² Již tak dost rozjitzřená vnitrostranická situace se vyhrotila v dubnu 1894. Svými příspěvky, které pronesli v rozpočtové debatě Eduard Grégr a Jan Vašatý, se dotkli nejen císařského majestátu, ale také některých poslanců říšské rady.¹⁰³ Špindler ihned informoval Josefa Kobra: „*Účinek řeči Edvardovy byl přímo hrozný. Zmlátil všechno napořád od levice až k Polákům, tyto na smrt urazil a když naň mužně přišli, aby odvolal, uvolil se ke všemu jako chlapec. (...) I Vašatý dnes odvolával včerejší výrok*“.¹⁰⁴ Špindler viděl v těchto událostech úpadek prestiže celé strany: „*Jsmo svrchovaně směšnými na všech stranách a můžeš být jist, že v nejbližší době stane se nějaký krok v klubu, jenž musí vésti k nápravě – sice jsme dohospodařili a celou partii prohráli!*“¹⁰⁵ Úkolu uklidnit poměry ve straně a nastavit jasný směr jejího dalšího směřování se chopil Josef Kaizl, který ve spolupráci s Karlem Kramářem, Gustavem Eimem a dalšími podobně smýšlejícími politiky

¹⁰⁰ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z roku 1892 (blíže nedatováno).

¹⁰¹ Politický přehled vnitřní, *Čech. Politický týdeník katolický* 12. 1. 1892, s. 2.

¹⁰² K Omladině a pokrokovému hnutí blíže Jan GALANDAUER, *Politické dědictví Omladiny a pokrokového hnutí po roce 1897*, Československý časopis historický 12 [62], č. 6, 1964, s. 797–818; Karen Anne Johnson FREEZE, *The Young Progressives: The Czech Student Movement 1887–1897*, University Microfilms International 1981; Jiří PERNES, *Spiklenci proti Jeho Veličenstvu. Historie tzv. spiknutí Omladiny v Čechách*, Praha 1988; Martin KUČERA, *Dopisy Aloise Rašína přátelům a rodině z Borů z let perzekuce pokrokařského hnutí*, Moderní dějiny 5, 1997, s. 179–279; Alexandra ŠPIRITOVÁ, *Omladináři*, *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 7, 1999, s. 85–111; Josef HARNA – Martin KUČERA (eds.), *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*, Praha 2010.

¹⁰³ Národní listy 11. 4. 1894, s. 1–3.

¹⁰⁴ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi (nedatováno).

¹⁰⁵ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi (nedatováno).

připravil usnesení, z něhož vzešla Nymburská rezoluce.¹⁰⁶ Současný stav měla vyřešit především část o „taktickém postupu strany“ s důrazem kladeným na zachování „věčnosti a důstojnosti“ parlamentní opozice. Specifikován byl vztah mladočechů k ostatním politickým stranám i k pokrokovému hnutí.

Špindler se řadil mezi zastánce rezoluce. O to více ho rozčiloval postoj vlastních kolegů z mladočeského sboru venkovských obcí v Roudnici, za které kandidoval roku 1889 do zemského sněmu. Při sestavování kandidátky na rok 1895 se proti jeho opětovné kandidatuře objevily mezi zbylými členy námitky odůvodněné potřebou „*nejostřejší a nekrajnější oposice*“ po vzoru Eduarda Grégra. Pro venkovské důvěrníky mladočeské strany byla nereálná představa, aby obce zastupoval na říšské radě Grégr a na zemském sněmu Špindler, tedy „*v každém sboru muž jiné strany*“. Špindler se pokusil vyvrátit tvrzení svých kolegů o tom, že neuznává mladočeské principy prosbou směřovanou přímo na Eduarda Grégra, kterého požádal o hodnocení jeho „*pravověrnosti mladočeské*“.¹⁰⁷ Grégr tak skutečně učinil a ve svém dopise potvrdil, že odpor proti Špindlerově kandidatuře nebyl nijak oprávněný, protože se „*rozchází pouze v tónu svých řečí, což vězí v různosti temperamentu, vkusu, záliby atd.*“.¹⁰⁸ Špindler nakonec uposlechl rady Františka Vinklera a kandidoval nikoliv za venkovské obce, ale za skupinu měst Roudnice nad Labem, Mělník, Mšeno a Brandýs nad Labem, v nichž zvítězil a obhájil znovu svůj mandát.

Badeniho jazyková nařízení

Špindler předpovídal, že další volby do říšské rady budou pro Národní stranu svobodomyšlnou příznačné „*značným ubýváním půdy*“.¹⁰⁹ Po pádu Windischgrätzovy vlády okomentoval dění ve Vídni následovně: „*Parlament je v rozkladu, ministerstvo v krizi, koalice je neudržitelnou, ale uměle se lepí a drží pohromadě jen proto, poněvadž ani císař, ani rádcové jeho nevědí, co pak!*“¹¹⁰ Po krátké etapě úřednické vlády Ericha Kielmansegga byl novým vedením pověřen Kazimír Badeni, původem polský šlechtic z Haliče. Po počáteční vyčkávací fázi opustili čeští realisté, tvořící v mladočeském klubu umírněnou většinu, opoziční postoj ve vídeňském parlamentu a zahájili s novou vládou spolupráci na reformě

¹⁰⁶ Pavel CIBULKA (ed.), *Politické programy českých národních stran v letech 1860–1890*, Praha 2000.

¹⁰⁷ ¹⁰⁶ LA PNP, fond Vinkler František, dopis Ervína Špindlera Františkovi Vinklerovi z 5. ledna 1895.

¹⁰⁸ LA PNP, fond Vinkler František, dopis Ervína Špindlera Františkovi Vinklerovi ze 7. února 1895.

¹⁰⁹ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii ze 14. února 1895.

¹¹⁰ SOKa Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 18. června 1895.

volebního práva a úpravě jazykových poměrů. Postupující nejednotnost mladočeské strany v otázce podpory Badeniho vlády potvrdilo závěrečné hlasování o reformě volebního práva v květnu 1896, na jejímž základě byla zřízena pátá všeobecná volební kurie. I když drtivá většina poslanců se vyjádřila pro její přijetí, patnáct mladočechů v čele s Eduardem Grégrem hlasovalo proti.¹¹¹

Počátkem dubna 1897 došlo za podpory poslanců mladočeského a Polského kola, konzervativních českých aristokratů a německé katolické lidové strany k publikování Badeniho jazykových nařízení. Sám Špindler prezentoval jazyková nařízení nikoliv jako „cenu, za kterou vstoupíme do nové vládní většiny“, ale jako „záruku za splnění celé řady požadavků našich programních“.¹¹² Svým umírněným postojem se přibližoval politice realistů, za což ho jeho bývalí kolegové z Národních listů kritizovali: „Karel Tůma udělal ze mne hofráta a pošťval smečku novinářských hafanů, aby mě zostudili ve všech venkovských listech, kamkoliv sahá jejich vliv.“¹¹³

Proti jazykovým nařením se ostře ohradili němečtí poslanci. Od poloviny května 1897 přešly německé parlamentní opoziční strany k obstrukci, která bránila poslanecké sněmovně projednávat běžnou agendu i důležité vyrovnávací rakousko-uherské předlohy. Poté, co došlo mezi poslanci k vzájemným fyzickým útokům, se sněmovna koncem listopadu 1897 uzavřela a císař přijal Badeniho demisi. Pád Badeniho vlády považoval Špindler za velké zklamání. Odvolání ministra, který byl ochoten jednat s mladočechy o jejich národnostních a jazykových požadavcích, podle Špindlera poškodilo státní autoritu a posílilo německé hnutí v Čechách. Svou bezprostřední reakci sdělil Josefovi Kobrovi: „O demisi Bádeniově dozvěděl jsem se již v Kralupech. (...) nevěřil jsem zprávě, poněvadž podobná kapitulace před terorem obstrukce zdála se mi býti naprosto nemožnou a nepřipustnou. Vždyť tento příklad vede k morálce, že v Rakousku lze násilím a nebezpečným vyhrožováním domoci více, než cestou zákona a mužnou loyálností.“¹¹⁴

Situaci měla uklidnit v letech 1897–1898 úřadující vláda Paula Gautsche, která po Badenim převzala i otázku jazykových nařízení. Baron Gautsch zrušil jejich platnost vlastní upravenou verzí s omezenou platností. Nahradit ji měl jazykový zákon, k jehož přípravě se zavázala i vláda Franze Thuna jmenovaná císařem v březnu 1898. Jelikož ani Thun nedokázal dojednat s protestujícími německými poslanci smír, podal demisi. Až vláda Manfreda Clary-Aldringena zrušila s konečnou platností Gautschova nařízení a ukončila tak německou

¹¹¹ O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 451.

¹¹² SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi ze 4. dubna 1897.

¹¹³ SOKA Litoměřice, fond Švagrovský August, k. 1, dopis Ervína Špindlera z 24. ledna 1897.

¹¹⁴ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z listopadu 1897 (blíže nedatováno).

obstrukci. V lednu 1900 byla jmenována nová vláda Ernesta von Koerbera. Opakované pokusy nového ministerského předsedy dojednat s mladočechy smír nevedly k větším úspěchům. Poté, co Koerber v parlamentu předložil i přes nesouhlas mladočechů nový návrh jazykového zákona pro Čechy a Moravu, zahájili čeští poslanci obstrukci.¹¹⁵ Popis událostí z 8. června sdělil Špindler Josefovi Kobrovi hned následujícího dne: „*Ježto znáš mou rozvahu a klidnost, dovedeš všeobecné rozčillení našeho klubu postihnouti nejlépe z fakta, že sám alespoň 2 hodiny jsem třískal kusem zásuvky do psacího stolku, nebo písal z trumpetky, jejichž zásobu zakoupil Dr. Lang, anebo palicí bušil do kovového bubnu, jenž mezi kocovinou jel zakoupiti Sehnal.*“¹¹⁶ Po uzavření sněmovny zavládlo mezi mladočechy opravdové nadšení. Špindler hodnotil výsledek kladně, neztrácel ale nadhled: „*...mravně nesmírně jsme získali jako strana, jde však mnohem více o to, zda-li bude náš úspěch parlamentní natoliko ziskem pro stranu, nýbrž také pro národ náš, – a to přece je snaha hlavní, nejdůležitější. Nás ať vezme třeba čert, jen když obětí naší získá národ náš.*“¹¹⁷

Komplikovaná vnitrostraničká situace a znechucení dalšími obstrukcemi ale vedlo k tomu, že Špindler na říšské radě vystupoval čím dál tím méně. Nejvíce si stěžoval na Eduarda Grégra, který „*stojí v čele obstrukčníků v našem klubu (...) K Edáčkovi ovšem druží se muž s měknoucím mozkiem, bláznivý Sokol,*“¹¹⁸ jenž jako dítě miluje každou větší ztřeštěnost a každý hlas zdravého rozumu předem odmítá jako zpátečnictví a chabost.¹¹⁹

Ani stále se zhoršující zdravotní problémy Špindlera neodradily od nové kandidatury, ačkoliv o ní zprvu pochyboval: „*Ke kandidatuře do nové sněmovny již se asi sotva odhodlám. Devadesát devět hlasů volá na mne: dej si již u všech všudy pokoj a neutrácej drahý čas zahálením ve Vídni, když touto dobou můžeš*

¹¹⁵ O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 465–472, 506–515. Dále Gustav KOLMER, *Parlament und Verfassung in Österreich, VI.–VIII. Bd.*, Carl Fromme 1898–1914; Adolf SRB, *Politické dějiny národa českého nové doby III. Od odstoupení Thunova do zavedení všeobecného hlasovacího práva do rady říšské roku 1907*, Praha 1911; Luboš VELEK, *Sestavení vlády Ernesta von Koerbera a obnovení Úřadu ministra krajana roku 1900*, *Paginae historiae*: sborník Státního ústředního archivu v Praze 6, 1998, s. 38–63; TÝŽ, *Koerberovy česko-německé smluvní konference 1900. Jejich prosazení, průběh a ztroskotání*, *Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická* 168, č. 1–2, 1999, s. 28–54; TÝŽ, *Pokusy ministerského předsedy Františka hraběte Thun Hohensteina vyřešit jazykovou otázku v Čechách v letech 1898–1899*, in: Dagmar Hájková – Luboš Velek (eds.), *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*, Praha 2011, s. 134–166; Fredrik LINDSTRÖM, *Ernest von Koerber and the Austrian State Idea. A Reinterpretation of the Koerber Plan (1900–1904)*, in: *Austrian History Yearbook* 35, 2004, s. 143–184.

¹¹⁶ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 9. června 1900.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Jedná se o mladočeského poslance Josefa Sokola.

¹¹⁹ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z 3. března 1901.

na domácí půdě (v Roudnici a v Praze) vykonati mnoho užitečného!“¹²⁰ Špindler tak v lednu 1901 znovu obhájil svůj poslanecký mandát, který vykonával dalších šest let.¹²¹

Ve Vídni ho držela především snaha využít mandátu k prosazení záležitostí týkajících se Roudnice, neboť od svého zvolení roudnickým starostou roku 1891 se začal v městských záležitostech angažovat přímo. V dopise manželce z roku 1899 poznamenal, že má práce „dost od rána do večera. Bud' zasedám v některém z výborů – a jsem již členem ve třech – anebo jen pucuji kliky v ministerstvech a piši dopisy“.¹²² V prvních letech svého působení ve Vídni se zaměřil na zestátnění roudnického gymnázia, jehož správa výrazně zatěžovala finanční rozpočet města. V květnu 1892 si proto nechal prostřednictvím Aloise Pražáka zprostředkovat schůzku s ministrem Gautschem. Nejprve však musel potlačit obavy, zda má o tuto schůzku vůbec požádat, a to „vzhledem k našemu opozičnímu stanovisku“.¹²³ Špindler se v době své nepřítomnosti v Roudnici spoléhal na kolegy z obecní samosprávy, kteří byli současně jeho dlouholetí přátelé z místního mladočeského klubu. Navzdory občasným výtkám, že je v obecním úřadě také třeba jeho přítomnosti, ostatní radní podporovali výkon jeho poslaneckého mandátu: „...i ve Vídni pro Roudnici pracuji a povede-li se mi plán, že vydatněji prospěji mým pobytem ve Vídni městu našemu, než-li kdybych dřepěl na radnici a nemohl zasáhnouti do živého.“¹²⁴ Špindlerovi se nakonec podařilo prosadit zestátnění gymnázia již v roce 1893 a ve školských záležitostech se angažoval až do svého odstoupení z úřadu obecního starosty v roce 1913. Podobným způsobem zrealizoval také nové železniční spojení mezi Roudnicí a Hospozínem a jeho bezpochyby nejvýznamnější počín v Roudnici – stavbu mostu se zdymadlem. Kvůli obrovským nákladům na vlastní realizaci, které nebyla Roudnice schopna bez cizí pomoci pokrýt, dojednal Špindler s vládou a zemským sněmem dohodu o jejích finanční účasti na tomto projektu. I přesto, že potřebné pozemky daroval kníže Lobkovic městu bezplatně oplátkou za právo uzavřít veřejnosti park kolem zámku, vyšplhala se celková částka k 1,5 milionu korun. Most byl slavnostně otevřen 2. října 1910 a o tři roky později v souvislosti s oslavou Špindlerových sedmdesátin pojmenován po svém „staviteli“.¹²⁵

¹²⁰ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 2, dopis Ervína Špindlera Václavovi Stejskalovi z 11. září 1900.

¹²¹ K otázce voleb blíže Luboš VELEK, *Mladočeši a konec principu všennárodní strany – volby do Říšské rady 1900–1901*, *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 7, 1999, s. 126–158.

¹²² LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 25. ledna 1899.

¹²³ SOKA Litoměřice, fond Špindler Ervín, k. 1, dopis Josefovi Kobrovi z roku 1892 (blíže nedatováno).

¹²⁴ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 3, dopis Ervína Špindlera manželce Marii z 23. února 1892.

¹²⁵ F. Kučera ml., *Ervín Špindler, buditel Podřipska*, s. 143–145.

Závěrem

Špindlerovo působení ve Vídni se definitivně uzavřelo v roce 1907. Rozhodl se znovu nekandidovat ani do zemského sněmu, ani do říšské rady a svoji pozornost zaměřil na obecní politiku. Stoupencem mladočešství zůstal až do své smrti. Rostoucí popularitu nových politických stran Špindler sice akceptoval, nadšený ale nebyl. Vadilo mu především samostatné vystupování agrárníků, s jejichž odloučením v roce 1899 nesouhlasil. Oprávněně se obával ztráty venkovských voličů a navíc zastával názor, že samostatná agrární strana je zcela zbytečná, protože mladočeši se o zájmy rolnictva starali vždy dostatečně.¹²⁶

Když koncem šedesátých let započal svůj boj za rovnoprávné postavení Čechů v monarchii, pravděpodobně ani nedoufal, že by se mohl dožít vzniku samostatného Československa. Během svého téměř padesátiletého boje za jazykovou, kulturní a v neposlední řadě také politickou emancipaci českého národa však položil spolu s dalšími základ k přelomovému 28. říjnu 1918. Jeden z jeho posledních dopisů zamířil krátce po vzniku Československa k příteli Václavovi Stejskalovi: „*Již smrt mě neleká, když jsem se dožil vykoupení drahého národa našeho ze staletého jáрма. Co však prolito drahé české krve za cenu vykoupení!!! Kéž by za to ta naše nová svoboda byla stmelená krví a slzami na věky věků!*“ Spokojený byl i s výběrem T. G. Masaryka za prvního prezidenta Československa, jehož volbu považoval vzhledem k vykonané práci za „nezbytnou“. Špindler přehodnotil svůj úsudek o Masarykovi, kterého ze svého pobytu ve Vídni vnímal nejprve jako „*neschopného k pevnému řízení nějaké organizace. A ejhle! V práci posledních let osvědčil se právě naopak živlem přitažlivým a scelujícím!*“ Otázkou pro Špindlera zůstávalo, zda-li se ujme prezidentské funkce: „*Je příliš svůj, než aby na léta převzít chtěl jeho úřadu, který (...) bude vyžadovati samé kompromisy, jejichž úhlavním nepřítelem jest právě on.*“¹²⁷

O budoucnost nového československého státu se Ervín Špindler nestrachoval: „*Na štěstí má náš stát mnoho výtečných a vlivných přátel, kteří jej na dlouhou dobu ještě budou střežiti a chrániti. (...) Nepovstane-li nejhroznější nepřítel našemu státu v nás samých (odvěká kletba Slovanstva: nesvornost!), půjde vše dobře, ale zcela pomaloučku.*“¹²⁸

¹²⁶ K vývoji agrárního hnutí Vladimír DOSTÁL, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998; Martin KUČERA, *K reorganizaci České strany agrární (1904–1910)*, Český časopis historický 96, 1998, s. 307–343; Jiří ŠOUŠA, *Zemědělská správa a některá východiska vzestupu agrární strany v Čechách 1914–1918*, in: Jiří Šouša – Jan Kahuda (eds.), *Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století*, Praha 2012, s. 165–193; Josef HARNA a Vlastislav LACINA (eds.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, Praha 2007; Jaroslav ROKOSKÝ, *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*, Praha 2011.

¹²⁷ LA PNP, fond Špindler Ervín, k. 2, dopis Ervína Špindlera Václavovi Stejskalovi z 14. listopadu 1918.

¹²⁸ Tamtéž.

Anna Jonáková

Die Arbeit des jungtschechischen Mitglieds Ervín Špindler im Reichsrat in den Jahren 1890–1901

Zusammenfassung

Der Reichsrat stellte das höchste Ziel dar, das ein tschechischer Politiker Ende des 19. Jahrhunderts in Österreich-Ungarn erreichen konnte. Die Vision einer politischen Karriere lockte auch Ervín Špindler. Als er 1890 zum Abgeordneten des Wiener Parlaments gewählt wurde, betrachtete er dies als Ehre und Gipfel seiner mehr als zwanzigjährigen Arbeit zum Wohl der tschechischen Nation. In seiner Bedeutung kam er nie den führenden jungtschechischen Politikern völlig gleich, unter denen zum Beispiel Eduard Grégr oder Josef Kaizl zu erwähnen sind. Als Mitglied der Freisinnigen Nationalpartei (Jungtschechen) gibt er jedoch mit seiner erhaltenen Korrespondenz wertvolle Zeugnisse über deren Tätigkeit auf der tschechischen und österreichischen politischen Szene. Er dokumentierte die Entwicklung der Partei vom Wahlsieg für das Abgeordnetenhaus des Reichsrats im Jahr 1891, über die Resolution von Nymburk und die sog. Šromota-Affäre bis zum allmählichen Verfall des Einflusses der Partei im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts. Seiner Aufmerksamkeit entging auch nicht die sehr spezifische Stellung der Redaktion der *Národní listy* (Volksblätter), der zentralen Tageszeitung der Partei, gegen den er sich ab den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts scharf wandte. Špindlers Sicht der sonstigen Abgeordneten und Regierungsrepräsentanten sowie seine Schilderungen der erwähnten Ereignisse sind selbstverständlich subjektiv, doch dies nimmt ihr nichts von ihrem wertvollen Beitrag zum Wissen über die jungtschechische Partei und ihre Tätigkeit im parlamentarischen System in Wende des 19. und 20. Jahrhunderts.

Anna Jonáková

Young Czech Deputy Ervín Špindler at the Austrian Imperial Council in 1890–1901

Summary

The Imperial Council was the highest goal Czech politicians could achieve at the end of the 19th century in Austria-Hungary. Ervín Špindler was attracted to the vision of a political career. When he was elected deputy to the Vienna parliament in 1890, he considered it an honour and the culmination of over twenty years working for the benefit of the Czech nation. His importance never entirely reached that of the leading Young Czech politicians, of whom mention must be made of Eduard Grégr and Josef Kaizl, amongst others. As a member of the National Liberal Party, however, his preserved correspondence provides valuable testimony to his actions within Czech and Austrian politics. They document developments from his victory in elections to the Imperial Council House of Deputies in 1891, through the Nymburk Resolution and the so-called Šromota Affair to the gradual decline in the party's influence during the first decade of the 20th century. The rather unusual status of the Národní listy editorial board, the party's central newspaper, did not escape his notice either and he was sharply critical of them from the 1890s. Špindler's perspective on other deputies and government members, alongside his depiction of the events he discusses are naturally subjective, but this takes nothing away from their value in gaining insight into the Young Czech Party and its operations within the Austrian parliamentary system at the turn of the 19th and 20th centuries.

Marek Šmíd

Vatikán a revoluce v Rusku v letech 1917–1918¹

The Vatican and the Revolution in Russia at years 1917–1918

Over the course of 1917, Russia experienced two revolutions. The revolution in March first overthrew the Tsarist regime and established an eight-month provisional government. The subsequent revolution in November toppled the provisional government and established a Bolshevik dictatorship. The far-reaching political and religious changes in the country attracted the attention of the Holy See, which followed events in Russia with extraordinary interest. The picture of conditions represented an incomplete mosaic of testimony which led from initial accommodation to a fairly quick sobering up, especially after the young Bolshevik regime separated the Church from the state and began opposing the relatively liberal religious situation in the country with exceptional brutality.

Key words: History, 20th Century, First World War, Russia, revolution, civil war, Vatican, Benedict XV.

Roky se vlekloucí konflikt první světové války více a více radikalizoval civilní obyvatelstvo a zesiloval jeho odpor k nesmyslnému a nekončícímu krveprolévání. Docházelo k celé řadě vzpour a povstání, které carský režim s větší či menší brutalitou úspěšně potlačoval. Obrat ve válce přinesly události roku 1917, zejména v Rusku a Spojených státech amerických, kdy se první zmíněná velmoc

¹ Tato studie vznikla za podpory grantu GAČR 17-14076S *Svatý stolec a české země v letech 1914–1918*.

stala předmětem zvýšeného zájmu vatikánské zahraniční politiky. Po překvapivě hladké abdikaci cara Mikuláše II. (1868–1918, vládl 1894–1917) se k moci v březnu 1917 dostala prozatímní vláda, která ovšem nedokázala zastavit všeobecný rozklad i rozvrat ruské společnosti. Po krátkém intermezzu vypuklo v listopadu téhož roku v Petrohradu povstání, které svrhlo prozatímní vládu a přivedlo k moci bolševiky v čele s Vladimírem Iljičem Leninem (1870–1924).² Právě oběma revolucím roku 1917 a jejich reflexi ze strany Svatého stolce se věnuje překládaná studie, jež vychází z materiálů Tajného vatikánského archivu v Římě, které konfrontuje s četnou literaturou, především české, anglické a italské provenience, která mapuje zejména ruské náboženské prostředí. Po mnohých studiích, jež sledovaly vzájemné diplomatické styky ve 20. a 30. letech 20. století, je její ambicí i těžištěm neklidné období v Rusku od posledních měsíců carského samodržaví do občanské války, jež svým zmarem a rozvratem přineslo zemi daleko větší zkázu než zmíněný světový konflikt.

První světová válka byla výsledkem dlouholeté mezinárodní krize i rozpiatosti jednotlivých evropských, resp. světových velmocí. Rusko na ni nebylo objektivně připraveno; ostatně jako mnohé ostatní země doufalo, že válka bude krátká. Jeho armáda vykazovala nejhorší bojovou morálku ze všech armád, nejvíce lidských ztrát i válečných zajatců a postupně méně vojenských úspěchů. Ruským vojákům chyběla výzbroj a výstroj, zrazovala je logistika, nedostávalo se jim potravin a mezi demotivovanými muži ve zbrani se šířila nespokojenost. Přípravu a reorganizaci, kterou Rusko zahájilo, brzy obětovalo účasti na ofenzivě Dohody, jejíž členové Velká Británie a Francie zápasily u Verdunu, a provedlo v březnu 1916 útok u jezera Naroč.³ V květnu téhož roku zahájili úspěšný postup na italské frontě Rakušané, kteří jej však již o měsíc později museli zastavit a část svých vojsk přesunout na východní frontu, kterou prolomila úspěšná ruská vojska generála Alexeje Alexejeviče Brusilova (1853–1926) útočící na západ.⁴ Brusilova ofenzíva, jež bývá považována za nejkvalifikovanější ruskou operaci první světové války, skončila na přelomu srpna a září 1916 úplným vyčerpaním vojsk a zastavením východní fronty na úpatí Karpat. Stala se současně počátkem demoralizace a následného rozkladu ruského vojska i příčinou stále klesající popularity ruského cara Mikuláše II. a jeho dvora.⁵

² Václav VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět. Rusko 1894–1917*, Praha 2000; Petr PROKŠ, *Konec říše Romanovců. Mezinárodní souvislosti svržení carského režimu a revoluce v Rusku (1880–1917)*, Praha 2018.

³ Basil LIDDELL HART, *Historie první světové války*, Brno 2001, s. 215.

⁴ John KEEGAN, *The First World War*, New York 1999, s. 303–304.

⁵ Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 116; Piero DORIA, *La documentazione vaticana sui rapporti Santa Sede – Russia (1917–1919)*, in: M. Valente (vyd.), *Santa Sede e Russia da Leone XIII a Pio XI. Atti del secondo Simposio organizzato dal Pontificio Comitato di Scienze Storiche e dall'Istituto di Storia Universale dell'Accademia Russa delle Scienze*, Vaticano 2006, s. 57.

Co se náboženství týká, obyvatelstvo Ruska se v drtivé většině hlásilo k pravoslaví. Katoličtí věřící v zemi představovali relativně malou náboženskou komunitu, která nepřekročila hranici 10 % obyvatel země, což v daných poměrech představuje méně než 12 milionů osob. Ti žili především v západních guberniích země, např. v Polsku, Litvě, Ukrajině či Bělorusku; ve většině případů se jednalo o neruské obyvatelstvo. Ze strany státu byli sice tolerovanou, nikoliv však vítanou skupinou, která představovala uvnitř ruské společnosti převážně cizí element. Konverze ruského obyvatelstva ke katolicismu byla poměrně výjimečná. Zvýšený počet přestupů proběhl na přelomu 19. a 20. století, kdy carský výnos Mikuláše II. z října 1905 uznal náboženskou svobodu (tzv. toleranční patent), a stal se do značné míry určitým kulturním fenoménem.⁶ Situace katolických věřících v zemi se postupně zhoršovala.

Ze zmíněných důvodů byly dlouhodobě rovněž špatné diplomatické styky Ruska a Svatého stolce, kdy narůstal počet nevyřízených záležitostí katolické církve v Rusku. Po polském povstání v roce 1863, jehož se účastnilo značné množství katolických kněží, dokonce došlo v letech 1865–1894 k přerušení vztahů mezi oběma zeměmi. K jejich dočasnému zlepšení přispělo uzavření konkordátu v roce 1882, odkdy Rusko u Svatého stolce zastupoval diplomatický zástupce.⁷ K jejich opětovnému zhoršení došlo na počátku 20. století v období pontifikátu Pia X., který odmítal sblížení s pravoslavnou církví. Jeho propad nastal po vypuknutí první světové války, kdy Rusko obsadilo část rakouského záboru Polska, tzv. Haliče, a přistoupilo k pronásledování místní uniátské církve, tedy pravoslavné církve sjednocené s římskokatolickou církví, která se rozvíjela především na polsko-litevském pomezí. Její metropolita Andrej Šeptyckij (1865–1944) byl uvězněn a její hmotné statky předány pravoslavné církvi.⁸ Expanze Ruska ve válce byla totiž výlučně spojována s pravoslavnou církví, která se po roce 1914 ujala role duchovního ochránce a podporovatele vlasteneckého hnutí

⁶ Hanuš NYKL, *Náboženství v ruské kultuře*, Praha 2013, s. 230.

⁷ Václav VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět*, s. 68; Nicholas BOCK, *Russia and the Vatican on the Eve of the Revolution*, Woodstock Letters 90, 1961, č. 4, s. 292–293.

⁸ Hansjakob STEHLE, *The Eastern Politics of the Vatican*, Athens 1981, s. 15. Za unitaty označujeme členy samosprávných východních katolických církví, které slaví liturgii byzantského obřadu. V kontextu východní Evropy se jedná o věřící řeckokatolické církve, kteří se společně s římskokatolickými bratry považují za součást katolické církve. K jejich sjednocení s Římem došlo na konci 16. století, což potvrdil papež Klement VIII. (1536–1605, pontifikát 1592–1605) v prosinci 1595 bulou *Magnus Dominus et laudabilis nimis*. Uznávají autoritu papeže a shodují se v dogmatické nauce, nicméně slouží liturgii byzantského obřadu. Z pohledu pravoslaví představují unitaté odpadlíky od pravoslaví. Mezi nejvýznamnější ruské katolíky byzantského ritu v námi sledované době patřil Leonid Fjodorov (1879–1935), konvertita z pravoslaví, vysvěcený na kněze v bulharském řeckokatolickém kostele Nejsvětější Trojice v Cařihradě dne 25. března 1911. Po vypuknutí první světové války byl zatčen a deportován do vyhnanství v Tobolsku na Sibiři, odkud jej vyvedla teprve amnestie ministra prozatímní vlády A. F. Kerenského v roce 1917. Na prvním ruském řeckokatolickém synodu v kostele sv. Kateřiny v Petrohradě byl v červnu 1917 jmenován exarchou.

za vítězství ruských zbraní. Svatý stolec se současně v probíhajícím konfliktu obával – v případě vítězství Petrohradu – posílení ruského vlivu v Polsku či v Osmanské říši, na což současně upozorňovali mnozí církevní hodnostáři ve východní Evropě.⁹

Jak již bylo řečeno, situaci katolíků v Rusku lze v období světové války nazvat zoufalou; většina diecézí zůstávala bez biskupa. Největší diecézí v zemi byla mogilevská arcidiecéze se sídlem v Petrohradě, jejíž farnosti se rozprostíraly od Kyjeva po Vladivostok; pro její enormní rozlohu se jednalo o nejrozsáhlejší diecézi světa. Patřili do ní katoličtí Poláci, Litevci, Lotyšši, Němci a Rusové v rozsáhlých územích Ruska a Sibiře. Ani oficiální linie vztahů nevykazovala náznaky vzájemné důvěry. Vyslanec u Svatého stolce Dimitrij Alexandrovič Nelidov (1863–1935), syn známého ruského diplomata v Konstantinopoli Alexandra Ivanoviče Nelidova (1835–1910), byl ve vatikánských kruzích osobou nevídanou. Příčinou toho stavu, jak prohlásil státní sekretář Pietro Gasparri (1852–1934), byla skutečnost, že Rusko nikdy nerespektovalo právní závazky a nikdy neplnilo to, co slíbilo. Diplomatické styky Ruska a Svatého stolce se nezlepšily ani po nástupu Alexandra Josifoviče Lysakovského (1879–1941), vyslance prozatímní ruské vlády u Svatého stolce v roce 1917, který zůstal zástupcem Ruska i po bolševickém převratu.¹⁰ Diplomatickému sblížení bránila tradiční nevraživost pravoslavné církve k jiným náboženstvím, která v zemi odmítala přijmout apoštolského nuncia jako diplomatického zástupce Svatého stolce; podobně přezírávali byli k zástupcům jiných církví ostatně též vatikánští církevní hodnostáři. Ruští carové hleděli na své katolické poddané – s ohledem na značné množství katolických Poláků, Bělorusů, Ukrajinců a věřících Baltských států uniatského ritu v rámci říše¹¹ – se značnou nedůvěrou, přičemž usilovali, aby byly veškeré přímé kontakty Říma s katolickými biskupy v Rusku přerušeny.¹² V konzervativních vatikánských kruzích bylo Rusko po staletí považováno za nepřitele katolické církve, což platilo i na počátku 20. století. Protikatolické výpady ruského režimu i jeho afinitu k pravoslaví poznala Evropa během ruského tažení na západ v letech 1914–1915; vládní garnituře carského dvora tak Vatikán prostě nevěřil.¹³

⁹ Antonio SCOTTÀ, *Papa Benedetto XV. La chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)*, Roma 2009, s. 62–63.

¹⁰ Thomas E. HACHEY (ed.), *Anglo-Vatican relations, 1914–1939. Confidential annual reports of the British ministers to the Holy See*, Boston 1972, s. 3, 34; Gerhard BESIER, *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*, Brno 2008, s. 69–70; N. BOCK, *Russia and the Vatican*, s. 320.

¹¹ Co se týká náboženského vyznání obyvatel těchto zemí, pouze obyvatelstvo Litvy se hlásilo z větší části ke katolicismu.

¹² John F. POLLARD, *Il Papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*, Milano 2001, s. 221.

¹³ Roberto MOROZZO DELLA ROCCA, *Santa Sede e Russia rivoluzionaria*, in: G. Rumi (vyd.), *Benedetto XV e la pace – 1918*, Brescia 1990, s. 162; Friedrich ENGEL-JANOSI, *Österreich und der Vatikan 1846–1918*, II. (1903–1918), Graz – Wien – Köln 1960, s. 125; T. E. HACHEY, *Anglo-Vatican relations*, s. 3; Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien,

Na základě diplomatických zpráv, které měl Svatý stolec na přelomu let 1916/ 1917 k dispozici od jednotlivých apoštolských nunciatur v západní Evropě, se lze domnívat, že nadcházející změny v Rusku očekával. Např. neoficiální zástupce Svatého stolce ve Švýcarsku a papežův důvěrník Francesco Marchetti Selvaggiani (1871–1951) hovořil v lednu 1917 téměř prorocky: „*Současný vnitřní boj může skončit revolucí, a to revolucí dmy. Co se týká ekonomické situace, říká se, že je velmi vážná. V zemi je nepořádek a chybějí dopravní prostředky, přičemž život je drahý.*“¹⁴ O tři dny později dodal úvahu, jak se před ním vyjádřil jeden švýcarský diplomat, že „*situace v Rusku je porovnatelná se situací ve Francii před Velkou francouzskou revolucí.*“¹⁵ Panující anarchii v zemi, kde proti sobě bojovaly liberální a konzervativní politické síly, popisoval v černých barvách rovněž apoštolský nuncius v Mnichově Giuseppe Aversa (1862–1917), kterému ji takto popsal německý křesťanský politik, diplomat a vatikánský důvěrník Matthias Erzberger (1875–1921). Všichni nunciem dotazovaní muži, ať již německý kancléř Georg von Hertling (1843–1919), diplomat Gustav Krupp von Bohlen (1870–1950) nebo již zmíněný M. Erzberger, kteří byli s ruským světem v kontaktu, se shodovali, že „*v tuto chvíli není vhodné zabývat se záležitostmi Ruska.*“¹⁶

V březnu 1917, po sérii stávek, inflačních vln, dezercí z armády, zásobovacích těžkostech, potravinových krizí a úpadku carské autority, došlo v Rusku ke svržení carského režimu, pádu Golycynovy vlády a vyhlášení republiky. Třebaže se Mikuláš II. pokusil po návratu z fronty situaci zvrátit, tisíce lidí zaplavily ulice a armáda v rozkladu již nebyla schopna převzít nad situací kontrolu; dne 15. března car abdikoval. Svatý stolec byl o jeho odstoupení informován téměř bezprostředně, již o dva dny později uváděl F. Marchetti Selvaggiani ve svém listu z Bernu státnímu sekretáři informaci o carově abdikaci.¹⁷ Dne 20. března rozhodla vláda o zatčení a internaci někdejšího cara Mikuláše II. a jeho manželky Alexandry Fjodorovny (1872–1918) v domácím vězení v Alexandrovském paláci v Carském Selu nedaleko Petrohradu; na konci léta byl internován v sibiřském městě Tobolsk a na jaře následujícího roku v Jekatěrinburku na Urale.¹⁸ Chaotic-

Fond Politische Berichte IX, Karton 255, Schönburg-Hartenstein 30. 3. 1917; Leo VALIANI, *La dissoluzione dell'Austria-Ungheria*, Milano 1985, s. 131.

¹⁴ Archivio Storico – Sezione per i rapporti con gli stati (= AS), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 343, f. 17, Marchetti Selvaggiani Gasparrimu, 24. 1. 1917; P. DORIA, *La documentazione vaticana sui rapporti Santa Sede – Russia*, s. 58.

¹⁵ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 343, f. 19, Marchetti Selvaggiani Gasparrimu, 27. 1. 1917.

¹⁶ Tamtéž, f. 52, Aversa Gasparrimu, 9. 2. 1917.

¹⁷ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 343, f. 55, Marchetti Selvaggiani Gasparrimu, 17. 3. 1917; V. VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět. Rusko 1894–1917*, s. 402–433; Václav VEBER, *Leninova vláda. Rusko 1917–1924*, Praha 2003, s. 14–15.

¹⁸ V. VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět. Rusko 1894–1917*, s. 445, 446–447.

ké poměry ve stosedmdesátimilionové zemi, demoralizace, vyčerpávající světová válka, silná socialistická agitace i improvizace nového demokratického režimu měly vliv na časté střídání vlád, během osmiměsíčního období prozatímní vlády v roce 1917 se jich vystříдалo pět; v jejich čele stál nejprve Georgij Lvov (1861–1925) a od července Alexandr Fjodorovič Kerenskij (1881–1970). Nový ministr zahraničí Pavel Nikolajevič Miljukov (1859–1943) informoval o abdikaci Mikuláše II. a vzniku prozatímní vlády Svatý stolec dne 18. března 1917.¹⁹ Snahy vlády kompenzovat neúspěch ve vnitřní politice úspěchem na válečném poli se ukázaly jako nereálné, po neúspěšné ofenzivě proti Německu se začala rozpadat i armáda.²⁰ Nedostatek represivních složek, zejména spolehlivých armádních a policejních jednotek, bránil nicméně novému režimu tvrdě zúčtovat se socialistickou opozicí, kterou navenek reprezentoval především petrohradský sověť.²¹

Pád dynastie Romanovců dával vatikánským kruhům naději, že v brzké době dojde v zemi k oslabení pravoslaví, tradiční opory carského režimu, takže někteří kardinálové římské kurie dokonce uvažovali o konverzi Ruska ke katolicismu či o posílení uniátnství. Tyto naděje navíc podporovala nabídka Kerenského vlády na navázání vzájemných diplomatických styků i uvolnění politicko-náboženských poměrů v zemi, spojených s rozsáhlou amnestií v březnu 1917.²² Se zájmem sledoval Svatý stolec nepřehledné revoluční poměry v zemi. Dne 25. dubna 1917 sekretář apoštolské nunciatury v Mnichově Lorenzo Schioppa (1871–1935) ve svém listu státnímu sekretáři P. Gasparrimu uvedl, že před několika dny hovořil s evangelickým pastorem a liberálním politikem Friedrichem Naumannem (1860–1919), který jej informoval o aktuálních poměrech v zemi. Pozornost soustředil především na armádu, která se nacházela ve stavu rozkladu: „Nynější ruská armáda je bez disciplíny a morálky, vojáci lnou k socialistům, už 15 dní nedostali přiděl jídla. Jejich stav je žalostný, jsou unavení, špatně oblečení, mrtví hladem a nemohoucí. Vzdávají se nepříteli, což v daném momentu považují za nejlepší řešení.“²³ Svatý stolec se tak ocitl tvář v tvář nové situaci.

Během krátké doby uvolnění se představitelům vatikánské hierarchie podařilo dosáhnout propuštění lvovského metropolity a basiliánského mnicha východního ritu A. Šeptyckého, který byl ze Lvova deportován do Kursku ve středním Rusku, a souhlasu prozatímní vlády s návratem biskupa Eduarda Michaela

¹⁹ Jurij E. KARLOV, *La Russia e il Vaticano tra il febbraio e l'ottobre 1917. Un'occasione storica perduta*, in: M. Valente (vyd.), *Santa Sede e Russia da Leone XIII a Pio XI. Atti del secondo Simposio organizzato dal Pontificio Comitato di Scienze Storiche e dall'Istituto di Storia Universale dell'Accademia Russa delle Scienze, Vaticano 2006*, s. 101–102.

²⁰ V. VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět*, s. 415–437; Václav VEBER, *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR*, Praha 2001, s. 2025.

²¹ V. VEBER, *Leninova vláda*, s. 15.

²² J. F. POLLARD, *Il Papa sconosciuto*, s. 221; Michail M. ŠEJNMAN, *Vatikán mezi dvěma světovými válkami*, Brno 1949, s. 42.

²³ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 344, f. 4, Aversa Gasparrimu, 25. 3. 1917.

von der Roppa (1851–1939) do čela jeho diecéze ve Vilniusu, kterou byl přinucen opustit v roce 1907. Mezitím se papež Benedikt XV. sešel s prefekty kongregací, jichž se záležitosti v Rusku dotýkaly, aby na společném setkání v červenci 1917 jednali o poměrech v Rusku. Dosáhli shody, že E. M. von der Ropp, který se mezi katolíky římského ritu v Rusku těšil největší přízni, stane v čele rozsáhlé moglevské arcidiecéze a polský církevní hodnostář Zygmunt Łoziński (1870–1932) bude biskupem restrukturalizované minské diecéze. Zprávy o dění v Rusku však byly natolik kusé, že vatikánští představitelé netrpělivě očekávali relace církevních představitelů z východu, zejména E. M. von der Roppa, aby si mohli udělat plastičtější obraz. Papež rovněž uvažoval o vyslání diplomatického zástupce Svátého stolce, který by poměry v Rusku zanalyzoval a nastínil jejich další možný vývoj.²⁴

Když Benedikt XV. zveřejnil dne 1. srpna 1917 svoji mírovou nótu, očekával, jakým způsobem bude rezonovat právě v Rusku. Požadavky budoucího mírového uspořádání mezi národy vyvolaly značnou vlnu nevole zejména u Dohodových mocností. Ve Velké Británii psaly noviny o papežově mírovém návrhu jako o nepřátelském návrhu. Italské veřejné mínění radikalizoval tisk, který brojil proti papežské iniciativě a měnil i názory některých nerozhodných katolíků, takže ministr zahraničí Sidney Sonnino (1847–1922) papežovy návrhy dne 24. října odmítl. Nejvíce pobouřena byla Francie, kde předseda vlády Georges Clemenceau (1841–1929) vystoupil proti papeži a obvinil jej z nadřizování Berlínu, který se údajně těšil neochvějně pozici ve Vatikánu. Odpovědi Velké Británie a Francie tlumočil státnímu sekretáři P. Gasparrimu vyslanec John de Salis (1862–1939) ve dnech 23. a 24. srpna 1917.²⁵ Třetí z velmocí, Kerenského Rusko, vnímalo papežův návrh jako nepřijatelný a rovněž na iniciativu neodpovědělo.

V ruské revoluci spatřovaly vatikánské kruhy především pokračování Velké francouzské revoluce, jejíž ideje oslabily tradiční hierarchický řád společnosti, rozložily její konzervativní charakter a přispěly k sekularizaci evropské společnosti v 19. století.²⁶ Myšlenky na posílení katolictví na východě, ať už se jednalo o Rusko či Osmanskou říši, přiměly papeže Benedikta XV. (1854–1922, pontifikát 1914–1922) zřídit dne 1. května 1917 Kongregaci pro východní církve a dne 15. října téhož roku Papežský východní institut. První zmíněný krok přesuoval záležitosti východního ritu z kompetence Kongregace pro šíření víry nové

²⁴ R. MOROZZO DELLA ROCCA, *Santa Sede e Russia rivoluzionaria*, s. 152–153.

²⁵ Massimo DE LEONARDIS, *Le relazioni anglo-vaticane durante la prima guerra mondiale. L'imparzialità di Benedetto XV e la sua nota dell'agosto 1917*, in: G. Rumi (vyd.), *Benedetto XV e la pace* – 1918, Brescia 1990, s. 180.

²⁶ Philippe CHENAUX, *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989). Od Lenina k Janu Pavlu II.*, Praha 2012, s. 15–16; Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, Fond Politische Berichte IX, Karton 255, Schönburg-Hartenstein 4. 4. 1917.

Kongregaci pro východní církve, druhý krok vytvářel v Římě duchovní centrum pro šíření víry na Východ.²⁷

V době světové války disponovala katolická církev v Rusku pěti diecézemi (Mogilev, Minsk, Kamieniec, Žitomir a Tiraspol) s více než 150 farnostmi. Patřila jí řada kostelů zbudovaných především polskými a německými věřícími. Diecéze v Tiraspolu a Mogilevu měly navíc svůj kněžský seminář a katolické školy. K roku 1917 působilo v Rusku 900 katolických kněží a řeholníků. Církev si sice získala určitý respekt mezi obyvateli, nikoliv však důvěru ruských carů, díky čemuž byla trvale vystavena sílící rusifikaci.²⁸ Pravoslavná církev byla oproti katolické zastoupena výrazněji: v roce 1916 disponovala 54.000 farnostmi se 147 biskupy, 118.000 kněžími, 94.000 řeholníky, 50.000 školami a více než tisíci kláštery.²⁹ Koncil ruské pravoslavné církve v roce 1917, který zvolil Vasila Ivanoviče Běllavina-Tichona (1865–1925) patriarchou Moskvy a vši Rusi, usiloval o vybudování nových církevních struktur i vytvoření nového programu pro život ruského pravoslaví, čímž velmi brzy narazil na proticírkevní pozice bolševické vlády, jež sledovala především likvidaci církve v ruské společnosti.³⁰ Vztahy pravoslavné a katolické církve byly, laconicky řečeno, tradičně špatné.

Události však náboženskému životu nepřály. Stranicko-politický život v Rusku měl za sebou poměrně krátký život, nicméně fungovaly zde politické strany a zasedal parlament, tzv. дума. Nejvlivnější politickou stranou byla *Konstitučně-demokratická strana*, založená na prvním sjezdu v Moskvě v říjnu 1905, označovaná jako tzv. kadeti. Jejím programem byla přestavba carského Ruska na bázi konstituční monarchie britského typu, po březnu 1917 přijala program demokratické republiky. Byla nejsilnější opoziční silou carského režimu a měla vliv na revoluční události, jež vedly k pádu samoděržaví v Rusku. Mezi její nejvýraznější představitele patřili P. N. Miljukov, Alexandr Alexandrovič Kornilov (1862–1925), Sergej Andrejevič Muromcev (1850–1910) a další. S konstitučně-demokratickou stranou před rokem 1917 úzce spolupracoval liberální *Svaz 17. října*, tzv. oktjabristé, který měl podporu ruských podnikatelů, vysokých úředníků, předních bankéřů, intelektuálů a publicistů. Mezi jeho významné představitele patřili Petr Alexandrovič Gejden (1840–1907), Alexandr Ivanovič Gučkov (1862–1936), Michail Alexandrovič Stachovič (1861–1923) a další. Obě strany, které již před první světovou válkou úzce spolupracovaly ve společné koalici tzv. Progresivního bloku, měly podporu strany ruských nacionalistů

²⁷ Andrea RICCARDI, *Benedetto XV e la crisi della convivenza multireligiosa nell'impero ottomano*, in: G. Rumi (vyd.), *Benedetto XV e la pace – 1918*, Brescia 1990, s. 87; P. CHENAU, *Katolická církev a komunismus v Evropě*, s. 33.

²⁸ Jonathan LUXMOORE – Jolanta BABIUCHOVÁ, *Vatikán a rudý prapor. Zápas o duši východní Evropy*, Praha 2003, s. 27; Andrea RICCARDI, *Století mučedníků*, Kostelní Vydří 2014, s. 50; R. MOROZZO DELLA ROCCA, *Santa Sede e Russia rivoluzionaria*, s. 152.

²⁹ J. LUXMOORE – J. BABIUCHOVÁ, *Vatikán a rudý prapor*, s. 33.

³⁰ A. RICCARDI, *Století mučedníků*, s. 35.

a strany pokroku. Všechny tyto pravicové formace ostře vystupovaly proti početným socialistickým hnutím a stranám, např. Straně socialistů-revolucionářů, Ruské sociálně demokratické dělnické straně, Národně socialistické straně pracujících či Svazu ruského lidu.³¹

Nepřehledné situace v zemi využili v létě 1917 tzv. bolševici, kteří od roku 1903 reprezentovali radikální Leninovu frakci ruské sociální demokracie. Ti se pokusili o převrat, avšak neúspěšně. Státní sekretariát Svatého stolce byl o jejich *kontrarevoluci* informován prostřednictvím vatikánských diplomatických zástupců v Mnichově a Bernu.³² Před zatčením unikli prominentní revolucionáři v čele s V. I. Leninem do Finska, kde čekali na příznivější podmínky k návratu. Za vydatné pomoci německých finančních prostředků zesílili mediální tlak na prozatímní vládu, jež byla nyní předmětem tvrdé kritiky na stránkách bolševických novin a letáků.³³ Jako neúspěšné se rovněž ukázalo srpnové protivládní vystoupení generála Lavra Georgijeviče Kornilova (1870–1918), který usiloval o obnovení pořádku a přísné potrestání revolučních radikálů. Pevné disciplíně bolševiků nedokázala čelit ani rekonstruovaná prozatímní vláda Alexandra Fjodoroviče Kerenského (1881–1970), který postupně ztrácel podporu veřejnosti, neboť bolševici dokázali demagogickými hesly manipulovat veřejné mínění, využít únavy z nepopulární a neúspěšné války a v neposlední řadě obratně zužitkovat finanční pomoci německé tajné služby, která potřebovala ukončení války na východní frontě pro rychlý přesun svých sil do západní Evropy.³⁴

Bolševické povstání v listopadu 1917 přivedlo k moci hrstku komunistické revoluci oddaných mužů, kteří okamžitě všemi možnými prostředky posilovali vlastní mocenské pozice. Prozatímní vláda byla zatčena a nahrazena novou vládou lidových komisařů v čele s V. I. Leninem, v níž na počátku zasedalo rovněž šest eserských ministrů. Třebaže se dne 25. listopadu 1917 konaly parlamentní volby, v nichž bolševici za stálého zastrašování politických nepřátel získali 23,9 % hlasů (168 ze 703 poslanců), již v polovině ledna následujícího roku V. I. Lenin shromáždění zvláštním vládním dekretem rozpustil.³⁵ Pro pacifikaci nepřehledných a chaotických poměrů v zemi vydali bolševici dekrety o míru a o půdě, kterými slibovali dramatickou proměnu stávajících poměrů ve prospěch sovětské republiky s diktaturou dělnických, rolnických a vojenských rad. Ve skutečnosti však byla zavedena diktatura jedné strany a jejích orgánů, ústředního

³¹ V. VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět*, s. 460–466.

³² AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 344, f. 20, Marchetti Selvaggiani Gasparrimu, 2. 6. 1917, resp. f. 25, Pacelli Gasparrimu, 2. 7. 1917.

³³ V. VEBER, *Leninova vláda*, s. 20–21.

³⁴ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 344, ff. 45–66, bez podpisu, 7. 10. 1917; Stephen J. LEE, *Lenin and revolutionary Russia*, London – New York 2003, s. 57; V. VEBER, *Komunistický experiment v Rusku*, s. 20, 26–27, 31.

³⁵ V. VEBER, *Leninova vláda*, s. 30–32.

výboru a později pětičlenného politbyra, a jakýkoliv odpor či projev samostatnosti se nemilosrdně trestal terorem. Tajná policie, tzv. Čeka, se stala nejmocnějším orgánem v zemi.³⁶ Aby si uvolnila ruce pro vnitřní politiku, podepsala Leninova Prozatímní sovětská vláda dělníků a rolníků dne 15. prosince příměří s Německem. Během prvních měsíců vlády přijal bolševický režim sérii legislativních aktů, jež omezovaly náboženský život v Rusku. Dne 11. listopadu 1917 zakázali výuku náboženství ve školách a zestátnili všechny vzdělávací instituce církve, o měsíc později byl za jedinou platnou formu manželství prohlášen občanský sňatek. Přítomnost duchovních v armádě a námořnictvu byla zrušena dekretem z ledna 1918. O týden později, dne 23. ledna 1918, vydala Leninova vláda dekret o odluce církve od státu, což ve skutečnosti – pod zástěrkou prosazení svobody svědomí – označovalo zlověstnou kampaň za konfiskaci církevního majetku ve *prospěch lidu*. Vydaný dekret přispěl k pronásledování církve, která byla nyní vystavena přímé perzekuci. Vraždy duchovních, ozbrojené útoky na procesí, zavírání klášterů či kampaně proti ostatkům svatých se staly každodenností revolučního života v Rusku. V červenci téhož roku byli duchovní a řeholníci zbaveni volebního práva.³⁷ V reakci na pronásledování církve zazněl v lednu 1918 hlas patriarchy Tichona, který tvrdě vystoupil vůči nepřátelům církve: „*Vzpamatujte se, šílenci, přestaňte s vaším krvavým řáděním. Vždyť to, co činíte, není jen krutost: jsou to opravdové skutky satanské, za které vás bude v budoucím, posmrtném životě čekat oheň pekelný a strašné prokletí potomků v životě zdejších, pozemském.*“³⁸ přičemž neváhal bolševický puč označit za *satanovo dílo*.³⁹ Podobné kritické výtky směřovaly na adresu komunistické ideologie ze strany Svatého stolce již od druhé poloviny 19. století, a to v encyklice *Quod apostolici muneris* (1878), v soupisu osmdesáti vědeckých, sociálních a politických zásad, v tzv. *Syllabu errorum* (1894) a v sociální encyklice *Rerum novarum* (1891). Ostatně již papež Lev XIII. v prosinci 1878 v první zmíněné encyklice označil komunizmus za „*zhoubný mor, který zasahuje morek lidské společnosti a vede ji do zkázy.*“⁴⁰

Komunistické nepřátelství vůči náboženství se projevovalo rovněž ve vztahu ke katolické církvi, která se jevila jako hlavní překážka při šíření komunistických myšlenek. Pro vládnoucí bolševiky představoval Řím největšího nepřítele Ruska.⁴¹ Proticírkevní teror bolševického režimu zahájil svůj nástup v únoru 1918, kdy se otevřeně rozpoutal proti hierarchii, kterou označil za reprezentantku

³⁶ Tamtéž, s. 26–28.

³⁷ Andrej ZUBOV, *Dějiny Ruska 20. století*, I. (1894–1939), s. 510–511.

³⁸ Tamtéž, s. 512.

³⁹ Hansjakob STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten*, Zürich 1993, s. 15.

⁴⁰ Bedřich VAŠEK (ed.), *Encykliky Pia XI. Encykliky Divini Redemptoris (O bezbožném komunismu) a S palčivou starostí (O postavení katolické církve v Německu)*, Olomouc 1937, s. 8.

⁴¹ A. RICCARDI, *Století mučedníků*, s. 47–48.

nadnárodní duchovní velmoci, jež odmítá komunismus. Ta byla tvořena z drtivé většiny církevními hodnostáři polského původu. V rámci tažení proti církvím byli zavražděni kyjevský metropolita Vladimír Bogojavlenskij (1848–1918), permský arcibiskup Andronik Nikolskij (1870–1918), představitel Sibiřské prozatímní nejvyšší církevní správy arcibiskup Silvestr Olševskij (?–1918) a další. Dne 24. listopadu byl patriarcha Tichon, který neváhal pozvednout svůj hlas vůči bolševikům a prohlásit: „*Svedli jste nevzdělaný lid na scestí tím, že jste mu dali možnost lehké a beztrusné obživy, zatemnili jste jeho svědomí; udusili jste v něm vědomí hříchu, ale ať byste nazvali své zločiny jakkoli, vraždy, násilí, krádeže vždy zůstanou těžkými, do nebes po odplatě volajícími hříchy a zločiny,*“⁴² potrestán domácím vězením, protože se bolševici s ohledem na veřejné mínění neodvážili jej popravit. Vězný biskup E. M. von der Ropp byl v roce 1919 vypovězen ze země a další biskupové zbaveni svých církevních úřadů. Kostely a kláštery po celé zemi byly rabovány a postupně zavírány, jejich obyvatelé končili buď na popravištích, nebo – v lepším případě – ve vězení. Do konce roku 1918 bylo na základě nařízení bolševické vlády zavražděno více než 3000 kněží a řeholníků.⁴³ Nedávné zhroucení carské samovlády učinilo z církve během krátké doby bezmocnou a bezbrannou organizaci, což bylo cílem bolševiků – náboženství bylo nahrazováno materialismem, novou vírou se stával ateismus. Roppův nástupce, církevní hodnostář a mogilevský arcibiskup polského původu Jan Cieplak (1857–1926), byl uvězněn a v roce 1923 odsouzen k trestu smrti, díky intervenci zahraničních vlád byl však ušetřen života a ze země vypovězen.⁴⁴

Zahájená jednání Ruska s Ústředními mocnostmi vedla k podepsání potupného brestlitevského míru v březnu 1918, kterým se Rusko vzdávalo 32 % území a 36 % obyvatel někdejší carské říše, čímž se stávalo druhořadou velmocí. Bolševický cíl byl však splněn, Rusko definitivně vystoupilo ze světového konfliktu, čímž si uvolnilo ruce pro komunistickou revoluci. Na adresu Leninova cynismu trefně poznamenal historik Paul Johnson (1928): „*Leninovi bylo lhostejné, o kolik území Rusko přijde, jen když bude zachováno jádro země pro vybudování bolševismu. Pak budou s důvěrou vyčkávat další vývoj událostí.*“⁴⁵ Dříve než se země stačila vzpamatovat z válečného krveprolití, ocitla se na v chaosu občanské války, jedné z nejkrvavějších v dějinách, kterou doprovázelo znárodňování, centralizace a direktivní řízení celého ruského hospodářství ze strany improvizujícího bolševického režimu. Do čela nově vznikající Rudé armády se v polovině března 1918 ve funkci lidového komisaře vojenství postavil Lev Davidovič Trockij

⁴² A. ZUBOV, *Dějiny Ruska 20. století*, I. (1894–1939), s. 513.

⁴³ Tamtéž, s. 512–513.

⁴⁴ Gabriele PAOLINI, *Offensive di pace. La Santa Sede e la prima guerra mondiale*, Firenze 2008, s. 186; Giuseppe Maria CROCE, *Le Saint-Siège, l'Église orthodoxe et la Russie soviétique. Entre mission et diplomatie (1917–1922)*, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée 105, 1993, č. 1, s. 270.

⁴⁵ Paul JOHNSON, *Dějiny 20. století*, Praha 1991, s. 63.

(1879–1940), který krátce předtím rezignoval na post ministra zahraničí; během krátké doby disponovala jeho armáda 300 000 muži ve zbrani.⁴⁶ Bratrovražedné boje ničily náboženský život v zemi a tvrdě zasahovaly církev, která se stala hlavním nepřítelem komunistického režimu. Vůdce bolševiků V. I. Lenin ostatně prohlásil, že „všechna novodobá náboženství a církve, nejružnější náboženské organizace považuje marxismus vždy za orgány buržoazní reakce, sloužící k obhajobě vykořisťování a k ohlupování dělnické třídy,“⁴⁷ aby následně vyhlásil tvrdý boj náboženství. Novým náboženství v Rusku se stal radikální socialismus, jehož bezpochyby militantní ateismus ztěžoval možné diplomatické kontakty se Svatým stolicem.

Autorem první zprávy o situaci v Rusku po bolševickém převratu pro Svatý stolec byl M. Erzberger. Jeho zkušenost sice nevycházela z autopsie, ale pramenila z důvěrných sdělení jeho petrohradských přátel, s nimiž se setkal ve Stockholmu. Svůj písemný text předal M. Erzberger sekretáři apoštolské nunciatury v Mnichově L. Schioppovi, který jej dne 1. srpna 1918 zaslal státnímu sekretáři P. Gasparrimu. V desetistránkovém sdělení hovořil německý politik o poměrech v Rusku, přičemž střídal pocity optimismu i beznaděje. Domníval se, že je situace bolševiků bez dalších kompromisů s politickou opozicí ztracená. Popisoval situaci v Rusku jako napjatou a nepřehlednou, kdy majetné vrstvy společnosti doufají v ozbrojený zásah Německa, Velké Británie, Spojených států amerických a Japonska. Značnou naději vkládal do schopného technika a ekonomického organizátora Leonida Borisoviče Krasina (1870–1926), talentovaného diplomata, novináře a absolventa Polytechnického institutu v Charkově, který do únorové revoluce 1917 pracoval v Siemensově továrně v Berlíně. Právě zkušený L. B. Krasin s osobními kontakty na vlivné stranické funkcionáře mohl podle Erzbergerových představ ztělesňovat tvůrčí sílu bolševické revoluce v podobě určité *třetí cesty* mezi bolševizmem a antibolševizmem, která by odmítla dosavadní nesystematický zásah do společensko-ekonomických struktur.⁴⁸

Další zprávu o dění v zemi zaslal Svatému stolci mogilevský arcibiskup E. M. von der Ropp, který v listu apoštolskému vizitátorovi pro Polsko a Litvu a pozdějšímu apoštolskému nunciovi ve Varšavě Achillu Rattimu (1857–1939) v létě 1918 uvedl: „*Otřesy v Rusku nám přinesly neocenitelnou věc: svobodu kultu a dokonce i svobodu propagandy. Zdálo by se, že více si už ani nemůžeme přát, ale situace je naprosto žalostná.*“⁴⁹ Bylo proto nezbytné vyslat do Ruska misionáře, kteří by místní obyvatelstvo povzbuzovali ve víře, nejlépe východního ritu. O špatných poměrech náboženského života v zemi informoval A. Ratti stát-

⁴⁶ V. VEBER, *Leninova vláda*, s. 60–62.

⁴⁷ Vladimír Iljič LENIN, *O náboženství*, Brno 1954, s. 12.

⁴⁸ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 345, ff. 17–24, Schioppa Gasparrimu, 1. 4. 1918.

⁴⁹ Tamtéž, Ropp Rattimu, 20. 6. 1918; P. CHENAUX, *Katolická církev a komunismus v Evropě*, s. 36.

ního sekretáře P. Gasparriho dne 21. října 1918.⁵⁰ Malé množství zpráv, které měl Svatý stolec v roce 1918 k dispozici, často odlišných hodnocení a rozdílných očekávání, bránilo vatikánským církevním představitelům, aby si o politicko-nábožensko-společenskou situaci v Rusku utvořili samostatný názor, založený na fundované a hluboké analýze poměrů.

Hospodářský experiment v podobě válečného komunizmu, který v letech 1918–1921 zničil poslední zbytky kapitalizmu, ruinoval zemi, která se ocitla ve vlně nových reforem a nařízení. Dne 5. září 1918 vláda oficiálně vyhlásila tzv. rudý teror. Během krátké doby byl zrušen dědický zákon, znárodněn průmysl a následně odstraněny peníze jako směnné jednotky. Nekomunistické politické strany byly postaveny mimo zákon a jejich představitelé fyzicky likvidováni. Překotné reformy vyčerpávaly ruskou ekonomiku, přičemž ruský venkov po drastickém rekvírování obilí i dobytka hladověl. Postupně však Svatý stolec pochopil, že „nová vládnoucí třída nebojovala pouze proti společenské roli pravoslavi, ale obecně proti jakékoli přítomnosti náboženství v zemi.“⁵¹

Vatikánské kruhy považovaly, ostatně jako mnohé evropské vlády, diktaturu bolševiků v Rusku za dočasnou a věřily v její brzký pád.⁵² Třebaže dobře znaly její materialistickou a ateistickou povahu, nepovažovaly ji v době svého vzniku za bezprostřední hrozbu katolicizmu na evropském kontinentu. Záhy však postřehly značné množství židů v bolševických řídicích orgánech, což v nich vzbuzovalo obavy ze židobolševického spiknutí proti katolické církvi. Papež Benedikt XV. tuto teorii nicméně odmítal. Podle některých katolíků nicméně představovalo židovské nebezpečí příčinu všeho zla v Evropě. Jak uvedl sekretář apoštolské nunciatury v Mnichově L. Schioppa ve své zprávě státnímu sekretáři z dubna 1918: „*Ruská revoluce je principiálně dílem židů a zakládá se na světové vládě židovstva. Bolševická vláda není v nebezpečí. Přijala umírněný postup, na druhé straně buržoasie byla zbavena moci a občané nemají nic proti vládě.*“⁵³ Nedostatek informací o dění v zemi tak fakticky vedl k podcenění nastupujícího komunistického panství ze strany Svatého stolce či spíše v nereálná očekávání šíření katolicizmu v prostoru, kde docházelo k úpadku tradičního ruského pravoslaví.⁵⁴

Aby lépe poznal tamější poměry a navázal jednání s ruskou stranou o církevních záležitostech, jmenoval dne 31. července 1918 papež Benedikt XV. církevního představitele A. Rattiho rovněž apoštolským vizitátorem pro Rusko, takže bylo jeho povinností navštívit i zemi, jež byly donedávna součástí carské říše

⁵⁰ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 349, f. 61, Ratti Gasparrimu, 21. 10. 1917.

⁵¹ A. RICCARDI, *Století mučedníků*, s. 36.

⁵² R. MOROZZO DELLA ROCCA, *Santa Sede e Russia rivoluzionaria*, s. 158.

⁵³ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 345, f. 30, Schioppa Gasparrimu, 6. 4. 1918.

⁵⁴ P. CHENAUX, *Katolická církev a komunismus v Evropě*, s. 15, 21–22, 31.

(Litva, Lotyšsko, Estonsko a Finsko). Jeho osobním sekretářem se stal Ermenegildo Pellegrinetti (1876–1943), mladý čtyřicetiletý italský kněz a pedagog v Luce, jenž ovládal slovanské jazyky, zejména polštinu.⁵⁵ Polské kruhy se proto domnívaly, že přítomnost zástupce Svatého stolce by zabránila některým nepřátelským aktům a zbytečným provokacím (např. deportaci biskupa Kazimíra Michalkiewiczze z Vilniusu Němci a deportaci arcibiskupa Edvarda Michaela von der Roppa z Mogilevu Rusy a další). Kromě morální podpory domácího kléru mohl reprezentant kurie A. Ratti vycházet z podrobných a nezkrácených informací, které mu poskytli polský prelát litevského původu Kazimierz Skirmunt (1861–1931), jenž v Římě zastupoval polské biskupy a těšil se důvěře Benedikta XV., i apoštolský administrátor v Minsku, generální vikář a pozdější řížský biskup Eduard O'Rourke (1876–1943).⁵⁶ Na Rattiho dopisy ministru zahraničí Ruska Georgiji Vasiljeviči Čičerinovi (1872–1936) ze září 1918, žádající o povolení cesty do Petrohradu, ruská strana neodpověděla, takže A. Ratti do Ruska nikdy neodcestoval.⁵⁷

Počátkem léta 1918 pověřil Svatý stolec Eugenia Pacelliho (1876–1958), čerstvého apoštolského nuncia v Mnichově, aby prostřednictvím pruského vyslance v Moskvě Wilhelma von Mirbacha (1871–1918) jednal se zástupci ruské vlády o osudu bývalého ruského cara Mikuláše II. Vatikán byl údajně připraven poskytnout carské rodině azyl v papežském letním sídle Castel Gandolfo nedaleko Říma a nést veškeré výdaje na jejich cestu i pobyt v Itálii; podobnou pomoc nabízeli rovněž španělský král Alfons XIII. (1886–1941, vládl 1886–1931) i dánský král Kristián X. (1870–1947, vládl 1912–1947).⁵⁸ Neúspěšně vyzněly rovněž následující vatikánské intervence ve prospěch dalších členů Mikulášovy rodiny, zejména čtyř dcer Mikuláše II. a jeho ženy Alexandry Fjodorovny – velkokněžny Olgy (1895–1918), Marie (1899–1918), Taťany (1897–1918) a Anastázie (1901–1918).⁵⁹ Bolševici zřejmě pochopili nebezpečí, jemuž by se odjezdem cara z Ruska vystavili, takže se rozhodli k radikálnímu kroku. Dne 17. července 1918 ně-

⁵⁵ Terzo NATALINI (ed.), *I diari del Cardinale Ermenegildo Pellegrinetti 1916–1922*, Vaticano 1994, s. 25; Ottavio CAVALLERI, *L'Archivio di Mons. Achille Ratti, Visitatore apostolico e Nunzio a Varsavia (1918–1921)*, Vaticano 1990, s. 206.

⁵⁶ Walerian MEYSZTOWICZ, *La Nunziatura di Achille Ratti in Polonia*, in: C. Confalonieri (ed.), *Pio XI nel trentesimo della morte (1939–1969)*. Raccolta di studi e di memorie, Milano 1969, s. 180; G. BESIER, *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*, s. 82. Biskupství v Rize bylo obnoveno v roce 1918.

⁵⁷ O. CAVALLERI, *L'Archivio di Mons. Achille Ratti*, s. 231; T. NATALINI, *I diari del Cardinale Ermenegildo Pellegrinetti*, s. 26–27; R. MOROZZO DELLA ROCCA, *Santa Sede e Russia rivoluzionaria*, s. 157, 164. K první výměně telegramů mezi Benediktem XV. a V. I. Leninem došlo v březnu 1919.

⁵⁸ P. DORIA, *La documentazione vaticana sui rapporti Santa Sede – Russia*, s. 73.

⁵⁹ AS, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia, III periodo, fascicolo 348, f. 64, Grméla Benediktu XV., 3. 8. 1918, resp. f. 74, Schippa Gasparrimu, 27. 9. 1918.

kdejšího ruského cara Mikuláše II. z dynastie Romanovců včetně jeho rodiny i služebnictva brutálním způsobem popravili a jejich mrtvá těla zahrabali nedaleko Jekatěrinburku, kde se vražda „nepřátel revoluce“ odehrála.⁶⁰ Vatikán byl o tomto kroku informován na začátku srpna – nešťastný osud carské rodiny zanechal v papeži Benediktu XV. hluboký smutek.

První diplomatické kontakty mezi bolševickou vládou a Vatikánem se uskutečnily teprve na počátku roku 1919, kdy papež Benedikt XV. prostřednictvím apoštolského nuncia v Mnichově E. Pacelliho kontaktoval předsedu ruské vlády V. I. Lenina. Nejvyšší církevní představitel požadoval propuštění internovaného biskupa E. M. von der Roppa i zmírnění perzekuce pravoslavné církve; v listopadu 1919 byl skutečně E. M. von der Ropp propuštěn a vykázán do Polska.⁶¹ Papežovy snahy dosáhnout na Moskvě určitých záruk pro římské katolíky na jejím území nebyly ani v pozdějších letech korunovány úspěchem, takže se jejich situace rapidně zhoršovala – v letech 1917–1930 klesl počet katolických duchovních v zemi z 245 na 70 a z celkových 3 300 kostelů a 200 kaplí zůstaly otevřeny pouhé dvě budovy. Během občanské války zahynulo více než 8 000 kněží a duchovních.⁶² Ostatně pronásledování církve v Sovětském svazu po podepsání sovětsko-německého paktu v srpnu 1939, zejména v Baltických zemích, předjímalo osudy římské církve i v jiných zemích v době, kdy Sovětský svaz porazí Německo a prosadí svoji hegemonii ve střední a východní Evropě.⁶³

Ve 20. letech 20. století se Svatý stolec pokusil o navázání vztahů s komunistickým sovětským Ruskem několikrát. Třebaže bylo jádro rokování v polovině zmíněného desetiletí přeloženo do Berlína a jednání vedena prostřednictvím apoštolského nuncia v Německu E. Pacelliho a sovětského vyslance v Berlíně Nikolaje Krestinského (1883–1938), skončila ve slepé uličce. Svatý stolec se však nevzdal a na náboženské poměry v Rusku nerezignoval. V roce 1925 vyslal do Sovětského svazu francouzského jezuitu a prefekta Papežského východního institutu v Římě Michela d'Herbignyho (1880–1957), který měl v zemi obnovit duchovní život, avšak o rok později jej sovětská vláda vyhostila. Třebaže diplomatické styky Svatého stolce a sovětského Ruska zůstávaly trvale na bodu mrazu, papež na dění na východě nerezignoval a hledal všechny možnosti, jak by mohl vstoupit do kontaktů se sovětskou vládou v Moskvě. Encyklika *Divini Redemptoris* (O bezbožeckém komunismu) z roku 1937 papeže Pia XI., jenž osobně poznal hrůzy komunistického experimentu během svého působení jako apoštol-

⁶⁰ Tamtéž, f. 67, Gasparri Valfrému di Bonzo, 11. 8. 1918; G. BESIER, *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*, s. 70; V. VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět*, s. 452–453; G. PAOLINI, *Offensive di pace*, s. 260–261.

⁶¹ G. BESIER, *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*, s. 70.

⁶² A. ZUBOV, *Dějiny Ruska 20. století*, I. (1894–1939), s. 512.

⁶³ Luigi BIZZARRI, *Il Principe di Dio. La vera storia di Pio XII*, Milano 2004, s. 37; John F. POLLARD, *The Papacy in Two World Wars. Benedict XV and Pius XII compared*, in: Gert Sørensen a Robert Mallett (vyd.), *International Fascism 1919–45*, London 2002, s. 88.

ský nuncius ve Varšavě, pokračovala v kritické linii jeho předchůdců, „*Dnešní komunismus, ve vyšší míře než jiná podobná hnutí v minulosti, skrývá v sobě bludnou myšlenku vykoupení. Lživý ideál spravedlnosti, rovnosti a bratrství v práci prozařuje jako žhavý žár všecku jeho nauku a všecku jeho činnost jakým-si bludným mysticismem, který vsugeruje davům získaným klamnými sliby strhující nadšení a zápal.*“⁶⁴ Vatikán se však nadále zajímal o dění v Sovětském svazu a usiloval o možný dialog s jeho komunistickou vládou.

⁶⁴ B. VAŠEK, *Encykliky Pia XI.*, s. 10.

Marek Šmíd

Der Vatikan und die Revolution in Russland in Jahren 1917–1918

Zusammenfassung

Die vorgelegte Studie widmet sich den Ereignissen in Russland gegen Ende des ersten Weltkriegs, als es im Land zu weitreichenden Veränderungen kam, die sich bleibend in die Landesgeschichte eintrugen. Während des Jahres 1917 ereilten Russland zwei Revolutionen: Zunächst stürzte die Februarrevolution das Zarenregime und brachte für acht Monate die provisorische Regierung an die Macht. Später stürzte die Oktoberrevolution die provisorische Regierung und errichtete die Diktatur der Bolschewiki. Die weitreichenden politisch-religiösen Veränderungen im Land zogen die Aufmerksamkeit des Heiligen Stuhls auf sich, der die Ereignisse in Russland mit außergewöhnlichem Interesse verfolgte. Das Bild der Verhältnisse wurde von einem unvollständigen Mosaik an Zeugnissen vorgestellt, das von anfänglichem Entgegenkommen zur verhältnismäßig raschen Ernüchterung führte, insbesondere nachdem das junge bolschewistische Regime die Trennung von Kirche und Staat vorgenommen hatte und mit außerordentlicher Brutalität begann, gegen die relativ gelockerten religiösen Verhältnisse im Land aufzutreten. Im Unterschied zu anderen Studien, die die russischen geistlichen Kreise in der Zeit vor 1917 oder ab 1922 verfolgten, analysiert dieser Text einen verhältnismäßig kurzen, jedoch dramatischen Zeitraum, in dem die Grundlagen der späteren vatikanischen Diplomatie gegenüber Russland gelegt wurden (Entstehen der Kongregation für die Ostkirchen und des Päpstlichen Orientalischen Instituts, Suche nach einem möglichen Dialog mit russischen Vertretern, Bemühungen um eine religiöse Intervention in die russischen Verhältnisse usw.). Die Studie geht von den Unterlagen des Vatikanischen Geheimarchivs in Rom aus, die es mit zahlreicher, insbesondere das russische religiöse Milieu erfassender Literatur konfrontiert, vor allem solcher tschechischer, englischer und italienischer Herkunft.

Marek Šmíd

The Vatican and the Revolution in Russia at years 1917–1918

Summary

The submitted study looks at events in Russia during the period of the end of the First World War, when far-reaching changes took place in the country which had a lasting impact on the history of the country. Over the course of 1917, Russia experienced two revolutions: first the revolution in March overthrew the Tsarist regime and established an eight-month provisional government. The subsequent revolution in November toppled the provisional government and established a Bolshevik dictatorship. The far-reaching political and religious changes in the country attracted the attention of the Holy See, which followed events in Russia with extraordinary interest. The picture of conditions represented an incomplete mosaic of testimony which led from initial accommodation to a fairly quick sobering up, especially after the young Bolshevik regime separated the Church from the state and began opposing the relatively liberal religious situation in the country with exceptional brutality. In contrast to other studies which have looked at Russia's ecclesiastical situation in the period prior to 1917 or subsequent to 1922, this study analyses a fairly short, yet dramatic, period when the foundations of later Vatican diplomacy towards Russia were laid (establishment of the Congregation for the Oriental Churches and the Pontifical Oriental Institute, the seeking for dialogue with Russian representatives, efforts at religious intervention in the situation in the country, etc.). The study is based on material within the Vatican Secret Archives in Rome which are confronted with numerous books of mainly Czech, English and Italian provenance which map the Russian religious environment in particular.

Petr Prokůš

Počátky zahraniční politiky samostatného Československa v letech 1918–1919

The Beginnings of the Foreign Policy of independent Czechoslovakia in years 1918–1919

The Habsburg Empire collapsed as the First World War came to an end. Czechoslovakia was one of its successor states, arising thanks to the activity of the domestic and foreign resistance to Austria-Hungary. Leading the resistance was the Czechoslovak National Council, which all of the Allied Powers comprising France, Great Britain, the United States of America, Japan, Italy, China, the Provisional Government of Russia and Serbia, eventually came to recognise as an allied government, alongside recognising Czechoslovak troops (legions) as an allied army. Prague first had to deal with the issue of determining its borders with neighbouring states; the defeated Germany, Austria and Hungary. At the same time, it endeavoured to clarify relations with the Vatican and made preparations for the Paris Peace Conference. Initially, Although Czechoslovakia was initially pragmatic in co-operating with Italy, but gradually relations deteriorated due to Prague's focus on an alliance with France, Yugoslavia and Romania, which later culminated in formation of the Little Entente.

Key words: History, 20th Century, First World War, collapse of Austria-Hungary, establishment of Czechoslovakia, Central Europe, international relations

Na sklonku první světové války se rozpadla habsburská říše. Jedním z nástupnických států bylo také Československo, které vzniklo díky aktivitě domácí-

ho a zahraničního odboje proti Rakousko-Uhersku.¹ V čele odboje stála Československá národní rada (ČSNR), kterou za spřátelenou vládu a československé vojsko (legie) za spojeneckou armádu postupně uznala Francie 29. června 1918, Velká Británie 9. srpna 1918, Spojené státy 2. září 1918, Japonsko 9. září 1918, Itálie 3. října 1918, Čína 3. října 1918, Prozatímní vláda Ruska 12. října 1918 a Srbsko 23. října 1918. ČSNR podepsala 3. září 1918 s Velkou Británií a následně 28. září 1918 s Francií smlouvy o vzájemných vztazích jako politických a vojenských spojenců. Generální tajemník ČSNR Edvard Beneš oznámil 14. října 1918 představitelům spojeneckých států v Paříži, že dne 26. září 1918 byla ustavena prozatímní československá vláda ve složení: předseda vlády a ministr financí Tomáš G. Masaryk, ministr zahraničí a ministr vnitra Edvard Beneš a ministr války generál Milan R. Štefánik. Jejimi diplomatickými zástupci se stali aktivní účastníci československého zahraničního odboje: Lev Sychrava u francouzské vlády v Paříži, Štefan Osuský u britské vlády v Londýně, Lev Borský u italské vlády v Římě, Karel Pergler u americké vlády ve Washingtonu a Bohdan Pavlů u protibolševické Prozatímní vlády Ruska v Omsku.²

Současně T. G. Masaryk vypracoval ve Washingtonu prohlášení o československé nezávislosti. Ministr zahraničí E. Beneš dokument oficiálně zveřejnil 18. října 1918 v Paříži. Prohlášení, nazývané podle místa vzniku Washingtonská deklarace, oznamovalo: Prozatímní vláda československého státu odmítá federalizaci habsburské říše a autonomii pod vládou habsburské dynastie. Podle historického a přirozeného práva byly Čechy, Morava a Slezsko nezávislým státem, který se v roce 1526 spojil s Rakouskem a Uherskem do obranné unie proti tureckému nebezpečí. Habsburkové rozbili svou smlouvu s českým národem tím, že porušovali jeho práva a znásilňovali ústavu českého státu, který proto odmítá zůstat v jakékoliv podobě součástí Rakousko-Uherska. Český národ si přeje spojení se slovenským národem na Slovensku, přivtělenému k uherskému státu Ma-

¹ Přehled základní literatury viz: Josef HARNA (ed.), *Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii*, Praha 1998; Jan NĚMEČEK (ed.), *Reflexe dějin Československa 1918–1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí*, Praha 2008; Étienne BOIS-SERIE, *Une historiographie en mouvement. Une siècle d'études de la Grande Guerre en Pays tchèques*, Revue des études slaves, LXXXIX/1–2, 2018, s. 87–100. Karel PICHLÍK, *Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918. Zápas o československý program*, Praha 1991; Karel PICHLÍK – Bohumil KLÍPA – Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996; Robert SAK, *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920)*, Jinočany 1996; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001; Petr PROKŠ, *Habsburkové a Velká válka 1914–1918. První světová válka a rozpad Rakousko-Uherska 1914–1918*, Praha 2011; *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg, Teilband 1/1, 1/2, Wien 2016; Jan HÁLEK – Boris MOSKOVIČ, „Maffie“ (1914–1918) pohledem československé historiografie: strategie – význam – interpretace, Český časopis historický, 116, 2018, č. 3, s. 733–763; Jindřich DEJMEK a kolektiv, *Československo. Dějiny státu*, Praha 2018.

² Příslušné dokumenty viz: *Vznik Československa 1918*. Antonín KLIMEK – Helena NOVÁČKOVÁ – Milada POLIŠENSKÁ – Ivan ŠTOVIČEK (eds.), Praha 1994.

ďarů, kteří násilným a surovým útlakem podobných národů ztratili právo jim vládnout. Český národ svobodně zvolil Habsburky na český trůn a stejně tak svobodně je z tohoto trůnu sesazuje. Habsburská dynastie je nehodná nadále vést český národ. Prozatímní československá vláda popírá všechny její nároky na vládu v československé zemi. Proto vyhláší nezávislý československý stát, který bude svobodnou a demokratickou republikou a převezme svůj podíl odpovědnosti za reorganizaci Východní Evropy.³

Zakrátko došlo k převratným událostem v samotném Rakousko-Uhersku. České noviny ráno 28. října 1918 v Praze zveřejnily zprávu tiskové agentury ve Vídni o diplomatické nótě rakousko-uherského ministra zahraničí Gyuly Andrássyho, který oznámil připravenost Rakousko-Uherska vyjednávat o uzavření míru podle podmínek amerického prezidenta Woodrowa Wilsona. Pražské obyvatelstvo okamžitě vyšlo do ulic a nadšeně oslavovalo zprávu jako zánik Rakousko-Uherska. Členové Národního výboru: agrárník Antonín Švehla, státoprávní demokrat Alois Rašín, sociální demokrat František Soukup a národní socialista Jiří Stříbrný veřejně na Václavském náměstí vyhlásili samostatný československý stát a okamžitě převzali moc z rukou rakouských úřadů, především od místodržitelství. Národní výbor rychle zorganizoval dostatečné vojenské jednotky z českých příslušníků armády, členů Sokola a dobrovolníků, které v následujících dnech odrazily všechny pokusy o ozbrojený zákrok pražského a zemského vojenského velitelství rozpadávající se rakousko-uherské armády. Ve většině oblastí českých zemí rychle podle pokynů Národního výboru v Praze přebíraly moc okresní a místní národní výbory jménem samostatného Československa.⁴ Plnoprávným členem Národního výboru se stal jako představitel Slovenska také slovenský politik a přesvědčený zastánce česko-slovenské vzájemnosti Vavro Šrobár, který právě téhož dne 28. října 1918 přijel na konzultace do Prahy, a okamžitě se podílel na vydání prvního zákona o vzniku československého státu.⁵ Potom Národní výbor v Praze, který dočasně plnil úlohu vlády a parlamentu, neprodleně dne 31. října 1918 nařídil, že veškeré hotovosti i příjmy státních úřadů přecházejí na československý stát a budou spravovány Zemskou bankou nebo Živnostenskou bankou v Praze.⁶

Současně předáci slovenských politických stran dne 30. října 1918 v Turčianském Sv. Martině ustavili Slovenskou národní radu. Jejím předsedou se stal

³ Jan B. KOZÁK, *T. G. Masaryk a vznik Washingtonské deklarace v říjnu 1918*, Praha 1968, s. 67–71.

⁴ Václav PEŠA, *Vznik Československé republiky 1918 a české národní výbory*, Praha 1988; Petr PROKŠ, *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, Praha 1998; Martin KLEČÁČKÝ, *Převzetí moci. Státní správa v počátcích Československé republiky 1918–1920 na příkladu Čech*, Český časopis historický, 116, 2018, č. 3, s. 693–732.

⁵ Robert KVAČEK, *Téměř dobrodružství. Vavro Šrobár koncem roku 1918*, in: Dagmar Hájková – Luboš Velek, *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandaue- ra*, Praha 2011, s. 196–203.

⁶ Národní archiv Praha, Národní výbor 1918, k. 1, inv. č. 6.

Matuš Dula, dosavadní předseda Slovenské národní strany. SNR vyhlásila právo slovenského národa na sebeurčení ve spolupráci s českým národem, tedy v podstatě na ustavení samostatného československého státu spojením Slovenska, Čech, Moravy a Slezska.⁷

Současně o dalším postupu jednala zásadní porada představitelů domácího českého odboje a československého zahraničního odboje ve dnech 28.–31. října 1918 v hotelu Beau-Rivage v Ženevě. Domácí delegaci vedl předseda Národního výboru státoprávní demokrat Karel Kramář; dalšími členy delegace byli místopředseda Národního výboru národní socialista Václav Klofáč, za Český svaz předseda agrárník František Staněk, místopředseda sociální demokrat Gustav Habrman a jeho náměstek státoprávní demokrat Antonín Kalina; předseda řídicího výboru tajných struktur domácího odboje „Maffie“ státoprávní demokrat Přemysl Šámal a jako hospodářští experti Jaroslav Preiss, ředitel Živnostenské banky, a Karel Svoboda, ředitel Agrární banky. Prozatímní československou vládu zastupoval ministr zahraničí Edvard Beneš a jeho nejbližší spolupracovníci: ředitel tiskové kanceláře ČSNR Štefan Osuský, tajemník ČSNR Ivan Markovič a ministrův osobní sekretář Ludvík Strimpl.

Pražští politikové začali výkladem o poměrech v českých zemích, zoufalé hospodářské situaci, zásobovacích problémech, sociálním strádání obyvatelstva, rozkladu armády, bezmocnosti ústřední vlády ve Vídni a jejích pokusech přimět české politiky ke spolupráci na záchraně habsburské říše, která se nachází v naprostém rozkladu. Přesto se obávali zásahu dynastii věrných složek rakousko-uherské armády na udržení rozpadávajícího se Rakousko-Uherska. Další hrozbu spatřovali ve vojenském obsazení českých zemí armádou sousedního Německa. Za další vážné nebezpečí označili „bolševickou anarchii“ v důsledku svízelných životních podmínek širokých vrstev obyvatelstva, které může vyústit v revoluci jako v Rusku, proto je nevyhnutelné zlepšit zásobování základními potravinami.

Beneš referoval o mezinárodní situaci a zásadní změně přístupu Dohody, která již nepodporuje další existenci stávajícího Rakousko-Uherska. Poukázal na sílu a dosavadní vítězství armád Spojenců a zásadní vojenskou a materiální pomoc Spojených států. Objasnil politickou a vojenskou situaci zahraničního odboje a zejména československých legií na Sibiři. Podrobně vyložil uznání ČSNR jednotlivými státy Spojenců a vysvětlil smlouvy, které s nimi prozatímní vláda uzavřela. Potom požádal pražskou delegaci o dvě prohlášení. Za prvé souhlasí s postupem zahraničního odboje a odmítá Habsburky a Rakousko-Uhersko. Za druhé schvaluje všechny kroky zahraničního odboje a přijímá veškeré jeho závazky vůči Spojencům. Domácí představitelé odpověděli, že k tomu sice nemají pověření, avšak vzhledem k situaci v českých zemích mohou taková prohlášení

⁷ Marián HRONSKÝ, *Slovensko při zrode Československa*, Bratislava 1987; Marián HRONSKÝ – Miroslav PEKŇÍK (eds.), *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*, Bratislava 2008.

poskytnout. Pověřili Šámala, Kalinu a Habrmana, aby připravili jeho písemné znění, které schválili 29. října 1918.

Porada se potom zabývala otázkou státoprávního zřízení budoucího Československa. Pražští politikové se domnívali, že prozatímní československá vláda přijala vůči některým spojeneckým mocnostem závazky ohledně monarchistického zřízení. Beneš je ujistil, že v této záležitosti má domácí i zahraniční odboj naprosto volné ruce, proto se mohou svobodně rozhodnout, avšak vedení zahraničního odboje a především českoslovenští legionáři si přejí republiku. Habrman prohlásil, že také sociální demokracie si přeje republiku, kdyby se však zahraniční odboj již zavázal k něčemu jinému a bylo by to pro samostatnost státu nezbytné, s těžkým srdcem, ale přesto by přijala monarchii. Proto vítá sdělení ministra Beneše a sociální demokracie přijme republiku s největším uspokojením. Kramář se vyslovil pro monarchii, která by však musela být demokratická jako v Anglii. Potom v osobním rozhovoru Benešovi přiznal, že pomýšlel na království v čele s některým ruským velkoknížetem, neboť předpokládá, že bolševici v Rusku budou poraženi a na carský trůn se opět vrátí Romanovci. S republikou souhlasili také Klofáč, Staněk a Kalina.

Přítomní potom podrobně probrali sestavení budoucí československé vlády a zejména rozdělení vrcholných funkcí. Pro všechny bylo naprosto samozřejmé, že prezidentem republiky se stane představitel zahraničního odboje T. G. Masaryk, naproti tomu se stejně bez problémů shodli, že předsedou vlády bude zase předák domácího odboje K. Kramář. O konečném složení vlády se měly dohodnout politické stran doma se zárukou, že dosavadní ministr války generál M. R. Štefánik a ministr zahraničí E. Beneš zůstanou ve svých funkcích.

Preiss a Svoboda pak předložili program oživení poválečné ekonomiky československého státu, který vypracovali experti hospodářského odboru Národního výboru. Přitom vycházeli z již připravených návrhů politického a hospodářského zákona pro přechodné období. Po doplňujících námětech od představitelů zahraničního odboje přítomní ještě rokovali o splácení předválečných i válečných dluhů Rakousko-Uherska a hospodářské spolupráci s dohodovými spojenci jako byly půjčky, cizí kapitálové účasti v ekonomice budoucího státu a navázání styků s burzami v jejich hlavních městech. Účastníci porady potom podepsali 31. října 1918 závěrečný protokol a další příslušné dokumenty. V průběhu porady přišly do Ženevy zprávy o událostech v Praze a českých zemích i na Slovensku. Beneš a jeho spolupracovníci se pak vrátili do Paříže. Domácí politikové se vydali na zpáteční cestu a odpoledne 5. listopadu 1918 dorazili do Prahy, a okamžitě ještě téhož dne večer informovali ostatní členy Národního výboru o výsledcích porady ve Švýcarsku.⁸

⁸ *Vznik Československa 1918*. Antonín KLIMEK – Helena NOVÁČKOVÁ – Milada POLIŠENSKÁ – Ivan ŠTOVIČEK (eds.), Praha 1994, dok. č. 184–187, s. 348–353.

V důsledku celkového vývoje války a naprostého rozpadu rakousko-uherské armády mezitím Rakousko-Uhersko uzavřelo 3. listopadu 1918 ve Villa Giusti u Padovy smlouvu o příměří, které za západní Spojence podepsal italský generál Pietro Badoglio a za Rakousko-Uhersko generál Viktor von Webenau.⁹ Potom také Německo podepsalo ve francouzském Compiègne dne 11. listopadu 1918 smlouvu o kapitulaci, kterou za vítězné západní Spojence podepsali maršál Ferdinand Foch, admirál Rosslyn Wemyss, kontradmirál George Hope, generál Maxime Weygand; a za poražené Německo vedoucí německé delegace a státní tajemník (ministr) bez portfeje Matthias Erzberger za německou vládu, vyslanec Alfred von Oberndorff za ministra zahraničí, generál Detlev von Winterfeld za pozemní vojsko a kapitán Ernst Vanselow za válečné námořnictvo.¹⁰

Následně revoluční Národní shromáždění dne 14. listopadu 1918 v Praze sesadilo Habsburky z trůnu českých králů, vyhlásilo Československou republiku, zvolilo jejím prezidentem Tomáše G. Masaryka a jmenovalo československou vládu s premiérem Karlem Kramářem. Předsedou Národního shromáždění se stal sociální demokrat František Tomášek. První československá vláda měla následující složení: *předseda* Karel Kramář (státoprávní demokracie); *ministr zahraničí* Edvard Beneš; *ministr války* generál Milan R. Štefánik, který velel československé armádě v zahraničí; *ministr národní obrany* Václav Klofáč (socialistická strana), který spravoval domácí vojenské záležitosti; *ministr vnitra* Antonín Švehla (agrární strana); *ministr financí* Alois Rašín (státoprávní demokracie); *ministr zemědělství* Karel Prášek (agrární strana); *ministr obchodu* Adolf Stránský (státoprávní demokracie); *ministr spravedlnosti* František Soukup (sociální demokracie); *ministr pošt a telegrafů* Jiří Stříbrný (socialistická strana); *ministr železnic* Isidor Zahradník (agrární strana); *ministr školství a národní osvěty* Gustav Habrman (sociální demokracie); *ministr zdravotnictví a od 10. prosince 1918 ministr pro správu Slovenska* Vavro Šrobár (Slovenská národní strana); *ministr zásobování a výživy lidu* Bohuslav Vrbenský (socialistická strana); *ministr veřejných prací* František Staněk (agrární strana); *ministr sociální péče* Lev Winter (sociální demokracie); *ministr bez portfeje* Mořic Hruban (lidová strana).¹¹

Samostatné Československo se stalo skutečností a jeho existenci pak oficiálně potvrdila mírová konference v Paříži v mírových smlouvách s Německem dne 28. června 1919 ve Versailles, potom s Rakouskem dne 10. září 1919 v Saint-

⁹ Petr PROKŠ, *Diplomacie a „Velká válka“ 1914–1918/1919. Kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války a na mírové konferenci v Paříži*, Praha 2014, s. 229.

¹⁰ Ferdinand CZERNIN, *Die Friedensstifter. Männer und Mächte um den Versailles Vertrag*, Bern – München – Wien 1964, s. 49–54.

¹¹ Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Digitální repozitář: Národní shromáždění československé 1918–1920, 1. schůze 14. 11. 1918, část 1–4.

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s00100 - s001004.htm> – 24. 4. 2018.

<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/vlada.htm> – 23. 4. 1918.

Germain-en-Laye a následně s Maďarskem dne 4. června 1920 v Trianonu.¹² Po vyhlášení samostatného Československa rozvinula jeho diplomacie úsilí o plnoprávné zapojení do mezinárodních vztahů a získání odpovídajícího podílu na řešení problémů poválečné Evropy. Československo jako nový spojenecký stát při svém vzniku rychle navázalo diplomatické vztahy s vítěznými mocnostmi, Spojenými státy, Velkou Británií, Francií a Itálií, které uznaly jeho existenci. Potom si vyjasňovalo diplomatické vztahy se svými sousedy, vítěznými, poraženými i nástupnickými státy, Polskem, Jugoslávií, Rumunskem, Německem, Rakouskem a Maďarskem. Později postupně rozvíjelo diplomatické vztahy také se státy dalších částí a kontinentů světa.¹³

Československý ministr zahraničí E. Beneš zaslal 3. listopadu 1918 předsedovi francouzské vlády Georgesovi Clemenceauovi zásadní nótu: Čechoslováci bojovali na straně Spojenců a dokonce od minulého roku jako pravidelná armáda. Byli uznáni jako spojenecký národ Francií, Anglií, Itálií, Spojenými státy a Japonskem. Ustavili vlastní vládu, kterou uznali Spojenci. Americký prezident W. Wilson se výslovně vyjádřil, že na vyjednávání o příměří a míru s Rakousko-Uherskem se mají podílet také Čechoslováci, pro které je tato otázka velice důležitá. Současně představuje mnoho otázek společného zájmu, ke kterým by se Čechoslováci ve vlastním zájmu a také v zájmu Spojenců měli vyjádřit. Proto by měli být přizváni k jednání a to i po uzavření příměří k projednání otázek společného zájmu. Ve prospěch tohoto stanoviska hovoří také právní důvody. Proto žádá, aby premiér vzal laskavě v úvahu jeho žádost, a doufá v příznivé rozhodnutí.¹⁴ Ministr zahraničí E. Beneš současně 3. listopadu 1918 předal Spojencům jménem prozatímní československé vlády memorandum o situaci na území bývalého Rakousko-Uherska, které se nachází v naprostém rozkladu a každý národ postupuje samostatně. Jedině Čechoslováci, Poláci a Jihoslované vzájemně udržují úzké vztahy pro společné zájmy. Hospodářská situace, zejména ve Vídni, je katastrofální. V důsledku toho hrozí nebezpečí bolševismu ve Vídni a Budapešti. Tomu mohou zabránit jedině Češi, kteří připravili změnu celé administrativy a vojenské i hospodářské správy země. Současně mají zásoby potravin, které mohou dodávat do Vídně, aby se rakouští Němci proti politickým a vojenským zá-

¹² Petr PROKŠ, *Vítězové a poražení. Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži (1914–1918/1919–1920)*, Praha 2016, Německo, s. 173–199; Rakousko, s. 199–222; Maďarsko, s. 222–235.

¹³ Peter HOLÁSEK, *Nadvázovanie diplomatických stykov medzi Československom a nástupnickými štátmi v rokoch 1918–1922*, Historický časopis, 31, 1983, č. 5, s. 689–710; Peter HOLÁSEK – Eduard KUBŮ, *Zahraničná politika buržoazného Československa k niektorým štátom Ázie a Afriky*, Historický časopis, 34, 1984, č. 4, s. 536–563; Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa*. Díl I. *Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*, Praha 2012; Díl II. *Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013.

¹⁴ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 23, s. 50–51.

jmům Spojenců nepřipojili k Německu. Češi musí také vojensky obsadit pohraniční oblasti českých zemí, aby zdejší Němci nedělali těžkosti Spojencům, a také Slovensko, aby se bolševismus z Uher nerozšířil na západ na jihoslovanské a italské území, a také, aby od sebe oddělili Uhersko a Německo. Hlavním cílem těchto návrhů je připravit takové podmínky v bývalém Rakousko-Uhersku, aby Dohoda měla užitek s centrálního postavení Čech a zabránilo se šíření bolševismu.¹⁵

Předsedové spojeneckých vlád, francouzské George Clemenceau, britské David Lloyd George a italské Vittorio Orlando, vrchní velitel dohodových vojsk francouzský maršál Ferdinand Foch, poradce a emisar amerického prezidenta plukovník Edward House a československý ministr zahraničí Edvard Beneš rokovali 4. listopadu 1919 v Paříži o dalším postupu Spojenců ve střední Evropě postupu proti Německu po příměří na italské frontě s Rakousko-Uherskem z předcházejícího dne. Lloyd George nastolil otázku, kam nyní dále postupovat, do Bavorska nebo do Čech, protože Rakousko stojí jen kousek od vypuknutí ozbrojeného povstání. Přitom je možné využít oddíly jednotlivých národů Rakouska, přátelských Spojencům. Generálové navrhuji útok proti Mnichovu od jihu údolím řeky Inn a zároveň od východu podél linie Salzburg – Linz. K tomu se nyní může využít italská armáda, „česko-slovenské divize“ v Itálii a spojenecké formace z Balkánu. Maršál Foch navrhl postup směrem na Mnichov od východu podél linie Salzburg a Linec povodím řek Inn a Dunaj a využít k tomu uvolněné jednotky z italské fronty. Lloyd George zdůraznil důležitou skutečnost, že Německo je nyní závislé na dodávkách ropy z Haliče a Rumunska. V důsledku příměří s Rakousko-Uherskem je zbaveno dodávek z Haliče a zbývají mu pouze dodávky z Rumunska, kterému je třeba pomoci, protože ještě není ve stavu, aby mohlo pokračovat v boji. Přítomní se shodli, že příměří dává Spojencům právo na okupaci příslušného území, proto je třeba vyslat vojáky z Terstu nebo Bělehradu a další jednotky z moře přes přístav Constanza. Beneš přitom zdůraznil geografický, ekonomický a politický význam českých zemí, které se chtějí spojit s většinou území Slovenska. V českých zemích se přitom nachází důležité zbrojní a průmyslové podniky, jako např. Škoda, a velké zásoby uhlí, avšak hrozí jim německá okupace. Proto jako obranu před hrožícím bolševismem a pro ofenzívu proti Německu žádá přemístění československých formací z Francie a Itálie, aby se staly základem nové československé armády. Zároveň také pro kontrolu důležitých komunikací z Haliče do Vídně. Porada skončila dvěma zásadními závěry: 1) je třeba neprodleně zahájit společnou vojenskou operaci proti Německu ze západu a východu; 2) vyslat česká a spojenecká vojska do Čech a Haliče pro obranu a organizaci těchto zemí ve prospěch Spojenců. Přítomní proto schválili zformování „české armády“ z demobilizovaných příslušníků rakouské armády

¹⁵ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek I (listopad 1918 – červen 1919), Praha 2001, dok. č. 1, s. 51–52.

a urychlené přemístění „česko-slovenských“ jednotek z Itálie a Francie do českých zemí a Haliče jako spojeneckých jednotek proti Německu.¹⁶

Potom ministr zahraničí E. Beneš dne 9. listopadu 1918 zaslal Národnímu výboru do Prahy zprávu o výsledcích jednání se Spojenci: Definitivně rozhodnuto o přemístění československé armády z Francie a Itálie do Čech. Současně prozatímní vláda chce vyslat do Čech francouzskou vojensko-politickou misi. Budoucí vojenská organizace musí z politických důvodů probíhat pod francouzským vlivem, protože Francie bude mít ohromný vliv na mírové konferenci a bude Československo vždy ve všem podporovat. Francouzi si také uvědomují pozici Československa ve střední Evropě a chtějí s ním spolupracovat. Československo z toho může mít neobyčejně velké politické, diplomatické a hospodářské výhody.¹⁷

Současně si hlavní evropské mocnosti vyjasňovaly přístup vůči Československu. Paříž se již od sklonku války připravovala na nové mocenské poměry ve střední a východní Evropě z hlediska zájmů Francie. Předseda francouzské vlády a ministr války G. Clemenceau zaslal 7. října 1918 vrchnímu veliteli spojeneckých vojsk v Orientu generálovi Louisi Franchet d'Esprey tajnou instrukci, že náčelník francouzské vojenské mise v Rumunsku generál Henri Berthelot musí zreorganizovat rumunskou armádou a navázat spolupráci s „ruskými elementy“, které by mohly spolupracovat při akcích Dohody.¹⁸

Francouzský vyslanec v Bernu Paul Dutasta ve zprávě svému ministrovi zahraničí Stéphenu Pichonovi dne 11. října 1918 oznamoval, že hrabě Gyula Andrássy v rámci příprav na vytvoření uherské vlády, poslal do Švýcarska markýze György Pallaviciniho, aby zjistil stanovisko Dohody ve prospěch záchrany Uherska v případě pádu Rakouska, podle zásady práva národů na sebeurčení. Pallavicini zastává názor, že Uhersko, aniž opustí Německo, se shoduje s pokrokovými snahami německého demokratického hnutí. Tato nová politika vychází z programu Lajose Kossutha z roku 1848 a bez problémů se hlásí k idejím amerického prezidenta Woodrowa Wilsona. Žádá však o několik vysvětlení o uplatňování národního principu. Uhersko po staletí respektovalo práva Rumunů v Sedmihradsku a také práva Slováků. Jak dalece hodlá Dohoda prosazovat práva národů formou uznání místní autonomie a vytvoření volebních systému

¹⁶ *Armistice Conferences, November 4, 1918*, in: Charles SEYMOUR (ed.), *The Intimate Papers of Colonel House. Volume IV. The Ending of the War, June 1918 – November 1919*, London 1928, s. 108–111; *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 26, s. 52–55; *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek I (listopad 1918–červen 1919), Praha 2001, dok. č. 4, s. 56–57.

¹⁷ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek I (listopad 1918 – červen 1919), Praha 2001, dok. č. 6, s. 61–63.

¹⁸ Traian SANDU, *L'appui contesté du général Berthelot aux revendications roumaines au sujet de la Transylvanie et du statut d'allié, décembre 1918 – avril 1919*, *Revue Roumaine d'Histoire* XXXVI, 1997, Nos 3–4, s. 242–243.

s ochranou práv národnostních menšin. Uhersko by chtělo předsedat vytvoření konfederace jako nástupce Rakousko-Uherska, kterou by mohly zaručit podmínky mírové smlouvy, bylo by to sice možné s Polskem, avšak nikoli s Čechy nebo Jihoslovany. Proto bude určující diplomacie Francie, Británie a Ameriky, zda umožní vytvoření Maďarska, namísto upadajícího Rakouska, jako pevného celku, geograficky celistvého a hospodářsky nezávislého, v duchu jeho nejlepších politických tradic. Dohoda by se však před podporou Čechů a Jihoslovánů při uplatňování zásad prezidenta Wilsona měla nejprve domluvit s Uherskem. Podle markýze Pallaviciniho, hrabě Gyula Andrássy a hrabě Mihály Károlyi se při vytváření nové vlády budou opírat o podporu demokratů a socialistů. Uznávají politické chyby hraběte Tiszy, zatímco hrabě Burián změnil své názory, přitom je nevyhnutelné nastolení Lammaschovy vlády v Rakousku. Pallavicini je přitom velice skeptický k možnosti zachování dynastie Habsburků, kterou považuje již za navždy ztracenou.¹⁹

Zakrátko francouzský vyslanec v Bernu P. Dutasta ve zprávě svému ministrovi zahraničí S. Pichonovi dne 21. října 1918 oznamoval, že při odchodu ze Švýcarska hrabě Gyula Andrássy vysvětlil jednomu z francouzských informátorů názory na příští politiku Uherska následovně:

Uherská vláda se chce oddělit od Rakouska. Může se předpokládat, že rozchod bude probíhat bez problémů, protože Uhersko je svázáno s Rakouskem pouze dynasticky osobou panovníka. Nynější zahraniční politika Uherska bude výhradně maďarská. Uherská vláda požaduje aktivní i pasivní vnější zastoupení, odlišnou od Rakouska. S tímto programem nepochybně souhlasí také hrabě Mihály Károlyi a jeho přátelé. Zájem drtivé většiny maďarských politiků je oddělit svou zemi od Centrálních mocností, aniž by došlo k obvinění z trestného činu a ohrožení reputace Uherska. Za předpokladu, že odpověď Rakousko-Uherska prezidentovi Wilsonovi nebude uspokojivá a vyjednávání s Centrálními mocnostmi se nezdaří, tak německo-rakouské spojení skončí podepsáním všeobecného míru.

Pokud toto spojení skončí, tak maďarští vyjednavatelé mohou veškerou svou autoritou podpořit některá stanoviska Dohody, což je první důvod, proč by se měla Dohoda sblížit s Uherskem. Za druhé, Uhersko může být využito jako základna pro realizaci zásad prezidenta Wilsona ve střední Evropě: žádná zdejší národní skupina totiž nemůže k tomu poskytnout pevnější politickou a ekonomickou perspektivu. Po uzavření míru se Maďarsko připojí k Francii a Anglii při dohledu nad Německem, proti jeho politickým a hospodářským ambicím, ve snaze zabránit jeho politickému revanši, aby respektovalo západní velmoci.

Tato obzvláště cenná podpora pro Dohodu bude však vyžadovat zachování jednoty Uherska a utlumení národnostní zásady, které musejí všichni uplatnit ve

¹⁹ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 6, s. 14–15.

svých přístupech. Uhersko učiní všechno, co bude v jeho moci, pro zajištění svobody národností podle mezinárodního práva. Uhersko již uznalo jugoslávskou jednotu a dokonce se snaží uzavřít s jugoslávským státem politickou alianci a hospodářskou i námořní dohodu, která by zahrnovala Rjeku (Fiume) jako svobodný přístav. Uhersko zároveň usiluje o vytvoření aliance s Polskem.

Avšak spojenectví s Čechy bude obtížnější získat. Nicméně, některé záblesky naděje zůstávají, když diskuse s několika Čechy naznačovaly maďarské řešení: do požadavku zachování geografické jednoty Čech jsou zahrnuty tři miliony Němců, takže stejný přístup dává naději na zachování slovenských krajů v Uhersku, takže Čechy i Uhersko by měly zeslabit uplatňování národnostního principu. Andrassy tudíž dospěl k závěru, že české a maďarské problémy jsou shodné nebo Dohoda má snad nějaký zájem více rozumět Čechům.²⁰

Podobně také Britové z hlediska zase vlastních zájmů sledovali rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa. Po rozhovoru s československým ministrem zahraničí E. Benešem o výsledcích porady představitelů českého domácího a československého zahraničního odboje koncem října 1918 v Ženevě britský vyslanec v Bernu Horace Rumbold ve zprávě dne 7. listopadu 1918 svému ministrovi zahraničí Arthurovi J. Balfourovi oznámil rozhodnutí Čecho-Slováků ustavit se jako nezávislý a suverénní stát s hlavním městem Prahou, která odmítá jakékoli vztahy s rakouskou monarchií i přímou nebo nepřímou nadvládou Habsburků. Československý stát mají údajně tvořit Čechy, Morava, „*rakouské Slezsko*“ a Slováci obývané části Uherska.

Současně se předpokládá spojovací „*koridor*“ s jihoslovanským státem jako přehrada proti „*německé expanzi na Balkán*“. Československý stát však nepomýšlí na vytvoření případné federace nově vytvořených států ve střední Evropě a za nejbližšího přítele považuje jihoslovanský stát. Pokud se jedná o rozpory Jugoslávie a Itálie, tak československý stát se ctí vázán „*římskými dohodami*“ (1915), nepostaví se na žádnou stranu sporu a ponechá celou záležitost rozhodnutí mírové konference.

Československý stát sice ještě nenavázal vztahy s vládou Polska, avšak podporuje jeho územní požadavky vůči Německu, ale nelíbí se mu obdobné nároky Poláků vůči Rusku, protože se obává nebezpečí vzniku spojenectví Ruska a Německa proti Polsku. V otázce Litvy je spíše pro její připojení k Rusku než k Polsku, i když uznává, že Polsko jako civilizovaný stát může být pro Litvu atraktivnější, než méně civilizované Rusko, i když Litva se asi bude chtít vydat vlastní cestou.

Zároveň se snaží zabránit případnému spojení Maďarů a rakouských Němců. Přitom hodlá zamezit finančnímu bankrotu německého Rakouska a zabránit jeho spojení s Německem, aby nedošlo k vytvoření „*Německé Říše*“. Současně

²⁰ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 9, s. 19–20.

přepokládá, že němečtí Rakušané se v případě spojení obávají konkurence vyspělejšího průmyslu Německa. Kromě toho jsou závislí na dodávkách potravin z českých zemí, takže československý stát připravuje podmínky pro Německé Rakousko, aby se zřeklo projektu na spojení s Německem. Přitom spoléhá na Dohodu, když Francie je ostře proti spojení Německého Rakouska s Německem, avšak Itálie je pro, zatímco Velká Británie se ještě nerozhodla.

Nebezpečí bolševismu v Čechách je bezvýznamné, protože zde převládá nacionalistické nadšení, avšak v Polsku, Maďarsku, německém Rakousku, Haliči a Ukrajině je hrozba bolševismu velice vážná. 100 000 odvážných Čechoslováků je také nepostradatelných pro intervenci Dohody na území Ruska. Československá vláda přitom kontroluje železnice mezi Německem a přístavy na Jaderském moři a tím také dále na Balkán a pomýšlí na zmezinárodnění plavby na Dunaji, Visle i Labi.²¹ Z pragmatického pohledu Londýna se tedy právě vzniklé Československo jeví jako velice vhodná záruka politické a hospodářské stability ve střední Evropě. Proto mohlo počítat s určitou mírou vstřícnosti Britů na připravované mírové konferenci v Paříži.

Současné také Italové začali uvažovat o vztazích s Československem. Generální sekretář italského ministerstva zahraničních věcí Giacomo De Martino předložil dne 11. října 1918 svému ministrovi Sidney Sonninovi zásadní memorandum o budoucí politice vůči střední Evropě po očekávaném rozpadu Rakousko-Uherska: 1) uzavřít všeobecnou, avšak nikoliv spojeneckou, smlouvu s Československou národní radou, z následujících důvodů: a) kvůli geografické poloze obou zemí, poněvadž Itálie má mnoho společných politických a ekonomických zájmů s Čechy a nejsou mezi nimi téměř žádné nebo pouze malé rozpory; b) Itálie má velký zájem na tom, aby Čecho-Slováci co nejvíce respektovali italské aspirace na Jadranu s ohledem na Jugoslávii. Především při vyjednávání o mírové smlouvě mohou totiž jako Slované zmírňovat „anti-italské“ tendence Jugoslávie; c) právě uzavřením ekonomické a kvůli zvláštním zájmům také politické smlouvy s Československou národní radou může získat Itálie výhodné postavení. 2) Pokud se Rakousko-Uhersko v důsledku války nerozpadne, bude možné uzavřít alespoň ekonomickou dohodu s autonomními Čechami. Nezávislé italsko-české ekonomické vztahy se po uzavření míru stanou významnou součástí ekonomického zápasu o střední Evropu. Návrh dohody o železniční dopravě od Milána přes jadranské přístavy až do Presburgo (Bratislavy) bude evidentně výhodný pro Itálii, zejména když Češi mají velký zájem spíše na dopravě do Terstu než do

²¹ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*. General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt. Part II. From the First to the Second World War. Series H. The First World War, 1914–1918. Editor: David Stevenson. Volume 4. The Allied and Neutral Powers: Diplomacy and War Aims, IV: July – November 1918, University Publications of America 1989, dok. č. 65, s. 86–88.

Rjeki (Fiume). Důležitou úlohu budou mít Čecho-Slováci také pro připravovanou dohodu všech velmocí o režimu plavby na Dunaji.²²

Po skončení první světové války však měla Itálie v důsledku vítězného nadšení přehnané velmocenské ambice, které narážely na tvrdou realitu. Především se střetávala se zájmy nyní „spojeneckého“ Království Srbů-Chorvatů-Slovinců – KSHS, pozdější Jugoslávie, jemuž připadla většina balkánského pobřeží Jaderského moře, na které si původně Itálie činila nárok. Proto tedy převzalo KSHS z pohledu Říma původní pozici Rakousko-Uherska jako hlavního protivníka na Balkáně. Československo se otevřeně hlásilo k přátelství a usilovalo o těsnou spolupráci se „slovanským“ KSHS. Současně se výrazně orientovalo na „konkurenční“ Francii. Praha se proto již od počátku netěšila v Římě nějaké obzvláštní přízně. Italové se přesto domnívali, že mohou mít výraznější vliv na vývoj ve střední Evropě, zejména vůči oslabenému Rakousku, a zároveň zabránit pronikání významnějšího vlivu Francie v uvedeném prostoru. Jako nejvhodnější se tudíž Italům jevilo především Maďarsko jako spojenec proti Jugoslávii, Rakousku a Československu.²³

Římu se proto příliš nezamlouvala rozvíjející se spolupráce Československa s Jugoslávií. Italský velvyslanec v Paříži hrabě Lelio Bonin de Longare oznámil dne 11. listopadu 1918 do Říma stanovisko československého ministra zahraničí E. Beneše, který nepochybuje o správnosti začlenění Srbska do nové Jugoslávie, a zároveň se domnívá, že tudíž Itálie by neměla dostat Dalmácii ani pobřeží Istriie.²⁴ Zdrženlivý přístup československých představitelů k Itálii vedle jejich orientace na Francii, ovlivňovala také mezinárodní situace, protože Itálie byla v ostrém sporu s Jugoslávií o Istrii a Dalmácii. Předcházející spolupráce Čechů a Slováků s Jihoslovany v boji proti Rakousko-Uhersku a společné zájmy Československá a Jugoslávie, zejména vůči Maďarsku, vedly k rozvoji přátelství a spolupráci mezi oběma státy. To však vyvolávalo na italské straně stále větší nedůvěru k Československu jako příteli a možnému spojenci Jugoslávie. Na tyto tendence v italské politice upozornil československý zástupce v Římě L. Borský, který již dne 17. listopadu 1918 ve zprávě o politických náladách v Itálii zaslané E. Benešovi do Paříže uvedl „...*cítím ale stoupající nenávist k Jihoslovanům a chladnutí k nám...*“²⁵

První světová válka skončila vítězstvím západních velmocí Dohody a jejich spojenců nad Německem a Rakousko-Uherskem i jejich přívrženci. Přitom se živelně rozpadla čtyři dosud tradiční velmocenská impéria, Hohenzollernské,

²² *I Documenti diplomatici italiani*. Quinta serie: 1914–1918. Volume XI (1 giugno – 3 novembre 1918), Roma MCMLXXXVI, dok. č. 659, s. 501–502.

²³ H. James BURGWIN, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Westport 1997, s. 1–16.

²⁴ *I Documenti diplomatici italiani*. Sesta serie: 1918–1922. Volume I (4 novembre 1918 – 17 gennaio 1919), Roma MCMLVI, dok. č. 106 a 110, s. 56–57.

²⁵ Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky – Pařížský archiv 1915–1920, č. 2056.

Habsburské, Romanovské a Osmanské.²⁶ Pro samotnou střední Evropu měl určitý význam rychlý rozpad Rakousko-Uherska na přelomu října a listopadu 1918. Přitom se prakticky se naplnila varianta obnovení nebo vzniku naprosto samostatných a svrchovaných „nástupnických“ států Československa, Polska, Rakouska, Maďarska a Jugoslávie.²⁷ Konzervativní politické struktury západních mocností považovaly rozpad habsburské říše a vznik „nástupnických“ států za „balkanizaci“ a tím ohrožení tradiční stability střední Evropy. Současně pragmaticky uvažující podnikatelská sdružení hodnotila vytvoření hranic nových států a zavedení celních poplatků jako narušení volnějšího pohybu zboží a překážku v podobě obchodních bariér, které ohrožovaly plynulý hospodářský rozvoj a perspektivní integraci Evropy.²⁸ S ohledem na vyhocenou sociální a národnostní situaci i živelný rozpad habsburské říše západní politické a podnikatelské špičky prosazovaly především „ekonomickou a dopravní“ konfederaci „nástupnických“ států, když hlavní komunikační spoje představovaly strategické železnice ze severozápadní Evropy do přístavů na Jaderském moři a také na Balkán do přístavů na Egejském a Černém moři a zároveň lodní doprava po řece Dunaj.²⁹ Proto nové státy střední Evropy musely ještě vybojovat další zápas o svou budoucnost a mezi

²⁶ Alan SKED, *Úpadek a pád habsburské říše*, Praha 1995; Alan W. PALMER, *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996; Alan J. P. TAYLOR, *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809–1918*, Brno 1998; Petr PROKŠ, *Konec říše Habsburků. Střední Evropa v politice a vztazích Německa a Rakousko-Uherska (1867/1871–1918)*, Praha 2004; Hans-Christian HUF, *Vzestup a pád mocných říší. Čínské císařství, Carské Rusko, Osmanská říše, Německá říše*, Frýdek–Místek 2008; Petr PROKŠ, *Konec říše Hohenzollernů. Politika císařského Německa vůči carskému a sovětskému Rusku (1914 až 1917/1918)*, Praha 2010; Petr PROKŠ, *Konec říše Romanovců. Mezinárodní souvislosti svržení carského režimu a revoluce v Rusku (1880–1917)*, Praha 2018.

²⁷ Jan OPOČENSKÝ, *Konec monarchie rakousko-uherské*, Praha 1928; Zbyněk A. B. ZEMAN, *The Break-Up of Habsburg Empire 1914–1918. A study in national and social revolution*, London – New York – Toronto 1961; Leo VALIANI, *The End of Austria-Hungary*, New York 1973; Henryk BATOWSKI, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Kraków 1982; Edward CRANKSHAW, *The Fall of the House of Habsburg*, London 1987; Manfred RAUCHENSTEINER, *Der Tod der Doppeladler. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*, Graz 1993; Bernard MICHEL, *Smrt dvouhlavého orla. Rakousko-Uhersko 1916–1918*, Praha 1994; Helmut RUMPLER, *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Wien 1997; Francois FEJTŐ, *Rekviem za mrtvou říší. O zkáze Rakousko-Uherska*, Praha 1998; Johannes SACHSLEHNER, *Der Infarkt Österreich–Ungarn am 28. Oktober 1918*, Wien 2005; Petr PROKŠ, *Habsburkové a Velká válka 1914–1918. První světová válka a rozpad Rakousko-Uherska 1914–1918*, Praha 2011; Jean-Paul BLED, *L'Agonie d'une monarchie. Autriche-Hongrie 1914–1920*, Paris 2014.

²⁸ Nikolaus WOLF – Max-Stephan SCHULZE, and Hans-Christian HEINEMEYER, *On the Economic Consequences of the Peace: Trade and Borders After Versailles*, The Journal of Economic History, Vol. 71, 2011, No. 4, s. 915–949.

²⁹ Tamás HARDI, *Danube Developments Against the Backdrop of History and Geopolitics. Thoughts on the Region Constituting Role of the Danube*, Der Donauraum, Jahrgang 52, 2012, Heft 2, s. 269–276; Kaloyan STANEV – Eduard Josep ALVAREZ-PALAU – Jordi MAR-

nimi také Československo. Současné však musely nadále počítat s různorodými zájmy a ostrým střetáváním velmocí, které za nového rozložení sil v Evropě a zároveň globálně po celém světě v důsledku výsledků první světové války nadále považovaly střední Evropu pouze za jeden z regionálních prostorů pro uplatnění vlastní velmocenské politiky.³⁰

Po první světové válce však tradiční soupeření velmocí získalo zcela nový rozměr. Současně s klasickým zápolením o mocenské pozice se začalo jednat také o obhajobu stávajícího kapitalistického systému a prosazování nově se formujícího komunistického režimu ve světě. Na mezinárodní scénu totiž zakrátko vstoupilo stabilizované sovětské Rusko, později Sovětský svaz, který získal vnitřního spojence ve většině ostatních zemí v podobě komunistického hnutí. Právě ve střední Evropě se výrazně projevovaly obě tendence, protože Moskva považovala tento prostor za jeden ze základních cílů své příští imperiální expanze.³¹ Proto střední a východní Evropu čekaly ještě těžké osudy a pronikavé problémy jako jedno z kolbišť zápasu mezi liberálně-demokratických Západem a komunisticko-despotickým Východem.

Všechny uvedené problémy si velice dobře uvědomovali také nejvyšší představitelé Československa. Již dne 31. října 1918 tehdy ještě předseda prozatímní vlády T. G. Masaryk zaslal z Washingtonu telegram do Paříže ministroví zahraničních věcí E. Benešovi, že je třeba napnout všechny síly pro získání plné samostatnosti národa s naprostým odmítnutím Habsburků jako vládnoucí dynastie, která se projevila jako zcela neschopná. Vůči říšským Němcům být neústupní, ale dát jim na srozuměnou připravenost s nimi vyjednávat. České země a Slovensko mohou okupovat Francouzi, zatímco vůči Italům je třeba se chovat loajálně pro urovnání sporů s Jihoslovany o Dalmácii. Proto je třeba prosazovat historické státní právo, neboť je spravedlivější, aby tři miliony Němců bylo podřízeno deseti milionům Čechoslovákům, než naopak. Nejkratší cesta pro návrat legionářů z Ruska je přes Černé moře a Dunaj. Spojenci by také měli do Ruska vyslat vojsko, aby tam udělalo pořádek.³²

TÍ-HENNEBERG, *Railway Development and the Economic and Political Integration of the Balkans, c. 1850–2000*, Europe-Asia Studies, Vol. 69, 2017, No. 10, s. 1601–1625.

³⁰ Benedikt STUCHTEY – Andrea WIEGESHOFF, *(In-) Securities across European Empires and Beyond. Mapping a New Research Field*, Journal of Modern European History, Vol. 16, 2018, No. 3, s. 321–334; Madeleine HERREN, *Unfolding Europe in a Global Context: Security Issues as an Imperial Practice and an Analytical Lens. A Commentary*, Journal of Modern European History, Vol. 16, 2018, No. 3, s. 370–378.

³¹ Robert GERWARTH – James E. KITCHEN, *Transnational Approaches to the „Crisis of Empire“ after 1918. Introduction*, Journal of Modern European History, Vol. 13, 2015, No. 2, s. 173–182; Felix SCHNELL, *Empire in Disguise: The Soviet-Russian Imperial Metamorphosis after World War I*, Journal of Modern European History, Vol. 13, 2015, No. 2, s. 203–225.

³² Weg von Österreich! Das Weltkriegsexil von Masaryk und Beneš im Spiel ihrer Briefe und Aufzeichnungen aus den Jahren 1914 bis 1918. Eine Quellensammlung. Frank HADLER (ed.), Berlin 1995, dok. č. 194, s. 537–541.

Potom T. G. Masaryk zaslal dne 7. listopadu 1918 z New Yorku telegram do Paříže ministroví zahraničních věcí E. Benešovi, že je třeba pomoci Rusku a poslat zbraně i posily československým legionářům, kteří se mohou vrátit přes Černé nebo Baltské moře. Barbarské zabíjení v Rusku musí být zastaveno, což není vměšování se do jeho vnitřních záležitostí, ale Spojenci musí mít kuráž vystoupit proti bolševikům. Romanovci jsou neschopní, přesto nejlepší by bylo zachovat původní Rusko, ale Finsko samostatně se smlouvou s Ruskem, ekonomikou a politickou, že nebude spolupracovat s Německem. Pro Estonce, Lotyšce, Litevce, Ukrajince a další národy bude nejlepší zůstat v Rusku jako federativní republiky. Spojenci musí zorganizovat ruskou armádu pod politickým velením Rusů, avšak Německo musí být vytlačeno z Ruska, jinak vyhrálo válku. Bariéru proti bolševikům mohou vytvořit Poláci, Čechoslováci, Rumuni a Jihoslované.³³

Počáteční mezinárodní pozice Československo ve střední Evropě však byla velmi složitá, protože se muselo nejprve vyrovnávat se svými „poraženými“ sousedy Maďarskem, Rakouskem i Německem a zároveň s mocenskými ambicemi „spojeneckého“ Polska i vyjasnit si vztahy s potencionálními spojenci Jugoslávii a Rumunskem. Po rozpadu mnohonárodnostní habsburské říše totiž okamžitě vyvstaly složité státoprávní, národnostní, sociální, hospodářské, územní a hraniční problémy, které po celé meziválečné období zatěžovaly vývoj a vztahy států střední a východní Evropy. Na druhé straně pro „tradiční“ velmoci zase vyvstala nutnost vyjasňovat si vzájemné vztahy s jednotlivými „nástupnickými“ státy podle vlastních mocenských zájmů i celkového vývoje mezinárodní situace.³⁴

Problémy kvůli Slovensku okamžitě nastaly s **Maďarskem**. Jeho vláda podepsala 13. listopadu 1918 v Bělehradě smlouvu o příměří se západními Spojenci. Smlouva obsahovala konkrétní podmínky pro Uhersko na základě předcházejícího příměří mezi Spojenci a Rakousko-Uherskem. Smlouvu podepsali za Spojence francouzský generál Paul-Prosper Henrys a srbský maršál Živojin Mišić; za samotné Uhersko plukovník Béla Linder.³⁵ Budapešť se potom nemohla vzpamatovat z obrovského šoku, který vyvolaly velké územní ztráty jako následek porážky Rakousko-Uherska v první světové válce, zejména odtržení Sedmihradska ve prospěch Rumunska a začlenění Slovenska do Československa. Sou-

³³ *Weg von Österreich! Das Weltkriegsexil von Masaryk und Beneš im Spiel ihrer Briefe und Aufzeichnungen aus den Jahren 1914 bis 1918*. Eine Quellensammlung. Frank HADLER (ed.), Berlin 1995, dok. č. 197, s. 546–550.

³⁴ Mihály Miklós NAGY – László GULYÁS, *Was the Austro-Hungarian Monarchy One of the True Great Powers? On the Historical-Geographical and Political-Geographical Aspect of the Fall of the Austro-Hungarian Monarchy*, Central European Papers, Vol. 1, 2013, No. 1, s. 7–16; Robert GERWARTH – Uğur Ümit ÜNGÖR, *The Collapse of the Ottoman and Habsburg Empires and the Brutalisation of the Successor States*, Journal of Modern European History, Vol. 13, 2015, No. 2, s. 226–248.

³⁵ Bogdan KRIZMAN, *The Belgrade Armistice of 13 November 1918*, The Slavonic and East European Review, Vol. XLVIII, No. 110, 1970, s. 84–87.

časně ztratila také kontrolu nad nemalou částí toku strategické řeky Dunaj, který se potom snažily ovládnout vítězné mocnosti Francie a Velká Británie. Proto hlavním smyslem zahraniční politiky meziválečného Maďarska se stal „revisionismus“ jako snaha o zrušení mírové smlouvy z Trianonu a znovuzískání Sedmihradska i Slovenska a dalších ztracených území.³⁶

Předseda československé vlády Karel Kramář okamžitě 14. listopadu 1918 zaslal telegram předsedovi maďarské vlády Mihály Károlyimu, že slovenská Národní rada se dne 30. října 1918 podle práva národů na sebeurčení rozhodla o spojení s národem českým ve státě Československém. Proto jeho vojska začala obsazovat Slovensko, pokud by se proti tomu postavila maďarská armáda, tak bude nucen požádat o vojenskou pomoc Dohody.³⁷ Počáteční vyhrocená situace na Slovensku vyžadovala zásadní řešení. Proto předseda vlády K. Kramář dne 16. listopadu 1918 naléhavě žádal E. Beneše, který byl v té době v Paříži, aby se do Československa ihned vypravily československé legie z Itálie, protože na Slovensku je třeba rychle vojensky zakročit proti postupujícím Maďarům. Současně upozorňoval, že legie si musí vzít s sebou munici, děla a pokud možno i pancéřový vlak a také zásoby potravin.³⁸ Proti nárokům na spojení Slovenska s českými zeměmi do společného československého státu se okamžitě v Maďarsku vzedmul silný odpor, který později přerostl v revizionistické hnutí proti samotné existenci Československa.³⁹

Přední slovenský politik Milan Hodža jako zplnomocněnec ČSR předal 27. listopadu 1918 pověřovací listiny předsedovi maďarské vlády M. Károlyimu, který vyslovil naději, že všechny sporné otázky mezi oběma státy se vyřeší přátelsky. Hodža odvětil, že pouze za podmínky, pokud maďarská vláda předá československé vládě vojenskou a politickou moc na Slovensku. Potom také se mohou upravit hospodářské a obchodně-politické vztahy Maďarska s Československem. V šifrované zprávě do Prahy však poukázal na nebezpečí spolupráce Maďarů a rakouskými Němci, kteří společně spoléhají na pomoc německé armády na Balkáně pod velením polního maršála Augusta von Mackensena, která se právě přemísťuje z Rumunska přes Maďarsko do Německa. Francouzi sice žádají po maďarské vládě, aby tuto armádu odzbrojila a internovala, ale Maďaři

³⁶ Miklós ZEIDLER, *Ideas on territorial revision in Hungary, 1920–1945*, Boulder 2007; György RÁNKI, *Economy and foreign policy. The struggle of the great powers for hegemony in the Danube Valley, 1919–1939*, Boulder 1983; Noémi UJHAZY – Marianna BIRÓ, *The „Cursed Channel“: utopian and dystopian imaginations of landscape transformation in twentieth-century Hungary*, *Journal of Historical Geography*, Vol. 61, July 2018, s. 1–13.

³⁷ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek I (listopad 1918 – červen 1919), Praha 2001, dok. č. 10, s. 66–67.

³⁸ Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky – Pařížský archiv 1915–1920, č. 3311.

³⁹ Robert PEJŠA, *Vztahy Československa a Maďarska v letech 1918–1939*, Praha 2017; Marta ROMPORTLOVÁ, *ČSR a Maďarsko, 1918–1938*, Brno 1986.

se tomu vyhýbají. Naopak tvrdí, že pokud nebudou respektovány jejich politické názory, tak se vláda neudrží a hrozí anarchie a následně bolševismus.⁴⁰

Armáda německého polního maršála A. von Mackensena měla na sklonku první světové války v listopadu 1918 kolem 200 000 vojáků, zkušených z bojů právě na Balkáně. Samozřejmě také v jejich řadách se zejména u řadových vojáků projevovaly tehdy všeobecně rozšířené radikálně levicové (bolševické) tendence, odpor proti dalšímu válčení, odpírání poslušnosti velitelům, touha dostat se rychle zpátky domů do Německa, případně si tuto cestu probít. V samotném Berlíně, zmítaném revolucí, zase chtělo otřesené vojenské velení jeho armádu využít při vyjednávání s vítěznými Spojenci o co nejlepší podmínky kapitulace. Na druhé straně zejména uherský palatin arcivévoda Josef August Habsburský doufal na její využití pro záchranu zpočátku alespoň uherské monarchie a posléze pro obnovení habsburského panství ve střední Evropě. Mackensena s jeho štábem nakonec internovala v polovině prosince 1918 na jednom zámku poblíž Budapešti liberální maďarská vláda hraběte M. Károlyiho, která si tím chtěla naklonit vítězné Spojence ve prospěch zachování původního Uherska. Dohodová vojska na Balkáně pod vedením francouzských generálů potom postupně zajímala, odzbrojovala a umísťovala vojáky jeho armády do několika zajateckých táborů.⁴¹

Již na prvním zasedání československé vlády dne 14. listopadu 1918 premiér K. Kramář přednesl ústní žádost německého generálního konzula v Praze Friedricha von Gebstella, aby vláda československého státu nečinila obtíže při průvozu oddílů armády polního maršála A. von Mackensena z Balkánu po železnici přes Slovensko a Těšínsko do Německa. Jeho vláda přitom zaručuje nahradit veškeré škody, které během přepravy vzniknou. V následné rozpravě bylo konstatováno, že československá vláda má na Slovensku asi 800 vojáků, které se nemohou postavit průchodu dobře vyzbrojené armády v počtu 150 000 vojáků. Proto se usnesla vyhovět žádosti německé vlády, pokud sama dodá potřebné uhlí, lokomotivy a železniční vagóny, avšak pouze za předpokladu, že průchod zmíněných vojsk odpovídá podmínkám, které stanovily mocnosti Dohody.⁴² Nakonec československá vláda přijala na své schůzi dne 28. prosince 1918 „na rozkaz“ dohodových Spojenců usnesení nepovolit návrat Mackensenovy armády přes území československého státu do německé říše.⁴³

⁴⁰ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek I (listopad 1918 – červen 1919), Praha 2001, dok. č. 20, s. 85–87.

⁴¹ Dumitru PREDA – Vasile ALEXANDRESCU – Costică PRODAN, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*, București 1994, s. 49–53 a 71–74; Theo SCHWARZMÜLLER, *Zwischen Kaiser und „Führer“*. *Generalfeldmarshall August von Mackensen. Eine politische Biographie*, Paderborn 1995, s. 144–171.

⁴² Národní archiv Praha, Předsednictvo ministerské rady 1918–1945, k. 4029, zápis 1. schůze dne 14. listopadu 1918, s. 10–11.

⁴³ *Z protokolů schůzí první československé vlády 1918–1919*. Edice vybraných pasáží. Raisa MACHATKOVÁ – Irena MALÁ (eds.), Praha 1974, 28. prosinec 1918 (24. schůze), dok. č. 8, s. 25.

Do řešení československo-maďarských sporů však přímo zasahovala také vítězné mocnosti Dohody. Vrchní velitel spojeneckých vojsk na Východě francouzský generál Franchet d'Esperey zaslal vrchnímu veliteli francouzské armády na Východě generálovi Paulu-Prosper Henrysovi dne 2. prosince 1918 ze Soluně (Thessaloniki) rozkaz, aby podle instrukcí z Paříže sdělil maďarské vládě v Budapešti prostřednictvím spojenecké Kontrolní komise následující: 1) hrabě Karolyi vyslal na Slovensko maďarská vojska, která plní oblasti Slovenska, vězní úřední osoby dosazené českou správou, masakrují české vojáky, kteří obsadili území Slovenska po odchodu maďarských orgánů, vyhnanych v důsledku revoluce. 2) Česko-slovenský stát byl uznán Spojenci a jeho armáda za spojeneckou. Česko-slovenský stát má proto právo obsadit území Slovenska podle podmínek příměří, které předpokládaly obsazení území bývalé rakousko-uherské monarchie. 3) Maďarské orgány musejí neprodleně stáhnout svá vojska z území Slovenska a podrobit se spojenecké okupaci. Zmíněnou nótu náčelník spojenecké vojenské mise v Budapešti francouzský podplukovník Fernand Vix předal následujícího dne 3. prosince 1918 předsedovi maďarské vlády hraběti Mihály Károlyimu.⁴⁴

Předseda maďarské vlády hrabě M. Károlyi v odpovědi pplk. F. Vixovi příštího dne 4. prosince 1918 se odvolával na XVII. článek dohody o příměří, podle něhož se Spojenci zavázali, že nebudou zasahovat do vnitřní správy maďarského státu nebo okupovat území mimo oblasti, které maďarská armáda musela vyklidit podle I. článku dohody o příměří. Okupace dalších území podle III. článku dohody o příměří českými vojsky by narušilo udržování pořádku v zemi orgány nezávislé maďarské vlády. Uznání česko-slovenského státu Spojenci mu nedává právo zpochybňovat tisícileté hranice maďarského státu a předcházet tím rozhodnutí mírové konference, která jako jediná je zodpovědná za definitivní stanovení hranic. Proto je opodstatněná následující žádost maďarské vlády o správném plnění podmínek dohody o příměří: 1) Je třeba přijmout opatření, aby pravidelná nebo nepravidelná česká vojska upustila od okupace jakékoliv části území maďarského státu; 2) Výslovné uznání hranic Maďarské republiky podle II. článku podmínek o příměří, maďarský stát má právo vyslat pěchotní nebo jezdecké oddíly do všech částí svého území s cílem udržet vnitřní pořádek, kromě oblastí uvedených v článku I. dohody o příměří; 3) Zvláštní komise má okamžitě vyšetřit nejružnější porušování příměří českými vojsky a osobami v severovýchodních částech maďarského státu a prozkoumat pravdivost skutkových zjištění o porušování výše zmíněných článků dohody o příměří.⁴⁵

Potom československá vláda přijala na své schůzi dne 4. prosince 1918 usnesení o vztazích s Maďarskem: a) Károlyi vykládá dohodu o příměří nepří-

⁴⁴ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 66, s. 122.

⁴⁵ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 67, s. 123–124.

pustným a nesprávným způsobem; b) dohodou o příměří nebyla nijak uznána integrita Uherska a také s Károlyim se nejednalo jako s uznaným a právně oprávněným reprezentantem; c) platné a závazné je usnesení ve Versailles ohledně bývalého Rakousko-Uherska; d) Spojenci uznali československý stát a tím fakticky ani právně neexistuje integrita Uherska. Spojenci vůbec neuznali stát a vládu maďarskou.⁴⁶

Francouzský ministr zahraničí S. Pichon v zásadním vyjádření ke stávajícím sporům Česko-Slovenska a Maďarska a zmíněnému protestu hraběte M. Károlyiho proti okupaci Slovenska pro předsedu francouzské vlády a ministra války G. Clemenceaua dne 5. prosince 1918 zdůraznil služby a odvahu českých vojáků ve prospěch Spojenců, která opravňuje jejich republiku hrát významnou roli při nové organizaci střední Evropy, proto si v zájmu obecné politiky zaslouží stálou podporu a zvláštní pozornost Francie.⁴⁷ Po složitém vyjednávání zplnomocněný zástupce Česko-Slovenska v Budapešti M. Hodža a maďarský ministr války Albert Bartha dohodli dne 6. prosince 1918 pásmo demarkační linie mezi československou a maďarskou armádou, která zároveň oddělovala Slovensko od maďarského státu, přičemž definitivní hranice měla stanovit rada Spojenců. Zmíněné pásmo probíhalo od Bratislavy (Pozsony) jižně od Nitry (Nyitra) a Banské Šťavnice (Sélmecbánya) a severně od linie Levice (Léva) – Lučenec (Losonc) – Košice (Kassa).⁴⁸

Vrchní velitel francouzské armády na Východě generál Paul-Prosper Henrys v obsáhlé zprávě o výsledcích spojenecké demarše v Budapešti vrchnímu veliteli spojeneckých vojsk na Východě francouzskému generálovi Franchet d'Esperey dne 9. prosince 1918 v Bělehradě v podstatě zdůraznil, že francouzská armáda sleduje dodržování podmínek příměří, přitom zasahující spojenecké jednotky jsou méně početné, než bylo stanoveno, včetně postupu přizvaných Čecho-Slováků, a také Rumunska a Srbska. Spojenci však zatím mezinárodně neuznali nyníjší maďarskou vládu, ve stávající situaci by to také nebylo výhodné. Spojenci mají rovněž zájem na udržení pořádku, avšak hrabě Károlyi svou snahou vymáhat dodržování podmínek příměří si chce především udržet moc, takže pokračování okupace má nadále smysl.⁴⁹

Francouzský ministr zahraničí S. Pichon zaslal dne 23. prosince 1918 vrchnímu veliteli francouzské armády na Východě generálovi Paul-Prosper Henryso-

⁴⁶ *Z protokolů schůzí první československé vlády 1918–1919*. Edice vybraných pasáží. Raisa MACHATKOVÁ – Irena MALÁ (eds.), Praha 1974, 4. prosinec 1918 (15. schůze), dok. č. 4, s. 16–17.

⁴⁷ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 69, s. 125–126.

⁴⁸ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 72, s. 128–129; Carte N° 1, s. 865.

⁴⁹ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 74, s. 130–131.

vi do Bělehradu rozhodnutí Rady ministrů zahraničí vítězných velmocí Spojenců na mírové konferenci v Paříži o historických hranicích Slovenska, které vycházelo z požadavků Česko-Slovenska, sdělených jeho zástupcem M. Hodžou. Henrys okamžitě zaslal toto rozhodnutí náčelníkovi spojenecké vojenské mise v Budapešti, francouzskému podplukovníkovi Fernandu Vixovi, který je předal председовi maďarské vlády M. Károlyimu. Podle zmíněného rozhodnutí probíhala hranice následovně: západní a severní hranice Slovenska se shodují s hranicemi původního Uherska, hranice na jihu probíhá od Bratislavy (Pozsony) podél řeky Dunaj a návazně podél řeky Ipel' přes Rimavskou Sobotu (Rimaszombat), údolím řeky Slaná (Sajo), dále jižně od Košic (Kassa) na východ a potom podél řeky Uh směřuje do Karpat až k hranicím bývalého Uherska s Haličí k průsmyku Užok (Uzsok).⁵⁰ Užockým průsmykem vedla silnice a strategická železnice, umožňující spojení do Lvova a potom dále na Ukrajinu.

Podle článku II. dohody o příměří mělo Uhersko demobilizovat svou armádu, kromě šesti pěších a dvou jezdeckých divizí. Příslušníci roztržštěných zbytků maďarských jednotek bývalé rakousko-uherské armády se jednotlivě nebo skupinovně vraceli domů v původních uniformách a osobní výzbrojí. Současně probíhala demobilizace vojska. Koncem prosince 1918 měla maďarská armáda jenom povolených osm divizí – tři pěší divize v Budapešti a po jedné v Bratislavě (Pozsony, Pressburg, Presbourg), v Košicích (Kassa), ve Velkém Varadině (Nagyvárad) a v sedmihradském Kološváru (Kolozsvár, Clusiu, Kluž, Klausenburg), a pouze jednu jezdeckou divizi v Segedínu (Szeged).⁵¹ Jednotky maďarské zeměbrany – honvédi – měly následující „tabulkové“ počty: pěší divize 18 000 vojáků, jezdecká divize 7000 vojáků. Samozřejmě skutečný stav nikdy neodpovídal „úředním“ předpisům, avšak je možné předpokládat, že maďarská vláda a velení maďarské armády se snažily v rámci povolených jednotek udržet ve zbrani co největší počet vojáků, takže koncem roku 1918 mohla mít maďarská armáda kolem 130 000 vojáků.

Předseda maďarské vlády M. Károlyi předal 28. prosince 1918 náčelníkovi spojenecké vojenské mise v Budapešti francouzskému podplukovníkovi F. Vixovi zásadní protest proti rozhodnutí Spojenců o hranicích Slovenska: Při podpisu dohody o příměří 13. listopadu 1918 byly pravomoci vrchního velitele spojeneckých armád na Východě přísně vymezeny pouze na vojenské záležitosti příměří, avšak v žádném případě na otázky politické. Maďarská vláda je velmi překvapena nótou vojenské spojenecké mise o dočasném vymezení „historických“ hranic země slovenské jako součásti česko-slovenského státu, protože se jedná o politický problém, který přísluší k rozhodnutí mírové konferenci. Aniž

⁵⁰ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 94, 105 a 107, s. 148 a 155–157; Carte N° 1, s. 865.

⁵¹ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 111, s. 164.

chce hlouběji analyzovat zmíněné pravomoci, zdůrazňuje, že české nároky nemají nejen historický základ, ale jsou neodůvodněné z hlediska etnického, morálního a právního.

Čechy požadovaná maďarská území nebyla nikdy součástí Českého království, protože tvořila samostatnou provincii uherského státu, proto Češi ani Slováci nemohou požadovat „historické hranice Slovenska“, které nikdy neexistovalo.

Hranice stanovené ve zmíněné nótě dokonce nelze považovat ani za etnografické hranice území, obývaného slovenskou populací, neboť zahrnuje také oblasti obývané téměř výhradně Maďary. Požadované území zahrnuje 725 074 Maďarů, 193 799 Němců, 110 856 Rusínů, a dalších 65 047 neslovenského obyvatelstva, tedy celkově 1 094 776 příslušníků „neslovenského“ obyvatelstva proti 1 692 353 Slováků, především se jedná o zcela maďarský Žitný ostrov (l'île de Csalloköz) a město Komárno (Komarom) s 122 031 obyvateli, které se nachází povodí Dunaje.

Z morálního hlediska je třeba k českým nárokům poznamenat, že mezi „neslovenským“ obyvatelstvem není zřejmé hnutí ani nikdo se nevyslovil pro připojení k česko-slovenskému státu. Naopak, dokonce i představa dočasně české okupace vyvolává u „neslovenského“ obyvatelstva podrážděné obavy z porušování práva svobody pobytu, které mohou přerůst ve vzporu proti útočníkovi, a celá země se stane obětí anarchie.

Podle právního hlediska je stanovení nové „demarkační linie“ na severu samo o sobě v rozporu s podmínkami dohody o příměří a porušením původní demarkační linie na jihu Maďarska. Podle článku III. zmíněné dohody mohou Spojenci na území severně od původní demarkační linie okupovat pouze strategické body. Maďarsko je vždy připraveno striktně dostát svým závazkům, ale nemůže souhlasit s tím, aby bylo nuceno převzít nové závazky, velmi odlišné od těch, které vznikly v plné důvěře v posvátnost smluv, podle zásady „*Pacta sunt servanda*“.

Maďarsko v touze po světě spravedlnosti a míru nemůže připustit takové násilné porušení smluvního práva jako je zneužívání rizika šíření anarchie. Maďarsko znetvořené ve své obdivuhodné geografické a ekonomické jednotě, a to i přes své zásluhy o Evropu a lidstvo, bude odsouzeno k zmrzačenému životu a podléhat utrpení, které co do velikosti předčí utrpení všech, kteří trpěli v minulosti, jako bylo Polsko a Alsasko-Lotrinsko.

Obsazení skutečného domova tisícileté maďarské kultury, města Pozsony (Pressbourg – Bratislava), a starobylého hlavního města Maďarska Kassa (Košice), oblíbeného princem Ferencem Rakoczim, velkého přítele Francie a spojence proti útlaku Habsburků, pobuřuje maďarskou duši, která právě získala tolik touženou nezávislost. Maďarská vláda, vzhledem k výše uvedeným skutečnostem a smyslu pro odpovědnost vůči zemi, kterou reprezentuje, je nucena prohlásit k žádostem předloženým v nótě z 23. prosince 1918, že je připravena předložit

území otázky, po odchodu českých vojáků, pro rozhodnutí plebiscitu pod neutrálním dohledem.⁵²

Naproti tomu Předseda první československé vlády Karel Kramář na její schůzi dne 2. ledna 1919 zdůraznil politický a strategický význam zabrání Žitného ostrova pro získání bezprostředního spojení s jihoslovanským státem, pro oparování Dunaje a zajištění spojení českých zemí s Prešpurkem (Bratislavou).⁵³

Podobně složité vztahy nastaly také s **Rakouskem**, které se těžce vyrovnávalo s rozpadem habsburské říše a ztrátou dominantního postavení Vídne ve střední Evropě.⁵⁴ Němečtí podnikatelé v Předlitavsku se proto obávali o svůj další osud a obraceli se na české předáky s četnými dotazy o tom jak se dívají na další vývoj. Přední český finančník a ředitel Živnostenské banky J. Preiss je koncem října 1918 uklidňoval, že při vyjasnění budoucího přístupu Němců vůči Čechům budou mít jisté rozhodující slovo němečtí průmyslníci, kteří se kvůli obchodním zájmům zřejmě nebudou chtít připojit k přehlíněnému trhu v Německu, takže hospodářská hlediska určitě převáží nad politickými. Přitom se není třeba obávat vyvlastnění německého majetku v československém státě, neboť takové „bolševictví“ nepřichází vůbec v úvahu, když spojencem Čechů je přece Dohoda, která by se proti něčemu takovému rozhodně postavila, poněvadž reprezentuje vesměs kapitalistické zájmy.⁵⁵ Představitelé Českého svazu ve Vídni sociálního demokrata Vlastimila Tusara se současně němečtí poslanci z říšské rady tázali, jak se bude rozdělovat veřejná správa a jestli nebude přerušeno zásobování Vídne a rakouských zemí potravinami z Čech a Moravy. Současně také němečtí podnikatelé přicházeli s obavami, že československý stát vyvlastní jejich majetek. Někteří byli dokonce ochotni přenést sídla svých organizací z Vídne do Prahy. Tusar je upokojoval, že Češi nehodlají používat násilí a chtějí se dohodnout. Kdyby však Němci naléhali na rozdělení státní správy v českých zemích, budou se muset také sami vypořádat se zásobovacími problémy.⁵⁶

Zástupce československého státu ve Vídni Vlastimil Tusar po velmi vyhraném rokování dne 1. listopadu 1918 s odcházejícím předsedou Heinrichem Lammaschem i nastupujícím předsedou rakouské vlády (kancléřem) Karlem Rennerem se nakonec dohodl na poklidné „likvidaci“, tedy rozchodu s bývalým Rakouskem. Přitom na rakouské politiky výrazně působil pokojný a rozhodný převrat v Praze a českých zemích. Současně se ptali, jestli je stanovisko Dohody

⁵² *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume I. Octobre 1918 – Août 1919, Budapest 1993, dok. č. 113, s. 172–174.

⁵³ *Z protokolů schůzí první československé vlády 1918–1919*. Edice vybraných pasáží. Raisa MACHATKOVÁ – Irena MALÁ (eds.), Praha 1974, 2. leden 1919 (26. schůze), dok. č. 10, s. 32–33.

⁵⁴ Ota KONRÁD, *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918–1933*, Praha 2012.

⁵⁵ Karel GAJAN, *Německý imperialismus a československo-německé vztahy v letech 1918–1921*, Praha 1962, s. 24.

⁵⁶ Petr PROKŠ, *Česká politika a válečné hospodářství 1914–1918*, Slovanský přehled, 86, 2000, č. 3, s. 331.

vůči habsburské dynastii naprosto nesmiřitelné, avšak Tusar nemohl dát uspokojivou odpověď, poněvadž není v přímém spojení s československou vládou v Paříži. Důvodem dotazu byla zejména skutečnost, že kdyby poměr Dohody vůči dynastii byl opravdu nesmiřitelný, tak by chtěl císař Karel abdikovat dříve, než by ho sesadila Dohoda. Současně se na Tusara obrátit německý velvyslanec H. von Tschirschky se žádosti o oficiální návštěvu, avšak Tusar odpověděl, že rád s ním bude hovořit jako soukromá osoba, ale vzhledem k postoji československé vlády v Paříži vůči Německu, ho nemůže oficiálně přijmout.⁵⁷

Budoucí státní sekretář zahraničního úřadu Otto Bauer potom ve svém vyjádření v listu *Arbeiter-Zeitung* 2. listopadu 1918 výrazně pochyboval o zejména hospodářských možnostech existence Německého Rakouska jako samostatného státu. Jeho budoucnost spatřoval buď jako spolkového státu v rámci středoevropské federace nebo v možnosti anšlusu s Německou říší.⁵⁸ Při rokování „státní rady“ Německého Rakouska – Deutschösterreich – 6. listopadu 1918 ve Vídní státní kancléř Karl Renner zdůraznil tři zásady: 1) Německé Rakousko nemůže být sice neutrální, avšak musí si zachovat vlastní suverenitu; 2) svazek s Německou Říší zanikl rozpadem habsburské monarchie; 3) je nutné vyjasnit vztahy se slovanskými národy.⁵⁹

Vídeň se přesto ještě snažila velice „znepříjemňovat“ život mladého Československa. Rakousko-uherská banka (emisní banka bývalé habsburské říše) odmítla poslat pražské filiálce dvě miliardy korun, již předtím schválených říšskou radou, pro financování státní správy, justice, armády, policie, četnictva, na sociální dávky pro podpory rodinám, jejichž otcové složili v armádě, a pro platby soukromým subjektům za dodávky a služby pro potřeby státu. Zdůvodnila to údajně nebezpečnou situací v českých zemích, proto pošta Německého Rakouska odmítla převzít záruku, že na hranicích Československa se zásilka peněz řádně předá. Národní výbor však zajistil vojenský doprovod celé zásilky a československá pošta se zaručila za zásilku, protože v českých zemích je pořádek. Banka přesto odmítla peníze poslat. Finanční odborníci Národního výboru Karel Engliš a Alois Rašín proto 5. listopadu 1918 navrhli okamžitě vyřešit situaci státní půjčkou od konsorcia českých bank v čele se Živnostenskou bankou ve výši 1 miliardy nebo případně také 2 miliardy, korun se 4% úrokem na čtyři roky se splatností v roce 1922. Pro nejnaléhavější výdaje však požadovali okamžitě 500 000 korun. Engliš přitom ještě navrhl zdanit válečné zisky, kterých nejvíce dosáhly

⁵⁷ Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Digitální repozitář: Národní výbor československý 1918, schůze 2. 11. 1918, část 4, s. 2.

http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181102/19181102_04.htm – 24. 4. 2018.

⁵⁸ Norbert SCHAUSBERGER, *Österreich und die Friedenskonferenz. Zum Problem der Lebensfähigkeit Österreichs nach 1918*, in: Isabella ACKERL und Rudolf NECK (Hrsg.), *Saint-Germain 1919. Protokoll des Symposiums am 29. und 30. Mai 1979 in Wien*, Wien 1989, s. 231–232.

⁵⁹ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919. Wien 1993, dok. č. 7, s. 97–101.

právě německé banky, a souhlasil také se zahraniční půjčkou 150 milionů franků, ale rozhodně odmítl její využití platby státu, ale naopak výhradně na podporu zahraničního obchodu, zejména v dané době tolik potřebného dovozu potravin a surovin. Vídeň se současně snažila mezinárodně skandalizovat Československo, že odmítá posílat dohodnuté dodávky uhlí, potravin a cukru s cílem „vyhladovět“ rakouské země, které byly totiž tradičně závislé na dodávkách uvedených komodit z českých zemí. Národní výbor se však snažil zajišťovat tyto dodávky, například počátkem listopadu 1918 poslal do Vídně 1 800 vagonů brambor, avšak rakouské úřady zabavily tyto i další vagony a odmítaly vracet lokomotivy, takže dodávky nebylo čím dopravovat, když mladý československý stát sám měl nedostatek lokomotiv, vagonů i uhlí pro vlastní potřebu a musel se starat také o výživu i sociální zabezpečení vlastního obyvatelstva. Rašín proto celý problém finančních a hospodářských vztahů s Rakouskem jednoznačně zhodnotil slovy, že je třeba se „...*postavit finančně na vlastní nohy*...“⁶⁰ Nepochybně tyto negativní zkušenosti byly jedním z rozhodujících důvodů následné měnové odluky od Rakouska a zavedení vlastní korunové měny Československa prostřednictvím proslulé Rašínovy měnové reformy na jaře 1919.⁶¹

Rakousko-uherská banka nakonec zmíněné dvě miliardy korun své filiálce v Praze přece jen poslala, především z obavy, aby Národní výbor, který tvrdě vyžadoval splnění této povinnosti, úplně nezastavil dodávky uhlí, potravin a cukru do Vídně, a také s ohledem na skutečnost, že Československo bylo spojenecským státem Dohody, takže Rakousko si nechtělo zhoršit mezinárodní postavení ani vyjednávací pozici na chystané mírové konferenci v Paříži. Rašín vyřešení tohoto problému opět vyhodnotil slovy: „*Znáte z minulosti, že s rakouskou vládou jinak nepořídíte, než když ji skutečně donutíte*.“⁶²

Podle stávající situace se také odvíjel také další postup Vídně. Na rozhodujícím zasedání Prozatímního Národního shromáždění Německého Rakouska dne 12. listopadu 1918 ve Vídni státní kancléř Karl Renner v úvodním proslovu zdůraznil: Německé Rakousko může být pouze svobodným národním státem. Po strašlivé katastrofě německý národ krvácí z tisíce ran, avšak musí znovu vybudovat národní hospodářství. Po vyhlášení republiky musí Německé Rakousko navázat přátelské vztahy s ostatními národy Evropy a světa a především s nepřátelskými mocnostmi. Všechny tři „hlavní třídy“ země a národa: měšťané, sedláci a dělníci, musejí společně odvrátit hospodářskou a sociální katastrofu. Ovšem

⁶⁰ Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Digitální repozitář: Národní výbor československý 1918, schůze 5. 11. 1918, část 1–5.

http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181105/19181105_01.htm - 05.htm – 24. 4. 2018.

⁶¹ Jaroslav ŠŮLA, *Ze zákulisí československých příprav na peněžní odluku od rakousko-uherské měny v letech 1918–1919*, Historica, 8, 2017, č. 2, s. 165–182.

⁶² Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Digitální repozitář: Národní výbor československý 1918, schůze 9. 11. 1918, část 5, s. 6.

http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181109/19181109_05.htm – 24. 4. 2018.

mír může být uzavřen pouze v rámci původních států a zemí říšské rady. Podstatné části německého národa a důležité části zemí Rakouska jsou však podřízeny cizácké česko-slovenské nadvládě. Německé Rakousko jako stát se přitom sestává z následujících zemí: Dolní Rakousko, Horní Rakousko, Salcbursko, Štýrsko, Korutany, Tyrolsko, Voralbersko, provincie Detschböhmen a Sudetenland, které by si měly ustavit vlastní prozatímní Národní shromáždění, a provincie Südmähren a Böhmerwaldgau, které by se měly připojit k Dolnímu Rakousku. Následná diskuse bezvýhradně podpořila kancléřovo stanovisko jako uplatnění zásad programu amerického prezidenta Wilsona o právu národů na sebeurčení.⁶³

Prozatímní Národní shromáždění potom ještě téhož dne 12. listopadu 1918 vyhlásilo Německé Rakousko za demokratickou republiku jako součást Německé republiky, tedy anšlus s Německem, a převzalo veškeré pravomoci, které podle původní ústavy náležely císaři a říšské radě, zastupující příslušná království a země. Bývalá císařská a královská ministerstva se rušila a jejich pravomoci přešla na německorakouské státní úřady. Úředníci, důstojníci a vojáci byli zbaveni původní přísahy císařovi. Platnost dosavadní rakouské koruny měla být prodloužena zákonem. Volby do příštího ústavodárného Národního shromáždění byly stanoveny na leden 1919.⁶⁴

Po vyhlášení demokratické republiky Německé Rakousko, státní sekretář zahraničního úřadu O. Bauer zaslal 13. listopadu 1918 americkému prezidentovi W. Wilsonovi poselství, v kterém se dovolával práva německého národa v Rakousku na sebeurčení a jeho státoprávního spojení s Německem. Přislíbil uznání práv Poláků, Italů a Jihoslovanů na jejich sjednocení v národních státech mimo Rakousko. Současně také obnovení pořádku a svobody v zemi, která strádá nedostatkem životních potřeb, proto žádal o zrušení hospodářské blokády německého národa v Rakousku.⁶⁵ Po výše zmíněném vyhlášení republiky se původní správce ministerstva Ludwig von Flotow se státním sekretářem zahraničního úřadu nového státu Otto Bauerem soustředili především na poklidný rozchod a vyjasnění vztahů zejména s Maďarskem, Polskem, Československem, Jugoslávií. Rumunskem a Itálií. Současně rovněž na úpravu poměrů vůči „revolučnímu“ Německu a oživení kontaktů s tradičními mocnostmi Západu. Jejich úsilí bylo velice složité, neboť se téměř rozpadl původní systém diplomatické služby bývalého Rakousko-Uherska. Diplomatičké funkce zastávali totiž většinou příslušníci aristo-

⁶³ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919. Wien 1993, dok. č. 15, s. 129–141. Podrobněji viz: Martin ŠESTAUBER, *Územní spory mezi Československem a Rakouskem v letech 1918–1920*, Ostrava 2013.

⁶⁴ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919, Wien 1993, dok. č. 15 A, s. 141–143.

⁶⁵ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919, Wien 1993, dok. č. 16, s. 143–144.

kracie, spojení s panující dynastií Habsburků a osobně odpovědní panovníkovi, takže se těžko vyrovnávali se službou nové „republice“. Současně jejich „národní“ příslušnost jen nutila rozhodnout se pro službu „nástupnickému“ Rakousku nebo Maďarsku, z čehož samozřejmě vyplývala řada problémů.⁶⁶

Představitelé rakouských Němců si zároveň dobře uvědomovali zásadní důležitost vyjasnění vztahů s ostatními národy pro další budoucnost Německého Rakouska, zejména pro jeho mezinárodní postavení a pozdější pozici na připravované mírové konferenci. Po vyhlášení Německého Rakouska se proto sešla ve Vídni dne 14. listopadu 1918 „konference vyslanců“ nástupnických vztahů o dalších vztazích, které se zúčastnili: Otto Bauer – státní sekretář zahraničí Německého Rakouska; Vlastimil Tusar – zplnomocněnec Československé republiky ve Vídni; Josef Diner-Dénes, vyslanec Franz Harrer, Géza Weigl – zástupci Maďarské republiky; Kasimir Galecki, Roger Battaglia – zástupci polsko-haličské Likvidační komise; Nikolaj Wassilko, Anton Lukaszewicz – zástupci ukrajinsko-haličské národní vlády; Theophil Simionovicz – zástupce rumunské národní vlády. Přítomní rokovali o likvidaci pravomocí ústředních úřadů i velení armády bývalého Rakousko-Uherska a jejich přenesení na jednotlivé národní vlády. Přitom zdůraznili nutnost vyřešení otázky dalších hospodářských vztahů, zejména dodávek potravin a uhlí, problému hranic a národnostních menšin. Pozornost soustředili rovněž na finanční a platební záležitosti, zejména přerozdělení finančních rezerv centrální Rakousko-uherské banky ve výši dvě miliardy rakouských korun a valutových zásob. Současně na přechod z válečného na mírové hospodářství, udržení v chodu stávajícího dopravního systému, v první řadě železnic, bývalé habsburské říše, přiznání práva občanům optovat pro vlastní „národní“ stát, volný průchod a průjezd vojáků bývalé rakousko-uherské armády se zbraněmi přes „cizí“ území do „vlasti“. Jednání probíhalo poklidně a věcně, protože všichni přítomní si uvědomovali vážnost situace a měli zájem na vyřešení nakupených problémů. Jediný konflikt vznikl, když přítomný Wassilko protestoval proti snahám polsko-haličské Likvidační komise rozšířit svoje pravomoci z Haliče také na rusínská území. Galecki však prohlásil, že komise nemíní rozšířit svoji působnost na sporná území. Zde zřejmě vznikl zárodek pozdějšího vojenského konfliktu Polska s Ukrajinou právě o sporná území mezi oběma státy.⁶⁷

Nyní záleželo na postupu Vídně, která Po částečném zklidnění rozjitřených poměrů se Vídeň odhodlala k diplomatické ofenzívě. Státní sekretář zahraničí O. Bauer zaslal dne 25. listopadu 1918 německorakouskému vyslanci ve švýcarském Bernu Stephanovi Hauptovi politické instrukce, v nichž zdůraznil, že otáz-

⁶⁶ Erwin MATSCH, *Der Auswärtige Dients von Österreich (–Ungarn) 1720–1920*, Wien – Köln – Gratz 1986, s. 165–180; William D. GODSEY (jr.), *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 1999.

⁶⁷ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919, Wien 1993, dok. č. 19, s. 148–153.

ka anšlusu Německého Rakouska k Německé říši nyní nepřichází v úvahu, protože Německé Rakousko musí do mírových vyjednávání vstoupit jako suverénní stát, takže spolek s Německou Říší je zatím vyloučen. Může se nanejvýš pomýšlet na anšlus většiny sudetoněmeckých oblastí českých zemí, avšak pouze se souhlasem Dohody.⁶⁸ Zároveň pro řešení konkrétních záležitostí stanovil následující zásady: 1) Do nabytí planosti mírové smlouvy musejí dohodové mocnosti zabránit snahám nástupnických států – především Československa a Jugoslávie – odtrhnout území osídlená německorakouským národem. 2) Německorakouská vláda zdůrazňuje sounáležitost s Deutschböhmen, Sudety, jižním Tyrolskem a ostatními spornými území a požaduje v nich provedení plebiscitu pod neutrální kontrolou. Ustavení národního státu v českých zemích jako českého národního státu, stejně jako zahrnutí jižních Tyrol do hornoitalských území, bude představovat stále skryté nebezpečí pro evropský mír. 3) Otázka anšlusu Německého Rakouska k Německé Říši je trvalým programem, pro jehož uskutečnění si Německé Rakousko vyhrazuje vlastní samostatné rozhodnutí. Spojení Německého Rakouska s ostatními státy dřívější rakousko-uherské monarchie narazí na odpor všech zúčastněných národů. 4) S nebezpečím „bolševismu“ není třeba počítat, jestliže Německé Rakousko nebude odštěpeno od dodávek potravin ani uhlí a nebude vystaveno chudobě. Dostatečné zásobování je proto spolehlivou zárukou proti politickým nepokojům, stejně jako obsazení Vídně oddílů Dohody.⁶⁹

Státní sekretář zahraničního úřadu O. Bauer současně 25. prosince 1918 všem diplomatickým zastupitelstvím ve Vídni a vládám dohodových velmocí a Spojených států amerických zásadní memorandum se stanoviskem státní rady Německého Rakouska, že habsburská říše se v důsledku války rozpadla a jednotlivé národy na základě práva na sebeurčení si podle moderních demokratických zásad založily vlastní státnost, Čecho-Slováci, Poláci, Jihoslované, Ukrajinci a Maďaři, proto stejné právo požaduje také pro německý národ v Rakousku.⁷⁰

Berlín samozřejmě přivítal ustavení Německého Rakouska jako předpoklad následného anšlusu, avšak oprávněně se obával případných mezinárodních komplikací. Náměstek německého ministra zahraničí Wilhelm A. von Stumm v „okružním“ telegramu německým diplomatickým zastoupením dne 19. listopadu 1918 zdůraznil, že stávající německá vláda je pod tlakem dohodových vlád v otázce anšlusu Německého Rakouska k Německu, avšak při politických kom-

⁶⁸ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919, Wien 1993, dok. č. 34, s. 181–185.

⁶⁹ Arnold SUPPAN, *Zur österreichischen Außenpolitik 1918/19*, in: *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919, Wien 1993, s. 36.

⁷⁰ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919, Wien 1993, dok. č. 104, s. 316–328.

binací Německo počítá s anšlusem jako s očekávaným výsledkem.⁷¹ Vyslanec Německého Rakouska Ludwig Hartmann při nástupní audienci u německého ministra zahraničí W. Solfa dne 28. listopadu 1918 zmínil možnost připojení Německého Rakouska k Německu. Solf přivítal případný anšlus Německého Rakouska se soukmenovci v Říši, které má velký význam pro oba národy, avšak jejich nepřátelé, především Francie, si takové sjednocení nepřejí. Podle četných zpráv může dojít ke sjednocení Německého Rakouska s Říši v rámci uzavření vnuceného míru – *Gewaltfriedens* – jako následek dalekosáhlých územních kompenzací ve prospěch Francie. Německé ministerstvo zahraničí veškeré anšlusové snahy podporuje. Spatřuje v nich svůj důležitý a radostný úkol pro sjednocení a splynutí obou zemí, proto bude na mírovém kongresu s veškerou silou hájit zájmy Německého Rakouska.⁷²

Potom s ohledem na zahájenou konferenci v Paříži o přípravě mírových smluv se dne 21. ledna 1919 ve Vídni opět sešla další „konference vyslanců“ nástupnických států. V čele jednotlivých delegací stáli: rakouský státní sekretář zahraničí Otto Bauer; československý zplnomocněnec Vlastimil Tusar; maďarský legační sekretář János Plesch a plukovník Józef Takács-Tolvay; jugoslávský vyslanec Petar Defranceschi; vyslanec „Západoukrajinské národní republiky“ Nikolaj Wassilko; pověřenec rumunské vlády Gregor Hostinc; představitel italského „permanentního výboru“ Giuseppe Bugatto. Přítomní rokovali o konečné „likvidaci“ pravomocí ústředních úřadů i armádního velení bývalého Rakousko-Uherska a jejich definitivním přenesení na národní vlády. Zásadním uznání opčního práva občanů na přihlášení se ke svému národnímu státu. Vypořádání finančních aktiv i pasiv ministerstva financí a také předválečných i válečných dluhů bývalého Rakousko-Uherska.⁷³ Zmíněné záležitosti byly důležité pro vyjasnění vnitřních poměrů i mezinárodního postavení každého z nástupnických států a jejich vyjednávací pozice na mírové konferenci.

Sociální a hospodářská situace v Rakousku však byla velice těžká. Zplnomocněnec československé vlády ve Vídni V. Tusar na zasedání československé vlády dne 25. ledna 1919 v Praze informoval o těžké hospodářské, sociální a finanční situaci v Německém Rakousku, takže dokonce jeho státní sekretář zahraničí O. Bauer se ho osobně dotázal, zda by se Česko-Slovensko nespojilo s Německým Rakouskem. Navštívil ho také britský plukovník Thomas Cunningham-Montgomery s princem Hansem Liechtensteinem a profesorem Josefem Redlichem a žádali o pomoc pro Vídeň, jinak tam vypukne bolševismus, avšak

⁷¹ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie A: 1918–1925. Band I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 29, s. 45–46.

⁷² *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie A: 1918–1925. Band I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 47, s. 72–73.

⁷³ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938)*. Band 1, *Selbstbestimmung der Republik*. 21. Oktober 1918 bis 14 März 1919, Wien 1993, dok. č. 136, s. 392–401.

Tusar se ohradil, že Praha bude postupovat v souladu s Dohodou.⁷⁴ Přitom zásobování Vídně a Rakouska uhlím a potravinami, zejména cukrem, byla po celé poválečné období velice ožehavou otázkou vzájemných vztahů.

Československo si muselo vyjasnit další vztahy především se sousedním **Německem**, v kterém probíhal bouřlivý a revoluční proces přechodu od konzervativně monarchistického systému k pokusu o nastolení parlamentní republikánské demokracie.⁷⁵ Německý konzul v Praze Friedrich von Gebsattel navštívil 29. října 1918 sídlo Národního výboru a jeho členům blahopřál ke zřízení samostatného československého státu a vyslovil přání o navázání jeho přátelských vztazích s Německem. Současně Tomáš G. Masaryk telegrafoval 29. října 1918 do Paříže ministroví zahraničí E. Benešovi, že se musí vyjednávat s českými Němci, aby přijali československý stát, který nebude nacionalistickým, ale moderní pokrokovou demokracií.⁷⁶ Německý generální konzul v Praze Friedrich von Gebsattel opět navštívil dne 2. listopadu 1918 Národní výbor a oficiálně jménem německé vlády prohlásil, že uznává československý stát. Současně vyslovil přání německé vlády, aby byl jmenován československý vyslanec u německého státu v Berlíně.⁷⁷ Početná německá menšina v Československu se však okamžitě stala ožehavým problémem vnitřní politiky i mezinárodního postavení Československa.⁷⁸ Po vzniku samostatného Československa předáci sudetských Němců okamžitě vyhlásili v pohraničních oblastech českých zemí čtyři separatistické provincie: severočeskou *Deutschböhmen* 29. října 1918, severomoravskou *Sudetenland* 30. října 1918, jihočeskou *Böhmerwaldgau* a jihomoravskou *Deutschsüdmähren* 3. listopadu 1918, a požadovali jejich připojení k Německému Rakousku nebo sousednímu Německu. Československá vláda s nasazením vojska tyto separatistické pokusy do konce roku 1918 rázně potlačila a zajistila zachování těchto pohraničních území v Československu.⁷⁹

⁷⁴ Národní archiv Praha, Předsednictvo ministerské rady 1918–1945, k. 4030, zápis 34. schůze dne 25. ledna 1919, s. 231–233.

⁷⁵ Dagmar MORAVCOVÁ, *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918–1932*, Praha 2006.

⁷⁶ Koloman GAJAN, *Německý imperialismus a československo-německé vztahy v letech 1918–1921*, Praha 1962, s. 29–30 a 41.

⁷⁷ Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Digitální repozitář: Národní výbor československý 1918, schůze 2. 11. 1918, část 1, s. 6.

http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181102/19181102_01.htm – 23. 4. 2018.

⁷⁸ Václav KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993.

⁷⁹ Jaroslav ČESAR – Bohumil Černý, *Od sudetoněmeckého separatismu k plánům odvety. Iredentistický puč německých nacionalistů v ČSR v letech 1918–1919*, Liberec 1960; Walter REICHEL, *Deutsch-Südmähren und das Selbstbestimmungsrecht. Voraussetzungen und Verlauf der politischen und militärischen Auseinandersetzung um die staatliche Zugehörigkeit in den Jahren 1918 und 1919*, Wien 1998; Karl Hans ERTL, *Gebiets- und Bevölkerungsverluste des Deutschen Reiches und Deutsch-Österreichs nach dem Jahre 1918*, Rosenheim 1996; Wilhelm BRAUNEDER – Norbert LESER (eds.), *Staatsgründungen 1918*,

Poslanec Deutsche Nationalpartei a předák sudetských Němců v českých zemích Rudolf Lodgman von Auen neprodleně 1. listopadu 1918 navštívil Národní výbor v Praze, kde jednal o vzájemných vztazích s A. Švehlou, A. Rašínem, J. Stříbrným a F. Soukupem, kteří mu nabídli spolupráci na činnosti Národního výboru a také v budoucím parlamentu Československa. Lodgman však požadoval uznání německé správy Deutschböhmen. V konečném důsledku by to znamenalo souhlas s připojením pohraničních oblastí, také s českým obyvatelstvem, k Německému Rakousku nebo dokonce k Německu, na což samozřejmě čeští představitelé nepřistoupili. Sudetští Němci tím v podstatě požadovali, aby čeští politikové sami souhlasili s tím, proti čemu celé předválečné a zejména válečné období tvrdě bojovali, tedy se státoprávně národnostním rozdělením tradičních korunních zemí Čech, Moravy a Slezska. V tomto případě dokonce s připojením pohraničních oblastí českých zemí k cizímu státnímu útvaru, tedy k Německu. Zakrátko dne 4. listopadu 1918 navštívil Národní výbor v Praze německý sociálně demokratický poslanec Josef Seliger, který kromě zásobování pohraničních oblastí potravinami, což mu čeští politici zaručili, opět požadoval uznání „zemské vlády“ Deutschböhmen jako rovnocenného partnera Národního výboru. Čeští politikové to opět odmítli se zdůvodněním, že uvedená „zemská vláda“ se vyslovila pro připojení k Německému Rakousku, kdežto pražský Národní výbor reprezentuje československý stát, takže nepřipadá v úvahu jakékoliv vyjednávání o jeho svrchovaném území. Na otázku předáků Národního výboru, zda Deutschböhmen zůstanou součástí Čech, se Seliger odmítl vyjádřit, na což Rašin údajně reagoval výrokem: „*S rebely nevyjednáváme*“.⁸⁰ Zmíněné rozhovory potom byly v německé historiografii neustále probírány jako důkaz o nepřístupnosti Čechů na soužití s Němci v československém státě i jako argument pro ospravedlnění pozdějšího příklonu sudetských Němců k nacistickému Německu, takže vlastně tato německá interpretace žila svým vlastním osudem „historické legendy“.

Německý ministr zahraničí Wilhelm Solf v instrukcích německému generálnímu konzulovi v Praze Friedrichu Gebssattelovi dne 7. listopadu 1918 zdůraznil, že Německo v žádném případě nemůže uznat český stát, dokud neuzná Německé Rakousko, které Berlín podporuje. Dobré vztahy s novým českým státem závisí na tom, že pro Německo znamená Německé Rakousko prvořadý zájem, územní otázky přitom nehrají hlavní roli. Přesto přijme diplomatického zástupce

Frankfurt am Main 1999; Wilhelm BRAUNEDER, *Deutschösterreich 1918. Die Republik entsteht*, Wien 2000; Johannes SACHSLEHNER, *Der Infarkt Österreich-Ungarn am 28. Oktober 1918*, Wien 2005.

⁸⁰ Jaroslav VALENTA, *Legenda o „rebelech, s nimiž se nevyjednávám“*, Moderní dějiny, 2, 1994, s. 197–214; Hans HAAS, *Konflikt při uplatňování nároků na právo na sebeurčení: od habsburského státu k Československu – Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919*, in: Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Machaela MARKOVÁ (eds.), *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2000, s. 139–140.

československého státu v Berlíně, což de facto bude znamenat navázání diplomatických styků.⁸¹

Německý generální konzul F. von Gebsattel hovořil dne 9. listopadu 1918 s předsedou Národního výboru K. Kramářem po jeho návratu ze Švýcarska, který mu vyložil bezprostřední politické priority Prahy ve vztazích s Berlínem: 1) návrat československých vojáků ze západní fronty; 2) pomoc českým rodinám v Německu, jejichž živitelé sloužili v armádě; 3) navrácení zadržovaných lokomotiv a vagónů; 4) příslibit zajistit nerušený rozvoj kulturních a národních práv německého obyvatelstva v Československu. Proto vůči Deutschböhmen se bude snažit postupovat mírně a shovívavě s vyloučením vzájemných třenic, přestože nynější vztahy československého státu s Německem nejsou dobré. Gebsattel hovořil 9. listopadu 1918 v Praze také s dalšími členy Národního výboru. Především A. Rašín zdůraznil obavy z německé armády polního maršála A. von Mackensena, která se hodlá se zbraněmi přesunout z Maďarska přes území československého státu do Německa, přičemž může přetnout území československého státu od maďarských hranic až po Těšín.⁸²

Gebsattel potom dne 11. listopadu 1918 hovořil také s generálním ředitelem Živnostenské banky J. Preissem o výsledcích vyjednávání ve Švýcarsku, zejména o finančních a hospodářských vztazích se státy Dohody, kterým příslibil dodávky oblečení, bot, látek a potravin, na druhé straně očekával dovoz bavlny, kaučuku, kovů a dalších surovin pro domácí průmysl, aby demobilizovaní vojáci mohli co nejrychleji nastoupit zpátky do práce, ovšem problémem je doprava přes Německé Rakousko a Německo. Její zlepšení je nevyhnutelné také s ohledem na stabilizaci sociálních poměrů, aby nedošlo k výtržnostem „sociálněrevolučních bolševických elementů“. Finanční kruhy Dohody budou také požadovat od „starého Rakouska“ tři až čtyři miliardy korun, na jejichž splacení se mají podílet rovněž jeho „dědicové“. Praha také uvažuje o případné půjčce 500 milionů korun, což finanční kruhy Dohody údajně odmítly. Současně uvažuje o zavedení vlastní měny, která bude vázána na frank a zahrnuta do „latinské“ měnové unie.⁸³

⁸¹ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie A: 1918–1925. Band I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 3, s. 5, pozn. č. 2.

⁸² *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag*. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil I. Von der Staatsgründung bis zum erster Kabinett Beneš 1918–1921. Berichte des Generalkonsuls von Gebsattel, des Konsuls König und des Gesandten Professor Saenger. Manfred ALEXANDER (ed.), München – Wien 1983, dok. č. 16, s. 65–68. *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie A: 1918–1925. Band I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 3, s. 5–7.

⁸³ *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag*. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil I. Von der Staatsgründung bis zum erster Kabinett Beneš 1918–1921. Berichte des Generalkonsuls von Gebsattel, des Konsuls König und des Gesandten Professor Saenger. Manfred ALEXANDER (ed.), München – Wien 1983, dok. č. 17, s. 68–72.

Po vzniku první československé vlády německý generální konzul F. von Gebattel neprodleně dne 16. listopadu 1918 opět hovořil o vzájemných vztazích s jejím předsedou K. Kramářem, který v podstatě zdůraznil následující priority pro nejbližší budoucnost: 1) Politická spolupráce se spojeneckými velmocemi Dohody, proto oficiální nebo neoficiální zastoupení s Berlínem není zatím vhodné. Přesto je možné společně řešit některé aktuální otázky, jako průchod armády polního maršála Mackensena přes Československo do Německa nebo péče o rodiny českých vojáků v Německu. 2) Hospodářské provizorium na dva měsíce pro řešení hospodářských problémů Československa, které proto usiluje o pokračování obchodu s Německem a dopravu zboží přes jeho území. 3) Pro budoucí hospodářské vztahy je třeba počkat na zrušení námořní a hospodářské blokády Německa, která snad nebude dlouho trvat, a výsledky mírové konference, které umožní navázat důvěrné vztahy Československa s jeho sousedy. 4) S tím souvisí zmezinárodnění dopravy přes Labe a Odru. 5) Pro svůj zahraniční obchod bude Československo na mírové konferenci usilovat o získání „slovanského“ přístavu, když zatím velká část jeho obchodu prochází přes jihoslovanské přístavy. 6) Bude také prosazovat výstavbu říčních kanálů pro spojení severních a jižních moří přes střední Evropu 7) Současně očekává spolupráci Československa a Německa proti bolševickému nebezpečí, které přichází ze sovětského Ruska.⁸⁴ Potom německý generální konzul v Praze F. von Gebattel v depeši do Berlína 27. listopadu 1918 zdůraznil, že Češi si chtějí ponechat Deutschböhmen ve svém státě, ve prospěch toho hovoří výhody vzájemného obchodu, proto zatím nemůže být prokázána výhoda připojení Deutschböhmen k Německé říši. Otázka by mohla být řešena plebiscitem, ale je třeba počítat s tím, že Češi se opírají o podporu Dohody a amerického prezidenta Wilsona, takže otázku bude asi řešit mírová konference. Přesto se rysuje možnost vytvořit si prostřednictvím Čechů „most“ k Wilsonovi a Dohodě. Příslušné kroky však musejí být učiněny co nejdříve, protože v brzké době se očekává příjezd vojenských jednotek z Francie.⁸⁵

Berlín se proto věnoval koncepčnějšímu přístupu vůči Československu. Legační rada politického odboru ministerstva zahraničí v Berlíně Werner von Rheinbaben v zásadním memorandu „*Naše politika vůči československému státu se zvláštním zřetelem k otázce Deutsch-Böhmen*“ dne 9. prosince 1918 naznačil možnosti dobrých vztahů s československým státem v případě uzavření prozatímní obchodní dohody, obnovení železničního spojení a přijetím trvalého českého zástupce v Berlíně. Jeho uznání německou vládou však zatím nepřichází

⁸⁴ *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag*. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil I. Von der Staatsgründung bis zum erster Kabinett Beneš 1918–1921. Berichte des Generalkonsuls von Gebattel, des Konsuls König und des Gesandten Professor Saenger. Manfred ALEXANDER (ed.), München – Wien 1983, dok. č. A10, s. 567–571.

⁸⁵ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie A: 1918–1925. Band I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 44, s. 67–70.

v úvahu, protože základním problémem je uznání „rakouskoněmeckého“ státu. S ohledem na celkové aspirace na německá území jsou české nároky celkem malé v porovnání s polskými aspiracemi na pruská území, i když je třeba zase počítat s česko-polskými rozpory jižně od Horního Slezska. Dobré vztahy s československým státem mohou být s vysokou pravděpodobností v předvídatelném čase navázány v případě německé vstřícnosti v otázce Deutschböhmen a plavby po Labi, zatímco s polským státem s vysokou pravděpodobností nepřicházejí dobré vztahy v úvahu. Němečtí nepřátelé, především Američané a Francouzi, podporují československý stát, takže nelze očekávat vyřešení otázky Deutschböhmen na mírové konferenci v podobě připojení Deutschböhmen k Bavorsku, Sasku nebo Německému Rakousku. Dohoda asi zaručí Čechům vlastnictví Deutsch-Böhmen. Mnohem vážnější jsou však nároky Poláků na Horní Slezsko, Poznaňsko a Západní Prusko. Vstřícná politika vůči Čechům má význam také pro novou orientaci německé politiky k zemím bývalé rakousko-uherské monarchie s ohledem na vztahy k Jihoslovanům, s kterými nemůžeme navázat přátelské vztahy v případě „protičeské“ politiky. Praha nyní totiž představuje střed – *Zentralpunkt* – slovan-ského světa. Dobré vztahy s Jihoslovany potřebuje Německo kromě hospodářských potřeb také ve velké míře pro svou budoucí politiku vůči Itálii. Dobré německo-české vztahy by pravděpodobně také napomohly případnému vytvoření Dunajské Federace. Všeobecně je třeba připravit přátelskou politiku Německa vůči Čechům, aniž by ztratilo ze zřetele možnost, že další vývoj umožní připojení německých oblastí Čech, Moravy a Rakouského-Slezska k Německu, nebo že právě nově utvořeným samostatným státům bývalého Rakousko-Uherska zase Dohoda nařídí se opět sjednotit.⁸⁶

Německý generální konzul F. von Gebsattel poslal dne 23. prosince 1918 do Berlína zprávu o názorech prezidenta T. G. Masaryka, který údajně považuje nároky na „historické hranice“ za „maximalistické“ a ohrožující jeho vlastní národ. Celá Dohoda, s výjimkou prezidenta Wilsona, je však ochotna vyjít vstříc českým požadavkům na Deutschböhmen. Francouzští i britští politikové údajně prohlásili: „*Stací si vzít, co chcete. Budeme Vaše požadavky prosazovat na mírové konferenci.*“ Masaryk zase přesvědčuje Wilsona, že obě jazyková území se nemohu hospodářsky oddělit. V otázce „Spojených států východní Evropy“ nikdo nevěří v německou demokracii, kromě toho celá koncepce nezapadá do Wilsonova projektu Spolku národů.⁸⁷

⁸⁶ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie A: 1918–1925. Band I.* 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 58, s. 90–92.

⁸⁷ *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil I. Von der Staatsgründung bis zum erster Kabinett Beneš 1918–1921. Berichte des Generalkonsuls von Gebsattel, des Konsuls König und des Gesandten Professor Saenger. Manfred ALEXANDER (ed.), München – Wien 1983, dok. č. 43, s. 125–127.*

Potom německé ministerstvo zahraničí vypracovalo, zřejmě ve dnech 27.–28. prosince 1918, memoranda o zahraniční politice Německa. Nejprve zásadní rozbor přístupu Berlína vůči Československu, v kterém zdůraznilo význam vzájemného obchodu, a budoucnosti území Deutsch-Böhmen, které by mělo mít vůči Československé republice obdobné státoprávní vztahy jako dříve Chorvatsko-Slavonsko k uherskému státu. Současně zdůraznilo význam plánů prezidenta Tomáše G. Masaryka na ustavení „*Spojených států východní Evropy*“ nejen ze zemi bývalé rakousko-uherské monarchie, nýbrž spojením Bulharska, Maďarska, Polska, Rumunska, Srbska a všech států, které vzniknou na území bývalého carského Ruska, tedy zřejmě pobaltských států Litvy, Lotyšska a Estonska, pod vedením Československa, které údajně nebudou namířeny proti Německu. Tedy vytvořit z malých států velké jednotné státní společenství, jako byla bývalá rakousko-uherská monarchie, s vytvoření nových celních i dalších hranic a také se společným měnovým systémem. Jedná se tudíž o obdobné tendence jako byl Naumannův projekt „*Mittleurop*“, tentokrát reprezentované Masarykem, který se těší zvláštnímu přátelství prezidenta Wilsona, a výrazně podporuje především snahy francouzské politiky všemi prostředky zabránit posílení „německví“ pod heslem „*barrière antigermanique*“.⁸⁸

Současně ve zvláštním memorandu o Německém Rakousku zdůraznilo, že Dohoda a její přívrženci zneužívají hospodářských problémů Německého Rakouska a zejména Vídně proti Německu s tím, že Německé Rakousko nemůže hospodářsky od Německa nic očekávat a zároveň mu na oplátku slibují podporu. Především dodávky uhlí z Československa. Francie propaguje připojení Deutschösterreich ke „středoevropské Unii“ jako „*barrière antigermanique*“ v podobě „*Spojených států východní Evropy*“. Vídeň se přitom také obává, že v případě anšlusu k Německu se Rakousko stane provinčním státem, jehož průmysl a banky podlehnou konkurenci průmyslu a bank z Německa. Nejnověji se proti anšlusu vyslovil také hrabě Czernin v tom smyslu, že nynější Deutschösterreich v Německu ztratí své pozice. Deutsch-Böhmen, Deutsch-Mähren a Deutsch-Schlesien obsadili Češi. Deutschösterreich jako jeden ze států bývalé habsburské monarchie demobilizovalo svoji armádu a má dispozici pouze několik jednotek domobrany. Současně má vnitřní problémy. Křesťanské obyvatelstvo si nepřejí socialistickou a židovskou vládu. Hrozí odtržení Tyrolska, Současně v Horním Rakousku převládá politická netečnost, protože zdejší venkovské obyvatelstvo je dobře zásobeno. Štýrsko a Korutansko se potýkají s Jihoslovany, ale již se připravuje porozumění mezi Němci a Jihoslovany. Francie proto usiluje pod heslem „středoevropské Unie“ předejít možnému anšlusu s Německem sestavit z jednotlivých států na jihu a jihovýchodě Německa „*barrière antigermanique*“ právě z Německého Rakouska, Československa, Maďarska, Polska, Rumunska, Srbska

⁸⁸ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie A: 1918–1925. Band I.* 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 84, s. 133–135.

a Jihoslovanů, o které po svém návratu hovořil také prezident T. G. Masaryk. Zmíněné snahy musí Německo sledovat a podle možností je zmařit.⁸⁹

Zatím mezinárodně osamocený Berlín proto zvažoval získání nového spojence proti francouzské koncepci na opanování střední Evropy s pomocí Československa. Jako vhodný partner se mu jevila nespokojená a protifrancouzsky zaměřená Itálie. Německé ministerstvo zahraničních věcí v Berlíně vypracovalo, zřejmě 28. prosince 1918, memorandum o vztazích s Itálií: Italské aspirace na výhradní opanování Adrie jsou v rozporu s dalekosáhlými územními nároky Jihoslovanů a nemají ani podporu Dohody. Neshody mezi Římem a Paříží s přesvědčením Spojenců, že se jedná o druhořadého partnera, vyvolávají v Itálii rozladění a touhu po sblížení s Německem. Všechny náznaky poukazují na zesilující tendence brzy po podepsání mírové smlouvy uzavřít hospodářskou smlouvu a navázat přátelské politické vztahy s Německem. Předpokladem k tomu však bude podpora některých italských přání Německem na mírové konferenci, jako je řešení adriatického problému v italském smyslu, to znamená získání Terstu, případně Fiume (Rjeka), a dalmatského pobřeží Jadranu, a nestavět se proti rozšíření italských hranic v Tyrolsku až do Bolzana a Meránu. Italové zase uznají připojení části „německého Tyrolska“ k Německu. Potom se mohou spoléhat také na německou podporu proti nárokům Řecka na Dodekáneské ostrovy a rovněž na podporu italských požadavků na část Malé Asie. Na druhé straně Itálie nebude podporovat reparační požadavky proti Německu. Soubor italských přání je poměrně rozsáhlý, takže může zatížit budoucnost Itálie, která může podle svého zvyku od některých upustit. Podle nepřátelské Dohody je Itálie jediná země, s níž může Německo pravděpodobně nejsnadněji navázat přijatelné vztahy. Tuto otázku bude Německo sledovat s veškerou pozorností, aby plně využilo všechny pro sebe výhodné příležitosti.⁹⁰

Sudetští Němci však stále doufali, že se podaří zvrátit státoprávní změny ve střední Evropě po rozpadu Rakousko-Uherska. Podle záznamu německého velvyslance ve Vídni Botho von Wedela ze dne 8. února 1919 předák sudetských Němců Rudolf Lodgman stále přepokládal, že nakonec Dohoda uzná Deutschböhmen jako součást Německého Rakouska nebo jako samostatný spolkový stát Německé Říše.⁹¹ Česko-německé vztahy proto zůstaly stále napjaté. Němečtí nacionalisté se totiž nemohli smířit se ztrátou privilegovaného postavení a nastolováním občanské rovnosti v mladé republice podle liberálně demokratických pra-

⁸⁹ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie A: 1918–1925. Band I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 87, s. 137–138.

⁹⁰ *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*. Serie A: 1918–1925. Band I. 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. č. 88, s. 138–139.

⁹¹ *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag*. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil I. Von der Staatsgründung bis zum erster Kabinett Beneš 1918–1921. Berichte des Generalkonsuls von Gebattel, des Konsuls König und des Gesandten Professor Saenger. Manfred ALEXANDER (ed.), München – Wien 1983, dok. č. 52, s. 145–148.

videl. Předáci sudetských Němců se pokusili ve dnech 3.–5. března 1919 podnítit ve městech v pohraničních oblastech českých zemí revoltu německého obyvatelstva s cílem dosáhnout připojení severozápadního pohraničí k Německu a jižního pohraničí k Rakousku. Proti tomu zasáhla československá armáda. K největšímu střetnutí došlo dne 4. března 1919. Podle dosavadních poznatků bylo zastřeleno nebo na následky zranění zemřelo 55 německých obyvatel a dva českoslovenští vojáci, tedy se jednalo celkem o 57 obětí.⁹² Československé bezpečnostní orgány měly vážné podezření, že celá provokace byla připravena, řízena a usměrňována Berlínem a Vídní. Demonstrace měly totiž především vyprovokovat zásah státní moci. Jeho následky pak chtěly Berlín a Vídeň využít k mezinárodní skandalizaci Československa v souvislosti s probíhající mírovou konferencí v Paříži s nadějí, že se změní příznivý postoj vítězných mocností k Československu jako spojenec-kému státu Dohody.

Německo se potom snažilo dostat znovu do vrcholné mezinárodní politiky s využíváním problémů poválečného světa. Zejména později jeho nacistický režim, se zdůvodněním o ochraně německých menšin v jiných státech a zároveň při zneužívání tradiční pangermánské ideologie o pokračujícím zápasu za „životní prostor“ pro německý národ, kterými ospravedlňovalo svoji expanzivní politiku.⁹³ Jejím bezprostředním cílem byla především střední Evropa a tím také Československo.

Problémy nastaly rovněž s **Polskem** v otázce Těšínska. Po rozpadu Rakousko-Uherska uplatňovaly nárok na Těšínsko sousední Polsko, v jehož prospěch hovořily národnostní poměry, a zároveň Československo, které prosazovalo historické, geografické, dopravní a hospodářské důvody.⁹⁴

Přitom polská Rada narodowa kontrolovala převážnou část Těšínska, včetně hlavních průmyslových, dopravních a správních center. Naproti tomu český Zemský národní výbor pro Slezsko vykonával správu pouze na úzkém pásmu území mezi řekou Moravskou a městem Orlová. Obě národní orgány uzavřely 5. listopadu 1918 delimitační dohodu, která stvrzovala uvedený stav. Československá vláda v Praze však dohodu odmítla, protože odporovala hospodářským a dopravním potřebám nového státu. Polská vláda ji naopak přijala a rozhodla se

⁹² Jiří KOPICA, *Boj o pohraničí. Demonstrace 4. března 1919 v Československu*, Kadan 2013; Karl BRAUN, *Der 4. März 1919. Zur Herausbildung sudetendeutsche Identität*, Bohemia, 37, 1996, Heft 1, s. 353–380; Vojtěch KESSLER – Martin KLEMENT, *Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919*, Moderní dějiny, 23, 2015, č. 2, s. 105–133.

⁹³ Jennifer L. JENKINS, *The German Moment in 1918*, Bulletin of the German Historical Institute, 62, Spring 2018, s. 51–67; David Thomas MURPHY, „Retroactive effects”: *Ratzel's spatial dynamics and the expansionist imperative in interwar Germany*, Journal of Historical Geography, Vol. 61, July 2018, s. 86–90.

⁹⁴ Alina SZKLARSKA-LOHMANNOWA, *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918–1925*, Wrocław 1967, s. 40–70; Dan GAWRECKI, *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*, Český Těšín 1999; Lubomír KUBÍK, *Těšínský konflikt*, Olomouc 2001.

uspořádat na Těšínsku volby do ústředního sejmu ve Varšavě. Československé vojsko, složené z francouzských a italských legionářů, jednotek formující se do domácí československé armády a dobrovolníků překročilo 23. ledna 1919 delimitační linii. Obsadilo nejprve území od Bohumína po Karvinou, potom Těšín a proniklo k Visle. Na nátlak představitelů vítězných spojeneckých velmocí v Paříži byly 30. ledna 1919 vojenské operace zastaveny. Velmoci československou okupaci Těšínska odmítly. Stanovily demarkační linii, na kterou se československé vojsko mělo stáhnout. Až do rozhodnutí mírové konference zůstala severní část železnice, procházející ostravsko-karvinským revírem, obsazena Čechoslováky. Jižní část železnice mezi Těšínem a Jablunkovem, byla svěřena Polákům. Velmoci zakázaly na celém území konat volby a odvody do armády. Do samotného Těšína byla vyslána spojenecká kontrolní komise, aby zabránila konfliktům a připravila definitivní řešení. Ministři zahraničí Edvard Beneš a Roman Dmowski na nátlak velmocí 3. února 1919 v Paříži podepsali příslušnou dohodu, avšak Beneš s výhradou, že přijímá rozhodnutí velmocí, i když s ním nesouhlasí. Předsedou spojenecké kontrolní komise v Těšíně byl francouzský konzul M. F. Grenard. Beneš navrhoval, aby československá armáda území, které měla vyklidit podle dohody z 3. února 1919, nepředala Polákům, ale právě spojenecké kontrolní komisi. Grenard s tím souhlasil, když v dopise náčelníkovi francouzské vojenské mise v Československu generálovi M. Pellé ze dne 19. února 1919 navrhoval, aby „risknul“ pozdržení evakuace a přechodně rozmístil na území mezi Vislou a Frydkem spojenecké jednotky. Proti tomu se postavil náčelník spojenecké kontrolní komise ve Varšavě francouzský generál Henri Albert Niessel, který prosazoval polské zájmy. Osobně s celou komisí přijel 24. února 1919 do Těšína a okamžitě nařídil, aby československé vojsko okamžitě vyklidilo příslušné území. Generál Pellé se proti tomu postavil, ale generál Niessel trval na svém, takže československé vojsko muselo 25. února 1919 okamžitě vyklidit celé území východně od demarkační linie, které obsadila polská armáda. Celý problém pak dočasně ustoupil do pozadí v důsledku války se sovětským Maďarskem.⁹⁵

Poválečné problémy ve vztazích s Polskem však měly mnohem širší příčiny, než byla jenom otázka Těšínska. Oba státy měly ještě územní spory na severozápadním Slovensku v oblasti Oravy a Spiše, které také zatěžovaly vzájemné vztahy.⁹⁶ Proto francouzská politika ve střední Evropě po první světové válce usilovala, aby otázku hranic Československo a Polsko vyřešily vzájemnou domluvou s cílem odstranit veškeré konflikty, protože jejich národy spojuje mnoho společných vazeb, rasa, výchova, historie, náboženství, které by měly vyústit ve

⁹⁵ Radko BŘACH, *Generál Pellé a československo-polský spor o Těšínsko*, *Historie a vojenství*, LIV, 2005, č. 3, s. 33–34.

⁹⁶ Erik DULOVIČ, „Nelze-li zachovat dosavadní hranici...“ *K účasti českých vedcov pri riešení československo-poľského územného sporu o Oravu a Spiš v rokoch 1918–1920*, *Slovenský prehľad*, 104, 2018, č. 2, s. 245–277.

vzájemné přátelství a vytvoření společné ekonomické a vojenské aliance pod patronací Francie jako protiváha vůči Německu.⁹⁷

Vyhledky na případnou spolupráci však nebyly příliš příznivé. S oživením polského státu totiž některé jeho vládnoucí, především nacionalistické a šlechtické, struktury spřádaly imperiální visionářské plány na obnovení historického „Velkého Polska“ od Baltického až po Černé moře. Varšava k tomu chtěla samozřejmě využít zejména revolučního rozvratu a občanské války na území bývalého carského impéria, které dočasně vyřadily Rusko jako velmoc z mezinárodních vztahů. Polské expanzivní plány směřovaly zejména do Litvy, Haliče, Pobaltí, Běloruska, Podkarpatské Rusi a Ukrajiny. Poláci se přitom snažili vystupovat jako obhájce a šířitel západní kultury a civilizace na barbarském Východě.⁹⁸ Naproti tomu demokratické Československo podporovalo ustavení samostatných „národních“ států v Pobaltí, tedy Litvy, Estonska a Lotyšska, sympatizovalo se snahami o ustavení samostatné nacionalistické Ukrajiny, s níž dokonce de facto navázalo diplomatické styky. Polákům se přitom zásadně nelíbilo tradiční přátelství Čechů vůči Rusku a ostře se stavěli proti snahám Prahy o širší mezinárodní spolupráci pro oživení nového demokratického Ruska jako silného státu na Východě, které překážely výše zmíněným plánům Varšavy. Nesouhlasili také s případným začleněním Podkarpatské Rusi do československého státu, který tím mohl získat přímé hranice s Ukrajinou nebo za určitých okolností dokonce také s Ruskem a přetnout tím Polsku přístup k Černému moři. Celkově spatřovala Varšava tehdy v Československu především potencionálního spojence Ruska jako tradičního soupeře Polska.

Důležité byly také vztahy s **Vatikánem**, který měl v rozjitřené poválečné době velký zájem na vytvoření samostatného Československa, protože si od společného státu Čechů a Slováků sliboval působení na „heretické Čechy“ prostřednictvím „katolického Slovenska“ a tím posílení vlivu katolické církve ve střední Evropě.⁹⁹ Proto papež Benedikt XV. zaslal 8. listopadu 1918 státnímu sekretáři Pietru Gasparimu dopis, v němž uznal nástupnické státy vzniklé po rozpadu Rakousko-Uherska, tedy také Československo, a projevil přání navázat s nimi diplomatické vztahy prostřednictvím papežského nuncia ve Vídni arcibiskupa Teodora Valfrè di Bonzo.¹⁰⁰ Kancelář československého zmocněnce ve Vídni dne 30. ledna 1919 oznámila do Prahy, že do jejího sídla se dostavil sekretář papež-

⁹⁷ Isabelle DAVION, *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tchécoslovaques entre 1919 et 1939*, Bruxelles 2009, s. 61 a 73.

⁹⁸ Marcel R. GARBOŠ, *Revolution and the Defence of Civilization: Polish Visions of Nationhood, Property and Territory in Right-Bank Ukraine (1917–22)*, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 96, 2018, No. 3, s. 469–506.

⁹⁹ Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, Praha 2012, s. 25.

¹⁰⁰ *Československo a Svatý stolec*. III. Diplomatická korespondence a další dokumenty 1917–1928. Výběrová edice. Marek ŠMÍD – Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK – Pavel HELAN (eds.), Praha 2015, dok. č. 3, s. 27–28.

ského nuncia ve Vídni se sdělením, že Vatikán by velice přivítal styky mezi Republikou československou a Stolicí papežskou. Tázal se, zda by byla možná návštěva papežského nuncia hraběte Teodora Valfrè di Bonzo arcibiskupa Trapeuntského a apoštolského nuncia ve Vídni u předsedy vlády Karla Kramáře v Praze nebo snad přímo u prezidenta republiky Tomáše G. Masaryka.¹⁰¹ Prezident T. G. Masaryk samozřejmě nunciiovi ochotně přislíbil osobní přijetí, protože předseda vlády K. Kramář byl právě na mírové konferenci v Paříži. Papežský nuncius přijel do Prahy koncem února 1919 a potom dne 3. března 1919 byl přijat prezidentem T. G. Masarykem, s kterým jednal především o obsazení pražského arcibiskupského stolce a biskupských stolců na Slovensku, navázání diplomatických vztahů s Vatikánem, vztazích s Maďarskem, poměru českého a německého kléru a radikálně proticírkevnímu psaní části českého, zejména levicového, tisku.¹⁰² Vzájemné vztahy se potom přes veškeré problémy pozvolna rozvíjely.

Prahu přitom v následujících měsících sváděla těžký zápas o stabilizaci vnitřních poměrů a mezinárodního postavení rodícího se Československa. Současně bylo třeba řešit také finanční, obchodní a hospodářské otázky. Vrchní ředitel Živnostenské banky Jaroslav Preiss na zasedání československé vlády 15. února 1919 podal zprávu o výsledcích své cesty do Paříže, kde zjišťoval finanční a obchodní možnosti pro novou republiku. Francie je zásobována od Spojených států a sama nemůže nic poskytnout, kromě některého luxusního zboží, které nyní nemůže být dováženo. Republika by mohla do Francie vyvážet řadu průmyslových výrobků. Francie je přitom zadlužena asi 40 miliardami franků ve Spojených státech a Velké Británii, která má mnohem lepší pozici, protože není vůči Spojeným státům příliš zadlužena, takže má dobré valutové poměry, a může zbožím zásobovat ostatní státy. Nejlepší hospodářské poměry mají Spojené státy. Proto chargé d'affaires Štefan Osuský již vyjednává v Londýně o finanční půjčce od Velké Británie a Spojených států, které již nabídly půjčku 100 milionů dolarů.¹⁰³ Potom ministr obchodu Adolf Stránský na zasedání československé vlády 17. února 1919 předložil návrh okamžitě jednat se všemi Spojenci a neutrálními státy Evropy o otevření hranic pro obchod Československa, který jako vnitrozemský stát je uzavřen současně trvající blokádou Německa a území bývalého Rakousko-Uherska, když Velká Británie ještě hodlá zavést blokádu na Baltském moři (proti sovětskému Rusku). Československo tudíž nemá žádnou dopravní trasu pro obchod, proto doporučuje žádat uvolnění Labe a Odry. Jako naivní se jeví představy o zásobování od jihu, protože republika nemá dostatek uhlí ani

¹⁰¹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky – protokol A (audience) (1919), 1921–1938, k. 1, inv. č. 16, sign D 3/380/19 – D 3/182.

¹⁰² Marek ŠMÍD, *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*, Praha 2015, s. 41.

¹⁰³ *Z protokolů schůzí první československé vlády 1918–1919*. Edice vybraných pasáží. Raisa MACHATKOVÁ – Irena MALÁ (eds.), Praha 1974, 15. únor 1919 (40. schůze), dok. č. 16, s. 77.

lokomotiv pro tak dlouhou trasu, adriatické přístavy jsou zničené a dráhy na jihu poškozené, takže v dohledné době nebudou výkonné. Jako jediné východisko je otevření severoněmeckých přístavů a zabezpečení dopravy po Labi do Československa.¹⁰⁴

Po politickém převratu v Budapešti se však vyostřily vztahy se „sovětským“ Maďarskem. Vrchní velitel spojeneckých armád maršál J. Foch předložil dne 27. března 1919 Nejvyšší radě Spojenců plán vojenského tažení proti „sovětskému“ Maďarsku, kterého se měly zúčastnit také armády Rumunska a Československa. Američané a Britové však zatím odmítali vojenské a prosadili pouze diplomatické řešení. Spojenci vyslali k vyjednávání britského generála Iana C. Smutse, který dorazil do Budapešti 4. dubna 1919.¹⁰⁵

Jihoafricko-britský generál Ian C. Smuts rokoval 4. dubna 1919 v Budapešti s lidovým komisařem války a zahraničí Bélou Kunem, faktickým vůdcem Maďarské republiky rad, kterému navrhl: Maďarská vláda stáhne své jednotky na příznivější linii, než byla vyznačena Vixovou nótou, což znamenalo ústup o 25 km. Rumunské oddíly se stáhnou o 70 a 80 km na jihovýchod. Vytvořenou neutrální zónu obsadí britské, francouzské, italské a možná také americké sbory. Maďarská vláda bude dodržovat podmínky příměří z 3. a 13. listopadu 1918. Kun po poradě s dalšími členy vlády odpověděl: 1) Okupační vojska nesmí zasahovat do ekonomických a sociálních poměrů republiky. 2) Ústavní pořádky Maďarské sovětské republiky budou obnoveny v Szegedu a Aradu, aby veřejné záležitosti byly spravovány v mateřské řeči místního obyvatelstva. 3) Volná komunikace mezi neutrální zónou, sovětským Maďarskem a Rumunským královstvím. 4) Volná obchodní doprava mezi Maďarskem a oblastmi okupovanými Rumunskem. Smuts návrh odmítl, protože podmínky Dohody musí být přijaty bez výhrad, a pokoušel se změnit stanovisko Kuna a jeho přívrženců, kteří se domnívali, že vyjednávání není ukončeno a generál zůstane ještě několik dnů v Budapešti, aby se jim podařilo dohodnout příznivější podmínky. Smuts dále sliboval odstranění blokády a navázání přátelských vztahů Maďarska s velmocemi Dohody, aby se opět mohlo oživit a zotavit. Kun zase navrhoval mezinárodní konferenci Maďarska, Rakouska, Československa a Jugoslávie o definitivním stanovení hranic ve Vídni nebo v Praze. Přitom ekonomické poměry nových států pravděpodobně vyžadují nějaké uspořádání dunajských států podle námětů prezidenta Masaryka. Smuts však neměl žádné pravomoci dojednat nějaké ústupky, proto zrušil všechna další setkání, a odjel ještě téže v noci z Budapešti.¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Z protokolů schůzí první československé vlády 1918–1919*. Edice vybraných pasáží. Raisa MACHATKOVÁ – Irena MALÁ (eds.), Praha 1974, 17. únor 1919 (41. schůze), dok. č. 17, s. 86–87.

¹⁰⁵ Eva IRMANOVÁ, *Maďarsko a Versailleský mírový systém*, Ústí nad Labem 2002, s. 123–124.

¹⁰⁶ Zsuzsa L. NAGY, *The Mission of General Smuts to Budapest April, 1919*, Acta Historica, XI, 1965, s. 163–185; William K. HANCOCK and Jean Van der POEL (eds.), *Selection*

Na zpáteční cestě přijal generála Smutse dne 7. dubna 1919 v Praze prezident T. G. Masaryk, který vyjádřil ochotu se dohodnout o hranicích s Maďarskem, třeba i za určité územní ústupky, jako zřeknutí se Žitného ostrova a Komárna, aby v nové republice zůstalo co nejméně Maďarů. Vůči poraženému Německu doporučoval obezřetný přístup. Samozřejmě musí být potrestáno, zeslaben pruský militarismus, ale německý národ nesmí být hospodářsky zničen, aby mohl platit reparace. Nepřípustná je také politika msty, pokud bude totiž Německu znemožněn přístup na západ, tak se obrátí na východ, proto v českém zájmu, a stejně tak všech ostatních států, je nemít nepřátelské Německo. V současném Rusku je nemožná vojenská intervence, spíše doporučuje hospodářskou a finanční pomoc, opravu železnic a továren atd. Přitom váháním Dohody ve vztahu k Rusku je posilováno Německo.¹⁰⁷

Situace se však vyhrotila, když proti „sovětskému“ Maďarsku nejprve 16. dubna 1919 zaútočilo Rumunsko a potom 26. dubna 1919 Československo pod záštitou Francie. Maďarská armáda přešla 20. května 1919 do protiútoků a rychle obsadila území jižního a částečně také severovýchodního Slovenska, kde pod její „ochrannou“ byla dne 16. června 1919 v Prešově vyhlášena Slovenská republika rad. Československá armáda potom v součinnosti s armádou rumunskou přešla do protiútoků. Ostré boje probíhaly do konce července 1919. Rumunská armáda nakonec obsadila Budapešť a „sovětská“ vláda Maďarské republiky rad dne 1. srpna 1919 odstoupila.¹⁰⁸

Současně se vyostřovaly problémy ve vztazích s Itálií, které měly několik hlubších příčin: 1) Odvolání italské vojenské mise z Československa a jeho orientace na spolupráci s Francií. 2) Podpora Jugoslávie ve sporech o pobřeží Jadranu. 3) Jednalo se rovněž o Albánii, která zaujímala strategické postavení na rozhraní Jaderského a Středozemního moře. Přitom byla důležitou oblastí v jihozápadním Balkánu jako nástupišť případného vojenského útoku proti Řecku.¹⁰⁹ Někteří albánští politikové prosazovali zapojení Albánie jako autonomního území do „jugoslávské federace“ Království Srbů-Chorvatů-Slovinců, které s tím pochopitelně souhlasilo. Praha byla přitom na straně Bělehradu. Albánský politik Irfan bej, přívrželec „projugoslávské“ orientace, byl dokonce přijat prezidentem T. G. Masarykem. Proti tomu u něho osobně protestoval italský vyslanec M. Lago,

from the Smuts Papers, Vol. IV, November 1918 – August 1919, Cambridge 1966, no. 932 Report, s. 103–105.

¹⁰⁷ *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš 1918–1937*. Dagmar HÁJKOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVA – Richard VAŠEK (eds.), Praha 2013, dok. č. 50, s. 109–111.

¹⁰⁸ Marián HRONSKÝ, *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*, Bratislava 1998; Dušan TOMÁŠEK, *Nevyhlášená válka. Boje o Slovensko 1918–1920*, Praha 2005; Pavel J. KUTHAN, *V těžkých dobách. Boje na Slovensku 1918–1919*, Praha 2010; Jozef KLIMKO, *Slovenská republika rad. (Pokus o socialistickú štátnosť)*, Bratislava 1979.

¹⁰⁹ Pavel HRADEČNÝ, *Italsko-jugoslávské mocenské zápolení o Albánii v první polovině 20. let*, Slovanské historické studie, XII, 1976, s. 58–93.

protože Itálie považovala Albánii za sféru svých mocenských zájmů.¹¹⁰ Podle diplomatické zprávy ze dne 27. června 1919 pro prezidenta republiky T. G. Masaryka vzájemné italsko-české sympatie klesly na nulu. Příčiny jsou: 1) Odvolání italské vojenské mise, v kterém generál Piccione vidí konečnou a úplnou změnu politického kursu Prahy ve smyslu francouzsko-jugoslávském. 2) Československá podpora Jugoslávie v „Adriatické otázce“, kterou italská vláda i veřejnost vnímá velice roztrpčeně. 3) Přeorientace československého vývozu a dovozu z Terstu na sever do Hamburku, v níž Italové spatřovali ohrožení hospodářských zájmů Itálie. Její vláda považovala za nebezpečné také snahy o ustavení „slovan-ské konfederace“ Polska, Československa a Jugoslávie i její případnou spolupráci s Maďarskem, proto za východisko považovala spolupráci Itálie s Němcem.¹¹¹ Praha potom svoji politiku ve střední a jihovýchodní Evropě orientovala na ustavení Malé dohody v podobě politického a vojenského spojení Československa, Jugoslávie a Rumunska.¹¹²

Po svém neúspěchu ve střední Evropě se přesto Italové nově pokoušeli proti Československu seskupit blok nejprve Maďarska a Rumunska jako monarchistickou personální unii, pod panováním rumunského krále Ferdinanda, s podporou Polska.¹¹³ Pro své záměry nacházeli pochopení také u Poláků. Československý diplomatický zástupce ve Varšavě Vladimír Radimský zaslal 23. srpna 1919 do Prahy zprávu o názorech Poláků, kteří nesouhlasí s připojením Slovenska k českému státu, raději by viděli samostatné Slovensko, které by připojili k Polsku. V nejhorším případě by se smířili s opětovným sloučením autonomního Slovenska s uherským státem.¹¹⁴ Československý diplomatický zástupce v Maďarsku Milan Hodža zaslal 28. srpna 1919 z Budapešti do Prahy zprávu o složitých poměrech v Maďarsku, kde on sám úzce spolupracuje s jugoslávskými diplomaty. Nový předseda vlády István Friedrich se udržuje u moci terorem a klerikální i monarchistickou propagandou. Přitom postupuje v shodě s arcivévodou Josefem Augustem Habsburským, s Rumuny a vídeňskými monarchisty. Naproti tomu ministr zahraničí Márton Lovászy zásadně odmítá návrhy Rumunů na úzký vztah s Maďarskem, popřípadě na vytvoření rumunsko-maďarského dualismu. Rumuni slibují pomoc pro přičlenění Slovenska a Rusínka k Maďarsku a pomoc proti Jihoslovanům, kteří již čelí drobným ozbrojeným srážkám v Banátu. Italové a Britové neoficiálně podporují uvedené snahy Rumunů, kteří pomýš-

¹¹⁰ Archiv Kanceláře prezidenta republiky 1919–1947, k. 6, inv. č. 213, sign. D 7602 – D 7548/20 a D 7369/20.

¹¹¹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky 1919–1947, k. 7, inv. č. 233, sign. D 8654/20.

¹¹² Zdeněk SLÁDEK, *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000.

¹¹³ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek II (červenec 1919 – červen 1920), Praha 2011, dok. č. 347, s. 76–77.

¹¹⁴ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek II (červenec 1919 – červen 1920), Praha 2011, dok. č. 353, s. 80–81.

lejí také na vojenský útok proti Vídni. Proto doporučuje usilovat ze všech sil o dohodu s Jihoslovany a Maďary.¹¹⁵

Proti italským aktivitám ve střední Evropě se samozřejmě stavěli také Francouzi. Generál M. Pellé ve zprávě do Paříže dne 29. srpna 1919 uvedl, že Italové obviňují Československo, že se spolčuje s Jugoslávií proti Itálii.¹¹⁶ Potom generál M. Pellé dne 5. září 1919 z Prahy ve zprávě předsedovi francouzské vlády a ministroví války G. Clemenceauovi do Paříže varoval, že podle věrohodných zdrojů z Budapešti se blíží plná shoda maďarské a rumunské vlády. Souběžně probíhá vyjednávání o spolupráci Rumunska, Maďarska a Itálie proti „bolševikům“ a případně také proti Československu. Zároveň v plném proudu jsou také rozhovory o připojení Polska k uvedené „kombinaci“.¹¹⁷ Potom v další zprávě dne 30. září 1919 sděloval o poměrech v Budapešti po svržení bolševického režimu, kde se nyní střetávají různé varianty o budoucnosti Maďarska. Rumunský diplomatický zástupce Constantin Diamandy prosazuje maďarsko-rumunskou personální unii. Tomu je nakloněn hrabě István Bethlen, který doufá, že tím se získají výhody pro Maďary v Sedmíhradsku, a také konzervativce hrabě Gyula Andrássy. Britský admirál Ernest Ch. Troubridge, předseda spojenecké komise pro plavbu na Dunaji, usiluje o obnovení bývalé rakousko-uherské monarchie pod žezlem Habsburků. Ministr zahraničí Márton Lovaszy a hrabě Tivard Batthyány, předseda strany nezávislosti, také podporují prohabsburskou propagandu. Bývalý král Karel se sice vzdal práva na trůn, ale jsou jiní Habsburkové, kteří usilují o uherský trůn. Náčelník italské vojenské mise Guido Romanelli prosazuje italsko-maďarsko-rumunsko-německou unii. Rakouský kancléř Karl Renner zase vyjednává s Budapeští o vytvoření polsko-maďarsko-rakouské aliance. Všechny projekty však směřují k oslabení Francie a ohrožují bezpečnost Československa a Jugoslávie.¹¹⁸

Po částečném zklidnění vojenské situace a stabilizaci československé armády generál M. Pellé požádal 26. října 1919 prezidenta T. G. Masaryka o zproštění funkce vrchního velitele ozbrojených sil ČSR, protože po porážce Maďarska byl obnoven mír a probíhá demobilizace československé armády. Následujícího dne prezident T. G. Masaryk vyhověl jeho žádosti a pověřil gen. M. Pellého nadále vykonávat funkci náčelníka generálního štábu československé armády.¹¹⁹ Generál M. Pellé se přitom nadále zabýval plány na stabilizaci poměrů ve střední

¹¹⁵ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek II (červenec 1919 – červen 1920), Praha 2011, dok. č. 357, s. 83–84.

¹¹⁶ *Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939*. Edice dokumentů. Série I: 1919–1925, Svazek 2, A: 1919–1920, Praha 1999, dok. č. 16, s. 132.

¹¹⁷ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume II. Août 1919 – Jun 1920, Budapest 1995, dok. č. 61, s. 127–128.

¹¹⁸ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume II. Août 1919 – Jun 1920, Budapest 1995, dok. č. 81, s. 154–156.

¹¹⁹ *Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939*. Edice dokumentů. Série I: 1919–1925, Svazek 1, Praha 1999, dok. č. 14 a 15, s. 93–94.

Evropě. Proto zaslal dne 18. října 1919 z Prahy předsedovi francouzské vlády a ministrovi války G. Clemenceauovi do Paříže zásadní návrh na řešení problémů střední Evropy: 1) demobilizace armády admirála Horthyho; 2) vytvoření mezinárodního četnictva – „*gendarmérie internationale*“ – pod vedením spojeneckého generála, včetně českých a rumunských kontingentů; 3) finanční a hospodářská spolupráce Česko-Slovenska, Maďarska a Rakouska; 4) pro budoucnost by se mělo uvažovat také o smíření Česko-Slovenska, Maďarska, Jugoslávie, možná také Rakouska, které samozřejmě nebude namířeno proti Polsku.¹²⁰ Generálovy plány však narážely na přetrvávající rozpory mezi jmenovanými státy. Hodžův zástupce v Budapešti československý diplomat Petr Semian zaslal 27. října 1919 ministrovi zahraničí E. Benešovi zprávu, že podle hodnověrných zpráv Rumuni přemlouvají předsedu maďarské vlády I. Friedricha, aby maďarské vojsko napadlo Československo a osvobodilo Slovensko. Italové se údajně dohodli s Horthym, aby ze zajatců bývalé rakousko-uherské armády ze Slovenska zorganizovali slovenské legie, které vtrhnou do Československa pod záminkou osvobození Slovenska.¹²¹ Svoji roli hrály také neutuchající aktivity Italů ve prospěch Maďarska, které směřovaly proti Jugoslávii a Československu, takže obavy byly zřejmě oprávněné. Spojenecký velitel řízení plavby po Dunaji britský admirál Ernest Ch. T. Troubridge zaslal 31. října 1919 telegram britskému ministrovi zahraničí Geogre Curzonovi se zprávou, že uvedeného dne ho navštívil vrchní velitel národní armády admirál Miklós Horthy, který mu sdělil, že agenti italské vojenské mise mu jménem Itálie nabídli zbraně, střelivo a vybavení pro jeho vojsko s podmínkou navázání přátelství Maďarska a Itálie. Nikoliv však dorozumění s Jugoslávií a bez závislosti na Velké Británii.¹²²

Dokonce se objevovaly zprávy o přípravách nového útoku konzervativního Maďarska proti Československu. Náměstek ministra zahraničí Bedřich Štěpánek zaslal 8. prosince 1919 ministrovi zahraničí E. Benešovi do Paříže z příkazu prezidenta T. G. Masaryka zprávu o přípravách Maďarska na útok proti Československu: Horthyho armáda čítá 82 000 vojáků, dále 30 000 příslušníků takzvané Slovenské legie, z nich je pouze asi 3000 Slováků a naprostá většina jsou Maďaři. Dělostřelecký materiál se dováží v sanitních vozech z Itálie. Maďaři chystají vpád na Slovensko v lednu 1920. Maďarská vláda údajně uzavřela tajnou vojenskou konvenci s Polskem proti Československu. Maďarské vládnoucí kruhy jsou orientovány germanofilsky. Británie má zájem na obnovení monarchie v Uhersku a Rakousku, poněvadž se chce zmocnit Dunaje a zamezit zdejšímu vlivu Fran-

¹²⁰ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume II. Août 1919 – Jun 1920, Budapest 1995, dok. č. 88, s. 186–187.

¹²¹ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek II (červenec 1919 – červen 1920), Praha 2011, dok. č. 425, s. 164.

¹²² *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*. First Series. Volume VI. 1919, London 1956, dok. č. 258, s. 337.

cie.¹²³ Maďaři se však snažili podobně zprávy vyvracet. Československý delegát v Budapešti Václav Lejhanec zaslal 23. prosince 1919 do Prahy zprávu o dnešním vyžádaném rozhovoru s maďarským ministrem zahraničí Józsefem Somssichem, který rozhodně popřel jakékoliv zvěsti o přípravách Maďarska na vojenský útok proti sousedům, zejména proti Československu. Armáda sotva stačí na udržování vnitřního klidu a pořádku. Naopak má zájem na rozvoji vzájemných obchodních styků, které zatím vážnou, a také na navázání diplomatických styků. Maďarská vláda žádala před několika týdny agrément pro svého zástupce v Praze, které dosud nedošlo. Přítomný odborový rada baron Frederic Villányi, pozdější vyslanec v Praze, projevil živý zájem o vybudování dobrého sousedství Maďarska a Československa.¹²⁴

Přesto náčelník generálního štábu československé armády generál M. Pellé zaslal 12. prosince 1919 předsedovi francouzské vlády, ministrovi války a předsedovi mírové konference v Paříži G. Clemenceauovi zprávu o politických poměrech v Budapešti po nastolení diktatury admirála Miklóse Horthyho, kde probíhá vyhrčená kampaň ve prospěch války proti Československu jako nepříteli, který je údajně zodpovědný za svržení staré monarchie Habsburků. Proto se projevují snahy navázat spolupráci Maďarska s Německem a Polskem proti Československu.¹²⁵

Jeho vztahy s Polskem se kromě Těšínska i trvajícím snahám Prahy pro organizaci mezinárodní pomoci Rusku vyhrocovaly také kvůli Haliči. Od července 1919 se totiž začaly ve zvýšené míře projevovat sympatie haličských nacionalistů vůči Čechům s vyhlídkou na případné připojení k Československu, protože podle jejich názoru: 1) samostatná Ukrajina je utopie; 2) na připojení k Polsku nepřistoupí za žádnou cenu; 3) připojení k Rumunsku si také nepřejí; 4) v úvahu připadá Rusko nebo Československo. Francouzi jsou však proti připojení Haliče k Československu, protože prosazují spolupráci Československa s Polskem a Ukrajinou proti bolševikům v sovětském Rusku.¹²⁶ Československo se však nehodlalo účastnit jakékoliv vojenské intervence proti Rusku. Přitom stanovisko Prahy, v podstatě názor rodícího se politického společenství Hradu v čele s prezidentem T. G. Masarykem, bylo zásadně vyjádřeno následujícími slovy: „*My přejeme si Rusko demokratické, nekrvavější, tvořivé. My přejeme si Rusko k nám přátelské, Rusko o jaké mohl by se náš malý stát, ochrany potřebující, opřít. Víme, že tato otázka má pro náš stát existenční téměř význam. Ale prohlašujeme, že mohli bychom jít jen s Ruskem svobodomyslným, demokratickým a republi-*

¹²³ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek II (červenec 1919 – červen 1920), Praha 2011, dok. č. 466, s. 203.

¹²⁴ *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. Svazek II (červenec 1919 – červen 1920), Praha 2011, dok. č. 480, s. 219–222.

¹²⁵ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932*. Volume II. Août 1919 – Jun 1920, Budapest 1995, dok. č. 139, s. 307–310.

¹²⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky 1919–1947, k. 5, inv. č. 188, sign. D 5536 – k D 2291.

kánským. To říkáme jasně a otevřeně nyní, kdy v dnešní krizi Ruska řeší se jeho osud na desetiletí a snad i staletí.“¹²⁷

Naproti tomu v duchu tradičního panslavismu se stále ozývala z prostředí kolem K. Kramáře také radikální kritika prozápadní politiky Hradu: „Oficiální Praha je dnes zakřiknuta, není dnes doma českého politika občanských stran, který by se otevřeně a přímo vyslovil o ruské otázce tak, jak si toho většina československého národa přeje. Oficiální Praha nechce dnes slyšeti ničeho o Bělehradu, Lublani, Terstu a Moskvě, za to však závodí s Vídní o přízeň Paříže, Londýna a Říma. Za to naše lisání jsme v důsledku hospodářském a obchodním postavení na roveň státu poraženého, za malé drobtý západu zneprátelujeme si veliké odbytiště východu. Praha dnešní se dá získati pro nějakou kutálku, ale slovanské politiky zanechala a nestará se o ni vůbec. Dosud je čas, aby Praha vrátila se k své tradici slovanské, aby český národ začal dělat upřímnou politiku vůči Rusům i Jihoslovanům.“¹²⁸

Ještě jako předseda vlády samotný K. Kramář ve zprávě o průběhu mírové konference v Paříži dne 3. února 1919 pro prezidenta T. G. Masaryka a vládu zdůraznil nutnost politického a hospodářského směřování na Východ: „Jedná se o naši celou budoucí orientaci, politickou i hospodářskou. Politicky nemůžeme nikdy hledati naprosté pochopení u Anglie a Ameriky. Těm je Německo přece jen vzdálenější, a proto pro ně nemáme tu cenu a ten význam jako pro Francii, která je Německem přímo ohrožena, a proto v nás vidí nejbližšího, spolehlivého spojence. Anglie a Amerika nás dovede ceniti jen, když nás potřebuje. Francie, Jihoslované a Rusové jsou naši přirození spojenci, kteří nemají nijakých slabostí vůči Němcům jako mnozí lidé v Anglii a Americe.“

A hospodářsky jsme odkázáni úplně na východ, na Jihoslovanstvo a Rusko. I v Rumunsku musíme soutěžit rumunským způsobem, pomocí peněz. Na západ můžeme vyvážeti jen své speciality a k tomu není potřebí politické intenzity. Svůj veliký export musíme řídit na východ a tam najíti pro svou hospodářskou politiku nejen celní výhody i výhodné tarify, nýbrž také sympatie obyvatelstva. Ty můžeme si zjednati jen slovanskou politikou vůči Rusku i Jihoslovanům.“¹²⁹

Ministr zahraničí E. Beneš proto musel čelit nejen problémům ve vztazích se sousedními státy, ale také formující se vnitřní opozici proti zahraniční politice Hradu, která se snažila zajistit existenci Československa ve spolupráci se západními Spojenci. Přitom návrat E. Beneše do Prahy znamenal také obrat v přístupu k mezinárodním vztahům. Československá vláda na svém zasedání dne 24. října

¹²⁷ Archiv Kanceláře prezidenta republiky 1919–1947, k. 2, inv. č. 96, sign. D 3069, složka 55 – 22./X. 1919.

¹²⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky 1919–1947, k. 3, inv. č. 121, sign. D 9, složka 68 – 6./XI. 1919.

¹²⁹ Vlasta QUAGLIATOVÁ, *Edice zprávy K. Kramáře T. G. Masarykovi a ministerské radě o poměrech a situaci na mezinárodní mírové konferenci v Paříži z roku 1919*, in: Dagmar Hájková – Luboš Velek, *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandaue- ra*, Praha 2011, s. 418.

1919 schválila zprávu ministra zahraničí E. Beneše o zahraniční situaci a na jeho návrh se usnesla: „*Po stránce politické byl schválen náhled, aby vláda vystoupila v zahraničních otázkách z posavadní pasivity a zahájila aktivní politiku.*“¹³⁰ Příchod ministra zahraničí E. Beneše a jeho bezprostřední zapojení do činnosti vlády přímo v Praze přišlo právě včas také pro posílení pozice prezidenta T. G. Masaryka. Souběžně s aktivizací radikální socialistické levice, která spatřovala svůj vzor v sovětském Rusku, se totiž formovaly také pravicově-fašizující kruhy, které se ostře stavěly proti politice Hradu. Jejich stanovisko se projevovalo mnohdy hrubými výpady proti prezidentovi republiky. Jeden z nejostřejších přišel v listopadu 1919: „*Prohlásili jsme již několikráte, že prezident je na úřad již starý a kloní se spíše k zásadám socialistickým a je více profesorem než-li politikem. Řízení našeho státu musí převzít muž pevné ruky, bezohledný a tu energii president již nemá. To je chyba, tu vězí ta nespokojenost obyvatelstva celé republiky.*“¹³¹

Příští zahraniční politika Československa však nadále vycházela se zásad, které přednesl ministr zahraničí E. Beneš dne 30. září 1919 v Národním shromáždění následovně: 1) Pokračovat ve spolupráci se západními Spojenci, zejména s Francií. 2) Snažit se vybudovat korektní a loajální vztahy se sousedním Polskem, Rakouskem a Maďarskem. 3) Přátelská spolupráce s Jugoslávií a Rumunskem. 4) Vjasnit vztahy s Německem, ale s krajní energií se bránit každému pokusu o obnovení pangermánské politiky. 5) Spolupracovat na rychlé rekonstrukci ruského národa a státu pro vybudování velikého, demokratického, konfederovaného Ruska, které povede přátelskou a slovanskou demokratickou politiku vůči Československu. 6) Nyní ve vztahu k Německu je Evropa stále ještě rozpolcena a vnitřní i zahraniční politika Československa musí být připravena na všechny eventuality. Proto jeho vnitřní a zahraniční politika musí postupovat ruku v ruce, aby se v případě ohrožení mohlo náležitě ubránit. Je třeba rychle vybudovat bojeschopnou armádu, dobrou zahraniční službu a spolupráci jednotlivých ministerstev, speciálně při spolupráci ve věcech zahraničních, obchodních a finančních.¹³² Prahu proto čekaly ještě velice těžké zápasy o zajištění samostatnosti, prosperity a bezpečnosti Československa.

¹³⁰ Národní archiv Praha, Předsednictvo ministerské rady 1918–1945, k. 4035, zápis 132. schůze dne 24. října 1919, s. 71.

¹³¹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky 1919–1947, k. 2, inv. č. 96, sign. D 3069, složka 75 – 17./XI. 1919.

¹³² Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Digitální repozitář: Národní shromáždění československé 1918–1920, 77. schůze, 30. 9. 1919. <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/077schuz/s077001.htm> – 14. 6. 2017.

Petr Prokš

Die Anfänge der Außenpolitik der unabhängigen Tschechoslowakei in Jahren 1918–1919

Zusammenfassung

Gegen Ende des ersten Weltkriegs zerfiel das Habsburgerreich. Einer seiner Nachfolgerstaaten war auch die Tschechoslowakei, die dank der Aktivität des inländischen und ausländischen Widerstands gegen Österreich-Ungarn entstanden war. Nach ihrer Geburt hatte die Tschechoslowakische Republik sofort Probleme in den Beziehungen mit ihren Nachbarn – Polen, Deutschland, Österreich und Ungarn – wegen der gegenseitigen Grenzen und Wirtschaftsbeziehungen zu lösen. Die Tschechoslowakei arbeitete anfangs zwar programmatisch mit Italien zusammen, doch die beidseitigen Beziehungen spitzten sich schrittweise zu aufgrund der Orientierung von Prag auf ein Bündnis mit Frankreich, Jugoslawien und Rumänien, das später in der Konstituierung der Kleinen Entente mündete. Die Außenpolitik wurde dabei grundsätzlich von der politischen Gruppierung „Burg“ mit Präsident T. G. Masaryk an der Spitze gelenkt, die sich am demokratischen Westen orientierte, vor allem an Frankreich. Dem gegenüber versuchte der erste Ministerpräsident K. Kramář, eine Ausrichtung nach Osten durchzusetzen, insbesondere zum slawischen Russland. Die Grundsätze der zukünftigen Außenpolitik der Tschechoslowakei trug Außenminister E. Beneš am 30. September 1919 in der Nationalversammlung wie folgt vor: 1) Fortsetzung der Zusammenarbeit mit den Alliierten, insbesondere mit Frankreich. 2) Das Bemühen, korrekte und loyale Beziehungen zu den Nachbarländern Polen, Österreich und Ungarn aufzubauen. 3) Freundschaftliche Zusammenarbeit mit Jugoslawien und Rumänien. 4) Klärung der Beziehungen zu Deutschland, jedoch mit äußerster Energie jeden Versuch einer Erneuerung der pangermanischen Politik verhindern. 5. Zusammenarbeit bei der schnellen Rekonstruktion der russischen Nation und des russischen Staates zum Aufbau eines großen, demokratischen und konföderierten Russlands, das eine freundschaftliche und slawische, demokratische Politik gegenüber der Tschechoslowakei betreibt. 6) Heute ist Europa in Bezug auf Deutschland immer noch gespalten und die Innen- und Außenpolitik der Tschechoslowakei muss auf alle Eventualitäten vorbereitet sein. Deshalb müssen ihre Innen- und Außenpolitik Hand in Hand gehen, um sich bei einer Bedrohung entsprechend mit Erfolg verteidigen zu können. Es sind rasch ein wehrfähiges Heer, ein guter Auslandsdienst und eine gute Zusammenarbeit der einzelnen Ministerien aufzubauen, speziell bei der Zusammenarbeit in Auslands-, Handels- und Finanzangelegenheiten. Prag erwartete daher noch ein sehr schweres Ringen um die Sicherung von Selbstständigkeit, wirtschaftlichen Aufschwung und Sicherheit der Tschechoslowakei.

Petr Prokš

The Beginnings of the Foreign Policy of independent Czechoslovakia in years 1918–1919

Summary

The Habsburg Empire collapsed as the First World War came to an end. Czechoslovakia was one of its successor states, arising thanks to the activity of the domestic and foreign resistance to Austria-Hungary. After its establishment, Czechoslovakia immediately had to deal with problems in relations with its neighbours, Poland, Germany, Austria and Hungary, in regard to mutual borders and transport and economic relations. Although Czechoslovakia was initially pragmatic in co-operating with Italy, but gradually relations deteriorated due to Prague's focus on an alliance with France, Yugoslavia and Romania, which later culminated in formation of the Little Entente. Its foreign policy was fundamentally directed by the political grouping of "the Castle", headed by President T. G. Masaryk who was focused on the democratic West, in particular France. In contrast, the first Prime Minister K. Kramář advocated positioning the country towards the East, and Slavic Russia in particular. The principles for foreign policy of Czechoslovakia were elucidated by Foreign Minister E. Beneš on 30 September 1919 in the National Assembly as follows: 1) To continue co-operation with the Allies, in particular France. 2) To endeavour to build up good and loyal relations with neighbouring Poland, Austria and Hungary. 3) Friendly co-operation with Yugoslavia and Romania. 4) To clarify relations with Germany, but steadfastly prevent any attempt at restoring Pan-German policies. 5) To co-operate in the speedy restoration of the Russian nation and state in order to build a great, democratic, confederate Russia which can promote a friendly and Slavic democratic policy towards Czechoslovakia. 6) Europe remains divided in relation to Germany, and Czechoslovakia's domestic and foreign policies must be prepared for all eventualities. As such its domestic and foreign policy must proceed hand in hand so that it can be properly defended in the event of danger. A battle-ready army, good foreign service and co-operation of individual ministries, especially for co-operation in foreign, trade and financial matters, must be quickly built up. As such, Prague was anticipating further difficult struggles to secure for independence, prosperity and security of Czechoslovakia.

Vojtěch Kessler

Češi a Němci v roce jedna. Úvahy nad postoji a možnostmi Němců v českých zemích mezi 28. říjnem 1918 a 4. březnem 1919

Czechs and Germans in Year One. Reflections on the Attitudes and Possibilities of the Germans in the Czech lands between 28 October 1918 and 4 March 1919

The following contribution describes the key year defined the proclamation of the independent Czechoslovak state on 28 October 1918 and March 1919. On this latter date a wave of strikes and demonstrations took place in the border regions. This date, forgotten in Czech history, is a *lieu de mémoire* (site of memory) the Sudeten-German collective identity, still commemorated, in a lesser form, even today. The paper aims to look only those phenomena; that directly or indirectly led to the violent outcome which occurred between the population of the German border region and the Czechoslovak armed forces. It should be perceived as an essay focused on the opportunities and attitudes of its main figures, perhaps as an introduction in the problem, rather than as an exhaustive description of the economic, political, social and other processes of the described period.

Key words: History, 20th Century, Czechoslovakia, German Bohemians, irredentism, nationalism, Sudetenland

Jedním z nejdiskutovanějších témat polistopadové české historie je tzv. sudetoněmecká otázka. Nepříjemný pocit dluhu oblasti, o níž se, alespoň v oficiálních kruzích, nediskutovalo, nebádalo a nepsalo, vedl zejména v devadesátých letech k hypertrofovanému otevírání této problematiky. „Komplikací“ byl její přesah z úzce vymezeného prostoru historiografie do oblastí sociologie, etnologie, právní vědy, politologie a zejména politiky, i té nejvyšší.¹ Sdělovacími prostředky pokřivené informace z výročních setkání *Sudetendeutsche Landschmannschaftu* pak pravidelně provokovaly k nejrůznějším „návrátům sudetské otázky“.² Ve značné míře se diskuse i texty zaměřovaly na otázky odsunu, Benešových dekretů, asimilace vyhnanců či na rozličné reciproční omluvy a pobídky k diskusi v nových podmínkách sjednocující se Evropy. Práce, které by se zaměřily na kořeny všech těchto jevů, tj. počátky formování sudetoněmeckví, jsou v jednoznačně menšině. Vedle klíčových, téměř kanonických, textů, které osvětlují problematiku v širší časové perspektivě,³ jde především o práce německojazyčných autorů. Tady mám na mysli zejména texty a úvahy Hanse Lemberga, mj. autora přílehlavé metafory roku 1919 coby „roku jedna“,⁴ dále Hanse Haase,⁵ jehož úhel pohledu je spíše politicko-právní, dále „znalce sudetoněmeckého zapomínání“ Tobiasa Wegera⁶ a především Evy Hahnové, která se úspěšně pokouší pracovat se

¹ Vzpomeňme recepci projevu tehdejšího prezidenta Václava Havla na půdě Univerzity Karlovy dne 17. února 1995 s názvem „*Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství*“.

² Zde parafráze titulu zdařilé publikace Václava Houžvičky (Václav HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky*, Praha 2005).

³ Zde mám na mysli přehledové syntetické práce Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990; Ferdinand SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Praha 1996; Johann W. BRÜGEL, *Češi a Němci 1918–1938*, Praha 2006; JAWORSKI, Rudolf, *Na stráží německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*, Praha 2004.

⁴ Zejména: Hans LEMBERG, *Die Tschechoslowakei im Jahr 1. Der Staatsaufbau, die Liquidierung der Revolution und die Alternativen 1919*, in: H. Lemberg – Peter Heumos (Hrsg.), *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989*, (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Bd. 17) München 1993, zde s. 232.

⁵ Hans HAAS, *Im Widerstreit der Selbstbestimmungsansprüche: vom Habsburgerstaat zur Tschechoslowakei – die Deutschen der böhmischen Länder 1918–1919*, Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen, Essen 2011, s. 141–220; Hans HAAS, *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení od habsburského státu k Československu*, in: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, J. Malíř – H. Mommsen – D. Kováč (eds.), Brno 2000, s. 113–177.

⁶ Např. Tobias WEGER, *Die Konstruktion einer Gruppe. Der 4 März 1919 als zentraler sudetendeutscher Erinnerungsort der Zwischenkriegsjahre*, Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei. Neue Folge, Praha 2009, s. 63–75; Tobias Weger, *Češi a Němci v ČSR 1918–1938 – dějiny a vzpomínání*, Češi, Němci, Židé v národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu, Liberec 2006 s. 11–18; Tobias WEGER, *Symboly a paměť sudetských Němců*, Benešovy dekrety. Budoucnost Evropy a vyrovnání se s minulostí, M. Blaive – G. Mink (eds.), Praha 2003, s. 86–94.

„sudetoněmeckou identitou“.⁷ Čeští autoři prozatím otázku Němců v českých zemích v období „zlomu“ a poválečného chaosu spíše přehlížejí.⁸ Navzdory faktu, že role (byť negativní!) 1/3 populace českých zemí, tj. českých Němců, při utváření nového státu je nezpochybnitelná. Navíc je zde třeba upozornit na kvalitní pramenné edice k tématu.⁹ V syntetizujících přehledových dílech, či učebnicích je problematika vzniku, jepičího života a posléze zániku tzv. separatistických provincií prezentována zcela nekontextuálně, a vzniká tak dojem jakési marginální zajímavosti umístěné kdesi ve vzduchoprázdnu. A to přesto, že právě pochopení souvislostí, ve kterých tyto „státní útvary“ vznikaly a příčin jejich brzkého konce, vrhá zajímavé světlo na vznik samotného Československa. Ten se tak přestává jevit jako počátek objektivně existujícího stabilního systému „ex nihilo“, ale získává obrysy spíše jako jedna z možností. Jako jedna z mnoha cest, ta, která se sice nakonec prosadila, ale která rozhodně nebyla tak absolutní, jak se může při zpětném pohledu jevit.

Následující příspěvek se zaměřuje na klíčový půlrok vymezený na jedné straně vyhlášením samostatného československého státu 28. října 1918 a na straně druhé 4. březnem 1919. V tento den proběhla v obsazeném pohraničí vlna demonstrací a stávek v rozsahu, který se již nikdy během existence první republiky neopakoval. Pro české dějiny zapomenuté datum¹⁰ je v rámci sudetoněmecké kolektivity zásadním místem paměti,¹¹ jež je připomínáno, byť ve vyprázdněné po-

⁷ Např. Eva HAHNOVÁ – Hans H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, Praha 2002; Eva HAHNOVÁ, *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*, Praha 1996.

⁸ Kolegyním a kolegům, jejichž práce jsou příslovečnou výjimkou z tohoto pravidla, se tímto omlouvám, jejich texty budou zmíněny v na příslušných místech příspěvku.

⁹ Josef HARNA – Jaroslav ŠEBEK (eds.), *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918–1920*, Praha 2002; Manfred ALEXANDER, *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil 1 Von der Staatsgründung bis zur ersten Kabinett Beneš 1918–1921 Berichte des Generalkonsul von Gebtsattel, des Konsuls König und des Gesandten Professor Saenger, München 2003*; Klaus KOCH – Walter RAUSCHER – Arnold SUPPAN (eds.), *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938 (ADÖ)*. Band 1: Selbstbestimmung der Republik, 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919, Wien 2015; Tíž, *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938 (ADÖ)*. Band 2: Im Schatten von Saint-Germain, 15. März 1919 bis 10. September 1919, Wien 2015; Atonín KLIMEK – Helena NOVÁČKOVÁ – Milada POLIŠENSKÁ – Ivan ŠTOVÍČEK (eds.), *Vznik Československa 1918*, Praha 1994, aj.

¹⁰ Z českých prací jmenujme: Jiří KOPICA, *Boj v pohraničí. Demonstrace 4. března v Československu*, Kadaň 2013; Milan AUGUSTIN, *4. a 5. březen 1919 v Karlových Varech*, Historický sborník Karlovarska 1, 1993, s. 135–144; Kateřina MERTOŮVÁ, *4. březen 1919 v Kadani*, Minulosti západočeského kraje 28, 1992, s. 221–231; Vojtěch KESSLER – Martin KLEMENT, *Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919*, Moderní dějiny 23, 2015, č. 2, s. 105–133.

¹¹ K počátkům geneze mýtu lze využít coby pramen nacionálně vyhraněnou sudetoněmeckou literaturu. Např. Alois CILLER, *Im Kampfe für Volkstum und Heimat*, Wien 1924;

době politického instrumentu,¹² ještě i dnes. Text se zaměřuje pouze na ty jevy, které přímo či nepřímo vedly k násilnému vyústění konfliktu mezi masami obyvatel německého pohraničí a československou ozbrojenou mocí. Je tedy třeba, aby byl vnímán jako úvaha nad tehdejšími možnostmi a postoji aktérů, jako určitá propedeutika či spíše nástin problému, než jako vyčerpávající popis hospodářských, politických, sociálních a dalších procesů sledovaného období.

Pokud ještě dnes v souvislosti se vznikem německých provincií či březnových událostí zaznívají slova o iredentě nebo dokonce separatismu (a to i z úst renomovaných historiků),¹³ je to pohled značně ahistorický a jedná se o zjevné nepochopení. I když je pravdou, že slovo „nepochopení“ vystihuje společně s termíny „chaos“ a „nejistota“ půlrok mezi 28. říjnem a 4. březnem více než cokoli jiného. Když se totiž horliví němečtí poslanci vídeňské říšské rady rozhodli dne 21. října 1918 k překročení Rubikonu a započali s přestavbou, tedy spíše s rozkladem, habsburského soustátí založením republiky Německé Rakousko, byli přesvědčeni, že její součástí se stanou i oblasti českých zemí obývané německým etnikem. Ať už oblasti budoucích provincií (*Deutschböhmen, Sudetenland, Böhmerwaldgau a Deutsch-Südmähren*) či tzv. jazykové ostrovy (města Brno, České Budějovice, Brodek, Jihlava-Štoky, Olomouc a Vyškov) uprostřed českého „moře“. Z jejich pohledu však nešlo o žádný revoluční čin, ale pouze o naplnění císařského manifestu z 16. října, v němž byla proklamována federalizace Předlitavska na jednotlivé národní státy. Karlův manifest *Mým věrným národům rakouským*, který byl všeobecně chápán jako signál ke zrušení mocnářství, vnímali němečtí poslanci ve Vídni jako první krok k jejich chystanému projektu sjednocení všech Němců Předlitavska v jeden správný a autonomní celek. Překotné události v Praze a vyhlášení samostatného československého státu pro ně představovalo komplikaci, jež je sice poháněla k rychlejší legislativní práci, ale kterou nepovažovali za překážku k vysněnému cíli. Dne 12. listopadu pak padlo ve vídeňském prozatímním parlamentu rozhodnutí, proklamované na půdě Státní rady již o tři dny dříve ministrem zahraničních věcí Viktorem Adlerem, že se Německé Rakousko, včetně provincií a jazykových ostrovů na území Československa, stane součástí zamýšleného Velkého Německa. S trochou nadsázky lze tedy tvrdit, že „sudetské experimenty“ nezapočaly ani v Čechách, ani na *Wilhelmstrasse*, ale ve Vídni v hlavách dezorientovaných poslanců mladé německo-rakouské republiky.¹⁴

Oskar LUKAS, 4. März 1919. *Das sudetendeutsche Blutopfer für Grossdeutschland*, Karlsbad-Drahowitz und Leipzig 1939.

¹² Viz Michael W. CAMPBELL, *The Making of the March Fallen. March 4, 1919 and the Subversive Potential of Occupation*, Central european History 39, 2006, I. 1, s. 1–29.

¹³ Viz např. Rozumět dějinám. *Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, Praha 2002.

¹⁴ Hans HAAS, *Konflikt*, s. 115.

Tato dezorientace nespočívala jen v přehlížení aspirací českého národního soka, ale obecně v naprostém přecenění vlastních sil a nevážení mezinárodněpolitické konstelace. Možnosti k dialogu i konfrontaci měli německo-rakouští politikové dostatek. Již 1. listopadu 1918 se ve Vídni setkali, z iniciativy rezignujících c. k. úřadů, členové Státní rady Karl Renner, Karl Sitz a Franz Dinghofer s Vlastimilem Tusarem, jenž byl jmenován československým zmocněncem u bývalých c. k. ministerstev. Ve všech bodech jednání bylo možné s přístupným „soudruhem“ Tusarem dojít konsenzu, kámen úrazu však spočíval v diametrálně odlišné představě o budoucí podobě pohraničních oblastí Českých zemí. Tak jako je rakouští politikové samozřejmě vnímali coby až problematickou, přesto nezpochybnitelnou součást jejich státního útvaru, se stejným sebevědomím a jistotou trval Tusar na jejich bezpodmínečném přičlenění k Československu. Obdobně musela dopadnout jednání, která za své osoby vedli postupně v Praze u Národního výboru političtí představitelé Němců z Čech Josef Seliger a Rudolf Lodgman von Auen na přelomu října a listopadu. Nabízí se otázka, co vlastně mělo být předmětem jednání, resp. s jakým cílem do Prahy oba politikové jeli. Museli tušit, že pokud nedojde ke shodě již v základní premise, je jakékoli další vyjednávání zbytečné.¹⁵

Zastání totiž nenašli německo-rakouští předáci ani u svého ochránce, Německé říše.¹⁶ Vždyť německý konzul v Praze, baron Friedrich von Gebsettel, dokonce jako první zástupce cizího státu již 31. října 1918 sám iniciativně vyhledal Český národní výbor a 2. listopadu 1918 jej plně uznal jako legálního zástupce nejen Čechů, ale i Němců žijících na jím spravovaném území. Ač mu šlo samozřejmě o právní i existenční zajištění říšskoněmeckých občanů na zmíněném území (zejména v Praze), způsobil svým krokem ořes vyjednávacích pozic německo-rakouských. A když v pozdějších týdnech docházelo k prvním vojenským konfrontacím československého státu a německých provincií, zklamala říšskoněmecká strana aspirace Německo-Rakušanů podruhé. Na žádost rakouského ministra zahraniční Otto Bauera o vojenskou a potravinovou pomoc odpověděla saská vláda rezolutním odmítnutím. Příčiny této disharmonie je třeba hledat jednak v počátečním mezinárodně-právním vakuu, a v pozdějších přeci jen reálnějších soudech a představách říšskoněmeckých politických představitelů. V době, kdy vídeňští poslanci proklamovali republiku a přičlenění ke svobodnému Německu, byla totiž u jejich souseda u moci stále ještě hohenzollernská dynastie a armádní kamarila. V pozdějších týdnech pak reálné zhodnocení situace vedlo říšskoněmecké politiky k jednání spíše se zástupci etablovaného se Československa, tohoto „miláčka Dohody“, než k podpoře efemérních a nerealistických konstrukcí rakouských Němců. Z dnešního pohledu při podrobné znalosti všech sou-

¹⁵ Srov. Karl BRAUN, *Der 4. März 1919. Zur Herausbildung sudetendeutscher Identität*, Bohemia 37, 1996, s. 358.

¹⁶ Paradoxně bylo Československo jediným ze států Dohody, s nímž neměla mladá Výmarská republika třetí plochy.

vislostí je zřejmé, že představy poslanců vídeňského prozatímního národního shromáždění byly silně naivní a předem odsouzené k nezdaru. Ovšem vedle vztahu Vídeň – Praha je nutné zvážit i samotnou aktivitu českých Němců. Nešlo o pouhé formální přiřazení správního celku k jednomu či druhému státu. Ve své podstatě neexistoval nejen onen správní celek, ale i oba státy se teprve budovaly a přesvědčovaly sebe i zahraniční o své životaschopnosti a síle. Že k tomu měly zcela jiné startovní pozice i předpoklady, je věc jiná.¹⁷

Dle původních plánů, rysujících se právě od zmiňovaného 21. října 1918, měl být svolán zemský sněm provincie *Deutschböhmen* 4. listopadu 1918. Ovšem proklamací Československa byl proces konstituování zákonodárného sboru doposud pouze na papíře existujícího celku urychlen. Zdejší němečtí politikové spěchali, aby co nejdříve manifestačně vyhlásili i z této platformy, že „*se nadále považují za neodlučitelnou součást Rakouska a rozhodně odmítají všechny snahy o připojení k Československé republice*“.¹⁸ Při ustavování zákonodárného sboru postupovali obdobně jako jejich čeští „protihráči“. Složení zemského sněmu bylo odrazem výsledků posledních voleb do říšské rady z roku 1911 a podoby zemského sněmu Českého království. Pro představu o politickém rozvrstvení v něm zasedalo 32 sociálních demokratů, jež představovali největší stranicko-politickou sílu v celém táboře a vlastně i v rámci celého „provinciálního hnutí“, dále 17 německých radikálů, 10 přívrženců Schönererovy velkoněmecké politiky, oficiálně označovaných jako bezpartijní, 9 agrárníků, 5 křesťanských sociálů, 4 zástupci Německé dělnické strany, 4 zástupci Německé lidové strany a taktéž 4 zástupci Německé pokrokové strany. Konečný počet pak doplnil jeden reprezentant svobodných sociálů.¹⁹

Nikoli samoúčelný přehled nám dokládá částečné navázání na předválečnou politiku starorakouského stříhu se zjevným příklonem směrem doleva. To samozřejmě nebyl ojedinělý jev, ale v podstatě potvrzení obecně platné teze o poválečném posilování levice, které se promítlo do stranického spektra nejen v provincii *Deutschböhmen*, ale i v Německém Rakousku, Německé Říši, ale také, což je dostatečně zdokumentováno, i v samotném Československu. Do diskuse o národních aspiracích, po válce zkrystalizované do zaklínadla v podobě práva na národní sebeurčení, tak vedle dosavadních zkušených nacionálně vyhraněných harcovníků vstoupila dosud morálně nezatížená sociální demokracie. A mohla-li Vídeň nabídnout v osvědčené austromarxistické politiky formátu Otto Bauera, Karla Rennera, či předčasně zemřelého Viktora Adlera, politická reprezentace Němců z českých zemí žádný odpovídající kádr nabídnout nemohla. A nemáme

¹⁷ K tématu vzájemného vztahu obou států viz Ota KONRÁD, *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918–1933*, Praha 2012.

¹⁸ Jaroslav ČESAR – Bohumil ČERNÝ, *Od sudetoněmeckého separatismu k plánům odvety. Iredentistický puč německých nacionalistů v ČSR v letech 1918–19*, Liberec 1960, s. 61.

¹⁹ Paul MOLISCH, *Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in den Jahren 1918–1919*, Wien 1932, s. 22.

zde na mysli pouze výše zmíněnou neschopnost orientovat se dostatečně v nových poválečných poměrech. Nejvyšší výkonnou moc v největší z provincií měla například tříčlenná vláda v následujícím složení:²⁰ V čele jako předseda Rafael Pacher (německý nacionál), první náměstek již zmiňovaný sociální demokrat Josef Seliger a druhý náměstek Wilhelm Maixner. Pacher však ve funkci příliš času nepobyl, neboť dostal nabídku na ministerské křeslo v centrální německo-rakouské vládě a byl nahrazen již zmíněným Rudolfem Lodgmanem. Už samotný fakt, že funkce předsedy vlády byla pojmána spíše jako „horký brambor“, o lecčems svědčí. Dokonce mnozí Němci, kteří s odstupem vzpomínali na události z přelomu let 1918 a 1919, připouštěli, že neúspěch jejich „odboje“ tkvěl ve značné míře ve skutečnosti, že německý tábor tehdy postrádal opravdové silné vedení a nebyla zde dominantní, diktátorsky založená osoba. Josef Seliger byl mnohými kovanými německými nacionalisty diskvalifikován pro přílišný sociálně-demokratický světónázor, zatímco Rudolf Lodgman patřil k těm, které do popředí vynesla spíše náhoda, než osobní kvality.

Na druhou stranu, pokud by byly provincie zachovány, stal by se nově vzniklý stát Čechů a Slováků neživotaschopným: Provincie *Deutschböhmen* měla 14 500 km², a celkem 2 186 713 obyvatel (z toho 116 275 Čechů); provincie *Sudetenland* pak měla 6 534 km² a 668 832 obyvatel (z toho 25 028 Čechů), provincie *Böhmerwaldgau* 3 281 km², 182 368 obyvatel (z toho 6 131 Čechů) a nakonec provincie *Deutsch-Südmähren* měla 2 226 km² a 193 421 obyvatel (z toho 12 477 Čechů). K tomu musíme připočíst 140 000 obyvatel jazykového ostrova Brno, 48 000 obyvatel jazykového ostrova Olomouc a 37 000 obyvatel jazykového ostrova Jihlava.²¹ Ač se při zpětném pohledu o plánu na připojení jazykových ostrovů Johann Wolfgang Brügel vyjádřil jako o nápadu hodného Kocourkovských,²² spolu s provinciemi by vytvářely prostor o téměř 3,5 milionech obyvatelích na 26 541 kilometrech čtverečních. Ukázkou toho, co by jejich ztráta učinila s Československem, budoucí vývoj až příliš živě demonstroval v roce 1938.

Nejvýznamnější byla provincie *Deutschböhmen*. Nesourodá a pro samostatnou existenci příliš úzká pohraniční oblast od Chebu po Orlické Hory s provinciálním centrem v Liberci by od dnes nezpochybnitelně vymezeného území Českého státu odloučila lokality jako Karlovarsko, Plzeňsko, průmyslové Ústecsko, Českolipsko. Český ráj, Krkonoše či žatecký chmel bychom v takovém případě vnímali jako zajímavosti cizího státu. Druhá z provincií *Sudetenland* s hlavním městem Opavou neměla mnoho společného se „Sudety“, jak je známe

²⁰ Bližší informace k personálnímu složení a struktuře vlády a správy provincie *Deutschböhmen* viz Jaroslav ČESÁR – Bohumil ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*, díl I., Praha 1962, s. 70.

²¹ Údaje jsou převzaty z publikace Alois CILLER, *Sudetendeutschland-Märzgefallen. Gedenkbücher für die Opfer des Kampes um deutsche Freiheit und Einheit*, Wien 1928, tj. jde o čísla, se kterými vědomě pracovali a operovali soudobí představitelé provincií.

²² Johann W. BRÜGEL, *Češi a Němci 1918–1938*, Praha 2006, s. 125.

z období zmiňovaného roku 1938. O dvacet let dříve se toto označení vztahovalo na oblast zahrnující západní část Slezska, od Javornického výběžku po Kravaře a ostravskou pánev na východě, na jih až k Olomouci a jihozápad prostory kolem Moravské Třebové. Třetí provincií pak byla *Böhmerwaldgau* s centrem v Prachaticích. Spíše strategicky než hospodářsky významná oblast se měla spolu s městy jako Tachov či Český Krumlov připojit k sousednímu Hornímu Rakousku. Stejně tak neměla mít v budoucím německo-rakouském státě podobu vlastního správního celku ani poslední provincie *Deutsch-Südmähren*. Šlo o několik pohraničních okresů od Jaroslavice po Mikulov, zabíhající v okolí Hustopečí hlouběji do vnitrozemí. Tím že tato oblast nakonec nebyla přičleněna k Dolnímu Rakousku, byly pro český stát „zachovány“ takové fenomény jako pálavské víno či znojenské okurky.

Pro samostatnou existenci daného území je ale v první řadě nutné vybudovat funkční správní aparát. Jen obtížně si lze představit nesnáze, které byly spojeny s výstavbou správních orgánů nových provincií. Vše muselo vznikat takřka „na zelené louce“ a s výjimkou provincie *Sudetenland* (kde došlo k částečnému převzetí byrokratického aparátu v rámci bývalé zemské politické, finanční a soudní správy) šlo v podstatě o vytváření dosud neexistujících struktur a institucí. Všeobecné převzetí a revitalizace c. k. státního aparátu se nedařily, většina z úřednických kádřů zřejmě nevěřila v životaschopnost provincií a raději se snažila zajistit si živobytí ve vlastním Rakousku. Uvážíme-li také, že se nejednalo o bezvýhradně nacionálně uzavřená území, muselo docházet i ke kolizím s nově se etablujícími institucemi Čechoslováků. A obdobně jako státně-správní orgány na tom musely být také samosprávné instituce. Nesmí proto překvapit, že na mnoha místech vedle sebe koexistovaly oba nacionálně vyhraněné místní národní výbory. Vzájemný vztah byl spíše neujasněný nežli otevřeně nepřátelský. Stávalo se například, že vedle jednotek *Völkswehr* konali ve smíšených lokalitách pořádkovou službu členové českých národních výborů nebo dokonce Sokolové.²³

Ovšem takováto „idyla“ netrvala dlouho. Zejména ne do chvíle, kdy byly jednotlivé správní i samosprávné instituce postaveny před rozhodnutí, zda přísahat a sloužit Československé republice nebo provinciálním vládám. Úředníci na jednotlivých okresních hejtmanstvích se jen obtížně orientovali v nastalém správně-právním stavu a mnohdy nevěděli, zda je jejich nadřízeným orgánem vláda v Praze, nebo v Liberci či Opavě. To zastupitelské sbory a úřady místní samosprávy v drtivé většině přísahaly věrnost provinciím. Kromě osobních jednoznačných preferencí hrál svojí úlohu i fakt, že vznik provinciálních vlád byl obyvatelstvem přijímán s povděkem až nadšením. „*Svědčí o tom velké množství pozdravných telegramů a dopisů, které zemské vládě adresovali...k obyvatelstvu se připojily i městské samosprávné a státní instituce (okresní hejtmanství)*“. Vedle

²³ František CAJTHAML, *Sláva a pád provincie Deutschböhmen*, Ústí nad Labem 1924, s. 37.

nich se přihlásila pozdravným telegramem i německá pražská univerzita. Akademický senát v čele s rektorem sliboval, že napne všechny síly pro rozvoj německého národa.²⁴ Trend se obracel v okamžiku vstupu československých ozbrojených sil do daných oblastí. Zvláštností je, že ona dvoukolejnost, resp. dvojitý nárok na území, jeho obyvatele i správu, nedoznal výrazným způsobem změn ani ve chvíli, kdy začalo vojenské obsazování pohraničních oblastí československým vojskem.

Nejdříve byly pacifikovány lokality mimo území vlastních provincií, některé již koncem října a začátkem listopadu. Ze zjevného důvodu tuto fázi česká historiografie na rozdíl od „sudetské“ za vlastní boj o pohraničí nepovažuje. Většinou bývá označováno za počátek bojů vojenské obsazení Mostu.²⁵ Zde došlo také k jedinému případu regulérního boje mezi zpočátku relativně stejně silnými a vyzbrojenými soupeři. Po příchodu československých posil z vnitrozemí padlo nejen klíčové město hnědohelného revíru,²⁶ ale v podstatě také organizovaný odpor provincií. V rychlém sledu bylo obsazováno jedno město za druhým²⁷, aby před vánočními svátky bylo veškeré území v rukou československého vojska. Je s podivem, že k obsazení celého pohraničí si československá vláda vystačila s minimálními vojenskými silami. Celá akce byla uskutečněna pouhými třemi pluky, navíc bez plného stavu mužstva. Dodnes také není plnohodnotně objasněn konkrétní popud ze strany československých představitelů k onomu ráznému kroku. Zpočátku jistě nebylo zamýšleno použít k etablování československé státní moci násilných prostředků.²⁸ Ve výsledku však vojenská držba území byla nezpochybnitelným a téměř absolutizujícím argumentem směrem k zahraničním arbitřům. Přesto lze tvrdit, že akce, zejména svou rozhodností a cílevědomostí, zaskočila nejen německé předáky, ale byla i překvapením pro českou stranu.

Zejména vláda provincie *Deutschböhmen* si byla vědoma kritického stavu vlastního území pro případ organizovaného odporu a pokoušela se v tomto smyslu učinit adekvátní opatření. Zdejší *Bürgerwehr*, jakási forma občanských hlídek se měla transformovat do regulérní domobrany v podobě *Volkswehru*.²⁹ Poslanec

²⁴ Jiří KOPICA, *Zemská vláda Deutschböhmen v letech 1918 a 1919*, Němci v českých zemích. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách 3, 2004, s. 9.

²⁵ Do té doby československé vojsko zajistilo 29. 10. České Budějovice, Brno a Olomouc, 3. 11. Varnsdorf a Rumburk, 6. 11. Jihlavu a 15. 11. Žatec.

²⁶ Uvádí se, že podnětem pro zásah vůči Mostu bylo zadržování dodávek uhlí do vnitrozemí. Hnědé uhlí bylo také v podstatě jedinou cennou nerostnou surovinou, kterou mohla provincie *Deutschböhmen* nabídnout a provinční vláda si jejího strategického významu byla dobře vědoma. Viz Jiří KOPICA, *Boj v pohraničí*, s. 15.

²⁷ Například 8. 12. padly Mariánské Lázně, 9. 12. Teplice, 10. 12. Trutnov, Cheb, Chomutov a Svitavy, 11. 12. Ústí nad Labem, 13. 12. Karlovy Vary, Děčín, Fulnek, 14. 12. Liberec a Jablonec, 15. 12. Šumperk, Znojmo, Mikulov, 18. 12. Opava, Šternberk, Uničov.

²⁸ Viz H. HAAS, Hans, *Konflikt*, s. 160.

²⁹ Na počátku listopadu vydala zemská vláda provincie *Deutschböhmen* pro *Volkswehr* zřizovací zákon. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Oberste Behörden (1918–

Hans Hartl se pokoušel již v prvních popřevratových dnech vyjednávat případnou vojenskou podporu u Litoměřického sborového velitelství a nezávisle na výše zmíněných prosbách Otto Bauera se do sousedního Saska obraceli o pomoc jak Lodgman, tak Seliger. Leč všechny tyto pokusy zcela ztroskotaly. *Volkswehr* sice na různých místech vznikala, ale jeho vojenská hodnota byla nízká. Dokonce se dá říci, že na některých místech vykonal více škody, než užítku. Nebylo výjimečné, že jednotky *Volkswehru* bezostyšně drancovaly v místech, která měly naopak před drancováním ochraňovat.³⁰ Příčiny tohoto jevu jsou nasnadě. *Volkswehr* většinou tvořili demobilizovaní vojáci, kteří v něm viděli alespoň minimální naději, jak nalézt cestu z neutěšené životní situace. Nesmírné hospodářské a existenční strádání pak vedlo zoufalé jedince k překročení hranice disciplíny a válkou zmučené morálky. V případě litoměřického pokusu čekaly na představitele provincií prázdné kasárny a frustrování důstojníci bez mužstva, které bez pravidelné stravy a žoldu prostě odešlo domů. K anarchii mezi vojenskými oddíly přispívali i samotní sociálnědemokratičtí politikové. Disciplína a pruské kasárnenství považovali za přežitek nehodný nového socialistického německého národa. A představa o přeshraniční podpoře byla pak naprosto iluzorní, vždyť vojenské vystoupení říšskoněmeckých jednotek proti Československému státu by se za dané situace rovnalo porušení jednoho z bodů příměří z Villa Giusti,³¹ které stanovilo bezpodmínečné stažení všech říšskoněmeckých útvarů z území bývalé habsburské monarchie. Válka s Československem by tak znamenala válku s celou Dohodou. A to vše bez ohledu na skutečnost, že i saská vláda musela řešit stejné obtíže jako vláda provincie *Deutschböhmen*, a trosky bojeschopných jednotek využívala na pacifikaci mas demobilizovaných vojáků a udržení občanského pořádku na vlastním území. Za daných okolností již nemohly provinciální vlády dále plnohodnotně pracovat, a proto se většina jejich členů rozhodla pro emigraci. Tím se však neotupila jejich snaha o uznání. Například vláda *Deutschböhmen* se nejdříve přesunula do Drážďan, a poté do Vídně. Jen škála její agendy se z praktických problémů stále více zaměřovala na propagandu a znovudobytí ztracených pozic. I díky tomuto posunu se stává zjevnější zásadní diskrepance v postojích politických představitelů a běžných obyvatel provincií. Nezměrná válečná deziluze, které postihla německé obyvatele českých zemí, podkopala veškerou ochotu po aktivním vystoupení za politická práva. Válečná dědictví v podobě hladu, epidemií, nedostatku práce a v zimních měsících obzvláště palčivého nedostatku topiva, to byly každodenní problémy masy českých Němců. Existenční obtíže pro ně

2003), f. Deutschböhmisches Landesregierung (1918–1919), k. 6, inv. č. 51.

³⁰ Hodně zaznamenání je v této souvislosti případ v Ústí nad Labem. Zdejší městská rada nebyla schopna problémy s rabováním vyřešit vlastními silami, proto do města o vlastní újmě pozvala prostřednictvím oficiální žádosti směřované pražské vládě československé vojáky. K překvapení městské rady čeští vojáci po pacifikaci rabujících ve městě již zůstali.

³¹ H. HAAS, *Konflikt*, s. 158.

představovaly objektivně větší téma, než teze o těžko uchopitelném právu na sebeurčení.

Tím se zásadně lišil obyvatel českých zemí německé národnosti od Čechů, resp. Slováků. Ti byli naplněni dosud nepoznanou mírou entuziazmu, jakousi „euforií svobody“³², která poháněla k aktivitě a k odhodlání „in future“. Jejich nacionálním protivníkům se naopak budoucnost jevila krajně nejistá a depresivní, díky čemuž upadali do naprosté apatie. Tento skličující stav musel uznat i sám Lodgman, když s odstupem hodnotil právě onu mentálně-psychologickou výbavu jednotlivých protivníků: „...jistě také Čechové byli válkou unaveni a já jsem sám v Praze viděl, že nejprve neměli jiného přání, než se vrátiti domů, samo však se ukázalo, že fikce českého vítězství byla dosti silná, lid duševně vydrážditi, takže stál hotov k dobytí Deutschböhmen.“³³

Zmíněná apatie je pak jedním z vysvětlení rozporu mezi dalekosáhlými a kategorickými prohlášeními a přísahami politických představitelů samosprávných sborů v provinciích na straně jedné, a v podstatě minimálním reálným odporem na straně druhé. Když byli například po obsazení území do tamních obecních zastupitelstev kooptováni Češi (v poměru, který jim dle početnosti příslušel), omezili se němečtí předáci pouze na slovní protesty a zpochybnění funkce samosprávy opřené o bodáky. Jinak většinou převážil tradiční „německý“ loajální postoj k administrativním strukturám, který měl historicky tak pevné kořeny, že připustil za určitých okolností i loajalitu v případě, že administrativní struktury představovaly odmítaný a nerespektovaný státní útvar.

Ovšem obdobných chyb, jakých se dopouštěli jejich nejvyšší představitelé, se nevyvarovali ani řadoví občané, zástupci samosprávných celků či představitelé nejrůznějších spolků a organizací. Jejich nacionálně politická kultura byla přespříliš fixována na předválečných pozicích.³⁴ Nepostřehli, že se od konce října neustále rozvírají nůžky mezi jejich subjektivními politickými očekáváními a objektivním politickým vývojem. Lapidárně řečeno, stále předpokládali boj se starým protivníkem, – Čechem –, dle starých pravidel a očekávali přítomnost arbitra, – v podobě Vídně –, který tak často stál na jejich straně, až si díky získané sebedůvěře neuvědomili, jak moc „se časy mění“. Nepostřehli, že se vztah mezi nimi a českým etnikem obrátil více než zrcadlově. Nyní nebyl arbitr pouze nakloněn jejich protivníkovi, ale představoval jej protivník sám. To byl stav, ve kterém se nemohl obyčejný německý „volič“ rychle zorientovat, zejména ne proto, že jej na tuto možnost systematicky nepřipravovaly politické elity. Nešlo ani tak o to, že by se konec německé nadvlády ve střední Evropě nedal předjímat, ale spíše o to, že málokdo čekal, že k němu dojde tak brzy. Ještě před rokem se sen o do-

³² Srov. Jaroslav VALENTA, *Der Bruch zwischen Deutschen und Tschechen in den böhmischen Länder im Jahre 1918*, Češi a Němci, Historická tabu, Praha 1995, s. 62–71.

³³ Cit. dle F. CAJTHAML, *Sláva*, s. 81.

³⁴ Srov. Rudolf JAWORSKI, *Na stráži německví nebo v postavení menšiny. Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*, Praha 2004, s. 14.

minantní roli v monarchii, která ruku v ruce s Německou řídí dobuduje „Mitteleuropu“, zdál reálným. V květnu 1918 totiž vláda dala souhlas k rozdělení českého území na 11 samosprávných krajů dle národnostního klíče s účinností od 1. 1. 1919. Pokud by došlo k realizaci, znamenalo by to utvoření uzavřeného německého samosprávného území v rámci Čech, čili bezprecedentní úspěch a naplnění mnohaletých aspirací německé politiky. A tu najednou bylo vše jinak. Naděje se změnila v zoufalství. Státní útvar, jehož se už viděli absolutními pány, byl rozbořen a roztrhán. A samotná jejich domovina, jejich „Heimat“, se nacházela v rukou odvěkého soka.

A aby oné dezorientace nebylo málo, došlo ke „zradě“ i v jejich vlastních řadách, neboť zástupci německého průmyslu a kapitálu v českých zemích zhodnotili svoji situaci nepoměrně objektivněji a v tichosti se dohodli s českými partnery na připojení pohraničí k československému státu.³⁵ Tento krok nelze chápat jako projev národní vělosti, ale spíše jako ekonomický kalkul a reálné zhodnocení možností. Možnost inkorporace německého průmyslu z Čech (ve většině lehkého a spotřebního) do říšskoněmeckého trhu byla nemyslitelná. Navíc bez kapitálového napojení na Vídeňské banky by byl téměř veškerý průmysl v pohraničí českých zemí neživotaschopný. Jen málokterá oblast zhroucené monarchie byla tak závislá na exportu svého zboží jako právě pohraničí českých zemí. Navíc Německo a Rakousko musely platit účty za prohranou válku a zadlužené státy mohly jen těžko nabídnout funkční tržní prostředí. Zkrátka, dlouhodobě pěstované obchodní vazby na český trh byly příliš cenné a riziko říšské konkurence příliš velké, než aby předáci průmyslu riskovali dobrodružství s provinciemi. A to bez ohledu na fakt, že titíž předáci mohli v rámci nejrůznějších uskupení (či dokonce liberecké hospodářské komory) veřejně proklamovat odmítání československého státu a horovat pro svobodné Velkoněmecko. To jen podtrhuje onu rozpornost mezi symbolickými projevy a reálnými činy.

K posledním zoufalým pokusům o „čin“ patří snaha o provedení voleb do ústavodárného národního shromáždění státu Německé Rakousko. Dle volebního zákona německo-rakouské republiky připadalo na etnický německý území českých zemí celkem 70 zástupců. Volby měly proběhnout sice až 16. února 1919, ale již od konce roku bylo všem zúčastněným zřejmé, že k nim v Sudetech jen těžko dojde a pokud přeci jen, bude muset být jejich výsledek zpochybněn.³⁶

³⁵ Zde viz např.: BOYER, Christoph, „Staatspolitisch unzuverlässig“? Zur Loyalität der deutschen Wirtschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, in: *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik, 1918–1938: politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*, München 2004 s. 113–140.

³⁶ Dne 15. ledna 1919 se například obrátila vláda Německého Rakouska na zemskou vládu s žádostí o vyjádření k dopisu, který obdržela od volebního sdružení ze severočeského Frýdlantu. Zdejší volební referenti celkem logicky poukazovali na skutečnost, že provedení voleb je technicky nemožné za situace, kde je území obsazeno československými vojáky. Příprava voleb je dle nich bezpředmětná, a jelikož by nemohl být vykonán ani úřední dohled, byly by případné výsledky zcela nedůvěryhodné. ŮStA, AdR, OB, f. DBLR, k. 9, inv. č. 73.

Nenašel se ani konsenzus mezi německo-rakouskými a sudetskými politiky pokud jde o náhradní termín, či případnou kooptaci.³⁷ Československým vyjednavacům – zejména Edvardu Benešovi – se podařilo zajistit si souhlas dohodových mocností s prozatímní správou do doby, než o konečném statusu rozhodne mírová konference v Paříži. Německo-rakouské požadavky arbitráže či referenda byly striktně odmítnuty,³⁸ čímž padla poslední varianta realizace voleb na území bývalých provincií. Přitom byl zpočátku o volby eminentní zájem, podporovaný pravidelnými zprávami ve většině německého denního tisku vycházejícího na území českých zemí.³⁹ Přípravy k volbám se konaly již od 7. prosince, kdy Vídeň o chystaných volbách informovala tehdy ještě plně fungující provinciální vlády. Organizovaly se jednotlivé okresní volební komise nebo volební sdružení, v nichž byli paritně zastoupeni představitelé jednotlivých kandidujících politických subjektů. Paralelně s nimi se formovaly zvláštní organizované buňky s názvem *Geschäftsstelle*, vznikající postupně na počátku roku 1919.⁴⁰ Byly plně financovány zemskou vládou a jejich úkolem bylo zajistit technickou stránku chystaných voleb. Takto vybudovaná síť sice tedy formálně nemohla plnit svůj původní účel, přesto však mohla sehrát roli funkčních informačních kanálů. Téměř absolutní informovanost ohledně manifestací dne 4. března tvořila snad nejpřekvapivější rys události. Zejména v kontextu s onou apatií a depresí, ve které se německý politický život v Čechách nacházel.

Spojitost voleb do ústavodárného národního shromáždění Německého Rakouska a březnových událostí je však mnohem užší, dá se říci dokonce zásadní. Neboť právě 4. března 1919 se ve Vídni scházel na svém prvním zasedání ústavodárný sbor, v jehož řadách zástupci z Čech chyběli. Naplánovat na daný den všeobecnou stávku a rozsáhlé demonstrace tak mělo význam především symbolický. Očekávala se odezva především v zahraničí, v Paříži. Němci v Čechách hodlali vyslat světu jasný vzkaz, že jsou drženi pod českou správou proti své vůli a jejich nejvroucnějším přáním je spolupodílet se společně se svými bratry z alpských provincií na budování nového, svobodného státu Německé Rakousko. Jen obtížně se hledá porozumění pro důvěru v pařížské diplomaty, spoléhání se na jejich kladné rozhodnutí ve věci zachování provincií je snad největší z dezorien-

³⁷ ŮStA, AdR, OB, f. DBLR, k. 8, inv. č. 70.

³⁸ Dne 13. prosince 1918 se obrátila rakouská vláda na švýcarské vyslanectví v Paříži a žádala, aby v okrajových územích českých zemí byl nařizen plebiscit. Na tuto žádost odpověděl min. zahraničních věcí E. Beneš memorandem zasláným vládám francouzské, britské a italské a doporučoval, aby žádost rakouské vlády ve věci plebiscitu byla odmítnuta. Znění rakouského textu viz *Dokumente zur Sudetendeutsche Frage 1916–1967*, München 1967, s. 54–55.

³⁹ Původní plán vlády na vydávání levného a rychle širitelného tisku s názvem *Deutschböhmisches Tagblatt* byl z časových i technických důvodů opuštěn. Jeho roli však dovedně suploval místní tisk, který psal v intencích příznivých zemským vládám.

⁴⁰ *Geschäftsstelle* vznikly v Liberci, Teplicích, Chomutově, Karlových Varech a v Chebu. Centrála pro celou provincii *Deutschböhmen* byla z technických důvodů umístěna v Drážďanech. K této problematice viz J. KOPICA, *Zemská vláda*, s. 58–60.

tací jak německých politických elit, tak obyvatel českého pohraničí. „Kromě protestů a výzev jednotlivých městských rad vznikaly i hromadné protesty či výzvy měst Deutschböhmen. 8. prosince se konala v 79 městech protestní shromáždění, na kterých se protestovalo proti obsazení Deutschböhmen československými vojsky. Výsledkem byl otevřený dopis pro amerického prezidenta Wilsona. Zemská vláda ho pak předala německorakouskému ministerstvu zahraničí, které vypracovalo nótu, do níž tento dopis zahrnuje, a předalo ji švédskému vyslanectví. Stejnou nótu pak adresovalo i do Haagu, Bernu, Stockholmu a Kodaně.“⁴¹ Marně Rudolf Keller, vydavatel Prager Tagblatt, varoval své krajany, že „Světový soud v Paříži není složen z andělů, a už vůbec ne z andělů německonacionálních“.⁴²

Pocit zklamání z nevykonaných voleb byl v praktické rovině o to silnější, že si od jejich výsledků nejvíce slibovala momentálně vůdčí politická síla mezi voliči v pohraničí – sociální demokracie. Ta se samozřejmě v té době považovala za integrální součást celorakouské strany. Německá sociálně demokratická strana dělnická v ČSR (DSAP), strana, kterou známe jako jednu z vůdčích v aktivistické politice, vznikne až v září roku 1919, kdy bude po podepsání mírové smlouvy ze Saint-Germain i de jure zřejmé, že pohraničí zůstane součástí československého státu. Ovšem tehdy, na počátku roku 1919, měli její představitelé k jakémukoli aktivismu nesmírně daleko. Ovládaly je nacionální vášně stejně jako jakékoli politiky i pregnantně nacionálně definovaných směrů. Věřili, celkem po právu, že od posledních voleb se voličská nálada přesunula v jejich prospěch. Jak poeticky napsal spisovatel a vlivný dělnický aktivista František Cajthaml: „...veškerá veřejnost německá upírala zraky k německé sociální demokracii, od níž očekávala, že Němce žijící v českých zemích, vyvede z pouště do země zaslíbené, i s půdou, na níž sídlili.“⁴³ Vidina významnějšího zastoupení v orgánech i právo většího podílu na moci byla příliš sladká, aby se s její ztrátou tak lehce smířili.

O tom, že dojde k manifestacím, se tedy rozhodlo v kuloárech sociálně demokratické strany. Dne 27. února 1919 na stranickém sjezdu v Děčíně přednesl předseda strany Josef Seliger plamenný projev a dal požehnání k chystané akci.⁴⁴ „Ujišťujeme své bratry a sestry v německém Rakousku, se kterými jsme sdíleli strážně i radosti, o naší nezpochybnitelné věrnosti. Spolu s nimi si přejeme vstoupit do velkého svobodného socialistického Německa!“⁴⁵ Sociální demokraté měli ještě dvě nezpochybnitelné výhody oproti ostatním stranám a politickým subjektům. Jejich politické instrumentarium se opíralo především o hospodářsko-sociální otázky, které byly na přelomu roku a jeho v prvních měsících skutečně palči-

⁴¹ J. KOPICA, *Zemská vláda*, s. 61.

⁴² J. W. BRÜGEL, *Češi a Němci*, s. 121.

⁴³ F. CAJTHAML, *Sláva*, s. 35

⁴⁴ T. WEGER, *Symboly a paměť*, s. 86–94.

⁴⁵ Cit. dle Klaus ZEBNER, *Josef Seliger und die nationale Frage in Böhmen. in: Untersuchung über die nationale Politik der deutsch-böhmischen Sozialdemokratie 1899–1920*, Stuttgart 1976, s. 222.

vé. Voliči dávali jednoznačně přednost praktickému řešení každodenních problémů před ideovými, stavovskými či mezinárodně-právními motivacemi. Druhou výhodou, která se spíše než k volebním preferencím vztahovala k samotným sociálně-demokratickým politikům, bylo jejich přeci jen střízlivější uvažování. Vždyť to byli právě němečtí sociální demokraté z Čech (jmenovitě právě Seliger), kteří již v roce 1916 uvažovali o krajní variantě, že německé oblasti by mohly v budoucnu připadnout budoucímu českému státu, byť by jeho existence byla korigována zapojením do širší federace.⁴⁶ Nepřekvapí, že potvrzením jejich nároků pak byly výsledky voleb ve vlastním Rakousku. Vítěz zde byl znám 20. února 1919, a stala se jím právě rakouská sociální demokracie.

Doposud byla věnována pozornost pouze jednomu z „partnerů“ konfliktního dialogu, který nakonec vyústil v krvavé úterý 4. března, tedy německé straně. O formování Československa zorným úhlem Čechů (Slováků) byly napsány stovky i tisíce titulů, proto zde není třeba se tomuto tématu šířeji věnovat. Zastavme se pouze u těch jevů, které se dotýkaly německých provincií a jejich obyvatel a které zapříčinily, že se 4. března nejenom vydala většina do ulic, ale že byla ochotná a svolná ke srážkám s ozbrojenou mocí.

Jak si povšiml německý historik Manfred Alexander, jeden z nejpalcivějších problémů, před kterým stáli zakladatelé a budovatelé první Československé republiky byla disharmonie mezi jejich představami o budoucím tvaru i formě a mezi realitou, z níž chtěli vysněný ideál ukout. Dle mého názoru je tento aspekt při diskuzích o životaschopnosti a funkčnosti státu značně podceňovaný, nicméně pouze při jeho zvážení jsme schopni lépe porozumět motivacím německých obyvatel v prvních měsících roku 1919. Problém, před kterým totiž stál nejen prezident-osvoboditel Masaryk, ale i další vedoucí představitelé, spočíval v tom, že chtěli budovat moderně organizovaný, liberálně demokratický stát ze společnosti postavené na tradičních a konzervativních základech. Československo přeci jen, ač máme ve zvyku tuto jeho charakteristiku negovat, povstalo z rakouské monarchie, a převzalo značnou část jejích struktur, nejen politických a byrokratických, ale také sociálních a zejména mentálních. Vždyť vedoucí osobnosti mladé republiky byly chtě nechtě formovány Vídní a převzaly politické zkušenosti a samozřejmě také animozity do nového státu.⁴⁷ A se stejným břemenem „elektrických rozvodů starého státu“⁴⁸ vstupovali do nového věku také běžní obyvatelé. Nebylo možné desítky let trvající zápolení s vlastními pravidly a me-

⁴⁶ Emil STRAUSS, *Die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik*, Prag 1934, s. 289.

⁴⁷ Srov. Manfred ALEXANDER, *Die Burg und die Deutschen*, Die Burg – Einflussreiche politische Kräfte um Masaryk und Beneš. Bd. 2, München-Wien 1974, s. 63.

⁴⁸ Touto metaforou Benedict Anderson pojmenovává komplex tvořený nejen ideologickým pozadím, nebo jakousi „zátěží paměti“, ale též o úředníky, konfidenty, archivy, zákony, účty, údaje o sčítání lidu, mapy atd. Viz Benedict R. ANDERSON, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, s. 174.

chanismy ze dne na den obětovat a zapomenout pro efemérní ideály demokracie, liberalismu a svobody. Zejména proto, že německá strana výše zmíněné termíny vnímala ve zcela jiném světle než její čeští oponenti. Pro Němce mělo vítězství demokratické myšlenky za následek snížení jejich politického a hospodářského vlivu, ale také omezení možností jejich sociálního vzestupu.⁴⁹ Liberalismus pak představoval nejčistší antitezi všem ideovým doktrínám, které se mezi českými Němci šířily, ať už šlo o ideologii völkisch, schöneneriánství, antisemitismus či pouhé svébytné pojetí nacionalismu vládnoucího národa. A i samotnou svobodu nechápali sudetští Němci ve smyslu demokratických principů, ale ve smyslu naplnění velkoněmeckých tužeb.⁵⁰ Jakékoli garance plných občanských práv byly bez současného vyslyšení práv kolektivních jen prázdnými frázemi, které nerefletovali, či přesněji reflektovat nechtěli. Jak se vyjádřil sám Seliger: „*To, oč se jedná, není, jak čeští státníci říkají, stejná práva občanů, nýbrž problémem jsou stejná práva národů...*“⁵¹

Je tedy patrné, že pokud docházelo k dialogům ať už na nejvyšších politických úrovních či na prosté mezilidské sousedské bázi, mluvily po převratu obě národnosti odlišným jazykem, a to nikoli pouze ve smyslu lingválním. V prvních měsících existence Československa se nikdo ani reálně nepokoušel konstruovat pro německé etnikum přijatelnou podobu nového státu, vstřícná gesta nebyla ve zjitřené poválečné době vítaná. Český volič omámený úspěchem a kojený spektakulárními zisky pozitivně vnímaného nacionalismu na ně nebyl připraven. Stejně tak, jako si s sebou nesli břímě dlouholetých národnostních bojů čeští Němci, stejně tak byli vychováváni také Češi – Němec byl zkrátka jejich nepřítelem⁵², a po mnoha letech ústrků a ponížení, kterého se jim z jejich strany dostávalo, nastal čas zasloužené odplaty. Příležitost byla příliš lákavá, než aby dokázal chladný kalkul zkrotit emoce.⁵³ Zejména pokud se to nepodařilo ani představiteli z největších, prezidentu Masarykovi. Jeho mnohokrát citovaný výrok z prvního prezidentského projevu o Němcích coby „kolonistech a hostech“⁵⁴ jistě nemohl napomoci k vzájemnému porozumění. Mnohem snazší než gesta vstřícná byla v této době gesta demonstrující vlastní sílu, moc a dominanci. A těch bylo potře-

⁴⁹ J. KOPICA, *Boj v pohraničí*, s. 58.

⁵⁰ Viz T. WEGER, *Die Konstruktion*, s. 66.

⁵¹ Cit. dle *Dokumente zur Sudetendeutschen Frage 1916–1967*, München 1967, s. 60.

⁵² Tento obraz Němce coby nepřítele, se nepodařilo nikdy v průběhu existence první československé republiky zcela odstranit. Viz Eva BROKLOVÁ, *Historický obraz Němce, Rakouska a Německa v politických krizích české společnosti první československé republiky*, *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, J. Křen – E. Broklová (eds.), Praha 1998, s. 103.

⁵³ Stefan Zweig ve své knize *Svět včerejška* popisuje všeobecnou náladu po válce jako dobu strašlivé nevraživosti, jež „pronikla do krevního oběhu doby...jako jedovatý pozůstatek první světové války“ (Stefan ZWEIG, *Svět včerejška*, Praha 1994, s. 29).

⁵⁴ Viz např. Tomáš G. MASARYK, *Cesta demokracie. Díl I. Projevy – články – rozhovory 1918–1920*, V. Fejlek – R. Vašek (eds.), Praha 2003, s. 24–34.

ba, chtěl-li si stát udržet strategicky životně důležité oblasti, naneštěstí pro něj obývané nacionálním nepřítelem.

Podle paragrafu 65 o rušení veřejného pořádku a velezrady byla zakázána nejen účast v „německo-rakouských“ volbách, ale dokonce i jejich pouhá příprava.⁵⁵ České státní úřady se na jaře 1919 cítily již dostatečně silné a sebevědomé, chtěly před světem ukázat, že poměry v republice jsou stabilizované a zcela pod jejich kontrolou. Proto byly nižším úřadům vydány příslušné pokyny, aby rázně mařily německé demonstrace, a vojsko i státní policie byly v ohrožených místech uvedeny do stavu pohotovosti. Prezidium zemské správy politické rozeslalo okresním správám důvěrný oběžník, v němž například varovalo před agitací německých poslanců. Dle obrátů užitých ve zprávě si můžeme učinit představu o tom, jak se zcela neproblematicky a jednoznačně ve svůj prospěch vykládaly státní úřady situaci: „*Poslanci německo-rakouského národního shromáždění, kteří zastupují na základě fikce (!), že zněmčené (!) území Republiky československé patří k Něm. Rakousku, toto území v německo-rakouském národním shromáždění ve Vídni, podněcují obyvatelstvo k neposlušnosti vůči platným zákonům a vyvíjejí namnoze činnost velezrádnou.*“⁵⁶ Ve stejném duchu pak vyzníval i 4. březnu časově nejbližší oběžník, v němž prezidium upozorňovalo podřízené úřady, že se na 4. března chystají demonstrace a stávky. Úřadům byl dán jednoznačný příkaz všechny nepokoje co nejenergičtěji potlačovat.

Nešlo pouze o striktní postoje vůči „zněmčenému území“, trnem v oku zdejších obyvatel byly i konkrétní kroky československé vlády, které by za normálních, stabilních okolností nevyvolávaly žádné vlny znepokojení. Bouří nevole způsobilo zejména odmítnutí proplácet staré rakouské válečné půjčky. Z českého úhlu pohledu korektní krok představoval pro Němce v Čechách objektivní katastrofu, a nikoli pouze provokaci a příslovečnou rudou barvu na býka. Musíme si uvědomit, že ve shodě s tím, jak velkou naději vkládali rakouští Němci ve vítězství centrálních mocností ve světové válce, tak velké byly také jejich oběti. O „dani krve“ rakouských Němců na válečných polích bylo napsáno již mnoho.⁵⁷ Ale byl to zejména iniciativní postoj česko-německého obyvatelstva ve věci válečných půjček, který z něj ve Vídni učinil jednoho z nejdůslednějších zastánců hesel z Berlína a Spa – vydržet až do konce. Mnohdy obětovali lidé i poslední rodinné šperky, pamětliví hesla z osvobozovacích válek „*Gold gab ich für Eisen*“. Jaké nepříjemné překvapení pro ně muselo nastat, když po prohrané válce navíc zjistili, že peníze jim nikdo, tedy přesněji stát, jehož měli být nuceně obča-

⁵⁵ K. BRAUN, *Der 4. März*, s. 363.

⁵⁶ Cit. dle SOkA Litoměřice (se sídlem v Lovosicích), f. OÚ Litoměřice – presidiální spisy, k. 32, inv. č. 57.

⁵⁷ V té souvislosti vznikl dokonce speciální termín „Kriegsbegeisterung“ – nadšení pro válku. Přehled literatury in Heinz-Gerhard HAUPT, *Krieg oder Revolution*, ITH. Tagungsberichte, Wien 1971, s. 9–31.

ny, nehodlá vracet.⁵⁸ Tím spíše, vnímali-li minimální finanční zaujetí na válečném průmyslu ze strany svého českého soka.⁵⁹ Jistě řada z nich chápala plánovanou demonstraci také jako tribunu, kde budou moci vyjádřit tento svůj pocit hospodářské křivdy. A aby toho nebylo málo, od 26. února 1919 zahájilo Rašínovo ministerstvo financí plánované kolkování bankovek, které probíhalo až do 9. března 1919. Měnová reforma, která objektivně pomáhala zbrzdit inflaci, zabránila hospodářské krizi v parametrech, v jakých propukla v Rakousku a zejména v Německu, musela být českými Němci vnímána jako další útok na národně chápaná práva. Zejména vojenské uzavření hranic a přerušení dopravy osob, zboží, informací a zejména kapitálu, představovalo obtížně řešitelný problém. Pro běžného obyvatele to znamenalo devaluaci movitostí vázaných na sousední Rakousko a narušení plynulého zásobování, pro politicky aktivní představitele šlo o dočasné zpřetrhání kontaktů s emigrací.

Její aktivita přitom může leccos osvětlit. Jak již bylo naznačeno, směřovaly kroky politické emigrace v prvním období po válce spíše do Německého Rakouska. Nakonec tam se svými úřady přesídlily i zemské vlády. V Německu samotném totiž působili političtí zástupci Němců z Čech spíše neseriózně, a spolu s výše zmíněnými postoji Německa nebyla tamní aktivita pro emigranty myslitelná. Naopak ve Vídni bylo nač navazovat. Ještě před koncem války tu vznikala silná a politicky vlivná emigrace z českých zemí, která ihned po převratu navázala kontakty se zemskými vládami. Po jejich rozpuštění na základě výsledků saintgermainské mírové smlouvy pak v podstatě převzala jejich funkce ve formě vlivné⁶⁰ nástupnické organizace *Hilfsverein für Deutschböhmen und Sudetenland*. Ovšem, to už bychom předbíhali událostem.

Osudný 4. březen 1919 ukončil z českého pohledu – iredentistické pokusy o dezintegraci českých zemí; z německého pohledu – snahy o naplnění práva na sebeurčení, de facto, tak rozhodnutí versailleských arbitrů z 10. září 1919 znamenalo konec těmto snahám i de jure. Ve své podstatě tragický zápas o státoprávní samostatnost oblastí českých zemí obývaných německým etnikem může s odstupem času působit poněkud fraškovitým dojmem. Zmatení a nepřipravení sudetoněmečtí politikové dělali po převratu celou řadu chyb a jejich počínání nebylo ani konstruktivní, natož pak užitelné. Jejich politika se redukovala pouze na konspiraci obžaloby a výzvy k jednotě. Přesto šlo tehdy o aktivně prosazovanou a ide-

⁵⁸ S dávkou sarkasmu sobě vlastní glosoval v tomto směru František Cajthaml počínání německých spoluobčanů v době války: „Zvláště učitelstvo německé v časopisech dokazovalo, že ten, kdo na válečné půjčky neupisuje, jest pravým idiotem. Příležitost k tak vhodnému uložení peněz se již ani za tisíc roků nevyskytne.“ F. CAJTHAML, *Sláva*, s. 9.

⁵⁹ Srov. Karel PICHLÍK, *Sabotáž válečných půjček a česká otázka 1914–1915*, Český časopis historický 15, 1967, č. 4, s. 561–567.

⁶⁰ Jen pro představu, časopis *Zeitschrift des Hilfsverein für Deutschböhmen und Sudetenland* vycházel v nákladu 35 000 kusů. Viz Rudolf JAWORSKI, *Na stráži německví nebo v postavení menšiny Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*, Praha 2004.

ově i mentálně konstruovanou cestu. A ač lze objektivně tvrdit, že Němci z českých zemí neměli v letech 1918 a 1919 k dispozici opravdovou možnost rakousko-německé, říšskoněmecké, či dokonce „provinciální“ volby, nemůžeme jejich touhy a aktivity opomíjet. Ochuzovali bychom se tak o významný kontext těch dějin, kterým sebevědomě říkáme „naše dějiny“.

Vojtěch Kessler

Tschechen und Deutsche im Jahr Eins. Überlegungen zu den Einstellungen und Möglichkeiten der Deutschen in den Bömischen Ländern zwischen dem 28. Oktober 1918 und dem 4. März 1919

Zusammenfassung

Eines der nach dem November 1989 am intensivsten diskutierten Themen der tschechischen Geschichte ist die sog. sudetendeutsche Frage. Das unangenehme Gefühl von Schulden in einem Bereich, von dem – zumindest in offiziellen Kreisen – nicht diskutiert, geforscht oder geschrieben worden war, führte insbesondere in den 90iger Jahren zu einem hypertrophierten Öffnen dieser Problematik. Eine „Komplikation“ war ihr Überschreiten des eng abgesteckten Raums der Geschichtswissenschaft und ihr Übergreifen in die Bereiche Soziologie, Ethnologie, Rechtswissenschaften, Politologie und insbesondere Politik, und zwar auch der höchsten. Von den Medien verzerrte Informationen von den Jahrestreffen der Sudetendeutschen Landsmannschaft provozierten dann regelmäßig zu den verschiedensten „Zurückkommen auf die Sudetenfrage“. Die Studie befasst sich mit dem entscheidenden halben Jahr, das begrenzt wird von der Ausrufung des selbstständigen tschechoslowakischen Staates am 28. Oktober 1918 sowie vom 4. März 1919. An diesem Tag kam es in den besetzten Grenzgebieten zu einer Welle von Demonstrationen und Streiks in einem Umfang, der sich während des Bestehens der ersten Republik nie wiederholen sollte. Das für die tschechische Geschichte vergessene Datum ist innerhalb der sudetendeutschen Kollektivität ein grundsätzlicher Tag der Erinnerung, dessen noch heute gedacht wird, wenn auch in der entleerten Form eines politischen Instruments. Der Text konzentriert sich nur auf die Erscheinungen, die direkt oder indirekt zum gewaltsamen Ausgang des Konflikts zwischen den Bevölkerungsmassen im deutschsprachigen Grenzland und der tschechoslowakischen bewaffneten Macht führten. Er ist also als Betrachtung der damaligen Möglichkeiten und Haltungen der Akteure zu sehen, als ein bestimmtes Propädeutikum des Problems, und nicht als erschöpfende Beschreibung der wirtschaftlichen, politischen, sozialen und weiteren Prozesse des verfolgten Zeitraums. Der verhängnisvolle 4. März 1919 beendete aus tschechischer Sicht irredentistische Versuche einer Desintegration der tschechischen Länder; aus deutscher Sicht das Bemühen um Erfüllung des Selbstbestimmungsrechts. De facto bedeutete so die Entscheidung der Schiedsrichter in Versailles vom 10. September 1919 das Ende dieser Bemühungen auch de jure. Die verwirrten und unvorbereiteten sudetendeutschen Politiker begingen nach dem Umsturz eine Reihe von Fehlern und ihr Vorgehen war weder konstruktiv noch gar utilitär. Ihre Politik reduzierte sich lediglich auf eine

Anlagekonspiration und Aufforderungen zur Einheit. Trotzdem war es damals ein aktiv forcierter und ideell wie mental konstruierter Weg. Auch wenn objektiv behauptet werden kann, dass die Deutschen aus den tschechischen Ländern in den Jahren 1918 und 1919 keine wirkliche Möglichkeit einer österreichisch-deutschen, reichsdeutschen oder sogar „provinziellen“ Wahl hatten, können wir doch ihre Sehnsüchte und Aktivitäten nicht vernachlässigen. Wir würden uns sonst um einen komplizierten Kontext jener Geschichte ärmer machen, die wir selbstbewusst „unsere Geschichte“ nennen.

Vojtěch Kessler

Czechs and Germans in Year One. Reflections on the Attitudes and Possibilities of the Germans in the Czech lands between 28 October 1918 and 4 March 1919

Summary

One of the most debated topics in Czech history in the post-Velvet Revolution period is the so-called Sudeten German issue. A nagging sense of debt towards a region which was not discussed, researched or written about, at least in official circles, led in the 1990s in particular to the issue being looked at extensively. Somewhat of a complication is the overlapping of this narrowly defined area of historiography, and its impingement into areas of sociology, ethnology, legal science, politology and in particular politics, including at the highest level. Information distorted by the media from annual meetings of the *Sudetendeutsche Landschmannschaft* regularly provoked various “returns of the Sudeten question”. This study focuses on the key half-year as defined beginning with the declaration of an independent Czechoslovak state on 28 October 1918 and ending on 4 March 1919. It was on this date that a wave of demonstrations and strikes took place in the occupied border region to an extent that was never to be seen again during the whole of the First Republic. This date, forgotten in Czech history, holds a fundamental place in the memories of the Sudeten German population, and it is still commemorated today, if in the empty form of a political instrument. The paper focuses only on those phenomena which directly or indirectly led to violent conflict between the German border-region population and the Czechoslovak armed forces. This study should be considered a reflection on the opportunities and attitudes of players at the time, as a kind of introduction to the issue rather than as an exhaustive description of the economic, political, social and other processes taking place over the period looked at. That fateful day of 4 March 1919 *de facto* ended what from a Czech perspective were irredentist attempts at disintegration of the Czech lands, and what from a German perspective were endeavours at fulfilment of the right to self-determination, while the decision of the Versailles arbitrators of 10 September 1919 marked their end *de jure*. The confused and ill-prepared Sudeten German politicians made a whole range of errors after the coup, and their actions were neither constructive nor utilitarian. Their policies were reduced to mere conspiracies, accusations and calls for unity. Nevertheless it was an actively pursued and ideologically and mentally constructed path. Although it can be objectively claimed that the Germans in the Czech lands did not have any real opportunity for Austro-German, German Reich or even “provincial” elections, we cannot overlook their desires and activities. This would impoverish us of the complex context of the history we self-confidently call “our history”.

David Majtenyi

Ladislav Holdoš: interbrigadista ze Španělska jako „buržoazní nacionalista“ v procesu s Gustávem Husákem¹

Ladislav Holdoš: Inter-brigadier from Spain as a „bourgeois nationalist“ in the process with Gustáv Husák

This study, written on the occasion of the 100th anniversary of the establishment of the independent state of Czechs and Slovaks, focuses on personal data of Ladislav Holdoš. The native Slovak and a confident communist since his youth ranked a mere corporal in the Czechoslovak Army, however during his activity in the International Brigades in Spain he became the second commander of the Anti-aircraft Battery “Klement Gottwald” in the rank of captain. When the Second World War broke out he became a member of the MOI partisan group, operating within the French Resistance Movement. He was arrested and the rest of the wartime he spent in the concentration camp in Buchenwald. After 1945 Ladislav Holdoš was an important representative of the Slovak and Czechoslovak Communist Party and at the same time one of the first victims of the political trials in the 1950s. Later he was rehabilitated and worked as a researcher in the Slovak Academy of Sciences. In the late 1960s he was appointed an ambassador in Cuba. During the normalization he was expelled from the party.

Key words: History, 20th Century, Czechoslovakia, Communist Party, Spanish civil war 1936–1939, international brigades

¹ Tato práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum – DKRVO, IČ 00023272, 2018/22.

Pro přátele později vždy jen familiárně Laco byl v občanské válce ve Španělsku druhým velitelem Gottwaldovy protiletadlové baterie, z pouhého svobodníka předmnichovské československé armády to dotáhl až na kapitána té španělské republikánské. Za druhé světové války byl v hodnosti majora úspěšným velitelem partyzánské skupiny ve Francii operující v rámci hnutí odporu MOI a po svém zatčení a uvěznění velitelem odbojové sekce a členem tzv. úderného oddílu v koncentračním táboře Buchenwald. Přesto všechno je ale širší veřejnosti znám spíše jako významný slovenský komunistický představitel po roce 1945, poslanec Národního shromáždění a člen sboru pověřenců pro věci církevní. Případně ještě jako „ten“ z procesu s Gustávem Husákem, tedy jeden z odsouzených v procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty. Právě tento poslední příklad byl sám o sobě jistý paradox, osobně byl přesvědčeným a autentickým internacionalistou a nic mu nebylo vzdálenějšího, než dobovou terminologií řečená „jakákoliv nacionalistická úchylka“. Tento úhel pohledu v nazírání na jeho osobu, přestože se jednalo o významného představitele československého státu, však kupodivu přetrvává i nadále v novějších a minulým režimem nezatížených pracích slovenských historiků, ve kterých je jeho osoba zmiňována.² V tomto kontextu tak ani nepřekvapí, že podrobnější zájem českých historiků se mu až na výjimky vyhýbal takřka úplně.³ V jeho pestrém životním osudu se prolíná řada zlomových okamžiků společných pro oba naše národy a letošní sté výročí založení společného státu Čechů a Slováků se jeví jako vhodná příležitost pro jeho připomenutí.

Severoslovenské město Ružomberok (maďarsky *Rózsahegy*, německy *Rosenberg*) ležící na řece Váhu, v současné době součást Žilinského kraje, patřilo již od svého založení ve 13. století díky napojení na známou solnou obchodní stezku mezi významná regionální sídla. V prvních desetiletích dvacátého století pak náleželo svým počtem obyvatel mezi největší slovenská města a také se jednalo o jedno z center politického a kulturně hospodářského života dnešních východních sousedů. A právě zde přišel 14. května 1911 na svět Ladislav Holdoš, který

² Například Jan PEŠEK a kol., *Aktéri jednej éry na Slovensku 1941–1989*, Prešov 2003, s. 127–129; *Biografický lexikón Slovenska III. G–H*, Martin 2007, s. 509–510; popřípadě nejnověji <https://www.sme.sk/c/4003735/po-stb-zostali-unikatne-fotografie.html>.

³ Onu světlou výjimku představuje především kniha, která vznikla na základě rozhovoru Ladislava Holdoše s historikem Karlem Bartoškem. Viz Laco HOLDOŠ – Karel BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá. Rozhovory Karla Bartoška s Ladislavem Holdošem o zázitcích z věznic a táborů pěti zemí, o komunistech bez moci a u moci, o Slovensku a o jiném...*, Praha 1991; kratší životopisné medailonky obsahují např. Jaroslav BOUČEK, *Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945*, s. 170; Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa, Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, s. 358–359; Následně byl v širších souvislostech zmiňován až v monografii zabývající se občanskou válkou ve Španělsku. Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 144–148.

byl následně o čtyři dny později pokřtěn s použitím pomad'arštěné formy svého křestního jména jako Lázsló v místním římsko-katolickém kostele.⁴ Narodil se tehdy čtyřiatřicetiletému Františku (Ferenczi) Holdsovi (* 1877 – † 1940) a jeho o jedenáct let mladší ženě Anně rozené Žirkové (* 1888 – † 1953), oba pocházeli z k Ružomberoku příslušející osady Hrabova dolina (*Hrabovo völgy*).⁵ Otec se hlásil k římsko-katolické konfesi, zatímco matka k evangelickému vyznání. Rodinné hmotné poměry bychom pak i na tehdejší dobu mohly označit jako spíše skromné. Otec byl obecním hajným (*várasi erdőőr*) a matka se starala o chod početné a stále se rozrůstající domácnosti. Ladislav totiž pocházel z celkem sedmi sourozenců, měl starší sestry Márii (* 1908), Hanu (* 1909) a Annu (* 1910), mladší sestry Estu (* 1915) a Janu (* 1917) a konečně i jako nejmladšího bratra Františka (* 23. 4. 1920 – † 22. 3. 1946)⁶, pozdějšího absolventa pražské Filozofické fakulty University Karlovy a známého slovenského sportovního redaktora.⁷

Prostředí města Ružomberoku, ve kterém mladý Ladislav spolu se svými sourozenci vyrůstal a formoval si svou osobnost, patřilo v té době mezi poměrně kosmopolitní. Mísil se tu místní většinový katolický živel spolu s nábožensky tolerantnější evangelickou menšinou. To samé se týkalo i rozvrstvení dle národnostního cítění. Vedle národovců reprezentovaných především HSĽS (jejíž předseda Andrej Hlinka z města pocházel), zde žili ve vzájemné symbióze i přesvědčení stoupenci Československa spolu se zbytkem těch, kteří si utvářeli své národnostní povědomí ještě pod důsledkem předchozích let maďarizace. S tím byly samozřejmě propojeny i vazby na jednotlivé politické proudy reprezentované konkrétními politickými stranami. Jak Ladislav Holdoš, který patřil nějakou dobu i mezi aktivní členy místního Sokola, s odstupem let o období svého politického dospívání trefně poznamenal: „*Ocitl jsem se v takovém kolotoči a o mou duši usilovali Čechoslováci, autonomisti a po navázání styků s členy BISu (Blok*

⁴ Městský úřad Ružomberok, rodná matrika, zvázok VII. (roky od 1907 do 1911), s. 280, por. č. 155. Za zprostředkování informace je autor zavázán zaměstnankyni Oddělení vnitřní správy a Matričního úřadu v Ružomberoku paní Zuzaně Lesákové; Slovenská národná knižnica (dále jen SNK), Bratislava, fond Národní biografický ústav – Ladislav Holdoš, Opis rodného listu Ladislava Holdoše vystavený 6. února 1995 matričním úřadem v Ružomberoku.

⁵ Údaje o narození rodičů jsou získány na základě předchozích matričních záznamů, ve kterých se uvádí věk rodičů při zápisu o narození a křtu Ladislava Holdoše do matriční knihy. Je zajímavé, že on sám v jím později vypracovaných dotaznících buď datum narození rodičů neuvádí vůbec anebo udává rok 1885 u otce a 1890 u své matky, což je v rozporu s předchozím. Například Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš. Dotazník vyplněný Ladislavem Holdošem 15. června 1969.

⁶ Blíže k osobě Františka Holdoše viz *Biografický lexikón Slovenska III. G–H*, s. 509.

⁷ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš. Dotazník vyplněný Ladislavem Holdošem 15. června 1969; SNK, Bratislava, fond Národní biografický ústav – Ladislav Holdoš, Životopisný dotazník vypracovaný 3. května 1959.

inteligence Slovenska) i komunisti⁸.⁸ Nebo na jiném místě píše, že „bezmajetnost rodičů, mnohověstnost a snaha dát jim jakékoliv školní vzdělání způsobily, že jsme si museli materiálně vzájemně pomáhat a snažit se vystudovat co nejdříve. Osobní přátelství, literatura a místní sociální a politické poměry a v neposlední řadě i působení matky mě přivedlo do styku s pokrokovým hnutím, které mělo místně výrazný antiklerikální charakter.“⁹

O tom, kdo nakonec v přetahování o mladíkovu duši zvítězí, bylo velice brzy jasno a bezpochyby na to měly vliv právě ty skromné rodinné poměry, z nichž pocházel a ve kterých vyrůstal. Ty také přemýšlivého mladíka již brzy zavedly do levicového, marxisticky orientovaného kulturního prostředí. Nabízelo univerzální recepty na snadnější, ale tehdejšíma očima i spravedlivější život a navíc dost možná na něj zapůsobil i komunistický internacionalismus. To jsme ale ještě trochu předběhli. Ve svém rodném městě Ladislav Holdoš absolvoval povinnou školní docházku, čtyři roky obecně spolu se čtyřmi ročníky navazující měšťanské školy. Po jejím dokončení patrně rodiče usoudili a rozhodli, že obchodní škola bude pro jejich syna to pravé. Předpoklad synova budoucího uplatnění tu bezpochyby byl vzhledem k nedostatku nižších a středních úředníků na Slovensku. Absolvoval tak v letech 1926–1928 dvouletou obchodní školu v Martině a Kežmaroku. Podle svých pozdějších vyjádření ho ale ani škola a ani následná vidina kariéry drobného úředníka, po jejím úspěšném zvládnutí příliš nelákala. Několik dalších let spojil s místním finančním sektorem a stal se, jak později humorně poznamenal, „nedobrovolným administrátorem slovenské buržoazie“.¹⁰ Zprvu začínal jako praktikant působit v Rolnické vzájemné pokladnici v Ružomberoku a poté pracoval v letech 1929–1933 jako bankovní úředník ve Slovenské bance v jejích pobočkách ve Spišské Nové Vsi a později v Ružomberoku.¹¹ Tou dobou byl již mladý Ladislav naprosto pozitivně v čilém styku s komunistickým hnutím¹² které pro něj bylo aktuálně reprezentováno především místní skupinou Davistů, tedy levicově orientovaných intelektuálů sdružených kolem časopisu DAV.¹³

⁸ Ladislav HOLDOŠ, *Rendez-vous s historií*, Plamen č. 8/1965, s. 95.

⁹ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton č. 249 – Ladislav Holdoš, Životopis sepsaný Ladislavem Holdošem v Praze 6. června 1969.

¹⁰ Podrobně se sám o období polického zrání v místě svého rodiště rozepisuje v již citovaném článku – viz Ladislav HOLDOŠ, *Rendez-vous s historií*, Plamen č. 8/1965, s. 93–99 a ve slovenštině viz TÝŽ: *Rendez-vous s históriou (Komunistický intelektuáli v Ružomberoku za prvej republiky)*, DAV, Spomienky a štúdie, Bratislava 1965, s. 452–465.

¹¹ Jako praktikant byl veden od července do listopadu 1928 a honorován byl platem 400 Kč měsíčně, v pobočce ve Spišské Nové Vsi měl být do března 1930 s platem 766 Kč měsíčně a konečně v Ružomberoku s platem 1000 Kč. SNK, Bratislava, fond Národní biografický ústav – Ladislav Holdoš, Životopisný dotazník vypracovaný 3. května 1959.

¹² Národní archiv (dále jen NA), Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, Praha – dotazníky: Ladislav Holdoš, Životopis vypracovaný 19. září 1963.

¹³ Blíže k problematice celému hnutí např. Štefan DRUG, *DAV a davisti*, Bratislava 1965. Zmínit můžeme *DAV živý a podnetný (Diskusia na vedeckej konferencii o DAV-e)*. Diskutovali: Ladislav Szántó, Libor Knězek, Ladislav Holdoš, Kulturný život roč. 19, č. 22/1964, s. 4.

Změna pro něj nastala, když necelý měsíc před svými dvaadvacátými narozeninami, 7. dubna 1933 předstoupil před odvodní komisy Doplňovacího okresního velitelství v Liptovském Svätém Mikuláši a ač s malou vadou, byl odveden k vykonání základní vojenské služby v délce 14 měsíců. Příslušný dokument zároveň uvádí, že Ladislav Holdoš měřil 171 cm, vážil 61 kg, měl kaštanové vlasy, šedé oči, špičatý nos, ústa normální, kulatou bradu, obličej oválný a jako odvedencovy zvláštní schopnosti udává, že byl lyžař.¹⁴ K vlastnímu výkonu presenční služby nastoupil 1. listopadu téhož roku, když byl jako voják nováček přidělen ke 2. baterii Dělostřeleckého pluku 10 v Lučenci, který spadal do přímé podřízenosti 10. polní dělostřelecké brigády. Po tradičním přijímací, který byl věnován především základnímu vojenskému výcviku, absolvoval od 15. prosince 1933 do 30. března 1934 poddůstojnickou školu pro příslušníky presenční služby a po jejím zdárném ukončení byl poté 1. května 1934 povýšen na svobodníka.¹⁵ Potom působil jako dělovod 80 mm kanónů. Mezitím byla na základě zákona č. 267/1934 Sb. z. a n. prodloužena základní vojenská služba na dvě léta.¹⁶ Přestože se mu podle vlastních slov vojenská služba v naší prvorepublikové armádě přičila, později za ní bude vděčný a svou zde nabytou dělostřeleckou kvalifikaci plně uplatní ve Španělsku.

„Byl jsem kanonýr, frajtr s protokolem. Na vojně mi náš poručík v baterii říkal: Holdoš, Holdoš, vy jste chytřej kluk, ale ty vaše názory! Bez nich jste mohl jít z prezenční služby jako četař. A já mu odpovídal: Pane poručíku, já jsem nic neprovedl, abych byl četařem. On tomu nerozuměl. Byl jsem antimilitarista, který

¹⁴ Vojenský archiv – centrálna registratúra (dále je VA-CR), Trnava, sbírka kmenových listů – Ladislav Holdoš.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Délka trvání vojenské prezenční služby se v průběhu existence první republiky několikrát měnila. Původně ji stanovoval branný zákon č. 193/1920 Sb. z. a n., kterým byla vyhlášována všeobecná branná povinnost. Navrhoval vojenskou službu v délce dvou let, ale pouze pro přechodné tříleté období stabilizace. Za další tři roky mělo dojít ke snížení její délky na 18 měsíců a po uplynutí těchto přechodných stabilizačních období (6 let) se měla ustálit na konečných 14 měsících. Ideálního stavu ale nebylo dosaženo a docházelo nadále k dalším dílčím změnám, které opět upravovaly délku presenční služby. Dělo se tak na naléhání Hlavního štábu, který by za daných podmínek nebyl jinak schopen garantovat relevantní úroveň vojenského výcviku. Proto bylo zákonem č. 51/1927 Sb. z. a n. rozhodnuto o zachování osmnáctiměsíční základní vojenské služby. To znamená, že branci, kteří byli odvedeni v roce 1926 a později, sloužili stejnou dobu jako odvedenci z „přechodných“ stabilizačních let 1923–1925. Délku služby pak opět redukoval tentokrát na 14 měsíců zákon č. 66/1932 Sb. z. a n. (to byl právě zprvu i případ Ladislava Holdoše). Od počátku bylo ovšem jasné, že toto zkrácení nebude mít dlouhého trvání. Již o dva roky později došlo, vzhledem k mezinárodní situaci, k prodloužení presenční vojenské služby na 24 měsíců, v platnost byla tato změna uvedena zákonem č. 267/1934 Sb. z. a n. Karel STRAKA – Tomáš KYKAL, *Historie československé armády 2. – Československá armáda v letech budování a stabilizace 1918–1932*, Praha 2013, s. 60–61; Karel STRAKA, *Historie československé armády 3. – Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939*, Praha 2007, s. 44–45.

*se sice naučil střílet z kanónu, ale jemuž se prezenční služba přčila. Mě zajímalo vojenské umění, ale protivila se mi bezduchost, reglementace. A taková byla víceméně celá naše generace.*¹⁷

Toužebně očekávaný okamžik většiny absolventů základní vojenské služby, opuštění brány kasáren a odchod do civilu, pro něj nastal 15. září 1935. Tehdy nastoupil trvalou dovolenou a konečně 1. listopadu 1935 byl oficiálně přeložen do I. zálohy jako svobodník v záloze.¹⁸ Souběžně s tím jak opustil armádu, se vrátil zpět na své původní místo bankovního úředníka v pobočce Slovenské banky v Ružomberoku, které zastával před vojnou a zároveň i po letech předchozích námluv a sympatií i oficiálně vstoupil do KSČ a začal aktivně působit v místní stranické organizaci.

Ve Španělsku

Radikální změna v životě Ladislava Holdoše přišla již následujícího roku, a to v souvislosti s událostmi na pyrenejském poloostrově, kterým předcházela složitý sociálně politický vývoj ve Španělsku v předchozích desetiletích. Čerstvě zažehnutý armádní puč vedl 17. července 1936 k bleskovému obsazení severoafrické Melilly v tehdejším Španělském Maroku vzbouřenci. Ve ztlhlém letním éteru následně zaznělo heslo „*En toda España el cielo está despejado*“ neboli česky „*Nad celým Španělskem je bezoblačno*“, což byl předem domluvený signál pro rozšíření povstání i do kontinentálních částí Španělska. V ten okamžik málokdo tušil, že se právě rozhořel nesmírně krvavý konflikt, předznamenávající světovou válku. Ten bude trvat bezmála tři roky, mít široké mezinárodní souvislosti i angažovanost a historici ho zpětně vyhodnotí jako velice komplikovaný a ne vždy jednoduše interpretovatelný. Jeden pól zmiňované cizí motivace na řešení původně vnitrošpanělského konfliktu představovalo i mezinárodní komunistické hnutí v čele s Kominternou. Té se podařil opravdu mistrovský kousek, a sice zmobilizovat nejen levicové a pokrokové hnutí napříč Evropou. Velikým vítězstvím její propagandy bylo ovlivnění veřejnosti, že se ve skutečnosti jedná o boj fašismu s demokracií, což je velmi zjednodušující tvrzení. Čelní představitelé Kominterny, především Maurice Thorez (1900–1964), Luigi Longo (1900–1980), André Marty (1886–1956), Georgij Dimitrov (1882–1949) nebo třeba Walter Ulbricht (1893–1973), ale i mnozí jiní přišli s myšlenkou vzniku mezinárodních brigád a společně stáli u jejich zrodu. Oficiální schválení jejich vzniku ze strany španělské vlády přišlo 22. října 1936. Nábořem i logistikou dopravy dobrovolníků do Španělska byly mezitím pověřeny národní komunistické strany, které si uvnitř svých struktur vytvořily specializované týmy, které měly vše spojené

¹⁷ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá. Rozhovory Karla Bartoška s Ladislavem Holdošem*, s. 16.

¹⁸ VA-CR, Trnava, sbírka kmenových listů – Ladislav Holdoš.

s odchody na starosti. To co následovalo, můžeme nazvat obrovským vítězstvím levicového internacionalismu, v interbrigádách posléze sloužilo více jak 30 000 dobrovolníků ze všech koutů světa, mezi nimi i více než 2 000 občanů z bývalého Československa, z nichž několik set jich na španělské půdě položilo své životy.¹⁹

Laco Holdoš, tehdy pětadvacetiletý, jako přesvědčený a nadějný stranický kádr odjel dobrovolně a zcela spontánně do bojujícího Španělska hned mezi prvními již 16. října 1936, tedy jen několik dní před oficiálním datem zřízením interbrigád.²⁰ Cestoval společně s Jozefem Májkem²¹ ze svého rodného Ružomberoku. Přes Julia Ďuriše²² ve slovenském ústředí pak jejich odchod organizovala přímo pražská komunistická centrála v čele s Rudolfem Vetiškou, který byl mimo díkce organizování odchodů i tehdejší krajským tajemníkem KSČ na Kladně. Dvojici Slováků doplnil ještě Josef Obrhel z Kladna, který se k nim připojil po cestě.

Pochopitelně šlo o ilegální činnost, a to nejen proto, že Československo se přihlásilo k politice „neintervence“. Byla totiž také v rozporu se dvěma vnitrostátními právními normami. Dotyční totiž porušovali §§ 6 a 40 branného zákona (zákon č. 193/1920 Sb. z 19. března 1920), zakazujícími vstup do armády cizího státu bez povolení vlády, a především překračovali § 176 nedávno přijatého zákona o obraně státu (zákon č. 131/1936 Sb. z 13. května 1936). Ten striktně zapovídal – bez povolení vlády – najímání, nebo zprostředkování najímání československých státních příslušníků „... *pro vojenskou službu cizí moci nebo pro službu*

¹⁹ Celkový počet dobrovolníků z Československa osciluje mezi přibližně 2000 a 2500 osobami. V současné době se o nové zpracování kompletního seznamu našich interbrigadistů velice záslužně pokoušejí PhDr. Tomáš Baletka, Ph.D., ředitel SOKA Vsetín a Petr Lukeš z Le-tecké historické společnosti (LHS).

²⁰ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Policejní ředitelství v Moravské Ostravě – prezidiální spisy, karton 456, sign. 7015, Zpráva Zemského četnického velitelství v Bratislavě z 22. května 1938 ve věci „Českoslovenští příslušníci – služba ve španělské armádě“, s. 3. Zajímavé u této zprávy je, že u Ladislava Holdoše udává, mimo poznámek k jeho politické činnosti před odchodem i to, že podle nepotvrzené zprávy ve Španělsku padl.

²¹ Jozef Májek (* 15. 3. 1911 – † 23. 11. 1936) původním povoláním učitel, později bankovní úředník a také bývalý záložní důstojník čs. armády pocházel z odlišného prostředí než většina ostatních interbrigadistů. Jako bigotní katolík byl nějaký čas také funkcionářem HSLS, ke KSČ „konvertoval“ až před svým odchodem do Španělska. Padl při obraně Madridu jako zástupce velitele kulometné rotý praporu *Ernst Thälmann*. O několik měsíců později v červnu 1937 byla na jeho počest pojmenována 13. dělostřelecká baterie *Jožky Májka*.

²² Julius Ďuriš (* 9. 3. 1904 – † 18. 2. 1986) absolvent Právnické fakulty UK vstoupil do KSČ již v roce 1927 a poté působil na Slovensku jako stranický funkcionář. Za války byl členem ilegálního vedení KSS a v letech 1941–1945 vězněn. Po osvobození Československa byl v letech 1945–1951 ministrem zemědělství a poté v letech 1951–1953 předsedou Sboru pověřenců. Následujících deset let zastával pozici ministra financí. V roce 1963 byl pro neshody s Antonínem Novotným ze všech svých funkcí odvolán a v roce 1970 za podporu reformního hnutí vyloučen z KSČ. Patřil ke kritikům Husákovy normalizační politiky, a ačkoliv Chartu 77 nepodepsal, patřil k jejím sympatizantům.

v cizím ozbrojeném nebo na vojenský způsob organizovaném sboru, spolku nebo skupině“ (trestní sazba od 6 měsíců až do 5 let žaláře).²³

Jako důkaz efektivity fungování našich bezpečnostních sborů, které tyto odchody jsouc v rozporu s několikaletými našimi zákonnými normami velice pečlivě monitorovaly, slouží i to, že jim jeho odchod nezůstal utajen.²⁴ Důvodů k odchodům jednotlivých našich občanů bylo více a ne vždy tak jednoduše interpretovatelných, jak nám bylo předkládáno některými prorežimními historiky před rokem 1989. U Laca Holdoše šlo o pohnutky v jeho uvažování nadčasové, o projev ryze osobního přesvědčení, jak popsal i s odstupem několika desetiletí.

„Španělsko bylo pro mě tím nejcenějším v mém životě. Proč? Ocitl jsem se v situaci, kdy se bylo třeba rozhodnout buď – anebo. Nebylo možné se nerozhodnout, když člověk chtěl obstát před svým svědomím, nebylo možné se rozhodnout jinak, než tam jít a snažit se pomoci španělské republice. [] Nechápal jsem španělskou válku vojensky, technicky, pro mě to opravdu byla záležitost citová, věc svědomí, povinnosti vůči svědomí, vůči mým názorům.“²⁵

Do bojů ve Španělsku se zapojil velice záhy. Nejprve v rámci praporu *Edgar André* (11. interbrigáda), kde byl zařazen v kulometné rotě, u níž prodělal svůj křest ohněm na madridské frontě během krvavých bojů v Universitním městě (Ciudad Universitaria) a v Casa del Campo. Při těchto střetnutích jednotka znamenala obrovské lidské ztráty, mimo jiných zde padl i jeho spolucestující a také ružomberčan již zmiňovaný Jozef Májek.²⁶ Později byl Holdoš přemístěn ke kulometné rotě praporu *Ernst Thälmann* (nejprve 12. interbrigáda a posléze 11. interbrigáda), v jehož řadách byl zraněn a strávil více než měsíc v nemocnici, kterou opustil až koncem března 1937. Nějakou dobu pak působil na pozici vedoucího československé sekce kádrové služby u interbrigád v jejich soustředovacím středisku v Albacete. Odtud se následně sám dobrovolně přihlásil zpět k frontovému nasazení.

²³ Nejnověji k odchodům československých dobrovolníků viz Jiří NEDVĚD, „Verbování“ československých příslušníků do mezinárodních brigád a jejich cesty do Španělska, *Historie a vojenství* 3/2016, s. 4–19; Radim GONDA, *Postoj československé státní moci k rekrutování dobrovolníků do mezinárodních brigád ve Španělsku*. In: *Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka. Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Praha 2017, s. 155–195.

²⁴ Národní archiv (dále jen NA), Praha, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha fond 225, karton 1269, sign. 225-1269-1/34. Seznam československých státních příslušníků ze Slovenska, kteří údajně konají službu ve španělské armádě ze 7. července 1937 (Ladislav Holdoš uveden pod číslem 18).

²⁵ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, c. d., s. 15.

²⁶ Ladislav Holdoš je v souvislosti se smrtí Jozefa Májka zmiňován v deníku *Slovenské zvesti* již 13. prosince 1936 viz *Jožo Májek ve vzpomienkach. Dvaja z tisícov*, *Slovenské zvesti* roč. I, č. 146 z 13. prosince 1936. Památku Jozefa Májka připomněl opět i s ročním odstupem viz Laco HOLDOŠ, *Posledné hodiny Jožka Májka. Spomíname, nikdy nezabudneme...*, *Slovenské zvesti* roč. II č. 247 z 24. prosince 1937.

Jako drobnou a zajímavou ilustraci zde můžeme uvést i skutečnost související s tehdejšími dobovým československým tiskem, respektive s jeho politicko-názorovým rozdělením, ve kterém se lišil v pohledu vnímání skutečných příčin, vlastních aktérů i celého vývoje španělského konfliktu. Právě Ladislav Holdoš se stal objektem mediálního zájmu a současně i přestřelky mezi názorově a politicky odlišně orientovanými periodiky. O co vlastně tehdy šlo? Holdoš se rozhodl, že bude ze španělského bojiště osobně přispívat do slovenského levicově zaměřeného deníku *Slovenské zvesti*. Následně v tomto deníku začaly vycházet od 7. února 1937 na pokračování jeho reportáže pod názvem *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska*.²⁷ Nezávisle na těchto příspěvcích se 11. února 1937 na titulní straně ranního listu *A-Zet* objevil článek, pod názvem „Komunisté z Karlína verbují pro Španělsko – 500 Čechoslováků posláno na smrt do Madridu.“²⁸ Autor článku v něm tvrdě útočil proti komunistické politice ve vztahu ke Španělsku, popisuje v něm zákulisí náborové kampaně i používané metody a naše dobrovolníky v ní vykresluje jako pouhou oběť komunistické agitace a navíc i zavdává pochyby o jejich vlastní morálce. Pod článkem byl jako autor podepsán pod pseudonymem J. M. Třebovský, který osobně byl ve Španělsku a je prý údajně velice detailně obeznámen ze situací. Ve zmíněném příspěvku je navíc uváděno jako jediné konkrétní jméno, právě to Holdošovo. Zde je popisován sice jako bezpochyby odvážný, ale naivní člověk, který je navíc silně nespokojen s panujícími poměry.²⁹ Následovala rychlá odezva jak ze strany *Rudého práva*, ve které sám jmenovaný Holdoš 12. února 1937 v článku nazvaném „Laco Holdoš – svědek proti lháři z A-Zetu“ vyvrací řadu neprokázaných obvinění a smyšleností na adresu našich dobrovolníků a usvědčuje jejich autora

²⁷ Laco HOLDOŠ, *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska*, Slovenské zvesti č. 25, roč. II ze 7. února 1937; TÝŽ, *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska II.*, Slovenské zvesti č. 27, roč. II z 9. února 1937; TÝŽ, *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska III.*, Slovenské zvesti č. 28, roč. II z 10. února 1937; TÝŽ, *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska IV.*, Slovenské zvesti č. 29, roč. II z 11. února 1937; TÝŽ, *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska V.*, Slovenské zvesti č. 30, roč. II z 12. února 1937; TÝŽ, *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska VI.*, Slovenské zvesti č. 31, roč. II ze 13. února 1937 a TÝŽ, *Laco Holdoš, guľometčík Thälmannovha batalionu: Prečo sme išli do Španielska VII.*, Slovenské zvesti č. 32, roč. II ze 14. února 1937. Za rešerši k dobovému tisku náleží autorův dík paní Ludmile Šimkové ze Slovenské národní knihovny.

²⁸ J. M. TŘEBOVSKÝ, *Komunisté z Karlína verbují pro Španělsko – 500 Čechoslováků posláno na smrt do Madridu*, A-Zet č. 29 z 11. února 1937.

²⁹ List ve své negativně vykreslující kampani proti našim dobrovolníkům pokračoval i nadále v příspěvcích téhož autora viz J. M. TŘEBOVSKÝ, *Osudy Čechoslováků ve Španělsku. Hluchoněmí ztracenci v pekle občanské války*, A-Zet č. 30 z 12. února 1937; TÝŽ, *Madrid v hodinách míru – španělský plukovník o čs. vojácích*, A-Zet č. 31 ze 13. února 1937.

jako lháře a manipulátora³⁰, tak i ze strany *Slovenských zvestí*.³¹ Vzájemná polemika pokračovala i nadále, když dal komunistický deník prostor i Ladislavově matce Anně Holdošové a s odstupem dalších několika týdnů opět znovu i jmenovanému.³² Teprve pak celá záležitost i vlivem aktuálnějších informací z bojiště odezněla.

V červnu 1937 se Ladislav Holdoš dočkal přidělení k protiletadlové baterii *Klement Gottwald*. Zpočátku zde působil jako obsluha dálkoměru a zastával funkci jejího politického komisaře. Vzhledem ke své vhodné kvalifikaci ještě z československé armády, a když k tomu ještě navíc absolvoval rovněž důstojnickou školu interbrigád v Pozo Rubio, tak se brzy vypracoval na zástupce velitele baterie Bohuslava Laštovičky³³ a po jeho odchodu v březnu 1938 se v hodnosti kapitána stal velitelem celé jednotky. „Byl jsem jejím [GB] velitelem po Bohuslavu Laštovičkově. Až do konce války. Do baterie jsem přišel v létě třicet sedm, Laštovička si mě vyžádal jako svého pomocníka, zacvičil mě a na podzim mě už navrhl sovětskému plukovníkovi Mayerovi. Tam se jmenoval takto, ale nyní je to generálplukovník [Nikolaj Nikiforovič] Nagornyj, to jsem se dozvěděl dlouho potom. Laštovička chtěl jít zpět do Československa. Doporučil mě, říkal: Ty jsi náš Marokánček, ty tady budeš do roztrhání těla. Marokánček bylo označení pro tvrdého člověka schopného bit se až do konce. Španělé měli z Marokánců strach.“³⁴

Na tomto místě nebude jistě od věci zmínit se o vzniku a vývoji této klíčové jednotky s československou účastí trochu podrobněji. 14. protiletadlové baterii *Klement Gottwald* (14. *Bateria Antiaerea Gottwald*) vznikla v Albacete v lednu 1937.³⁵ Její formování nebylo od počátku nijak snadné. Přinejmenším proto,

³⁰ *Laco Holdoš – svědek proti lháři z A-Zetu*, Rudé právo č. 37 z 12. února 1937.

³¹ *Smutný případ: Z do berlinského rádia?*, Slovenské zvesti č. 31 ze 14. února 1937; *Odhaľujeme „A-Zet“ a „Slováka“*. *Pravda o dobrovoľníkovi vo Španielsku*, Slovenské zvesti zvláštní vydání z 20. února 1937.

³² *Holdošova matka k vám hovoří*, Rudé právo č. 45 z 21. února 1937; *Laco Holdoš píše ze Španělska*, Rudé právo č. 63 ze 14. března 1937; *Komunistické ženy odpovedajú matke matke Laca Holdoša*, Slovenské zvesti č. 37, roč. II z 23. února 1937; *Laco HOLDOŠ, O hrdinstve, priateľstve, pomstychtivosti a túhe po domove*, Slovenské zvesti č. 45 roč. II ze 7. března 1937; *Korunný svedok doráža ľži „A-Zetu“ a „Slováka“ – Laco Holdoš*: *Aby bolo jasno*, Slovenské zvesti č. 50, roč. II ze 14. března 1937; *Laco HOLDOŠ, Laco Holdoš redakcii „Slováka“*. *O sebe, o Fricovi Bihellerovi a o nehoráznej nízkosti „najnárodnejších“ a „najnábožnejších“ novín*, Slovenské zvesti č. 66 roč. 2 ze 6. dubna 1937.

³³ Blíže k osobě Bohuslava Laštovičky viz David MAJTENYI, *Voják, interbrigadista a politik Bohuslav Laštovička (1905–1981) a jeho stopa v československé historii 20. století*, Praha 2018. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Katedra PVH a archivního studia, obhájena dne 4. září 2018.

³⁴ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, c. d., s. 18–19. Použití výrazu „Marokánček“ je zjevná narážka na jednotky marockých vojáků, které působili na straně povstalců a byly ve vládním táboře nechvalně proslulé svou bezbřehou brutalitou.

³⁵ Činnost protiletadlové baterie Klementa Gottwalda jsem poprvé zpracovával, jako součást kapitoly o jednotkách s československou účastí ve Španělské občanské válce viz

že zpočátku čs. dobrovolníci ani zdaleka nenaplnňovali předepsané stavy. Z toho důvodu jí také zprvu hrozilo sloučení s baterií německých antifašistů, která měla obdobné personální problémy. Usilovným „pročesáváním“ příjíždějících transportů, vojenských nemocnic a okolních kasáren se však podařilo potřebné muže získat – byť těch, kteří měli za sebou nějakou dělostřeleckou průpravu, bylo na prosté minimum. Patřili mezi ně mezi jinými bývalý příslušník 151. protiletadlového pluku Jaroslav Hégr³⁶, pozdější první střelecký důstojník baterie Vilém Vidlák³⁷ se zkušenostmi dělostřelce z balkánského bojiště „Velké války“ anebo například Bedřich Biheller.³⁸ Přednostně vyhledávané byly především technické profese – kováři, zámečníci, mechanici a tak podobně.

J. RAJLICH – D. MAJTENYI, *Jan Ferák*, s. 121–129. Zde se nachází v upravené a z části nově doplněné verzi. Za drobné připomínky náleží autorům dík Petrovi Lukešovi z LHS. Obecně pak byl první pokus o popsání její činnosti učiněn ve zmiňovaném sborníku *Bojovali jsme ve Španělsku. Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936–1939*, Praha 1956, kapitola zpracovaná Bedřichem Bihellerem *S Gottwaldovou baterií na frontách Španělska* s. 119–148.

³⁶ Jaroslav Hégr (1913–1966) absolvoval prezenční vojenskou službu u 151. protiletadlového pluku v Praze v letech 1933–1935. Do Španělska dorazil na přelomu let 1936–1937. Sloužil u Gottwaldovy protiletadlové baterie. Po pádu španělské republiky byl vězněn v internačním táboře v Gursu, odkud se mu ale podařilo uprchnout do okupované vlasti, kde byl zatčen a vězněn v koncentračním táboře. NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ: Českoslovenští interbrigadisté/č. 579, str. 153 – Jaroslav Heger.

³⁷ Vilém Vidlák (1898–1969) veterán minulé války, kdy jako rakousko-uherský dělostřelec bojoval na balkánské frontě, do Španělska dorazil v prosinci 1936. Dosáhl hodnosti poručíka protiletadlové baterie a během jejich bojů u Madridu působil jistý čas jako zástupce jejího velitele. Na konci roku 1937 byl těžce raněn a posléze odeslán zpět do vlasti, kam dorazil v březnu 1938. V září 1939 byl zatčen gestapem a vězněn v koncentračních táborech Dachau a Buchenwald. NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ: Českoslovenští interbrigadisté/č. 2170, str. 590 – Vilém Vidlák.

³⁸ Bedřich (Alfréd) „Frico“ Biheller (*11. 11. 1908 – †15. 8. 1972) pocházel stejně jako Laco Holdoš z Ružomberoku, vystudoval PF UK a působil jako úředník u firmy Novitas. V roce 1931 vstoupil do KSČ, prezenční službu absolvoval u 110. dělostřeleckého pluku v Nitře. Poté pracoval jako komunistický redaktor. Do Španělska odjel v prosinci 1936, sloužil u „Gottwaldovců“ a dosáhl hodnosti poručíka a funkce zástupce velitele jednotky. Na následky prodělané nemoci musel odejít z fronty a stal se rozhlasovým redaktorem československého vysílání v Madridu. Po pádu španělské republiky byl internován v táborech Argeles sur Mer a Gurs. Odtud se mu podařilo dostat na britské ostrovy, kde se zapojil do činnosti komunistické diaspory pod vedením Václava Noska. Byl redaktorem *Nového Československa* a v březnu 1944 se stal rozhlasovým reportérem. Po osvobození v srpnu 1945 stanul v čele kabinetu náměstka předsedy vlády Viliama Širokého. Po roce 1948 působil na MZV v jeho latinskoamerickém oddělení národohospodářské sekce. V letech 1954–1958 pracoval jako vedoucí redaktor zahraničního vysílání v Československém rozhlasu, následně pak v letech 1959–1963 v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii. V roce 1963 nastoupil do oddělení světových dějin v Historickém ústavu ČSAV. Jeho celoživotním zájmem byly dějiny Latinské Ameriky, o čemž rovněž přednášel dlouhá léta na Vysoké škole politické v Praze.

Většinou šlo již o bývalé pěšáky s bojovými zkušenostmi od první ofenzivy u Teruelu a Estremadury, kteří chtěli své nabyté schopnosti uplatnit u jednotky tvořené svými krajany. Ovšemže nešlo jen o dobrovolníky přímo z Československa, ale také o krajany z Francie, Belgie, dokonce i z Kanady, USA či Argentiny, hlavně o české a slovenské horníky a zemědělské dělníky, kteří – slovy dobové propagandy – „*v daleké cizině pochopili, že se ve Španělsku bojuje i o to, aby se i oni jednou mohli vrátit do vlasti osvobozené od kapitalismu*“. Stavy pak doplňovali příslušníci národů Jugoslávie, s nimiž Čechoslováky pojilo tradiční přátelské pouto, dále jazykově příbuzní polští dobrovolníci, většinou horníci ze severofrancouzských dolů (později z nich byla na jejich žádost vytvořena jedna úplná dělová obsluha), dále Maďaři z francouzské emigrace a jako určitá kuriozita také jeden bývalý bělogvardějec, „*kteří bojem proti fašistické agresí ve Španělsku si chtěl vybojovat právo na návrat do vlasti*“, rodilí Španělé z Andalusie a také Johnny Smith, „*mlčenlivý to potomek indiánských hrdinů našich chlapeckých snů*“ – patrně první Indián v řadách čs. jednotek. Jakkoli tedy nebyla úplně čistě československou, svým pestrým složením se příliš nelišila od jiných „národních“ jednotek interbrigád. Baterií prošlo přes 270 čs. interbrigadistů. Jedná se přitom o nejnižší možný počet a jen ty, které se již podařilo identifikovat.

Baterie dostala do výzbroje kvalitní sovětské protiletadlové kanóny vz. 1931 ráže 76,2 mm tzv. „zenitky“ i s příslušným přístrojovým vybavením. Obsluhu nové techniky si dobrovolníci osvojili za pomoci sovětských instruktorů. Pod velením jednoho z nich, por. Ivana Semjonova, pak baterie již 13. února 1937 odjela na frontu. Po několika týdnech pak Semjonov předal velení baterie bývalému záložnímu důstojníkovi dělostřelectva a redaktorovi Rudého práva, Bohuslavovi Laštovičkovi. Mimo těchto zbraní měla jednotka ve výzbroji rovněž automatické kanóny Oerlikon ráže 20 mm.

Lt. (poručík) Ivan Andrejevič Semjonov, krycí jméno „Simon“, instruktor z 1. moskevské divize PVO, zpočátku velel spolu s Laštovičkou, po ofenzivě u Brunete převzal celou protiletadlovou skupinu a 22. října 1937 byl ve své vlasti vyznamenán – obdržel Leninův řád.

Dobrou reputaci si Gottwaldova baterie vydobyla již při svém úvodním únorovém nasazení v obraně Madridu, v jehož okolí, na řece Jaramě tehdy údajně sestřelila své první protivníky. „Antiaereos checos“, jak jim Madridané začali říkat, si začali získávat velké sympatie. Právě v době bitvy na Jaramě se v čs. tisku začínají objevovat první zprávy o úspěších baterie (např. Rudé právo), ale jakékoliv údaje o počtu sestřelených letadel je třeba brát se značnou rezervou.

V červenci pak baterie bojovala u Brunete v na orientaci neobyčejně členitém terénu, kde měla už své první mrtvé, ale kde také údajně sestřelila až sedm nepřátelských letounů. Uznání jejich kvalit se jí dostalo i ze strany protivníků, jak

http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BIHELLER_Bedřich_11.11.1908-15.8.1972; NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ: Českoslovenští interbrigadisté/č. 120, s. 42 – Bedřich Biheller.

dokládá například svědectví přímého účastníka těchto bojů německého pilota Legie Condor Hptm. Harro Hardera (1912–1940), které zaznamenal v knize vzpomínek na španělskou válku.³⁹

*„Deset minut útočíme při Villanuevě del Pardillo v řadě za sebou, v hustém lese výbuchů protiletadlové obrany. Vpravo, vlevo, nad i pod jeden obláček vedle druhého. Podívám se kolem sebe: výbuchy sedí v naší řadě... Znovu se vracíme s dvěma zásahy od protiletadlového dělostřelectva... Těžké protiletadlové baterie, které jsou v pytlí, jenž vznikl nepřátelským průlomem, nám dělají stále větší starosti. Když útočíme, jasně vidíme záblesky z jejich hlavní... Je vidět, že se nám dostali na kobyliku. Jakmile se objevíme, přivítají nás bílé obláčky a drží se nás, dokud neodletíme. Na jednom stroji nám dnes odstřelili kormidlo. Každý den se vracíme se zásahy.“*⁴⁰

V srpnu 1937 bránila severošpanělský přístav Rosas (katalánsky Roses), kde se vykládaly lodě s dodávkami sovětských zbraní a munice. V září, říjnu a listopadu působila na řadě míst aragonské fronty, a když nepříznivé počasí začalo omezovat leteckou činnost, odjela 22. září 1937 do Manises u Valencie a odtud do přímořské Denie na odpočinek.

Poté se zúčastnila únorových bojů u Teruelu, kde sama musela čelit pokusům o svou likvidaci ze vzduchu. Přinejmenším dvacet mužů obsluhy bylo při jednom z náletů zabito či zraněno a některá děla vyražena z provozu. Následně baterie prožila březnový průlom aragonské fronty a republikánský ústup až k moři. Za této zoufalé situace musela zasahovat i do pozemních bojů přímou palbou. Po následující dlouhé vyčerpávající týdny pak neustále měnila palebná postavení ve snaze jednak zadržovat italský nápor k moři a současně za žádných okolností nepadnout do zajetí a nepřipustit, aby se děla dostala do nepřátelských rukou. Jakmile v polovině dubna 1938 dosáhl nepřítel břehů Středozemního moře a roztнул republikánské území na dvě části, stala se dalším působištěm Gottwaldovy baterie jižní část rozděleného území, centrální fronta. Teprve po třech vyčerpávajících měsících si zde mohla trochu vydechnout a opotřebovaná děla odeslat do opravy.

Mezitím došlo k personálním změnám ve velení baterie. Po odchodu Bohuslava Laštovičky, povoláného KSČ zpátky do Československa, baterii od března 1938 velel jeho dosavadní zástupce, právě Laco Holdoš. Politickým komisařem byl již od února 1938 srbský komunista Ivan Jakšić, jenž před příchodem do Španělska studoval také na pražské technice (v roce 1941 padl ve své vlasti jako partyzán ve střetnutí s Mihajlovičovými četníky).

Po zmiňovaném ústupu z fronty pak Gottwaldova baterie od 30. dubna 1938 zajišťovala protileteckou obranu strategicky důležitého zbrojního a hutnického závodu v Saguntu na pobřeží Středozemního moře. Protože šlo o jediný ta-

³⁹ *Das Buch der Spanienflieger*, Leipzig 1939.

⁴⁰ Artur G. LONDON, *Španělsko, Španělsko...*, Praha 1963, s. 299–300 (kráceno).

kový závod na izolovaném jižním republikánském území, nadto vzdálený jen několik desítek kilometrů od fronty, nálety na něj byly poměrně časté; nejednou útočilo i několik desítek letounů najednou – nejen z pevniny, ale i z Baleárských ostrovů. A nejen ve dne, ale často i pod ochranou tmy. Za dva měsíce zdejšího působení baterie odrážela celkem 51 nepřátelských náletů a údajně měla navýšit skóre o jedenáct sestřelů). Ovšem při poslední příležitosti, 14. (jindy se udává 20.) června 1938, přišla o všechna tři svá děla, která po zásahu pumou musela být odeslána do opravy.

Po poměrně rychlém doplnění výzbroje ji pak 27. června od Sagunta přemístili na frontu k obraně prvních linií v Sieře Espadán a později k Sarriónu pod Morou de Rubielos, kde právě bojovala 129. interbrigáda. Brzy poté se baterie stala součástí protivzdušné obrany přístavu ve Valencii. Zde již tak úspěšná nebyla, protože po vyčerpání zásob kvalitních sovětských granátů byla určitý čas nucena střilet novým, dosud neodzkoušeným střelivem, které občas selhávalo a svými charakteristikami nebylo zcela kompatibilní se zaměřovacími zařízeními, kalibrovaným na původní střelivo. K nápravě došlo až později. Navíc po celou dobu svého trvání baterie trpěla nedostatkem personálu. Již v dosavadních bojích přišla následkem nepřátelské činnosti, fyzického i psychického vyčerpání a nemocí téměř o třetinu mužstva. Nyní se přidaly další ztráty při náletech, v jednom případě došlo ke ztrátám při předčasné explozi granátu v již opotřebované hlavní děla, několik vojáků podlehl i tyfové nákaze.

Gottwaldova protiletadlová baterie, která v průběhu října 1938 ve Valencii předala svou výzbroj španělským obsluhám, patřila k úspěšným jednotkám. Ve své době se v různých propagačních tiskovinách tvrdilo, že sestřelila celkem 83 (!) nepřátelských letounů.⁴¹ To se rozhodně nezakládá na žádném objektivním zjištění. Ve skutečnosti baterie úspěchy určitě zaznamenala, podle některých záznamů by měla mít na svém účtu přinejmenším jedenáct prokazatelně sestřelených nepřátelských letadel, což by se dalo za daných podmínek považovat za výsledek přinejmenším pozoruhodný. Avšak vyhodnocení skutečného rozsahu jejich výsledků prozatím brání nedostupnost archivního materiálu uloženého v Rusku.⁴² Nesporným faktem však zůstává, že se baterie po celou dobu těšila značné popularitě a pozornosti tisku. Navíc ani skutečný či jen domnělý počet sestřelů není jediným měřítkem úspěšnosti jakékoliv protiletadlové baterie jako takové. Mezi další a neméně důležité patří například rozrušení letové formace

⁴¹ Tento podle všeho vysoce nadsazený údaj oscilující až na zmiňovaném počtu přebírala většina režimních historiků před rokem 1989 a sám první velitel baterie Bohuslav Laštovička ho potvrzoval i v četných rozhovorech, které na toto téma poskytoval ještě v sedmdesátých letech. Např. *Nad celým Španělskem bezoblačno...* – rozhovor s předsedou zahraničního výboru SL FS Bohuslavem Laštovičkou, Voják č. 15/1971, s. 5; VÚA-VHA, Praha, fond Bohuslav Laštovička (1905–1981), karton č. 3, sign. 30, i. č. 564–572, Původní a nezkrácený přepis rozhovoru s redaktorem Karlem Šmídem pro časopis Svět v obrazech z 24. října 1976.

⁴² Archivo Histórico Provincial de Albacete, Přípis autorovi ze 4. dubna 2018.

následkem přesné palby anebo donucení útočících letounů bombardovat z větší výšky a tím zároveň problematizovat přesnost nepřátelských zásahů atp. Nesporným faktem však zůstává, že se baterie po celou dobu těšila značné popularity a pozornosti tisku.⁴³

O činnosti Ladislava Holdoše alias „*Capitána Laka*“ jak byl svými španělskými spolubojovníky nazýván v čele baterie, ale i o jeho předchozím účinkování byla čile informována, často i jeho vlastními autorskými příspěvky, prostřednictvím komunistického tisku, i veřejnost v Československu.⁴⁴ Informace se tak pochopitelně dostávaly touto cestou i k oficiálním kruhům. Pravděpodobně na základě toho mu byla rozhodnutím správního řízení 27. ledna 1938 odňata hodnost svobodníka čs. armády v záloze.⁴⁵

V každém případě v čele baterie setrval více než půl roku až do ukončení činnosti mezinárodních brigád. K tomu došlo, když pod tlakem Velké Británie a Francie ve Společnosti národů španělská vláda souhlasila s jejich faktickým odvoláváním z bojiště, ke kterému začalo docházet od konce září 1938. Navzdory tomu Laco Holdoš nerepatrioval zpět do vlasti a Španělsko po řadě napínavých okamžiků definitivně opustil až o několik měsíců později, 28. března 1939, tedy v samotném závěru občanské války. Na rozdíl od většiny ostatních neustupoval přes horské průsmyky Pyrenejí do metropolitní Francie, nýbrž poněkud netradičně a za velmi dramatických okolností odplul lodí z přístavu ve Valencii v centrální oblasti přes Alicante do francouzské severní Afriky. Zde zůstal mnoho dlouhých měsíců uvězněn v uprchlickém táboře Boghari (*Ksar Boukhari*) u alžírského Oranu. Patřil tak spolu s Josefem Pavlem⁴⁶, Otou Hromádkem, Františkem Knézlem a dalšími mezi tzv. „*profesionální revolucionáře*“, které se francouzské vedení snažilo striktně držet co nejvíce stranou ostatních internovaných. Podařilo se mu skrze francouzské komunisty kontaktovat členy stranického vedení v Paříži Jana Švermu, Viliama Širokého a Bruna Köhlera. Odtud se pak s jejich pomo-

⁴³ Jako ilustrující příklad uvádíme v chronologickém pořadí některé z příspěvků vztahující se k činnosti baterie uveřejněné v deníku *Rudé právo* v roce 1937. *Naši ve Španělsku. Čsl. baterie jde na frontu*, *Rudé právo* č. 40 z 26. února 1937; *Ve dvou dnech čs. baterie sestřelila 3 letadla*, *Rudé právo* č. 54 ze 4. března 1937; Jan ŠVERMA, *Gottwaldova baterie*, *Rudé právo* č. 57 ze 7. března 1937; *Socialisté vedle komunistů u děl Gottwaldovy baterie*, *Rudé právo* č. 61 z 12. března 1937; *První dny Gottwaldovy baterie na frontě*, *Rudé právo* č. 69 z 21. března 1937; *Gottwaldova baterie mezi prvními*, *Rudé právo* č. 86 z 11. dubna 1937; *Naši ve Španělsku. Baterie Gottwald*, *Rudé právo* č. 103 z 1. května 1937; *Pekelná čtvrt hodina. Chtěli zničit Gottwaldovce a přepočítali se*, *Rudé právo* č. 198 z 25. srpna 1937 a další.

⁴⁴ Například: Laco HOLDOŠ, *Dobyť Villanuevy de Pardillo*, *Rudé právo* z 8. srpna 1937; TÝŽ, *Případ Villa Nuevy de Pardillo*, *Slovenské zvesti* č. 150, roč. II z 8. srpna 1937; TÝŽ, *Lidskost španělských republikánů*, *Slovenské zvesti* roč. III z 12. ledna 1938; TÝŽ, *Laco Holdoš píše z obklíčeného Španělska. Bývalá sláva „Gottwaldovej batérie“ znovu ožila*, *Slovenské zvesti* č. 114, roč. III z 12. června 1938.

⁴⁵ VA-CR, Trnava, sbírka kmenových listů – Ladislav Holdoš.

⁴⁶ Blíže k jeho osobě viz Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Španělská stopa generála Josefa Pavla*, *Historie a Vojenství* 3/2016, s. 39–72.

cí dostal do tábora v jihofrancouzském Gurs, kde se nacházela valná většina internovaných španělských dobrovolníků z Československa.

Za války ve Francii

Vysvobození pro něj stejně jako pro drtivou většinu internovaných interbrigadistů znamenalo až vypuknutí druhé světové války a možnost vstupu do československých vojenských jednotek formovaných ve Francii. Dne 10. ledna 1940 tak byl i Ladislav Holdoš odveden do čs. armády, obnovené na půdě Francie. Hodnost kapitána, získaná v interbrigádách, mu pochopitelně nebyla uznána. Nastoupil tedy jako svobodník (sdělení o odejmutí hodnosti svobodníka v lednu 1938 nebylo našim vojenským autoritám ve Francii, ani jemu osobně známo) a 16. března 1940 byl povýšen na desátníka. S ohledem na svou vojenskou kvalifikaci a předchozí válečné působení ve Španělsku, byl zařazen ke 4. baterii Dělostřeleckého pluku 1, který byl součástí 1. čs. divize ve Francii a to na pozici dělovodá 75 mm kanónů.⁴⁷ Stal se současně i členem ilegálního stranického vedení v jednotce. Vlastního bojového nasazení v jejím rámci se však vzhledem k rychlému a pro Francii tragickému vývoji událostí nedomáhal.

Po zhroutení fronty se rozhodl nepokračovat do Velké Británie, ale zůstal, podobně jako mnozí další jeho bývalí spolubojovníci v neobsazené části Francie. Vojenskými úřady byl k 20. září 1940 oficiálně demobilizován.⁴⁸ Záhy se zapojil do francouzského hnutí odporu jako šéf kádrové sekce *Main d'Oeuvre Immigré* (MOI), organizace seskupující přistěhovalce a kontrolované francouzskými komunisty. V jejím rámci se zapojil do partyzánské činnosti jako člen FTPF (*Franc Tireurs et Partisan Français*).⁴⁹

Vznik této partyzánské skupiny nazývané zkráceně „MOI Sever“ spadá do období po evakuaci části čs. zahraniční armády z Francie a první zmínky o ní pocházejí ze září 1940, kdy měla být jako tajná vojenská organizace vytvořena převážně z bývalých příslušníků interbrigád, kteří zůstali na francouzské půdě v Marseille. V čele organizační struktury jednotky byl vedoucí partyzánský štáb, který byl na počátku tvořen velitelem kapitánem Ladislavem Holdošem, zástup-

⁴⁷ VA-CR, Trnava, sbírka kmenových listů – Ladislav Holdoš. Zajímavé je v této souvislosti sledovat i paralelní linii v jeho vojenských záznamech, tedy že v rámci vývoje v březnu 1939 a vzniku Slovenského štátu byl Ladislav Holdoš převzat do jeho vojenské evidence a tzv. papírově přidělen od 1. května 1941 k Delostřeleckému pluku 2 v hodnosti střelníka v zálohe.

⁴⁸ VA-CR, Trnava, sbírka kmenových listů – Ladislav Holdoš, Evidenční list jmenovatele.

⁴⁹ Později se snažil poukázat na některé aspekty svého tehdejšího působení ve studiích: Ladislav HOLDOŠ, *Stretnutie so sebou. (Spomienky na odboj Čechov a Slovákov vo Francúzsku)*, Kulturný život roč. 20, č. 52/1965, s. 6–7; TÝŽ, *Niektoré problémy československého zahraničního odboja vo Francúzsku v rokoch 1939–1940*, Historický časopis roč. 17, č. 3/1969, s. 379–419. Tématu se věnoval i rámci svého působení v HÚ SAV.

cem velitele poručíkem Osvaldem Závodským vystupujícím zde pod krycí identitou jako Joseph Bart⁵⁰, komisařem kapitánem Leopoldem Hofmanem a spojovacím důstojníkem poručíkem Emanuelem Blahoutem. Jejich vojenské hodnosti byly převzaty ze španělské armády.⁵¹

Prvotním úkolem skupiny bylo soustředit co nejvíce bývalých spolubojovníků, z nichž část se stále ještě nacházela v internačních táborech. Následně bylo rozhodnuto přesunout, vzhledem k problémům se zásobováním a ubytováním jednu část do severní okupované zóny Francie. Intenzivně probíhal partyzánský výcvik s důrazem na boj v týlu nepřítele, na kterém skupina kooperovala s francouzskými organizacemi. Vedení záhy nabylo přesvědčení, že rozhodující střetnutí s nepřítelem se odehraje v okupované vlasti. Na tomto základě pak rozhodlo o přesunu části jednotky zpět do vlasti. Vybavena falešnými doklady se přes Německo vypravila skupina pod velením Leopolda Hofmana a Emanuela Blahouta. Mezi její členy patřili například Josef Bartoš, Jaroslav Klecan, Emanuel Sirotek, Karel Slon, František Smola, Max. Černý, Jan Krejčí, Štěpán Hanuš a řada dalších. Jejich úkolem bylo obeznámit se se situací v Protektorátu, navázat styk s odbojovým ústředím, organizovat odbojové skupiny a zahájit boj proti okupantům. Nijak nepřekvapí, že mnozí ze jmenovaných byli následně v Protektorátu zadrženi a boj proti nacistům zaplatili svými životy.⁵²

Po odchodu této skupiny došlo v jednotce k reorganizaci, místo Leopolda Hofmana ve vedení zaujal kapitán Miloš Nekvasil a dalšími členy jednotky se mimo jiných stali i Artur London, Ota Hromádka (krycí jméno Jean David), Antonín Svoboda, Rudolf Bukáček, Alois Neuer, Kateřina Nekvasilová, Dora Kleinová, Nelly Štefková, Irena (Isabele) Ickovičová, Šalamoun Ickovič, Věra Hromádková-Waldesová, Pavel Šimo, Adolf Rach a další. Aktivita skupiny a partyzánská činnost výraznou měrou vzrostla po 22. červnu 1941 a napadení SSSR. Uvedme některé ozbrojené akce v okolí Paříže, na kterých se skupina přímo podílela.

První význačnější akcí skupiny byl útok ručními granáty a zápalnými lahvami na německá auta na pařížském parkovišti *Porte de Clichy* z 15. prosince

⁵⁰ Blíže k osobě Osvalda Závodského viz David MAJTENYI, *Osobnost Osvalda Závodského se zvláštním zřetelem na jeho činnost ve Španělsku v letech 1936–1939*, Moderní dějiny roč. 24, 2016, č. 2, s. 183–220; Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, Paměť a dějiny ročník VII., číslo 3/2013, s. 85–95.

⁵¹ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti (1950–1953), arch. č. MNB 63 (původně vyšetřovací spis arch. č. 2276 MV) – vyšetřovací spis Ladislava Holdoše, sv. č. 1, kopie zabavené zprávy o činnosti československé partyzánské skupiny MOI Sever ve Francii vypracované jejím velitelem Ladislavem Holdošem v Praze 20. února 1947; Zdigitalizované kopie dokumentů z osobního archivu Petra Závodského (dále jen ZKDAPZ), Zpráva o činnosti československé partyzánské skupiny MOI Sever ve Francii vypracovaná jejím velitelem Ladislavem Holdošem v Praze 20. února 1947, s. 1.

⁵² ZKDAPZ, Zpráva o činnosti československé partyzánské skupiny MOI Sever ve Francii vypracovaná jejím velitelem Ladislavem Holdošem v Praze 20. února 1947, s. 2–3.

1941. Této akce se zúčastnili Osvald Závodský, Pavel Šimo, Šalamoun Ickovič, Artur London a Alois Neuer, zajišťování prováděli Ladislav Holdoš a Adolf Rach, jako spojky působily Nelly Štefková a Dora Kleinová. Výsledkem bylo zapálení dvou vozů.

Dalším ozbrojeným vystoupením bylo odpálení granátu v hotelu *Alesia* na *rue Alesia*, ve kterém byli ubytováni němečtí důstojníci Wehrmachtu. Úspěšnou akci provedli opět Osvald Závodský se Šalamounem Ickovičem, kterým se podařilo časovaný granát umístit pod vitrínu hotelové restaurace. Zajišťováním byli pověřeni Artur London, Alois Neuer a Rudolf Bukáček, spojkami byly Nelly Štefková a Irena Ickovičová. Údajně mělo zůstat na místě 12 mrtvých Němců.

Následoval v dubnu 1942 granátový přepad cvičiště v Autemille poblíž Paříže, na kterém participovali Ladislav Holdoš a Pavel Šimo. Mělo se jednat o útok třemi granáty se ztrátami na německé straně. Na konci dubna téhož roku skupina provedla útok proti hotelu na *rue St. Denis* opět s pomocí časovaného granátu. Zúčastnili se Ota Hromádka a Antonín Svoboda, zajišťoval je Antonín Svoboda, spojkou byla Věra Hromádková.

V pozdních večerních hodinách v říjnu 1942 byl proveden útok na německá kasárna na *Porte de Lilas*. Miloš Nekvasil s Aloisem Neuerem, zajišťování Antonínem Svobodou měli do oken ubikací naházet ruční granáty. Další přepad následoval o měsíc později v listopadu 1942 a při něm s pomocí automatických zbraní stříleli z osobního vozu a rovněž vrhali granáty na restauraci pro německé důstojníky na *rue Mac-Mahon*, Miloš Nekvasil a opět Antonín Svoboda, řidičem byl rumunský interbrigadista Adam Schwartz, spojkou Kateřina Nekvasilová. Téhož podzimu měla být podle sepsané zprávy ještě údajně provedena akce proti německým garážím na *Boulevard du Montparnasse*, dále přepad na *l'avenue Anatole-France* a diverze proti německé restauraci na *Place de Nation*. Těchto akcí se měli zúčastnit Miloš Nekvasil, Adolf Rach, Alois Neuer a Antonín Svoboda.⁵³

Vysoká aktivita této odbojové skupiny pochopitelně neušla zájmu okupačních bezpečnostních složek. Ty nasadily značné síly, aby se diverzní jednotce dostaly na stopu a jejím členům začalo být pořádně horko. Nejprve byli na počátku prosince zatčeni Osvald Závodský, Miloš Nekvasil a Adolf Rach a nedlouho po nich i Irena Ickovičová. Na počátku roku 1943 začalo přituhovat i v bezprostřední blízkosti Ladislava Holdoše. Zbylí členové přesto ještě stihli provést přepad skladiště v Asniers a chystali se zahájit útoky proti železniční dopravě, ale to již byla labutí píseň celé skupiny. Definitivně spadla klec 4. února 1943 ve čtyři hodiny odpoledne, když byl její velitel Ladislav Holdoš alias Pierre Kaliarik, jak měl zapsáno ve svých falešných francouzských dokladech, zadržen čtyřmi inspektory francouzské tajné policie spolupracující s okupačními orgány na *Quai*

⁵³ Tamtéž, s. 3–5.

des Tuileries v prvním pařížském obvodu. V kapsách měl jména zadržených z 2. prosince 1942 a navíc i hotovost 5000 franků.⁵⁴

Poznal věznice a tábory La Santé, Poissy, Melun, Châlons-sur-Marne a Compiègne, ale navzdory krutému mučení nevyzradil ani svou totožnost, ani co v odboji dělal a nakonec byl odsouzen celkem na pět let. Poté následovala 12. května 1944 deportace ve skupině 2073 vězňů do neblaze proslulého koncentračního tábora Buchenwald. Zde byl držen jako vězeň číslo (*Häftlings* Nr.) 51010⁵⁵ střídavě v české a francouzské táborové sekci a patřil rovněž k místní úderní skupině, která se podílela na převzetí kontroly nad táborem v souvislosti s jeho osvobozením.

Ladislav Holdoš měl totiž to obrovské štěstí, že přežil a dočkal se osvobození tábora spojeneckými jednotkami 11. dubna 1945. Jelikož velká část Československa byla tou dobou ještě stále okupována nacisty, rozhodl se vrátit zpět do Francie a zde se přechodně stal generálním tajemníkem tzv. *Československého národního výboru ve Francii*. Tento výbor sdružoval někdejší československé občany, kteří zde po pádu Francie zůstali a působili v místním odboji. Po skončení války výbor zajišťoval jejich administrativní záležitosti a pomáhal s jejich repatriací zpět do osvobozené vlasti.

V osvobozené vlasti

Do Československa se vrátil po dlouhých takřka devíti letech, v srpnu 1945 s vavříny vítězů, jako přesvědčený člen komunistické strany, který o definitivním vítězství svého světového názoru již ani na chvíli nepochyboval. Ačkoliv se pro něj, podobně jako pro další bývalé dobrovolníky ze Španělska, otevírala velice slušná perspektiva strmého růstu v armádních strukturách, u něj osobně podmiňovaná například absolvováním kursu pro osvětové důstojníky, on svůj budoucí osud s nově budovanou armádou nespojil.⁵⁶

Jako komunistický funkcionář na „plný úvazek“ začal působit souběžně jak ve stranických strukturách, tak i v rámci zákonodárné moci. Na konferenci KSS v Žilině konané ve dnech 11.–12. srpna 1945 došlo ve vedení strany k personálním změnám. Novým předsedou KSS byl zvolen Viliam Široký, místopředsedou Karol Šmidke a ústředním tajemníkem Štefan Bašťovanský. Ladislav Holdoš se stal tajemníkem sekretariátu ÚV KSS a zároveň se tak automaticky

⁵⁴ ZKDAPZ, Tamtéž, s. 4–7; <http://chs.huma-num.fr/exhibits/show/marty-et-les-brigades-internat/marty-et-les-brigades/portraits-et-lettres-de-brigad>.

⁵⁵ Osobní archiv Magdaleny Schurmannové, Vězeňská karta (*Häftlings* Personal Karte) a propouštěcí list (*Ausweis – Certification*) Ladislava Holdoše z KT v Buchenwaldu. Jako místo svého předchozího pobytu udával a obou případech pařížskou adresu *rue Vavin 31, Paris 6e*.

⁵⁶ Zůstával stále pouhým desátníkem (respektive vojínem) československé armády. VA-CR, Trnava, sbírka kmenových listů – Ladislav Holdoš.

stal i členem ÚV KSČ.⁵⁷ Jednalo se o zřejmý politický manévř, kterým se na pokyn z pražského centra snažili paralyzovat vliv skupiny národně orientovaných komunistů okolo Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského, kteří byli během jednání kritizováni. V případě zvolení Holdoše hrál jistě roli i fakt, že se se Širokým, mezi jehož věrné stoupence v té době patřil, dobře znali ještě z válečné Paříže.

Delegáty Národních výborů byl v roce 1945 zvolen rovněž členem Slovenské národní rady, po volbách v roce 1946 se stal dokonce jedním z jejích místopředsedů. Současně se stal i poslancem našeho nejvyššího zákonodárného sboru. Ten v poválečném Československu obnovil svou činnost na podzim 1945. Slavnostně na 28. října se poprvé sešlo jednokomorové tzv. Prozatímní Národní shromáždění, jeho předsedou byl zvolen národní socialista Josef David. Nevzniklo na základě klasického lidového hlasování, ale formou delegační volby zástupců ONV a okresních správních komisí podle ústavního dekretu prezidenta republiky č. 47/1945 Sb. Byly v něm paritně zastoupeny všechny strany Národní fronty. Ladislav Holdoš byl delegován KSS a poslanecký slib podepsal 27. října 1945 a byl členem branného a ústavně právního výboru.⁵⁸

Druhé tzv. Ústavodárné NS vzniklo již na základě řádných parlamentních voleb konaných v květnu 1946, kterých se zúčastnily všechny strany NF. Křeslo jeho předsedy nejprve získal provizorně Antonín Zápotocký, ale poté na základě politické dohody stran opět poslanec ČSNS Josef David. Jeho volební období bylo dvouleté. Slavnostní slib poslance podepsal Ladislav Holdoš 18. června 1946. Následně byl ve svém druhém funkčním období členem několika parlamentních výborů – ústavně-právního, branného, bezpečnostního, verifikačního, od roku 1948 i inkompatibilitního (neslučitelného jako 1. náhradník), stálého (náhradník) a imunitního (předseda) a mimo to byl také zpravodajem zahraničního výboru.⁵⁹ Zmínit můžeme i několik jeho zajímavých interpelací z tohoto volebního období.⁶⁰ Aktivně se také podílel na komunisty vedené kampani proti ve vol-

⁵⁷ *Dějiny Komunistické strany Československa v datech*, Praha 1984, s. 472.

⁵⁸ Archiv Poslanecké sněmovny (dále jen APS), Praha, fond Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv. j. 799, spis poslance Ladislava Holdoše, Podepsaný slib poslance NS z 27. října 1945.

⁵⁹ APS, Praha, fond Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv. j. 799, spis poslance Ladislava Holdoše, Vyplněná karta poslance NS pro volební období 1946–1948; Podepsaný slib poslance NS z 18. června 1946.

⁶⁰ Například interpelace z 6. května 1947 „*ve věci nepřijímání vojenských letců-délesloužících do přípravné služby na rotmistry letectva z povolání*“ a dále dvě tzv. naléhavé interpelace, a to konkrétně z 30. října 1947 „*vo věci nezákonného postupu při konfiškácii půdohospodářského majetku Kolomana Turanského a spol. v Turiku, okr. Ružomberok*“; 10. března 1948 „*vo věci trestného pokračovania proti posl. Dr. Hodžovi*“.

<http://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1557&org=286>.

bách na Slovensku vítězné Demokratické straně a jejímu předsedovi (a zároveň tehdejšímu předsedovi SNR) dr. Jozefovi Lettrichovi.⁶¹

Změna potkala Ladislava Holdoše i v osobním životě, když se oženil. Jeho ženou se v roce 1945 v Bratislavě stala Margita rozená Vinařová (* 16. 4. 1916 – † 3. 6. 1970) se kterou se seznámil již ve Francii. Ta pocházela ze severočeského Jablonce a ještě před vypuknutím války odjela studovat jazyky na pařížskou *Université de Paris*. Během války byla podobně jako její budoucí manžel činná v hnutí odporu.⁶² Manželům se 4. ledna 1947 v Bratislavě narodila dcera Magdalena, později provdaná Schurmannová.⁶³

Únorové události roku 1948 ho vynesly ještě výše a jeho kariéra nabrala strmější vzestup. Byl předsedou branné komise KSS a stal se generálním tajemníkem Ústředního akčního výboru Národní fronty na Slovensku. Z pozice své funkce tak měl nezanedbatelný podíl na poúnorových represálich a čistkách společenského i veřejného života. Od počátku roku 1948 se také zúčastnil práce v parlamentní komisi českých a slovenských komunistů, která připravovala návrh nové československé ústavy a v této souvislosti i úpravu pravomocí slovenských orgánů.⁶⁴ Finální zasedání komise proběhlo v květnu 1948. Ladislav Holdoš na něm participoval, podal osobně několik menších pozměňovacích návrhů. Pokusil se také o neúspěšný návrh, aby centrální vláda neměla pravomoc zrušit nařízení Sboru pověřenců. Argumentoval při něm tím, že toto mělo svůj smysl před únorovými událostmi, ale nyní již toho není zapotřebí. Jeho návrh byl ale většinově

⁶¹ Dokladem toho je například i soudní spor z léta roku 1947, vedený proti Svetózárovi Kresákovi, zodpovědnému redaktorovi oficiálního deníku Demokratické strany na Slovensku ČAS a neznámému autorovi, který kritizuje člena SNR a ústavního výboru KSS Ladislava Holdoše, kterých předtím nevybíravou formou útočil na vedoucí představitele Demokratické strany a přímo i na předsedu SNR i jejího dr. Jozefa Lettricha, ale třeba i na pplk. Milana Poláka ve věci udělení milosti dr. Jozefu Tisovi. Jednalo se o celou sérii vzájemných přestřelek, která proběhla na stránkách jmenovaného tisku (11. 6. 1947, 29. 6. 1947, 2. 7. 1947 a 5. 10. 1947). Spor byl ukončen po únoru 1948, když byl S. Kresák v nepřítomnosti odsouzen. Pro Ladislava Holdoše neměl verdikt soudu žádný dopad. Štátny archív v Bratislave (dále jen ŠA Bratislava), fond Krajský soud v Bratislave, spisy 2703-6/1947 a 1727/1948. Za excerpování registrových záznamů o obsahu uvedeného fondu, jakož i za další nezištnou a obětavou pomoc náleží autorův dík Mgr. Ivanu Gubovi ze ŠA v Bratislavě.

⁶² Záznam rozhovoru s Magdalenou Schurmannovou roz. Holdošovou z 22. května 2018.

⁶³ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš. Dotazník vyplněný Ladislavem Holdošem 15. června 1969.

⁶⁴ K této své tehdejší činnosti na parlamentní půdě například: Ladislav HOLDOŠ, *Poštátnenie jako podmienka posilnenia národnej jednoty*, Pravda roč. 2, č. 183/1945, s. 1; TÝŽ, *Pomer česko-slovenský. (Výňatok z reči v DNZ. Úvodník)*, Pravda roč. 2, č. 220/1945, s. 1; TÝŽ, *Pôdu do rúk tým, ktorí na nej pracujú!* Pravda roč. 3, č. 11/1946, s. 1; TÝŽ, *Ochrana národného majetku (O potrebe zákroku na Min. financií vo veci znárod. Sedliackej banky)*, Pravda roč. 3, č. 266/1946, s. 3; TÝŽ, *Nová éra SNR*, Pravda roč. 5, č. 71/1948, s. 3; TÝŽ, *Čo sa robí v ústavnom výbore*, Pravda roč. 4, č. 217/1947, s. 3; TÝŽ, *Boj o novú ústavu*, Pravda roč. 5, č. 39/1948, s. 3. a ďalší.

zamítnut. Antonín Zápotocký naopak centralisticky zdůrazňoval, že v nových podmínkách již zvláštní postavení Slovenska není potřebné a ani nutné. Výsledkem debaty okolo ústavy tak ve svém konečném výsledku bylo, že došlo k výraznému oslabení kompetencí slovenských orgánů v pounorovém Československu, ve srovnání s obdobím po roce 1945.⁶⁵

Ladislav Holdoš se znovu, již potřetí, stal poslancem NS. To bylo zvoleno v květnu 1948 na základě volebního zákona č. 75/1948 Sb. Jednalo se však již o systémově jiný parlament, zmizelo klasické zastoupení stran, zvolení poslanci figurovali pouze v rámci tzv. jednotné kandidátky NF, což byl faktický konec parlamentní demokracie. Předsedou se stal sociální demokrat Oldřich John. Ladislav Holdoš, zvolený za XXV. volební kraj Liptovský Svätý Mikuláš, 10. června 1948 podepsal opět slib poslance, který tentokrát již na rozdíl od předchozích obsahoval formulí, že svůj mandát bude vykonávat v souladu s vůlí lidu.⁶⁶ Z parlamentních výborů se stal III. místopředsedou branně-bezpečnostního výboru, III. místopředsedou imunitního výboru, II. místopředsedou mandátového výboru a předsedou ověřovacího výboru.⁶⁷

Satisfakce se dočkal i po vojenské linii. Po skončení 2. světové války se bývalým čs. interbrigadistům dostalo zadostiučinění v podobě svého zahrnutí do známého zákona č. 255/1946 Sb. z 18. června 1946 O příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození. Ještě několik roků po válce byl sice stále pouhým desátníkem v záloze, poté následovalo vše v rychlém sledu – kapitán v záloze (1. 1. 1948), štábní kapitán v záloze (30. 10. 1948) a nakonec major dělostřelectva v záloze.⁶⁸ Jako výraz uznání svých válečných zásluh obdržel v těch letech také řadu vyznamenání, mimo jiných též 2x Československý válečný kříž 1939 (1945 a 1948), Řád SNP I. st. (1946), francouzský Croix de guerre 1939–1945, Řád bílého lva „Za vítězství“ I. stupně (1948), Hvězdu Řádu 25. února 1948 (1949) a rovněž byl od roku 1947 i důstojníkem francouzského řádu Čestné legie (*Légion d'Honneur au grade de Officier*).⁶⁹

Vrchol politické kariéry Ladislava Holdoše, který v jeho případě přímo předznamenával jeho následný příkrý pád, přichází 4. dubna 1950, když byl jmenován do funkce poverenika (pověřence) pro věci církevní a vzápětí složil slib do rukou předsedy vlády.⁷⁰ Z hlediska následného vývoje událostí je symbolické, že

⁶⁵ Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012, s. 370–371.

⁶⁶ APS, Praha, fond Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv.j. 799, spis poslance Ladislava Holdoše, Podepsaný slib poslance NS z 10. června 1948.

⁶⁷ Tamtéž, Vyplněná karta poslance NS pro volební období 1948–1953.

⁶⁸ VA-CR, Trnava, sbírka kmenových listů – Ladislav Holdoš.

⁶⁹ Vojenský ústřední archiv – vojenský historický archiv (dále jen VÚA-VHA), Praha, fond Českoslovenští interbrigadisté, karton č. 5, inv. j. 211 – Ladislav Holdoš.

⁷⁰ Ještě před svým jmenováním do funkce poverenika pro věci církevní ke vztahu s církvemi publikoval v tisku řadu příspěvků např. Ladislav HOLDOŠ, *O dohodu církvi so*

funkci převzal po dr. Gustávu Husákovi, jehož politická kariéra se vlivem frakčního souboje uvnitř strany pomalu chýlila ke konci. Přesto ani jeden nemohl v té chvíli tušit, že je osud již zanedlouho opět spojí a to v souvislostech, které si nikdo z nich jistě nedokázal představit. Holdoš se z titulu své funkce podílel na tehdejším tažení proti církvi, angažoval se například v tzv. „Akci P“ namířené proti řeckokatolické církvi a plánu na její násilnou „pravoslavizaci“.⁷¹ Rovněž se spolupodílel na přípravě a realizaci tzv. „procesu proti vlastizrádným biskupům“, tedy procesu se slovenskými biskupy Jánem Vojtaššákem, Michalem Buzalkou a Pavolem Gojdičem, který proběhl ve dnech 2.–15. ledna 1951 v Bratislavě, tedy jen těsně před Holdošovým vlastním zatčením. Mašinérie nezákonnosti, kterou sám pomáhal budovat, ho samotného velice brzy dostihla.⁷²

Pád – v soukolí politického procesu

Již na konci čtyřicátých let u nás, v souvislosti se zostřováním třídního boje a s hledáním tzv. vnitřních nepřátel začalo docházet i na bývalé „španěláky“. Zdáli se být podezřelí z mnoha důvodů – svým vysokým sebevědomím, semknutostí, jazykovou vybaveností spojenou s jejich četnými zahraničními kontakty, organizačními schopnostmi, ale i konspirační praxí. Tlak na ně zesílil zejména v přímé návaznosti na ostrakizaci titovské Jugoslávie a především pak v souvislosti se zatčením a následným soudním procesem s maďarským ministrem zahraničních věcí Lázsló Rajkem (1909–1949). Ten byl totiž také bývalý interbrigadista a podobná obvinění ze zrady, špionáže, trockismu, titoismu či sionismu se velice rychle začaly objevovat i v Československu. K hromadnému zatýkání bývalých dobrovolníků ze španělské občanské války, tedy především těch politicky a společensky aktivních, pak začalo docházet od počátku roku 1950. Následovala řada vykonstruovaných politických procesů, mnozí z nich skončili na popravištích, další byli odsouzeni k doživotním nebo dlouholetým trestům vězení, stovky dalších byli vyřazeni z politického i veřejného života a vystaveni mimosoudním postihům i proskripci.

štátom, Východoslovenská Pravda, roč. 5, č. 162/1949, s. 1–2; TÝŽ, *Nové postavenie cirkvi*, Pravda roč. 6, č. 238/1949, s. 1–2; k jeho jmenování do funkce uveďme např. Ladislav Holdoš, *Katolíci na rázcestí. (O reakcii na obsah encykliky Populorum progressio)*, Kultúrny život roč. 22, č. 20 1967, s. 10; TÝŽ, *Kapitolky z najnovších cirkevných dejín. (Rozhovor o grécko-katolíckej akcii)*, Kultúrny život roč. 23, č. 20 1968, s. 3; TÝŽ, *Kapitolky z najnovších cirkevných dejín. (Katolíci, minulosť a dnešok.)*, Kultúrny život roč. 23, č. 21 1968, s. 8; TÝŽ, *O rehabilitácii grécko-katolíckej cirkvi*, Ľud roč. 21 z 14. dubna 1968, s. 1–3.

⁷¹ K tomu nejnověji: Daniel Atanáz MANDZÁK, *Dokumenty k akcii „P“*. Prešovský „Soubor“, Bratislava 2014.

⁷² Později, již po svém propuštění a následné rehabilitaci se snažil za svou činnost v této funkci ospravedlnit, sebekriticky ji analyzovat a korigovat a také se za ni i částečně kát. Ladislav HOLDOŠ, *Katolíci na rázcestí. (O reakcii na obsah encykliky Populorum progressio)*, Kultúrny život roč. 22, č. 20 1967, s. 10; TÝŽ, *Kapitolky z najnovších cirkevných dejín. (Rozhovor o grécko-katolíckej akcii)*, Kultúrny život roč. 23, č. 20 1968, s. 3; TÝŽ, *Kapitolky z najnovších cirkevných dejín. (Katolíci, minulosť a dnešok.)*, Kultúrny život roč. 23, č. 21 1968, s. 8; TÝŽ, *O rehabilitácii grécko-katolíckej cirkvi*, Ľud roč. 21 z 14. dubna 1968, s. 1–3.

V té době vysoce politicky exponovaný Ladislav Holdoš patřil v tomto kontextu mezi takřka ukázkové případy. Bývalý „Španělák“, velitel jednotky – Gottwaldovy baterie, za války na západě, ve Francii dokonce velitel ilegální skupiny s četnými kontakty na čelné francouzské komunisty atp. Přesto, alespoň jak sám později tvrdil, neměl ani sebemenší podezření, že se kolem něj cosi děje a připravuje, a následné události pro něj tak představovaly dokonalé překvapení. V hledáčku státní bezpečnostních orgánů se ale nacházel již delší dobu.⁷³ K jeho zatčení, předznamenávajícímu pád z výšin až na samotné dno došlo 2. února 1951 a není jisté bez zajímavosti, že týž den byl zatčen i Josef Pavel, oba tak následovali další význačné „Španěláky“ ve státních strukturách: Artura Londona, zajištěného 12. ledna 1950 a Osvalda Závodského s Oskarem Valešem⁷⁴, kteří byli zadrženi 27. ledna téhož roku. V kontextu událostí je zajímavé i to, co zatčení Ladislava Holdoše předcházelo. Ten se totiž týž den v Praze zúčastnil jednání Církevní rady při KSČ, poté měl ještě naplánovanou schůzku s předsedou vlády Viliamem Širokým, ale ten mající pravděpodobně informace o jeho připravovaném zatčení, se vymluvil na údajnou zaneprázdněnost a již ho nepřijal.⁷⁵

„Mé zatčení mě překvapilo jako hrom na čistém nebi. Došlo k němu druhého února roku padesát jedna. Byl jsem v té době členem ÚV KSS, generálním tajemníkem SNF, povereníkem pro věci církevní. Nikdo mě předtím nikdy jmenovitě nekritizoval, ani na sjezdu KSS, jak se stalo jiným, ani jinde. Charakteristické bylo, jak mě taky zatkli. Na silnici, při cestě do Bratislavy z Prahy. Před Kolínem nás předjel bourák, zabrzdil a postavil se napříč silnici, skoro jsme do něj vrazili. Zastavili jsme, z auta vyběhli tři muži, legitimovali se policejními průkazy a žádali doklady. Jak jsem vystoupil, ti tři na mě vytáhli a namířili pistole a „Ruce vzhůru“ a „Jménem zákona vás zatýkáme!“ Z krku mi strhli šálu, omotali mi jí oči. A šup do auta. Odvezli mě do Ruzyně, do staré budovy tamější věznice.“⁷⁶

Zprávu o zatčení podepsal tehdejší velitel Státní bezpečnosti Jaroslav Hora, došlo k tomu s vědomím ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy a generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského.⁷⁷ K zadržení došlo i navzdory imunitě poslance, které se Holdoš jako člen zákonodárního sboru těšil.⁷⁸

⁷³ Poprvé byl u bezpečnostních orgánů prověřován v souvislosti s převzetím francouzského řádu Čestné legie v lednu 1947. ABS, Praha, fond Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-100-6, s. 30–33.

⁷⁴ Blíže k jeho osobě Jan KALOUS, *Jeden z bojovníků. Oskar Valeš a občanská válka ve Španělsku*, Historie a Vojenství 3/2016, s. 73–80.

⁷⁵ J. PEŠEK a kol., c. d., s. 128.

⁷⁶ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, c. d., s. 45–47 (kráceno)

⁷⁷ ABS, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti (1950–1953), arch. č. MNB 63 (původně vyšetřovací spis arch. č. 2276 MV) – vyšetřovací spis Ladislava Holdoše, sv. č. 1, Zpráva o zatčení Ladislava Holdoše z 26. června 1951 podepsaná velitelem StB Jaroslavem Horou.

⁷⁸ Poslaneckého mandátu se ve vlastnoručně psaném prohlášení zřekl až 29. června 1951, nástupkyní v NS za jeho volební obvod se stala poslankyně Elena Koyšová. APS, Praha,

Zadrženého nejprve několik dní drželi ve vazební věznici v Ruzyni, ale jak bylo charakteristické, nikdo mu nic konkrétního k jeho zajištění neřekl, po deseti dnech byl převezen do věznice v zámku v Kolodějích, kde byl uvržen do jedné z pověstných podzemních kobek. Mezitím co vyšetřovatelé prováděli u něj doma domovní prohlídky a zabavovali údajný usvědčující materiál, se začal dozvídat pravdu v celé své zvrhlé absurdnosti.⁷⁹ Bylo mu oznámeno, že byl za záškodnicou a rozvratnou činnost vyloučen ze strany a zbaven všech svých funkcí. Podle konstrukcí vyšetřovatelů měl být součástí údajného protistátního spiknutí tzv. „*trockistické skupiny demoralizovaných interbrigadistů*“ a v jejich řadách se měl aktivně podílet na přípravě a svržení lidově demokratického režimu.⁸⁰

Co se dělo v jeho hlavě i v hlavách ostatních zadržených poté, co se postupně dozvídali svá lživá obvinění, si dnes dokážeme již jen těžko představit. Většina z nich zpočátku věřila, že byli zatčeni nedorozuměním a že se omyl jistě brzy vysvětlí, pouze ti, kteří znali již logiku předchozích politických procesů, věděli přesně, o co se jedná. Následovaly výzvy kombinované s fyzickými i psychickým nátlakem vyšetřovatelů, aby požadovaným doznáním a naučenými výpověďmi prokázali svou službu straně a pomohli jí tím v boji proti nepřátelům. Každý z uvězněných se zpočátku bránil, snažil se vyvracet lživá obvinění. Nakonec ale pochopili, že proti systému nemají šanci zvítězit a procházeli pak každý svou vlastní cestou lišící se pouze její délkou, která vedla k onomu konečnému psychologickému zlomu, po němž přistupovali na předepsaný scénář. Někteří

fond Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv. j. 799, spis poslance Ladislava Holdoše, Podepsané prohlášení Ladislava Holdoše z 29. června 1951, kterým se zříká svého poslaneckého mandátu; karta poslance NS pro III. volební období.

⁷⁹ ABS, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti (1950–1953), arch. č. MNB 63 (původně vyšetřovací spis arch. č. 2276 MV) – vyšetřovací spis Ladislava Holdoše, sv. č. 1, Protokol o domovní prohlídce z 29. března 1951.

⁸⁰ Na tomto místě musíme uvést i jednu skutečnost, která souvisí s eufemisticky řečeno „neuspořádaným osobním životem“ Ladislava Holdoše. Nebude jistě od autora těchto řádků příliš nezdvořilé konstatovat, že v průběhu celého svého života měl velkou slabost pro osoby něžnějšího pohlaví. V době svého zatčení byl již se svou ženou Margitou rozveden. Rozvrat manželství, který podle všeho Ladislav Holdoš sám zapříčinil, ale nijak nesouvisel s jeho zatčením. Margita Holdošová zastupovaná bratislavským advokátem dr. Ferdinandem Leubnerem, jelikož nevěděla, co se s jejím bývalým manželem, a otcem jejich dcery přesně stalo, na něj v průběhu roku 1951 podala u Okresního soudu v Bratislavě žalobu kvůli placení výživného na jejich neplnoletou dceru Magdalenu. Soud její nároky uznal a nařídil dokonce zabavení hmotného majetku jmenovaného. Není potřeba zmiňovat podrobnosti, postačí konstatování, že celý příběh měl poněkud šťastnější konec. Ladislav Holdoš se po propuštění z vězení ke své bývalé ženě, která posléze působila jako odborná asistentka na bratislavské VŠE, a dceři vrátil a dokonce se 4. září 1958 znovu sezdali. APS, Praha, fond Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv. j. 799, spis poslance Ladislava Holdoše, soubor dokumentů zabývající se žalobou; ŠA, Bratislava, fond Okresný soud Bratislava, inv. j. 23, sign. 25 C 1953, č. spisu 79, rok 1953, krabice 16 – Holdošová Margita vs. Slovenský úrad pre veci cirkevné – dlh; AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, Dopis Margity Holdošové adresovaný MZV v Praze z 28. května 1969.

uvěřili straně, jiní tomu, že se pouze touto cestou mohou vyhnout trestu smrti, popřípadě, že zůstanou alespoň ušetřeni pronásledování jejich rodinní příslušníci. Bylo jen několik málo statečných jedinců, kteří nepodlehli a zachovali si tvář tvář brutalitě vyšetřovatelů a nepředstavitelnému nátlaku dostatek vnitřní síly, aby dokázali celé hrůzné mašinérii odolat. Proti nim pak paradoxně svědčili vynucené výpovědi těch, kteří se rozhodli „spolupracovat“.⁸¹

Také Ladislav Holdoš byl vyšetřovatel brutálně vyslýchán a fyzicky i psychicky mučen, a to dokonce ještě nelidštějším způsobem, nežli tomu u něj bylo ve Francii.⁸² Vězeňské podmínky pak popsal jako neporovnatelně horší než ty v koncentračním táboře v Buchenwaldu. Přítomen vyšetřování byl i nechvalně proslulý mjr. Bohumil Doubek, který mu hned na počátku řekl, že „*musím prý pochopit, že návrat do lidské společnosti pro mne neexistuje, že pro mne existuje pouze doznání k rozvrtné činnosti.*“⁸³ Ke zlomu, po kterém se začal poprvé doznávat, u něj došlo již měsíc po zatčení, v březnu 1951 na přímý následek brutálního výsledku, při kterém ho vyšetřovatel Josef Mozola zbil takřka do bezvědomí.

„*Jsem si vědom, že jsem byl zatčen za činnost nepřátelskou straně i Sovětskému svazu, kterou jsem prováděl jako trockista již delší dobu.*“⁸⁴ Později k tomu zpětně doplnil: „*Zatiaľ čo mi krv kvapkala dolu šatami a v hlave mi hučalo, napísali krátke doзнание, že som trockista, a dali mi ho podpísať. V usedavom pláči pre toto znásilnenie pravdy s ďalekosiahlymi dôsledkami pre mňa a pre celý rad ľudí, a s pocitom dosiaľ nezažitého poníženia, hoci som mal za sebou väzenia všetkých krajín, ktorými som prešiel, podpísal som.*“⁸⁵ Následně ale všechna svá lživá přiznání zase odvolal. Vyšetřovatelům se ho podařilo opětovně zlomit až více než po půl roce od zadržení v říjnu 1951, tehdy kapituloval definitivně a začal opět přiznávat neprokazatelnou vinu. „*V důsledku všech nátlaků došlo u mne ke zvratu v poměru k vyšetřování a k úplnému zlomu, takže jsem začal podepisovat vše, co referenti se mnou sepišovali. Při tom jsem sám sebe znásilňoval ve snaze, abych vyhověl všem požadavkům jednotlivých referentů.*“⁸⁶ Co se stalo, že

⁸¹ Karel BARTOŠEK, *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948–1968)*, Praha 2000, s. 295–297 (doslov Karla Kaplana).

⁸² Ještě před svým propuštěním z vězení sepsal 2. listopadu 1955 ve věznici na Pankráci svědeckou výpověď o používání „nesprávných vyšetřovacích metod“ určenou pro generální prokuraturu. NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 2, arch. j. 5, Svědecká výpověď Ladislava Holdoše z 2. listopadu 1955, s. 73–80.

⁸³ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 2, arch. j. 5, Svědecká výpověď Ladislava Holdoše z 2. listopadu 1955, s. 75.

⁸⁴ ABS, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti (1950–1953), arch. č. MNB 63 (původně vyšetřovací spis arch. č. 2276 MV) – vyšetřovací spis Ladislava Holdoše, sv. č. 1, Výpovědní protokol sepsaný a podepsaný Ladislavem Holdošem 23. března 1951, s. 1.

⁸⁵ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, c. d., s. 63 (cit. dle Holdošem sepsané obsáhlé „Správy komisií Predsednictva ÚV KSČ pre preskúmanie politických procesov“ z 21. února 1963).

⁸⁶ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 2, arch. j. 5, Svědecká výpověď Ladislava Holdoše z 2. listopadu 1955, s. 79.

takový tvrdý a osobně jistě velmi statečný muž, navíc ostřílený řadou předchozích kriminálů, se ve své nové zkoušce zhroutil, zlomil a nakonec zhoubně mašinerii podlehl? Snad cítil vnitřní šanci přežít a jednou, až se změní situace, také očistit své jméno, odhalit pozadí procesu a říci pravdu. Vypověděl o tom velmi emotivně a s odstupem let v citované knize při svém rozhovoru s historikem Karlem Bartoškem. Svého tehdejšího selhání se vnitřně již nikdy nedokázal zbavit a toto trauma ho následně tížilo až do konce života.

„Rozhodující byl asi argument vyšetřovatelů, o němž jsem právě mluvil: Strana na vás žádá, strana od vás chce, strana se na tu či onu věc takto dívá, strana přehodnocuje... Má-li být doznání důkazem kladného postoje ke straně – říkal jsem si – nedá se nic dělat. Tím se mi ulevilo, vina není zcela mou vinou. I v předchozích věznicích mě někdy mlátili. Tam jsem však věděl – to je za partaj, za kterou tady jsem! U nás se mnou partaj jednala jako se svým nepřítelem a současně jsem měl vypovídat podle toho, čemu říkali platforma strany, měl jsem kapitulovat, kleknout na kolena, plazit se po břiše a tak vyhovět přáním strany. Proto říkám, že není správné vidět jen kruté podmínky, v nichž nás v padesátých letech věznili, my jsme vydrželi před tím horší věci, ale věděli jsme proč. Tady jsem skoro ničemu nerozuměl, byl jsem úplně tele a postupně jsem si začal říkat: Jsem blázen, nebo nejsem blázen, nebylo by líp bláznem být?“⁸⁷

Ladislav Holdoš byl viněn z celé plejády provinění a zločinů nejrůznějšího charakteru, na počátku především v souvislosti se svým působením ve Španělsku a ve Francii. Měl se jich dopustit, jak již bylo řečeno, v rámci tzv. „trockistické skupiny demoralizovaných interbrigadistů“, ve které figurovali spolu s ním i Artur London, Osvald Závodský, Oskar Valeš, Ota Hromádko, Antonín Svoboda, Leopold Hofman, Miloš Nekvasil a další z řady „španěláků“.

„V podmínkách války ve Španělsku jsem propadl demoralizačnímu procesu a po porážce republikánských vojsk, dostal jsem se do Francie. V Marseille, kde jsem tehdy žil, jsem se dostal do čela skupiny, kterou tvořili bývalí interbrigadisté. Byli to především Osvald Závodský, Antonín Svoboda, Miloš Nekvasil, Otakar Hromádka a jiní, kteří měli stejně jako já zaměření cizí dělnické třídy. Tato naše skupina byla udržována Američany z finančních prostředků Centre d'Aide Tchecoslovaque, v čele této organizace stál americký špión Donald Lawrie... Takto, ačkoliv jsme se nazývali představiteli komunistické emigrace v řadách interbrigadistů, jsme se ve skutečnosti dostali pod vliv imperialistických agentů a trockistů, čímž se ještě více prohluboval náš rozchod s komunistickou stranou“, píše v jednom z protokolů o začátku svého údajného scetí.⁸⁸

Spolu s tím jak se ale průběžně měnilo složení jednotlivých skupin a s tím jak si strůjci procesů s obviněnými neustále pohrávali jako s figurkami na šachov-

⁸⁷ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, c. d., s. 55.

⁸⁸ ABS, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti (1950–1953), arch. č. MNB 63 (původně vyšetřovací spis arch. č. 2276 MV) – vyšetřovací spis Ladislava Holdoše, sv. č. 1, Výpovědní protokol sepsaný a podepsaný Ladislavem Holdošem 7. srpna 1953, s. 1–2.

nici v rámci připravovaných hlavních i následných procesů, se zároveň diferencovala i jednotlivá provinění a vyžadovala se od vězňů stále nová doznání. Tak se stalo, že Ladislav Holdoš byl vyjmut z původní skupiny obviněných a během léta 1953 byl postupně směřován do soukolí připravovaného procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty, známém také jako tzv. „*proces s Husákem a spol.*“, a u toho již i zůstalo. To byl sám o sobě jistě další velký paradox, protože se v jeho případě skutečně jednalo o přesvědčeného a autentického internacionalistu a nacionalismus v jeho jakékoliv formě mu byl zcela cizí.

K tíži mu tak kromě jiného začaly být například mimo jiné přičítány i jeho osobní styky s francouzským generálním konzulem v Bratislavě Etiennem Mandelem Manachem, který byl mezitím obviněn z podporování protistátní činnosti a vyhoštěn z ČSR. Dále mu bylo kladeno za vinu například to, že v roce 1948 údajně předal americkému špiónu Noelu Fieldovi zprávy o akčních výborech NF, že osobně intervenoval u Daniela Okáliho, aby propustil z táborů nucených prací 13 řeckokatolických kněží, že se provinil křivkami na maďarském obyvatelstvu, ale třeba i to, že „*na svůj nákladný a rozmařilý život*“ založil černý fond a zpro-
nevěřil více než půl milionu tehdejších korun.⁸⁹

„*Po svém návratu do ČSR jsem jako demoralizovaný člen skupiny interbrigadistů, stojící na platformě trockistů nastoupil cestu nepřátelské činnosti proti lidově dem. ČSR. Společně se jmenovanými jsem straně zamlčel frakční činnost s trockistickou platformou skupiny interbrigadistů, zapojil jsem se do protistátní a nepřátelské skupiny slovenských buržoazních nacionalistů a spolupracoval jsem s francouzským agentem špiónem konsulem [Etienne Mandlem] Manachem.*“⁹⁰ Na jiném místě svého vyšetřovacího spisu k tomu ještě byl nucen tehdejší estébáckou díkci napsat: „*Cílem naší nepřátelské buržoazně nacionalistické skupiny v KSS bylo, ovládnout a řídit samostatně politický a hospodářský život na Slovensku nezávisle na vývoji celostátním a takto separovat Slovensko od českých zemí. Uskutečňování této naší politiky směřovalo k obnovení kapitalismu na Slovensku, k rozbití státní jednoty ČSR a k pozvolnému zapojování ČSR do západních imperialistických struktur.*“⁹¹

Připravovaný proces se neustále oddaloval. Mimo jiné i proto, že hlavní obviněný v něm dr. Gustáv Husák po každém mučení nakonec svá vynucená přiznání odvolal a vyšetřovatelům se ho stále nepodařilo zlomit. Tím právě přispíval k faktickému oddálení procesu a velice pravděpodobně si i zachránil život.

⁸⁹ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 23, arch. j. 496, Zpráva o přezkoumání trestní věci proti slovenským buržoazním nacionalistům, s. 28–29.

⁹⁰ Tamtéž, sv. č. 4, Výpovědní protokol sepsaný a podepsaný Ladislavem Holdošem 21. července 1952, s. 1.

⁹¹ ABS, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti (1950–1953), arch. č. MNB 63 (původně vyšetřovací spis arch. č. 2276 MV) – vyšetřovací spis Ladislava Holdoše, sv. č. 1, Výpovědní protokol sepsaný a podepsaný Ladislavem Holdošem 7. srpna 1953, s. 6.

V tomto kontextu je zajímavý i rozdíl mezi ním a Ladislavem Holdošem během vyšetřování. Zatímco Holdoš jak bylo řečeno, pod těžkým tlakem na pravidla vyšetřovatelů přistoupil, vykonstruovaná obvinění, že je „imperialistickým a trockistickým agentem“ přijal a určený part v předem zinscenovaném spektaklu odehrál, Husák si pak svým tvrdě odmítavým přístupem vysloužil přezdívku „Železný Gusta“.⁹² Přežili sice nakonec oba protagonisté, ale stigmat z něj utrpených se již ani jeden nikdy nedokázali úplně zbavit.

K uskutečnění vlastního soudního procesu s vyloučením veřejnosti došlo nakonec za přísných bezpečnostních opatření ve dnech 21.–24. dubna 1954 v budově Justičního paláce v Bratislavě.⁹³ Stalo se tak po více než třech letech od zadržení obviněných a jen Ladislavu Holdošovi byla během této doby vazba prodloužena celkem jedenáctkrát. Termín procesu byl sice původně stanoven i s přesně předepsaným scénářem průběhu na 5.–8. dubna, ale poté odložen o dva týdny.⁹⁴ Kolegiu Nejvyššího soudu předsedal dr. Juraj Uhrín a jeho členy byli jako tzv. soudci z lidu i Michal Kekeňák a Matej Cheben, funkce hlavního prokurátora se ujal dr. Ladislav Gešo, kterému byl jako pomocný prokurátor k dispozici Viliam Paločko. Zastupováním Ladislava Holdoše byl pověřen dr. Štefan Fényes z advokátní poradny v Košicích.⁹⁵ V konečném součtu na tomto procesu participovalo asi kolem 75 osob. První den byl věnován z větší části čtení obžaloby a následně začaly výslechy obviněných i svědků. Ladislav Holdoš přišel na řadu jako poslední z pětice obviněných až třetího dne. Další den se uskutečnila závěrečná řeč prokurátora a poté byl vynesен konečný rozsudek. Z jeho prokurátorského estébáckého dikce – tehdy ovšem zcela běžné – běhá mráz po zádech ještě dnes: „Obviněný Holdoš a Horváth vykonávali rozsáhlou činnost ve prospěch západních imperialistů. Zločinná činnost této buržoazně nacionalistické skupiny byla obzvláště nebezpečná proto, že jmenovaní zneužili svých funkcí v KSČ a proto, že tuto škůdcovskou činnost konali v souladu se zločineckými plány protisocialistického centra v čele s Rudolfem Slánským v rámci boje západních imperialistů proti Sovětskému svazu a státům lidové demokracie.“ Sám Holdoš k tomu

⁹² K osobě Gustáva Husáka nejnověji a nejpodrobněji viz jedna z nejzdařilejších biografií posledních let. Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017.

⁹³ Zpráva o přípravě procesu byla projednána politickým sekretariátem ÚV KSČ 8. března 1954 a 18. března předsednictvem ÚV KSS. NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 35, arch. j. 885, Zpráva komise ÚV KSČ 1962–1963 o přezkoumání politického procesu s Gustávem Husákem a spol., s. 9.

⁹⁴ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 35, arch. j. 880, Časový plán procesu s G. Husákem a spol. 5.–8. dubna 1954.

⁹⁵ Na základě usnesení Generální prokuratury v Praze měl obviněný Ladislav Holdoš svému obhájci dr. Štefanu Fényesovi uhradit jako odměnu za obhajobu při hlavním líčení sumu 1706, 97 Kčs a navíc ještě za hotové výlohy ve výši 578, 95 Kčs. Archiv Zboru väzenskej a justičnej stráže (dále jen AZVJS) Leopoldov, Osobní spis Ladislava Holdoše, Usnesení GP v Praze ve věci odměny obhájci ze 7. června 1954. Autor by na tomto místě za pomoc rád poděkoval ředitelce zmíněného archivu mjr. Mgr. Andree Kristové.

později dodal: „Naučil jsem se předem napsanou výpověď, kterou jsem odříkal. Varovali mě před novou konfrontací s Gustou, prý se chystá mě tam roznést. Co jsem vlastně na něho před soudem říkal? Shrnuto v jedné větě, pak: Keď Husák svojho lajtnanta Holdoša teraz tuná už nepozná, ja zato poznávam svojho kapitána Husáka. Myslím, že se na mě díval dost opovržlivě a snad dokonce mávl rukou. Byl jsem před soudem rozrušený, velmi mě trápil jeden problém: Co bude platné, jestli z toho vyvážnu s hlavou na krku, když Gusta ne, když ho pověsí?“⁹⁶ Na jiném místě ke stejné věci ještě dodal: „Při soudu jsem šel dokonce ještě i za svůj protokol tak, že jsem chtěl straně dokázat, že chci pomoci i za cenu sebepořízení a vymýšlením zejména té skutečnosti, že Husák byl mým kapitánem a já jeho lajtnantem.“⁹⁷

Nakonec Ladislava Holdoše na základě vykonstruovaných obvinění v procesu odsoudili na 13 roků těžkého žaláře – za údajnou vlastizradu podle § 78 odst. 1, písm. a/, c/ a 2. písm. a/ a 3. písm. b/ tr. zák. č. 86/1950 Sb., sabotáž podle § 85 odst. 1, písm. a/, b/, odst. 2 písm. a/, b/, c/ a odst. 3 písm. b/ tr. zák. č. 86/1950 Sb. a konečně i vyzvědačství podle § 5 odst. 2, písm. b/, c/, d/, e/ zák. č. 231/1948 Sb. Někdejší předseda Sboru povereníkov (a budoucí československý prezident) JUDr. Gustav Husák (* 10. 1. 1913, Bratislava) byl v tomtéž procesu podle stejné falešných obvinění odsouzen na doživotí, spisovatel a bývalý čs. vyslanec v Budapešti JUDr. Ivan Horváth (* 26. 7. 1911, Senica nad Myjavou) dostal 22 roků, bývalý povereník vnitra JUDr. Daniel Okáli (* 9. 3. 1903, Liptovský Sv. Mikuláš) byl odsouzen na 18 let a básník a někdejší povereník školství Ladislav Novomeský (* 27. 12. 1904, Budapešť) na 10 let těžkého žaláře.⁹⁸ Štěstí v neštěstí pro ně patrně představovala skutečnost, že příprava procesu se tak protahovala a že rozsudky byly vyneseny až po Stalinově a Gottwaldově smrti; i to možná přispělo k tomu, že Husák unikl jinak velice pravděpodobné šibenici.

Postmodum

Ladislav Holdoš byl umístěn nejprve v tzv. provazárně neboli oddělení pro odsouzené k smrti ve věznici na Pankráci, po několika měsících byl spolu se skupinkou vězňů převezen na Slovensko do Leopoldova. Zde měl poprvé šanci se vidět se svými spoluobviněnými z procesů z řad bývalých interbrigadistů. Při poměrně řídkých možnostech krátkých společných setkání měli jistě dostatek ná-

⁹⁶ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, c. d., s. 62.

⁹⁷ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 2, arch. j. 5, Svědecká výpověď Ladislava Holdoše z 2. listopadu 1955, s. 80.

⁹⁸ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 35, arch. j. 889, Rozsudek prezidia Nejvyššího soudu z 28. června 1963 ve věci obviněných Gustáva Husáka a spol.

mětů k zamyšlení. Odtud se poté 18. června roku 1955 dostal do komplexu táborů nucených prací umístěných na Jáchymovsku v okolí zdejších uranových dolů, jejichž účelem byla izolace nepřátel zřízení a jejich převýchova pomocí otrocké práce. Přidělen byl nejdříve do pověstného „Elka“ neboli „lágru černé smrti“, jak se také přezdívalo trestnímu táboru *Iykmánov II*, který byl založen v únoru 1951 a považoval se mezi odsouzenými za tábor prakticky likvidační.⁹⁹ Zde pracoval v tzv. „věži smrti“, kde spolu s ostatními za nepředstavitelně svízelných podmínek a bez jakýchkoliv ochranných pomůcek třídili na sítích uranovou rudu, která pak byla po železnici odvážena do Sovětského svazu.¹⁰⁰ O něco později byl přeložen na tzv. „Céčko“, v jehož rámci se odsouzení podíleli na stavebních pracích pro nedaleké město Ostrov.

Záblesk naděje na lepší časy pro bývalé dobrovolníky za Španělska, a především ty vězněné, přichází počínaje rokem 1956, po kritice tzv. kultu osobnosti a shodou okolností dvacet roků po vzniku interbrigád. Postupně se jim od stranického a státního vedení začalo opět dostávat uznání jako „*zasloužilým revolučním protifašistickým bojovníkům*“. Takto o nich na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.–30. března 1956 hovořil jeho první tajemník Antonín Novotný, jenž současně odsoudil předchozí „*nesprávný způsob jednání a nesprávný názor na španělské dobrovolníky*“. Tím se otevřely, jako v případě Ladislava Holdoše, možnosti k jejich propuštění z vězení a následné rehabilitaci. Pomohlo tomu i pozitivní vyznění hodnocení, kterého se mu dostalo ze strany vězeňské správy, jak se dočítáme v jeho posudku ze 13. dubna 1956. „*Na zdejším NPT je zařazen na povrchovém pracovišti jako pomocný dělník. Jeho postoj k práci je dobrý a tuto vykonává svědomitě. Jeho pracovní výkon za posledních 5 měsíců je hodnocen takto: 118, 106, 101, 101 a 110%. Jeho postoj k dnešnímu lidově demokratickému zřízení lze hodnotit jako kladný neboť proti tomuto nijak nevystupuje, a na toto má velmi dobré názory. Jeho chování ve výkonu trestu je ukázněné a doposud nebyl kázeňsky trestán. Odměny neměl žádné. Ze svého výděлку podporuje svojí nezletilou dceru. U jmenovaného dobře plní uložený trest svůj výchovný účel!*“¹⁰¹

Ladislav Holdoš byl omilostněn prezidentem republiky 28. března 1957, čemuž předcházelo rozhodnutí politického byra ÚV KSČ, které na své 173. schůzi 19. března téhož roku, doporučovalo prezidentovi, aby jmenovanému milost

⁹⁹ Jako pracující vězeň byl v TNP v Jáchymově veden od 16. června 1955 do 12. dubna 1957. AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, Dopis Správy ministerstva vnitra v Jáchymově Novinářskému štúdiijnemu ústavu v Bratislavě z 16. července 1957 ve věci pojištění pracujícího vězně.

¹⁰⁰ Velice sugestivně a autenticky popsal život odsouzených ve zdejších trestních táborech spolu s vyjádřením až mrtvolně tísnivé atmosféry ve své autobiografické knize jeden ze zdejších odsouzených Karel Pecka, *Motáky nezvěstnému*, Praha 1990.

¹⁰¹ AZVJS, Leopoldov, Osobní spis Ladislava Holdoše, Posudek sepsaný na jmenovaného náčelníkem Vězeňského ústavu Ostrov u Karlových Varů ppor. Beránkem 13. dubna 1956.

udělil.¹⁰² Byl mu tedy prominut zbytek trestu, navráćena občanská práva a propuštěn na svobodu 13. dubna 1957.¹⁰³ Strohá bilance říkala, ře po více než řesti letech strávených za zdmí několika věznic a pracovních táborů ve svých bezmála 46 letech. Vrátil se zlomený, vyčerpaný a s podlomeným zdravím. Trpěl závažnou atrofií svalstva dolních končetin, která se mu poprvé začala projevovat v roce 1952.¹⁰⁴ Jeho první kroky vedly zpět ke své někdejší rodině, která bydlela v bratislavské Galandově ulici č. 1/b. Měl štěstí a rychle se mu podařilo sehnat i relativně slušné zaměstnání. Se souhlasem tehdejšího I. tajemníka ÚV KSS Karola Bacilka¹⁰⁵, který měl osobně obrovský díl odpovědnosti na politických procesech, začal 10. řervna 1957 pracovat v dokumentačním archivu Novinářského řtudiijného ústavu, který sídlil v Bratislavě, na tehdejšími Októbrovém náměstí č. 7, na pozici lektora zahraničního tisku.¹⁰⁶ Měl předpoklady pro novinářskou práci a vzhledem ke své jazykové vybavenosti se zde věnoval mimo českých a slovenských periodik především překladům francouzského, řpanělského, ale i italského tisku. Podal si také přihlášku do Svazu řeskoslovenských novinářů, kam byl 3. května 1959 oficiálně přijat¹⁰⁷ a začal, byť zprvu jen sporadicky, opět publikovat.¹⁰⁸

¹⁰² NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 7, arch. j. 104, Ladislav Holdoš – návrh na řešení z 12. řřezna 1957 a usnesení politického byra z 19. řřezna téhoř roku.

¹⁰³ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, řivotopis sepsaný Ladislavem Holdošem v Bratislavě 5. řervna 1957.

¹⁰⁴ AZVJS, Leopoldov, Soubor dokumentů ze zdravotní dokumentace Ladislava Holdoše.

¹⁰⁵ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, Dopis ÚV KSS Ladislavu Holdošovi z 5. řervna 1957, ve kterém se mu sděluje, ře může ihned nastoupit do NřU v Bratislavě, pod kterým je podepsán pomocník I. tajemníka ÚV KSČ.

¹⁰⁶ SNK, Bratislava, fond Národního biografického ústavu – Ladislav Holdoš, Dotazník vyplněný Ladislavem Holdošem 3. května 1959; AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, Dopis o přijetí Ladislava Holdoše do Novinářského řtudiijného ústavu v Bratislavě z 8. řervna 1956.

¹⁰⁷ Tamtéř, řlenská přihláška Ladislava Holdoše do Svazu řeskoslovenských novinářů.

¹⁰⁸ Jako příklad můžeme uvést některé z jeho autorských článků z doby působení v NřU. Ladislav HOLDOř, *řpanielskym atramentom* (K 25. výročí občianskej vojny v řpanielsku), *Príroda a spoločnosť* roč. 13, č. 8/1964, s. 13–17; TÝř, *Boulevard Durand* (O rovnomennej hre Armanda Salacrouna), *Slovenské pohľady*, roč. 77, č. 2/1961, s. 77–81; TÝř, *Básnik všetkých múz* (73. výročie narodenie franc. básnika Jeana Cocteau), *Kultúrny řivot*, roč. 17, č. 27/1962, s. 5; TÝř, *Amado, brazilská literatura a Kuba*, *Kultúrny řivot* roč. 17, č. 32/1962, s. 5; TÝř, *Jako sa kliesni cesta (alřirskej literatúry)*, *Kultúrny řivot* roč. 17, č. 30/1962, s. 2; TÝř, *V Taliansku dolřava* (*Kultúrny řivot v Taliansku*), *Kultúrny řivot* roč. 17, č. 33/1962, s. 5; TÝř, *Thor Williamson, nový islandský prozaik*, *Slovenské pohľady*, roč. 78, č. 10/1962, s. 142; TÝř, *Bola to aj naša vojna* (*řpanielska občianska vojna v rokoch 1936–1939 a kult osobnosti*), *Kultúrny řivot* roč. 18, č. 26/1963, s. 2 a ďalři.

Současně s tím se snažil i o úplné očistění svého pošpiněného jména. Cesta to ovšem nebyla nijak krátká a ani úplně jednoduchá. Jako první byl jeho případ projednáván v rámci tzv. Barákovy komise (1955–1957), která měla z popudu politbyra ÚV KSČ podrobit zkoumání zákonnost některých soudních případů po roce 1948. Ta sice konstatovala určitá pochybení, ale její závěrečný verdikt zněl, že „*navrhuje ponechat rozsudek nejvyššího soudu v trestní věci proti Ladislavu Holdsovi beze změny*“.¹⁰⁹ Občanské i stranické rehabilitace dosáhl, až když se případem zabývala druhá tzv. Kolderova komise (1962–1963). Ta u něj mimo jiné i na základě zprávy generální prokuratury například konstatovala, že „*celý jeho případ byl zločinně vykonstruován s použitím těžko uvěřitelných vyšetřovacích metod: surového bití, fyzického a duševního násilí, zastrasování, používání falešných svědků, zákeřného podvádění a použití provokatéra*“.¹¹⁰ Následovalo usnesení ÚV KSČ z 3.–4. dubna 1963, které projednávalo zprávu o porušování stranických zásad a socialistické zákonnosti. V návaznosti na toto usnesení byly 17. dubna téhož roku předány stranické legitimize v bratislavské budově ÚV KSS za přímé účasti Alexandra Dubčeka nejen Ladislavu Holdsovi, ale i Gustávu Husákovi, Ladislavu Novomeskému, Danielu Okáliimu, Eugenu Löbloví a v zastoupení jeho manželky zesnulému Ivanu Horváthovi.¹¹¹ Po právní stránce byl rehabilitován na základě rozsudku Prezidia Nejvyššího soudu, které v čele s jeho předsedou dr. Josefem Literou, v Praze dne 28. června 1963 původní rozsudek z 24. dubna 1954 v plném rozsahu zrušilo.¹¹² I poté však na jmenovaných nadále zůstávala část původních obvinění z buržoazního nacionalismu. Definitivní tečku za jejich rehabilitací můžeme konstatovat až v souvislosti s činnostmi tzv. barnabitské komise.¹¹³

¹⁰⁹ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 35, arch. j. 882, Návrhy na řešení trestné věci „Husák a spol.“ 1956, s. 5.

¹¹⁰ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 35, arch. j. 885, Zpráva generálního prokurátora ve věci přezkoumání trestné věci „Gustáva Husáka a spol.“ z 8. listopadu 1962, s. 11.

¹¹¹ NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 35, arch. j. 887, Usnesení předsednictva ÚV KSS z 19. dubna 1963 – pohovor s Ladislavem Holdosem s. 4; Tamtéž, svazek 35, arch. j. 892, Záznam pohovoru se jmenovaným ze 17. dubna 1963.

¹¹² NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 35, arch. j. 889, Rozsudek prezidia Nejvyššího soudu z 28. června 1963 ve věci Gustáva Husáka, Ladislava Holdose, Ivana Horvátha, Ladislava Novomeského a Daniela Okáliho.

¹¹³ Tato komise nazvaná podle svého sídla v bývalém klášteře Barnabitek na pražských Hradčanech, byla založena z rozhodnutí ÚV KSČ 26. června 1963 a jejím předsedou se stal Jozef Lenárt. Navazovala ve své práci na činnost předchozí tzv. Kolderovy komise, jejímž úkolem bylo obecné prošetření politických procesů v Československu v letech 1949–1954 a jejíž závěry byly předloženy stranickým orgánům v dubnu 1963. Úkolem nově ustanovené komise bylo přezkoumat záležitosti spojené s IX. sjezdem KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu a tedy právě s kauzou tzv. buržoazních nacionalistů. Členy komise byli Vasil Bil'ak, Matěj Lúčan, Jozef Valo, Peter Colotka, Viliam Šalgovič, Jan Šimek, Ivan Skála, Miroslav Klír, Josef Macek, Jaroslav Kladiva, Vladimír Koucký, Michal Sabolčík, Bohuslav Graca, Rudolf Cvik,

Jakmile dosáhli rehabilitaci změny svého občansko-politického statusu, otevírala se alespoň před některými z nich možnost opětovného stoupání po stranické a státní hierarchii, čehož někteří využili v míře vrchovaté. Ladislav Holdoš, vědom si dobře svého někdejšího selhání, se však dobrovolně a o své vůli rozhodl, již nikdy více se politické práce aktivně neúčastnit, ačkoliv možnosti se mu nepochybně nabízely.¹¹⁴ Spálil se již jednou a veškeré další možné ambice o angažovanosti na tomto poli se rozplynuly během let strávených v kriminále. Své další roky tak spojil s činností na půdě vědeckého ústavu Slovenské akademie vied. Rozvázal svůj předchozí pracovní poměr v NŠÚ a 6. června 1963 nastoupil, zprvu ještě v rámci studijního pobytu, do Historického ústavu SAV a jeho oddělení všeobecných dějin.¹¹⁵

Klidnějšímu prostředí akademické instituce, navíc osud zařídil, že se v něm měl opět možnost setkat s Gustávem Husákem, zůstal věrný déle než šest let. Tématem jeho činnosti měly být „*Vedecko-výskumné práce v oblasti našich a svetových dejín*“, z žádosti o jeho přijetí je však jasné, že se bude věnovat prioritně španělskou občanskou válkou 1936–1939 a návaznou úlohu Československa, Čechů a Slováků ve Francii během druhé světové války. 1. října 1963 se Ladislav Holdoš dočkal změny svého externího zařazení a získal stálé místo odborného pracovníka prvního stupně se zaměřením na protifašistický odboj ve Francii.¹¹⁶ V průběhu roku 1964 si připravoval podkladové materiály pro svou

Bohuslav Laštovička a zmiňovaný Josef Lenárt. Vypracovaná závěrečná hodnotící zpráva byla rozdělena do tří hlavních částí. V první nejrozsáhlejší a stěžejní je zahrnuto období let 1938–1945, ve druhé pak 1945–1948 a konečně třetí část postihuje roky 1948–1954. Velice bouřlivé zasedání předsednictva ÚV KSČ, které se zabývalo projednáváním této výsledné zprávy, se konalo 5. prosince 1963. Závěrečný ortel byl k nelibosti Antonína Novotného jednoznačný, veškerá obvinění slovenských funkcionářů z buržoazního nacionalismu vznesená roku 1950 byla shledána jako naprosto neoprávněná. Z hlediska činnosti komise bylo velice důležité, že v rámci jejích tzv. pracovních skupin poprvé působili i profesionální historici jako například Milan Hübl, Karel Kaplan, Jan Křen, Bohuslav Graca anebo třeba Oldřich Jaroš, kteří by se jinak k přísně utajovaným stranickým dokumentům neměli možnost dostat. Tato komise svou činností patřila k těm, které přímo otevíraly dveře k dalším vlnám rehabilitačního procesu probíhajících v následných letech a vrcholice pak rokem 1968. K problematice činnosti tzv. Barnabitské komise nejnověji například: Hana GRISOVÁ, „*Barnabitská komise. Její činnost a výsledky*“, Olomouc 2011. Diplomová práce (Mgr.), Univerzita Palackého Olomouc, Filosofická fakulta, Katedra historie 2011-5-10.

¹¹⁴ Za jedinou výjimku v tomto směru můžeme považovat, že se v roce 1964 prý spolu s Gustávem Husákem a údajně na jeho naléhání ucházel o kandidaturu do NS (Holdoš v Banské Bystrici, Husák v Bratislavě). U obou ale byla na nátlak centralistů zamítnuta. Ladislavu Holdošovi tím prý „*doslova spadl kámen ze srdce*.“ J. RYCHLÍK, c. d., s. 443; L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, c. d., s. 90.

¹¹⁵ Ústřední archiv Slovenské akademie vied (dále jen ÚASAV), Bratislava, fond Historický ústav SAV II. – Personálne veci, sign. XIII, inv. č. 317, arch. krab. 51. Za excerpaci záznamů z uvedeného fondu, jakož i za vypracování rešerše náleží autorův dík ředitelce archivu Janě Gubášové Baherníkové a Sebastianu Krasnovskému.

¹¹⁶ Tamtéž.

připravovanou memoárovou prací o válce ve Španělsku a zároveň pokračoval ve zpracovávání své plánované studie „*Slováci vo Francúzsku v čase II. svetovej vojny*“. Informace k tomu získával i na základě rozhovorů s Vavrem Hajdů, Ervinem Polákem, Arthurem G. Londonem, Antonínem Svobodou, Otou Hromádkem a řadou dalších.¹¹⁷ Vystoupil se svým příspěvkem rovněž na památném *Zjazde slovenských novinárov*, který se konal v Bratislavě ve dnech 27. a 28. května 1963 a který svou nekompromisní a cílenou kritikou na adresu panujících poměrů vzbudil vášnivý a zasloužený ohlas v celém tehdejší Československu. Jako delegát Československého svazu protifašistických bojovníků se zúčastnil odhalení Buchenwaldského památníku na pařížském hřbitově *Père Lachaise* 5. dubna 1964. *Při té příležitosti měl možnost se po létech setkat se světoznámým spisovatelem a scénáristou a mimo to i svým bývalým spoluvězněm z koncentračního tábora Jorge Semprunem.*¹¹⁸

V následujících letech celospolečenského tání tento někdejší „padlý revolucionář“ pokračoval ve své vědecko-popularizační práci, v jejímž rámci absolvoval i dvě studijní cesty do Francie, při nichž navštívil množství archivů a zároveň se setkal s řadou známých osobností, můžeme uvést například prof. Bernarda Michela, Jacquese Duclose, Pierre Villona, plukovníka Henri Roll-Tanguye, commandanta Heidela, Victora Joannesse (ředitele Thorezova institutu), Štefana Osuského, prof. Baudota, Bruna Gromowského nebo třeba Jacquesa Kaminského.¹¹⁹ V místním tisku vyzval ke shromažďování materiálů od válečných veteránů pro potřeby čs. historické vědy, akce se ale nesetkala s velkým úspěchem. Na domácí půdě se dále čile věnoval přednáškám i publikační činnosti, především psal do tehdy velmi angažovaného týdeníku slovenských spisovatelů *Kultúrny život*, ale i řady dalších periodik.¹²⁰ V rámci své domovské instituce pak pokračo-

¹¹⁷ ÚASAV, Bratislava, fond Historický ústav SAV – Výročné správy, sign. IV, inv. č. 140 – 144, arch. krab. 17, Výroční správa Ladislava Holdoše za rok 1964.

¹¹⁸ VÚA-VHA, Praha, fond Bohuslav Laštovička (1905–1981), karton č. 2, sign. 23, Zpráva o pobytu v Paříži z 26. května 1964.

¹¹⁹ Studijní cesty do Francie podnikl ve dnech 29. 7. – 3. 12. 1965 a 8. 10. – 25. 10. 1966, druhou si údajně platil sám z vlastních zdrojů. ÚASAV, Bratislava, fond Riadiace orgány SAV I. – Zahraničné styky – Realizácia – Správy zo služ. ciest, sign. CII/43e, inv. č. 5237, arch. krab. 2656, inv. č. 5238, arch. krab. 2671; fond Historický ústav SAV – Zahraničné styky, sign. XVI, inv. č. 390, arch. krab. 87, Správa z cesty do Francúzska 8. 10.–25. 10. 1966.

¹²⁰ Z jeho bohaté publikační činnosti v těchto letech můžeme zmínit například: Ladislav HOLDOŠ, *Žiť vo svojej dobe*, Kultúrny život roč. 19, č. 13/1964, s. 2; TÝŽ, *Ľysokovzdelaný intelektuál v službách revolúcie (Nekrológ za Palmirom Togliattim)*, Kultúrny život roč. 19, č. 35/1964, s. 15; TÝŽ, *Povstanie spoza drôtov*, Kultúrny život roč. 19, č. 35/1964, s. 13; TÝŽ, *Novomeský antifasista*, Hlas revoluce roč. 17, č. 24/1964, s. 4; TÝŽ, *Hovory a rozhovory o mladých*, Kultúrny život roč. 20, č. 17/1965, s. 2; TÝŽ, *No pasaran!*, Příroda a spoločnosť roč. 15, č. 13/1966, s. 18–23; TÝŽ, *Grandiózna ľudová epopeja (Pred 30 rokmi začala španielska občianska vojna)*, Práca roč. 21 ze 17. července 1966, s. 3; TÝŽ, *Bradatý krokodíl vo filozofickej debate (Caimon Barbudo – nový kubánsky politicko-literárny časopis pre mládež)*, Kultúrny život roč. 22, č. 5/1967, s. 2; TÝŽ, *Vojsko, ktoré sa stalo legendou (Československí dobrovoľní-*

val jako součást kolektivního zpracování tzv. „*Trilógie čs. národnooslobodzovacieho boja v II. sv. vojne*“. V roce 1967 publikoval sérii článků ze svých vzpomínek na občanskou válku ve Španělsku v deníku Pravda¹²¹, o rok později odevzdal první část své práce na téma „*Slováci a Česi vo francúzskom odboji*“.¹²²

Jako výraz ocenění jeho práce i definitivní odčinění křivd způsobených v minulosti mu prezident republiky 29. dubna 1968 propůjčil Řád práce.¹²³ Ladislav Holdoš, ač politicky neangažován a nezatěžován žádnou stranickou ani státní funkcí, patřil v roce 1968 v období tzv. Pražského jara, podobně jako valná část bývalých španělských dobrovolníků, k přesvědčeným podporovatelům reformního hnutí. Tábor reformistů neopustil a zůstal mu věrný i po tragických událostech spojených se srpnovou okupací vojsky varšavského paktu.

„*V augustovom období patrí s. Holdoš k najzarytejším protisovietským štváčom, nevyberanými slovami odsudzuje „okupáciu“, na zjazde KSS, pléne ÚV KSS, v novinách vydáva i s ďalšími súdruhmi jedno prehlásenie za druhým. Hru-bo osočuje súdruhov, ktorí neodsúdili vstup vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie. Vyzýva spolu s inými zjazd KSS, aby delegáti zjazdu nevolili „kolísavcov a potenciálnych judášov“ za členov ÚV.*“¹²⁴

Z velvyslance „pravicovým oportunistou“

Posrpnová opatření se začala velice rychle projevovat i v do té doby poměrně liberálním prostředí Historického ústavu SAV a bylo zřejmé, že stoupenci svobodomyšlného přístupu z řad akademické obce v něm nebudou mít na přišť již zajištěno své místo. Před vědeckou erudicí získala přednost naprostá loajalita nastoupenému normalizačnímu kurzu. Toto velice brzy pochopil i Ladislav Hol-

ci v občianskej vojne v Španielsku), Kultúrny život roč. 22, č. 15/1967, s. 1 a 10; TÝŽ, *Na Dunaji jako na Vltavou (O československo-francúzskych kultúrnych stykoch)*, Kultúrny život roč. 22, č. 18/1967, s. 1; TÝŽ, *A stanovisko spolupracovníka (Názor k odchodu L. Novomeského, M. Válka a V. Mihálíka z redakčnej rady KŽ)*, Kultúrny život roč. 23, č. 18/1968, s. 10; TÝŽ, *Hoc' len kukuricu žrať budeme (Úvahy o demokratizačnom procese)*, Kultúrny život roč. 23, č. 29/1968, s. 1 a řadu dalších autorských příspěvků.

¹²¹ Cyklus vzpomínek vycházel na pokračování v květnu a červnu téhož roku vždy v pondělním čísle deníku Pravda pod názvem *Spomienkový skicár (o udalostiach v Španielsku)*.

¹²² ÚASAV, Bratislava, fond Historický ústav SAV – Výročné správy, sign. IV, inv. č. 140 – 144, arch. krab. 17, Výroční správa Ladislava Holdoše za rok 1967 a 1968; AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, Hodocení Ladislava Holdoše za období 1966–1967.

¹²³ ÚASAV, Bratislava, fond Riadiacie orgány SAV I. – Personálna agenda – Zamestnanci, sign. CII/25b, inv. č. 3077, arch. krab. 894, Zapůjčení Řádu práce Ladislavu Holdošovi z 29. dubna 1968.

¹²⁴ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, Správa komisie Predsednictva ÚV KSS ve věci hodnocení činnosti Ladislava Holdoše v roce 1968, s. 5.

doš. Ten již od léta 1968 upozorňoval, že by rád v budoucnu působil na poli československé diplomacie. Chyběla mu sice náležitá odborná příprava v tomto oboru, ale to v té době nebylo to úplně nejpodstatnější, naopak výhodou představovala skutečnost, že byl pro podobnou práci poměrně dobře jazykově vybaven. V úvahu v případě jeho diplomatického angažmá tak připadala nejspíše některá ze zemí Latinské Ameriky, vzhledem k Holdošově výborné znalosti španělského jazyka. Ve své snaze se mu podařilo velice pravděpodobně umně využít svých kontaktů na MZV, které měl ještě z minulosti.

Dočkal se hned následujícího roku, kdy došlo po skoro pětiletém působení k odvolání dosavadního velvyslance na Kubě Jaroslava Pščolky. Na uvolnění post byl navržen právě Ladislav Holdoš. Kubánský Castrův režim jak je všeobecně známo, jako jeden z mála plně podpořil vpád vojsk Varšavské smlouvy do tehdejšího Československa, vině přitom naše tehdejší politiky z revizionismu. Tento fakt však pravděpodobně nehrál při ambasadorské výměně žádnou roli. Podle zachovaných dokumentů nevystupoval Pščolka nijak agresivně proti kubánskému vedení, snažil se situaci svým diplomatickým taktikem uhlazovat a zaujímat spíše obojetný postoj ve snaze nepopudit proti sobě ani jednu stranu.¹²⁵ Přesto však bylo velmi paradoxní, jako ostatně již několikrát v životě Ladislava Holdoše, že to byl zrovna on, drtivý kritik invaze z 21. srpna 1968, který byl jmenován na diplomatickou misi právě do kubánské Havany.

Ze své pozice v HÚ SAV byl uvolněn 15. června 1969 a současně byl přijat do služeb FMZV v Praze, 17. července téhož roku s ním byla uzavřena pracovní smlouva, která mu přiznávala funkci velvyslance zatím působícího na 6. teritoriálním odboru v ústředí. Následně byl po schválení své osoby stranickými i vládními orgány prezidentem republiky gen. Ludvíkem Svobodou pověřen převzetím zastupitelského úřadu a jmenován do funkce „*mimořádného a zplnomocněného velvyslance ČSSR u prezidenta Kubánské republiky dr. Osvalda Dorticose Torrada*“, jak zněl celý oficiální titul.¹²⁶ Fakticky se své funkce ujal a na velvyslanectví v kubánské metropoli Havaně nastoupil až s několikaměsíčním zpožděním tedy 30. října 1969.¹²⁷ Průtah byl pravděpodobně způsoben procesem oficiálního schválení jeho osoby z kubánské strany. Okamžitě poté se ujal své agendy. Ta mimo jiné sestávala i v udržování styku a v péči o početnou československou kolonii, která se tou dobou nacházela na „*Ostrově svobody*“ a působila při zastupitelském úřadu. Jednalo se především o experty a techniky celé řady čs. průmys-

¹²⁵ Více k osobě Jaroslava Pščolky, který mimo Kubu působil i při stále čs. misi u OSN v New Yorku a byl rovněž i velvyslancem v Argentině např. Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa, Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, s. 550.

¹²⁶ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš. Pověřovací listina, která zároveň zprošťovala funkce dosavadního velvyslance Pščolku, byla podepsána prezidentem republiky Ludvíkem Svobodou. Je na ní pravděpodobně použita zpětná datace, tedy ke 2. červnu 1969.

¹²⁷ Tamtéž, Dokumenty z osobní agendy jmenovaného.

lových podniků, kteří se podíleli na spolupráci, zastoupení letecké společnosti, ale i o pracovníky z oblasti kultury a ve většině případů i o jejich rodinné příslušníky.¹²⁸

Rychlý nástup i charakter normalizace v Československu zapříčinil, že se ze svého diplomatického zařazení netěšil příliš dlouho.¹²⁹ Již v polovině následujícího roku 10. srpna 1970 byl nucen nastoupit na výzvu z ústředí pražského Černinského paláce řádnou dovolenou spojenou s údajným konzultováním s federálním ministrem zahraničí Jánem Markem před jeho oficiální návštěvou Kuby. Byly to však, jak se záhy ukázalo, v obou případech důvody pouze zástupné, šlo především o to dostat Ladislava Holdoše zpět do vlasti. Zpětně ho dostihla jeho dva roky stará zásadovost a vehemence, se kterou podporoval reformní kurs a následně odsuzoval sovětskou invazi v srpnu 1968. Stranická prověřková komise totiž v jeho případě konstatovala, že v bodě jedna „*poškodil stranu v jej záujmoch, keď zverejšňoval vnitrostranícké otázky v čase nástupu kontrarevolúcie*“, dále že v bodě dva „*vystupoval z netriednych pozícií při posudzovaní vzťahu Izraele k susedným arabským štátom*“, v bodě tři „*že napriek svojej protifašistickej minulosti vystupoval hlavne v auguste 1968 v jednej fronte s najhoršími nepriateľmi proti ZSSR*“ a konečně v bodě čtyři, že „*vydával spolu s inými výzvy, aby neboli volení do stranických orgánov súdruhovia, ktorí sa nepostavili proti tzv. okupácii*.“¹³⁰ Nová stranická legitimace mu tedy nebyla vydána, což fakticky znamenalo, že byl již podruhé ve svém životě vyloučen ze strany. Druhý aspekt téhož problému představoval samozřejmě také konečnou pro jeho působení na ministerstvu zahraničních věcí. Na příkaz Vasilu Biľaka byla učiněna opatření, aby mu bylo znemožněno opustit republiku. Ještě před ukončením dovolené mu tak nebyl povolen návrat zpět na náš zastupitelský úřad, ačkoliv nebyl z funkce stále oficiálně odvolaný. Jak se záhy ukázalo, začalo být ještě hůř, když se do jeho bratislavského bytu dostavili příslušníci StB a zabavili mu, jeho diplomatický pas tituláře.

¹²⁸ Tamtéž, Zprávy velvyslance ČSSR v Havaně centrále FMZV z 26. prosince 1969 a 16. března 1970.

¹²⁹ Na tomto místě ještě můžeme zmínit záležitost, která opět souvisí s osobním životem Ladislava Holdoše. Ten se záhy po svém příletu řadou písemných urgencí na adresu pražského FMZV snažil dosáhnout toho, aby za ním na Kubu mohla vycestovat jeho tehdejší partnerka Šarlota Viera Rosinová roz. Koritčanová. Činil tak přesto, že byl stále oficiálně ženatý. Centrála následně vycestování podmiňovala proběhnutím řádného rozvodového řízení. Mezitím jeho žena Margita Holdošová zemřela v bratislavském sanatoriu. Ladislav Holdoš se znovu oženil v zastoupení 21. července 1971 se zmiňovanou Šarlotou Rosinovou, ovšem vzhledem k následnému vývoji událostí již k jejímu odletu na Kubu nedošlo. AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš.

¹³⁰ AMZV, Praha, fond Osobní spisy pracovníků (OSO 1945–1992), karton 249 – Ladislav Holdoš, Zpráva komise Předsednictva ÚV KSS ve věci hodnocení činnosti Ladislava Holdoše v roce 1968, s. 8 (závěrečné hodnocení).

Situace si vyžadovala akutní řešení i s ohledem na československo-kubánské vztahy, místo tamního velvyslance nemohlo zůstat dlouho neobsazené. Ladislav Holdoš se ještě snažil osobními dopisy intervenovat ve své záležitosti u ministra zahraničí Jána Marka a prezidenta republiky gen. Ludvíka Svobody ale bezvýsledně, běh událostí tím již změnit nemohl.¹³¹ V chodu byl už návrh na jeho odvolání „z *politických důvodů*“. Na základě dohody s kádrovým oddělením FMZV byl nejprve přeložen do vyřešení svého případu na pozici velvyslance v ústředí ministerstva. To byl ale jen předstupeň řešení jeho záležitosti. V rychlém sledu následovalo oficiální zproštění funkce velvyslance na Kubě signované prezidentem republiky 12. února 1971, ve své funkci byl nahrazen Stanislavem Svobodou a následné rozvázání pracovního poměru na ministerstvu k 15. květnu téhož roku.¹³² Den po svých šedesátých narozeninách tak byl Ladislav Holdoš penzionován, když odešel dobrovolně do starobního důchodu.

Nepatřil sice mezi žádné prominenty z řad vrcholných představitelů reformistů šedesátých let, jak je zcela zřejmé i z předcházejících řádků, přesto pro něj odchod do důchodu žádný klidný podzim života neznamenal. Velice brzy se totiž dostal pod drobnohled opětovně silící Státní bezpečnosti. Pro podobné typy jako Ladislav Holdoš, tedy většinou v době prověrek vyloučené členy strany, se dokonce vžilo i nové označení, jednalo se o tzv. pravicové oportunisty, z pohledu režimu vnitřní nepřítelé. Ze strany StB na něj byly v následující dekádě vedeny dva svazky. První pod označením *Kuba II*, vznikl na žádost o sledování při II. odboru I. oddělení KS SNB – Správy Štátnej bezpečnosti v Bratislavě 28. března 1972, neboť se v něm pravilo, že „*menovaný je v podozrení z prevádzanie ideologicky závadnej činnosti voči strane a spoločnosti*“ a o několik měsíců později bylo ještě doplněno, že navíc „*vyhl'adáva styky s vízovými cudzincami a sionistami*“.¹³³

Středem zájmu a důkladného monitoringu se stal pro paranoidní „estébáky“ tedy nejen on sám, ale všichni, kdo se s ním v jakékoliv souvislosti přicházeli do styku. V případě, že navštívil Prahu, přebírali jeho sledování od bratislavských kolegů již na ruzyňském letišti (většinou totiž do Prahy létal pravidelnou linkou ČSA z Bratislavy) pražští příslušníci StB.¹³⁴ Každá akce byla důsledně zaznamenána, vyhodnocena a byl k ní přiložen i doprovodný fotografický mate-

¹³¹ Tamtéž, Dopis Ladislava Holdoše adresovaný ministru zahraničních věcí Jánovi Markovi z 10. listopadu 1970 a dopis Ladislava Holdoše adresovaný prezidentu republiky gen. Ludvíku Svobodovi z 26. listopadu 1970.

¹³² Tamtéž, Dohoda o rozvázání pracovního poměru k 15. květnu 1971 z 21. ledna 1971 a prezidentem podepsaný zprošťující list z 12. února téhož roku.

¹³³ Archiv Ústavu paměti národa (dále jen AÚPN), Bratislava, fond XII. SZNB Bratislava, KR-00205/S-10-75 (Kuba II.), Žiadosť na zavedenie sledovania Ladislava Holdoše z 28. března 1972 a následné dokumenty z téhož svazku.

¹³⁴ Jeho sledování během návštěv Prahy se nenachází ve zmiňovaném svazku Kuba II. v AÚPN v Bratislavě, ale je uložen pod názvem Kuba II. separátně v pražském ABS. ABS, Praha, fond Správa sledování SNB, arch. č. 3515 MV (krycí název Kuba II.).

riál. Z dochovaných záznamů je zřejmé, že s podobně normalizačními čistkami postiženým českým historikem Karlem Bartoškem (ve spisu krycí jméno Mark) a jeho francouzskou ženou Suzanne (Giza), se začal stýkat nejpozději od dubna 1973. Během mnoha společných setkání ať již v Praze nebo Bratislavě vzniklo mezi historikem a Holdošem přátelské pouto, na jehož základě mu otevřel své srdce a bez příkras, studu i falešného sentimentu se mu snažil odvyprávět celý svůj život. Jelikož Bartošek z politických důvodů koncem roku 1982 emigroval, jejich společná v této studii často citovaná práce pod názvem *Svědék Husákova procesu vypovídá*, se dočkala českého vydání až v roce 1991, tedy tři roky po Holdošově smrti. To jsme ale trochu předběhli.

Mezi další osoby, s kterými se stýkal, patřily například bývalý interbrigadista Richard Falbr (Karel), JUDr. Vavro Hajdů (Pepa), Viliam Hanzel (Ada), jeho bývalá spolubojovnice z francouzského MOI Irena (Isabele) Ickovičová (Anna) a celá řada dalších. Ladislav Holdoš se rovněž 13. dubna 1973 ve strašnickém krematoriu zúčastnil pohřbu svého někdejšího spolubojovníka ze Španělska i spolu odsouzeného z politických procesů a bývalého ministra vnitra Josefa Pavla.¹³⁵ Ačkoliv se StB snažila, seč mohla, na Holdošově činnosti, kromě styků s podobně postiženými osobami stále nemohla nalézt nic konkrétního k jeho domnělé protistátní činnosti. Záznamy ve svazku *Bohém II.* končí ve své slovenské části v roce 1974, v té české mají ještě přesah do roku 1975, poté byla státní bezpečnostními orgány akce pravděpodobně ukončena.¹³⁶

Důvod mohl být, že se příslušným orgánům začala jevit jako neefektivní, ale mohl také souviset s reorganizací StB a nahrazení její Hlavní správy Správou kontrarozvědky v Bratislavě. Pro tento důvod by mohl hovořit fakt, že od roku 1975 na něj byl veden nový svazek pod krycím názvem *Bohém* a jako důvody jsou uváděny „*podozrenie z podvracania, pravicový oportunizmus*“, dále například že „*objekt udržuje intenzívne styky s pravičiarimi v Bratislave a Prahe a tieto styky je potrebné dokumentovať*“.¹³⁷ Za zmínku stojí záznam z 2. července 1975, kdy mu mělo být namontováno v jeho přechodném bydlišti v Lukavici v době jeho nepřítomnosti zařízení DIAGRAM TA-111, což bylo označení pro dlouhodobý prostorový odposlech a dále je zmiňován i úkon TA-144, tedy tajná technická prohlídka.¹³⁸ Spis je ovšem bohužel zachován ve velice útržkovité podobě a záznamy navíc nemají přesah roku 1975, nemůžeme si tedy udělat představu, jak byla opatření účinná. Akce mohla být ukončena, stejně tak ovšem nelze

¹³⁵ ABS, Praha, Historický fond MV, sign. H-687 Akce „Generál“. Zpráva o průběhu pohřbu Josefa Pavla, sepsaná 16. dubna 1973 v Praze; ABS, Praha, fond Správa sledování SNB, arch. č. 3515 MV (krycí název Kuba II.), Vyhodnocení sledovací akce „Kuba II.“ z 13. dubna 1973.

¹³⁶ AÚPN, Bratislava, fond XII. SZNB Bratislava, KR-00205/S-10-75 (Kuba II.); ABS, Praha, fond Správa sledování SNB, arch. č. 3515 MV (krycí název Kuba II.).

¹³⁷ AÚPN, Bratislava, fond XII. SZNB Bratislava; IV. odbor KR-0036/S-10-75 (Bohém).

¹³⁸ Tamtéž.

samozřejmě vyloučit, že nebyl pozorností ušetřen ani nadále a byl dále sledován až do osmdesátých let, záznamy mohly být ale později účelově zničeny.

Když se ve dnech 10. a 11. dubna 1979 konalo v pražském Muzeu Klementa Gottwalda setkání někdejších spolubojovníků, členů Gottwaldovy protiletadlové baterie, nemohl na něm, přes zdravotní problémy, jako její někdejší velitel chybět. Byl dokonce spolu se svým předchůdcem na velitelském postu a svým celoživotním přítelem Bohuslavem Laštovičkou členem přípravného výboru, který celou akci organizoval.¹³⁹

V posledních letech svého života byl Ladislav Holdoš sužován vleklými zdravotními chorobami, trpěl především tzv. Parkinsonovou chorobou.¹⁴⁰ Jejich následkům podlehl a zemřel 9. září 1988 v Bratislavě. Pohřeb se konal 16. září v obřadní síni bratislavského krematoria. Rozloučit se se svým někdejším spolubojovníkem přišla i řada bývalých španělských interbrigadistů, kteří ho na jeho poslední cestě zdravili symbolicky pozdravem se zdviženou zaťatou pěstí.¹⁴¹ Místo svého posledního odpočinku našel po boku svého mladšího bratra Františka. Jejich společný hrob č. 784 se nachází na XIV. sektoru Martinského cintorína na Trnavské cestě v Bratislavě.

¹³⁹ Přátelství mezi nimi přetrvalo navzdory rozdílným osudům obou po roce 1948 a následně i po roce 1968. Dokladem toho je i dochovaná vzájemná korespondence. Bohuslav Laštovička byl v té době poslancem SL FS ČSSR. VÚA-VHA, Praha, fond Bohuslav Laštovička (1905–1981), karton č. 2, sign. 23, Korespondence s Ladislavem Holdošem.

¹⁴⁰ Přesto všechno ale Ladislav Holdoš, jak by se mohlo zdát, na život nijak nezahořkl. Upnul se k rodině a vše co přicházelo, přijímal s velkou pokorou a sobě vrozeným optimismem. Ve vztahu ke Gustávu Husákovi v těchto letech například prý vždy jen bez výčitek podotkl, že zvitězila jeho obrovská ambicióznost. Záznam rozhovoru s Magdalenou Schurmannovou roz. Holdošovou z 22. května 2018.

¹⁴¹ Tamtéž.

David Majtenyi

Ladislav Holdoš: Interbrigadier aus Spanien als „bürgerlicher Nationalist“ im Prozess mit Gustáv Husák

Zusammenfassung

Ladislav Holdoš ist am 14. Mai 1911 in Rosenberg geboren. Den Militärdienst hat er in den Jahren 1933–1935 beim Artillerieregiment 10 in Lučenec absolviert. Als Mitglied der Tschechoslowakischen kommunistischen Partei hat er sich kurz nach Beginn des Bürgerkriegs in Spanien entschieden, sich freiwillig zu melden, um der republikanischen Partei bei der Bekämpfung der Aufständischen zu helfen. Ende Oktober und Anfang November 1936 kam er nach Spanien. Seine Feuertaufe im Kampf hat er an der Madrider Front während der blutigen Kämpfe in der Universitätsstadt durchlaufen. Später wurde er zur Maschinengewehr-Kompanie des Bataillons *Ernst Thälmann* verlegt, in dessen Reihen er verletzt wurde. Im März 1938 ist er im Range eines Captains zum Kommandant der Flugabwehrgeschütze *Klement Gottwald* geworden. Nach dem Untergang der Republik blieb er im Flüchtlingslager Boghari in Algerien interniert. Am 10.01.1940 wurde er in die tschechoslowakische Armee eingezogen, die auf dem Gebiet von Frankreich gebildet wurde. Im Hinblick auf seine militärische Qualifikation und die frühere Kriegstätigkeit wurde er der 4. Batterie des Artillerieregiments 1 zugeordnet, das einen Bestandteil der 1. tschechoslowakischen Division in Frankreich bildete. Nach ihrem Fall er beteiligte sich an der französischen Widerstandsbewegung im Rahmen von *Main d'Oeuvre Immigré*, die von den französischen Kommunisten kontrolliert wurde. Er wurde im Februar 1943 festgenommen. Er hat Gefängnisse und die Lager La Santé, Poissy, Melun, Châlons-sur-Marne, Compiègne und später auch das sattsam bekannte Konzentrationslager Buchenwald kennengelernt. Im 1945 er ist zum Abgeordneten der Nationalversammlung und später zum Mitglied des Politbüros des Zentralkomitees der slowakischen Kommunistischen Partei ernannt worden und war auch ein Mitglied des Zentralkomitees der tschechischen Kommunistischen Partei. In den Jahren 1948–1951 war er auch Generalsekretär der Zentralen Arbeitsgruppe der Nationalen Front in der Slowakei und später auch Beauftragter für religiöse Angelegenheiten. Der Sturz aus der Höhe kam für ihn schließlich am 02.02.1951. Er wurde aufgrund von erfundenen Anschuldigungen in einem Prozess mit sog. slowakischen bourgeoisen Nationalisten, der im Zeitraum in Bratislava stattfand, zu 13 Jahren Zuchthaus verurteilt. Holdoš wurde im Jahr 1957 freigelassen und seine vollständige Rehabilitation kam im Jahr 1963 zustande. Im Jahr 1969 wurde er zum Botschafter der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik auf Kuba bestellt. Er wurde gezwungen, sein Amt am Anfang des Jahres 1971 im Zusammenhang mit Parteiüberprüfungen zu verlassen. Als Anhänger der Reformisten aus dem Jahr 1968 wurde er nämlich von der Partei ausgeschlossen. Er ist in Bratislava am 9. September 1988 gestorben.

David Majtenyi

Ladislav Holdoš: Inter-brigadier from Spain as a „bourgeois nationalist“ in the process with Gustáv Husák

Summary

Ladislav Holdoš was born on 14 May in Ružomberok, the town located in northern Slovakia. After graduating from business school, he worked as a bank clerk. He completed military service in the 10th Artillery Regiment in Lučenec in 1933–1935. When the Spanish Civil War had broken out, he as a member of the Communist Party decided to voluntarily enlist and help the Republican Party in its fight against the Nationalist insurgency, arriving to Spain at the turn of October and November 1936. He experienced his first fighting baptism of fire at the Madrid front during the red battle in the University City (Ciudad Universitaria). Afterwards he was transferred to the Machine Gun Company of the *Ernst Thälmann* Battalion, and he was injured. In March 1938, he was appointed a leader of the Anti-aircraft Battery *Klement Gottwald* in the rank of Captain. After the fall of the Republic, he was interned in the refugee camp Boghari near Oran in Algeria, and later in Gurs in southern France. On January 1940, he enlisted the Czechoslovak Army restored on the French soil. With respect to his military qualification and previous war experience he was assigned to the Fourth Battery of the Artillery Regiment 1 which was part of the First Czechoslovak Division in France. Following its collapse he stayed in the free zone in France and joined the French Resistance Movement, namely within its wing *Main d'Oeuvre Immigré* (MOI) which was dominated by French communists. The Vichy regime police forces captured him in February 1943. He was held prisoner in several prisons and camps: La Santé, Poissy, Melun, Châlons-sur-Marne, Compiègne, and later he was even transferred to the infamous Buchenwald camp. He returned to Czechoslovakia in August 1945. He became a member of the National Assembly and later also member of the Presidium of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia, and was a member of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. In 1948–1951, he was the General Secretary of the Central Action Committee of the National Front in Slovakia, and the Representative (povereník) for religious affairs in 1950–1951. The downfall of his stellar career arrived on 2 February 1951 when he was arrested. In the end, he was sentenced on the basis of a false accusation in the trial with so called Slovak bourgeois nationalists, which took place on 21–24 April 1954 in Bratislava, for 13 years of imprisonment for alleged treason, sabotage and espionage. Holdoš was released in 1957 however he was fully rehabilitated only in 1963. In 1969 he was appointed the ambassador in Cuba. Nevertheless he lost this post in connection with vetting in the party for as a supporter of the Reformist wing he was expelled from the party. Afterwards he lived under a constant surveillance of the State Security. He died in Bratislava on 9 September 1988.

Zdeněk Doskočil

Ladislav Novomeský v osidlech Státní bezpečnosti (1951–1954)¹

Ladislav Novomeský in the Snares of the Secret State Police (1951–1954)

This study looks at the life story of poet and Communist Party of Slovakia official, Ladislav Novomeský between 1951 and 1954 when he was systematically investigated in secret police prison. The reason for his political persecution was a fabricated charge of what was termed Slovak bourgeois nationalism, as a result of which he was first stripped of his political function in spring 1950, and then arrested in February 1951. In the so-called “anti-state conspiracy centred around Rudolf Slánský trial” (the Slánský show trial), Novomeský had to testify against Vladimír Clementis. Following another round of interrogations, he was sentenced to ten years imprisonment in the so-called Slovak Bourgeois Nationalists Trial (Gustáv Husák and others) in April 1954.

Keywords: History, 20th Century, Czechoslovakia, Czech-Slovak relations, Ladislav Novomeský, Slovak bourgeois nationalism, Communist Party of Slovakia, Political Trials

¹ Tato studie je dílčím výstupem standardního projektu Grantové agentury České republiky *Ladislav Novomeský mezi stalinismem a reformním komunismem. Básník v politice a veřejném životě (1945–1970)*, registrační číslo P410/16-02046S.

Ladislav Novomeský, básník, žurnalista a předválečný člen KSČ, pronikl díky svému podílu na organizaci Slovenského národního povstání po druhé světové válce do vysokých pater politiky. Jako pověřenec školství a osvěty přispěl na Slovensku k otevření řady nových škol a inspiroval vznik četných kulturních institucí. Zároveň byl disciplinovaným členem komunistické strany, který mezi roky 1945–1948 respektoval všechny posuny její politické strategie a taktiky. Podílel se na úsilí strany o dosažení mocenského monopolu a nezůstal ani stranou událostí února 1948. I na vedoucích postech si ale dokázal uchovat habitus nekonformního levicového intelektuála, přejícího nedogmatické kulturní politice a tolerantního vůči příslušníkům nekomunistické inteligence. Navíc své účinkování ve vrcholné politice považoval za dočasnou záležitost a osobní oběť, které si vynutila válka a turbulentní politický vývoj po osvobození. Vícekrát po roce 1945 neúspěšně žádal vedení KSS, aby byl svých exponovaných funkcí zproštěn. Jeho politické angažmá tak ukončila teprve kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu na jaře 1950, kdy byl v houstnoucí atmosféře hledání „nepřátel uvnitř strany“ společně s Vladimírem Clementisem, Gustávem Husákem a Karolem Šmidkem donucen k ponižující sebekritice a odchodu z politického života. Vykonstruované obvinění z nacionální úchylnosti mělo své kořeny ve Stalinově konfliktu s jugoslávským vůdcem Josipem Brozem Titěm z roku 1948. Souviselo s úsilím sovětského vůdce o odstranění bývalých předáků domácí komunistické rezistence v jednotlivých lidově demokratických zemích, kteří byli podezříváni z možné ochoty následovat jugoslávský vzor. V návaznosti na to se v Maďarsku, Bulharsku či Albánii roku 1949 konaly vykonstruované politické procesy, které vyvrcholily popravami vybraných funkcionářů (László Rajk, Trajčo Kostov, Xoxi Dzodze). Po jejich skončení čelilo vedení KSČ Stalinovu nátlaku, aby také v Československu bylo uspořádáno soudní přelíčení s nositeli nacionální úchylnosti. Pod patronací několika stranických představitelů, zvláště předsedy KSS Viliama Širokého, byla pozornost Bezpečnosti zaměřena na národně orientované slovenské politiky, kteří se v meziválečném období pohybovali okolo časopisu *DAV* (tzv. davisté) a na sklonku války spoluorganizovali Slovenské národní povstání a prosazovali federativní uspořádání obnovené Československé republiky (Clementis, Husák, Novomeský, Šmidke).²

Na IX. sjezdu KSS v květnu 1950 odsoudil Široký buržoazní nacionalismus jen v ideologické rovině. Napadení funkcionáři byli potrestáni pouze stranicky – odvoláním z funkcí. Nikdo z nich nebyl vyloučen z KSČ, natož zatčen nebo

² V souvislosti s Novomeským se analýze politicko-ideologických aspektů a mezinárodních souvislostí slovenského buržoazního nacionalismu autor blíže věnoval v následujících studiích: Zdeněk DOSKOČIL, *Básník Ladislav Novomeský v hledáčku Státní bezpečnosti (1948–1950)*, Východočeské listy historické 20, 2017, č. 37, s. 37–63; TÝŽ, *Obvinění Ladislava Novomeského z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu a jeho sebekritika na jaře 1950*, Moderní dějiny 25, 2017, č. 2, s. 189–238.

postaven před soud.³ Výsledky sjezdových rokování vyvolaly v Moskvě značnou nespokojenost, neboť Širokým vyslovená kritika nebyla primárně zaměřena protisovětsky a projugoslávsky, nýbrž protičesky. Koncepce připravovaného spiknutí tak získala pouze lokální charakter a nemohla se svým významem ani zdaleka rovnat soudnímu přeličení s László Rajkem v Maďarsku. Tento fakt přiměl Stalina v létě 1950 k výměně sovětských poradců v Československu. Jejich nová garnitura byla pověřena vyrobít politický proces se skupinou vedoucích funkcionářů, který by získal celostátní rozměr. Na přelomu let 1950–1951 tak byla v součinnosti s vyšetřovateli StB vytvořena koncepce založená na existenci dvou provázaných skupin. Do čela jedné z nich poradci postavili bývalého krajského tajemníka KSČ v Brně Otto Šlinga a zástupkyni generálního tajemníka ÚV KSČ Marii Švermovou. Druhou větev představovali tzv. slovenští buržoazní nacionalisté v čele s Clementisem. Jejich kauzy byly navzájem propojeny. Tmelem obou frakcí měl být buržoazní nacionalismus, který se ovšem v jednotlivých případech interpretoval rozdílně. Švermová se Šlingem propadli ideologii „národního komunismu“, tedy preferovali potřeby Československa před zájmy Sovětského svazu. Usilovali nejprve o převrat ve vedení strany, kterým by odstranili Rudolfa Slánského, Antonína Zápotockého i Klementa Gottwalda. Následně chtěli obnovit kapitalismus a převést republiku po vzoru Jugoslávie do tábora imperialistů. K celostátnímu spiknutí byla připojena jeho odnož v podobě slovenských buržoazních nacionalistů, která se vedle společných cílů navíc snažila rozvrátit jednotu republiky a obnovit samostatný Slovenský stát. Novomeský se tak paradoxně dostal do vězení teprve v situaci, kdy význam slovenských buržoazních nacionalistů v připravovaném monstrprocesu v porovnání s léty 1949–1950 poklesl. Z úhlavních nepřátel, postavených na roveň Rajkovi, se stala pouze jedna z větví rozsáhlejšího komplotu. Pro básníkův osud však tento posun neznamenal žádné ulehčení, neboť dosavadní obvinění byla ze stranické úchyvky překlasifikována do roviny kriminální.⁴

Příslušníci StB zatklí Novomeského v Bratislavě 6. února 1951 v rámci několikátýdenního zátahu, jemuž padly za oběť desítky stranických funkcionářů. Po několikahodinovém pobytu v cele bratislavského Justičního paláce jej, spoutaného a s páskou přes oči, dopravili do ruzyňské věznice, kde po identifikaci a ponižující zdravotní prohlídce musel podepsat antitátované prohlášení, že se „ze zdravotních důvodů“ vzdává poslaneckého mandátu, neboť byl zadržen, aniž

³ Po stranickém sjezdu byl básník odsunut na druhořadý post předsedy Správy Slovenské akademie věd a umění. Více k tomu Zdeněk DOSKOČIL, *Ladislav Novomeský v čele Slovenské akademie věd a umění (1950–1951)*, *Studia Historica Nitriensia* 21, 2017, č. 2, s. 348–365.

⁴ Podrobněji k tomu Zdeněk DOSKOČIL, *Ladislav Novomeský a slovenská kulturní obec v propagandistické kampani proti tzv. buržoaznímu nacionalismu na jaře 1951*, *Historický časopis* 66, 2018, č. 3, s. 457–492.

by ho Národní shromáždění zbavilo poslanecké imunity.⁵ Když namítl, že funkce může být zproštěn jedině na pokyn Ústředního výboru, který mu mandát svěřil, dostal políček a byl dvěma příslušníky StB v civilu upozorněn na to, že oni Ústřední výbor zastupují.⁶ Následně byl na necelé dva týdny převezen do zámku v Kolodějích, odkud se 19. února vrátil zpět do Ruzyně, v níž poté prožil dalších třicet sedm měsíců vyšetřovací vazby.⁷

Za mřížemi se neocítl poprvé. V meziválečné éře byl opakovaně krátce vězněn za tiskové delikty, dvakrát byl zajištěn také za Slovenského státu. Měl proto aspoň přibližnou představu o poměrech ve věznicích i privilegovaném postavení, jemuž se v nich za první republiky těšili političtí delikventi. Svou žalářnickou zkušenost s nadhledem popisoval v novinových článcích.⁸ Zázitky, které byl nucen prožít v trestnicích lidově demokratické republiky, však překonaly i jeho nejčernější sny. V Kolodějích zřídila StB koncem ledna 1951 improvizovanou věznici, v níž bylo v nelidských podmínkách vyšetřováno několik desítek pozatýkaných stranických funkcionářů (slovenští buržoazní nacionalisté, interbrigadisté, krajští tajemníci, příslušníci Bezpečnosti). Studené sklepní prostory byly narychlo adaptovány na vězeňské cely, zatímco výsledky probíhaly v komnatách zámku. Vyšetřovatelé se pod dohledem sovětských poradců a za pomoci drastických způsobů zacházení snažili své oběti donutit k tomu, aby se ztotožnili s předloženými vykonstruovanými obviněními, učinili požadované „doznání“ a stali se povolnými kolečky v mašinérii výroby politických procesů. K vyčerpání a následnému zlomení osobnosti vyšetřovaného využívali propracovaných

⁵ Jeho rezignace na poslanecký mandát byla 9. března 1951 oznámena na schůzi Národního shromáždění. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, NS 1948–1954, stenoprotokoly 52. schůze.

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/052schuz/s052001.htm> (stav k 7. 7. 2018).

⁶ Národní archiv, Praha (dále NA), f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 (dále KSČ-ÚV), 03/10 (barnabitská komise), sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 8; přetištěno Štefan DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia*, sv. III., Bratislava 1990, s. 264; Š. DRUG, *Vážen vlastných súdruhov. Z väzeňských rokov básnika Novomeského*, Košice – Fintice 2015, s. 11.

⁷ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy (dále SSNV), Osobní vězeňský spis L. Novomeského. Ve vyšetřovací vazbě byl zpočátku držen bez souhlasu prokurátora. Státní prokuratura o uvalení vazby rozhodla až 22. listopadu 1951, tedy více než devět měsíců po zatčení! Archiv bezpečnostních složek, Praha (dále ABS), f. Ministerstvo národní bezpečnosti (dále MNB), sign. 66/1, kr. 216, Osobní spis štátnebezpečnostného vyšetřovania proti L. Novomeskému č. j. B/4-V-2449, rozhodnutí Státní prokuratury v Praze o vazbě, 22. 11. 1951. Vazba pak byla ještě třináctkrát prodloužena.

⁸ Srov. Novomeského reflexi vlastního výkonu trestu na Pankráci v článku *Cela vzdechů*, *Rudé právo* 11, 1930, č. 296, 21. 12. 1930, přetištěno in: Ladislav NOVOMESKÝ, Bratislava 1969, *Znejúce ozveny*, s. 162–171. Podle Karola Rosenbauma byl Novomeský za první republiky třicet čtyřikrát potrestán podle § 66 tiskového zákona. Karol ROSENBAUM, *Publicistická tvorba Ladislava Novomeského (1924–1944)*, in: Ladislav NOVOMESKÝ, *Slávnosť istoty*, Bratislava 1970, s. 254. Toto číslo však nebude zcela přesné, neboť některé tresty zaničovaly promlčením, nebo je soudy slučovaly.

a navzájem propojených metod fyzického a psychického nátlaku (např. naprostou izolací od vnějšího světa, nepřetržitou chůzí v cele, odpírání spánku, omezení stravy, dlouhotrvající a noční výslechy, bití, výhrůžky, ponižování, manipulativní výzvy a nabídky, nasazování spolupovězňů – agentů do cely, disciplinární tresty v podobě zákazu kouření, korespondence, odnětí knih či slavníku, umístění do temnice atd.). Po přesunu vyšetřování do Ruzyně se na uplatňovaných postupech nic nezměnilo.⁹ Výslechy slovenských buržoazních nacionalistů zajišťovala skupina příslušníků StB pod vedením Bohumila Doubka (tzv. sektor VI/A velitelství StB). Referentem, který měl Novomeského po celou dobu jeho vyšetřovací vazby na starosti, byl František Homolka.¹⁰ Na básnickově vytěžování se ale pochopitelně podíleli i další vyšetřovatelé včetně Doubka a jeho pozdějšího nástupce Vladimíra Kohoutka.

S výsledkem Novomeského bylo započato hned po jeho převozu do Koloďejí. Referent, aniž by mu přečetl trestní oznámení, ho vyzval, aby vypovídal o své zločinecké činnosti ve frakční skupině buržoazních nacionalistů v čele s Vladimírem Clementisem. Novomeský se bránil tvrzením, že o žádných zločinech nic neví a „*nedopustil [...] se žádného přečinu, který by dával podnět k mému zatčení*“.¹¹ Věřil, že jde o tragický omyl, který se po dotazu na vyšších stranických místech brzy vysvětlí. Vyšetřovatel ho však záhy usadil poznámkou, aby zbytečně „*nezatloukal*“, a zakázal mu odvolávat se na stranu, neboť právě ta rozhodla o jeho zatčení, a on při výslechu jedná jejím jménem. A výhrůžně dodal, že „*my máme dost času*“ a „*máme dost prostriedkov, aby sme vás prinútili prehovoriť*“. Některé z nich poté Novomeský zakusil na vlastní kůži.¹² V ledové cele musel neustále chodit, a když se při výsleších, při nichž byl nucen řadu hodin stát, pokusil bránit násilnému jednání vyšetřovatele, byl vyslýchán s rukama spoutanýma za zády.¹³ Na rozdíl od ostatních spoluobviněných (Gustáv Husák, Ladislav Holdoš, Daniel Okáli, Ivan Horváth), kteří později v období rehabilitací barvitě

⁹ NA, f. KSČ-ÚV, Komise I., sv. 12, a. j. 202, Zpráva o činnosti Státní bezpečnosti v letech 1949–1954 z hlediska nesprávnosti v zaměření a metodách práce, 22. 2. 1963 – Příloha č. 12: Zpráva o průběhu tzv. Kolodějské akce ve dnech 27. 1. – 24. 2. 1951; Karel KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, Brno 1999, s. 138–155, 228–229; 239–243; TÝŽ (ed.): *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 53–55; Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu*, diplomová práce FF UK, Praha 2011, s. 130–133.

¹⁰ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 184–186; Petr BLAŽEK – Milan BÁRTA – Jan KALOUS – Libor SVOBODA – Pavel ŽÁČEK, *Tváře vyšetřovatelů Státní bezpečnosti*, Paměť a dějiny 6, 2012, č. 4, s. 70.

¹¹ ABS, f. MNB, sign. 62/1, kr. 207, Zvláštní příloha k č. j. B/4-V-1441, Protokol výslechu sepsaný s L. Novomeským, 8. 2. 1951, s. 1.

¹² NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 7; přetištěno Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 264.

¹³ NA, f. KSČ-ÚV, Komise II., sv. 23, a. j. 496, Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu o přezkoumání trestní věci proti slovenským buržoazním nacionalistům, 8. 11. 1962, s. 14–15.

vyličili brutální způsoby, jimiž na nich tajná policie vynucovala doznání, se ale Novomeský k detailnímu popisu svého utrpení nikdy neodhodlal, byť lze předpokládat, že s ním vyšetřovatelé a dozorcí, aspoň zpočátku, zacházeli obdobně.¹⁴ Reflektoval je pouze zprostředkovaně ve svých básních:

*„Jak iní vinovatí, jak iní bez viny / tackáš sa dni a noci, tackáš sa tristo dní. / Nohy jak okované vláčiš po zemi / po stenu päť krokov, päť krokov od steny. / V íveroch myšlienok ti padá do hlavy / svet, ktorý sa ťa dotkol: krásny a boľavý / Moceš sa s jeho ťarchou v mátožnom ošiali / zločinmi šľakovaný, ktoré sa nestali. [...] Bolelo? / Bože môj, nuž bolelo, a ako! / A dnes už ani neviem, čo bolelo viacej, / či nehorázných klebiet popustené liace, / otupné hore-dole kalužou i mlákou, / pohoria poníženi, urážok a hlad, / či smútok po všetkom, čo som mal kedy rád.“*¹⁵

Jedna z příčin jeho neochoty vracet se k traumatizujícím zážitkům mohla tkvět ve skutečnosti, že svým trýznitelům nedokázal přilížit čelit a vyšetřovatelé tudíž proti němu zřejmě nemuseli použít tak širokou paletu donucovacích metod jako proti zbylé čtveřici funkcionářů.¹⁶

Povahou citlivý a intelektuálně hluboce založený Novomeský měl ve skupině buržoazních nacionalistů patrně nejméně fyzických i psychických dispozic k úspěchu v nerovném zápase s protivníkem, který všemi prostředky usiloval o rozbití jeho osobnostní integrity.¹⁷ Z poznání nesmírné převahy protistrany a současně z vědomí vlastní slabosti se postupně rodil jeho pocit marnosti dalšího odporu. Dezorientovaný nekonečnou samotou i nemožností se s kýmkoliv racionálně domluvit, dezinformovaný a manipulovaný vemlouvavým naléháním vyšetřovatelů i konfrontací s vynucenými svědectvími dalších osob, vyčerpaný strádáním a zdeptaný ponížením byl nakonec ochoten i jen za možnost si sednout či pár hodin spát vypovídat v souladu se scénářem, který pro něj vyšetřovací mašinerie připravila. Bylo by ovšem velmi laciné vynášet nad básníkem zatracující

¹⁴ Srov. NA, f. KSČ-ÚV, Komise I., sv. 35, a. j. 884, Žiadosť G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 11–13; tamtéž, 03/10, sv. 3, a. j. 43, Dopis D. Okáliho ÚV KSČ, únor 1963, s. 1–3; sv. 2, a. j. 23, Dopis I. Horvátha A. Novotnému, 16. 7. 1956; sv. 2, a. j. 20, Správa L. Holdoše Komissii Predsedníctva ÚV KSČ pre preskúmanie politických procesov, 21. 2. 1963, s. 22–27; Ladislav HOLDOŠ – Karel BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, Praha 1991, s. 46–55, 63–65.

¹⁵ Jde o básně „Motiv 1950“ a „Pošušky“ ze sbírky *Stamodtiaľ a iné*. Viz Ladislav NOVOMESKÝ, *Poézia* (editor Ján Zambor), Bratislava 2005, s. 289 a 293.

¹⁶ Bohumil Doubek vzpomínal, že Novomeského výslech byl „normální, pokud je možno nazvat normálním výslech prováděný v Kolodějích“. K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 186.

¹⁷ Novomeský např. nikdy fyzicky nepracoval, nesportoval, neholdoval ani turistice, pro niž měl už v mládí jen ironické úsměšky: „Do prírody patrí zver. Človek do kaviarne!“ Štefan DRUG, *Dobrý deň, človek*, Bratislava 1983, s. 149.

soudy. Koneckonců nepodvolil se jen o sám, kapitulovala i řada jiných, kteří se bránili déle a urputněji než on.¹⁸ Odolali jen jednotlivci. Jsem toho názoru, že historik, aniž by rezignoval na etická kritéria, by měl s pokornou zdrženlivostí a bez morálních odsudků posuzovat chování a skutky lidí (a vnitřní dilemata s nimi spojená) odehrávající se v situacích, v nichž on sám se díky šťastné shodě náhod nikdy neocítl. Spíše by je měl s empatií z různých úhlů vysvětlit a objasnit jejich pohnutky. Ano, Novomeského jednání při vyšetřování nebylo ani statečné ani příliš sympatické, ale...

Hlavní příčina básníkovy psychologického zlomu totiž netkvěla v bolesti těla spojené se strachem z fyzického násilí, nýbrž v setrvalém psychickém náporu na zranitelná místa v jeho smýšlení. V případě Novomeského (a řady dalších komunistických funkcionářů) byla vyšetřovateli promyšleně zneužita jeho hluboká oddanost myslence všelidské sociální spravedlnosti svázané s přesvědčením, že pouze komunistická strana je dějinami předurčena k jejímu naplnění. Novomeského věrnost komunistické ideji, s níž od dvacátých let spojil svůj život, ovšem nebyla prosta vnitřních rozporů. Nadosobní humanismus, který se nejvíce projevoval v jeho poezii, a silně prožívaný mravní závazek nezpronevřit se svému svědomí a nezradit jednou zaujaté přesvědčení, nepostrádající jistý náboženský rozměr determinovaný luteránským rodinným prostředím, z něhož vzešel, se v básníkově v nitru sráželi s respektem ke stalinským mechanismům fungování komunistického hnutí, které nadevše stavěly názorovou jednotu, partajní disciplínu a povinnost každého straníka podvolit se aktuální politické linii Kominterny bez ohledu na své osobní přesvědčení či předchozí odlišné postoje.¹⁹ Obtížnou slučitelnost těchto pólů si Novomeský – avantgardní umělec a intelektuál – uvědomoval v konfrontaci s aparátnickým dogmatismem již krátce po svém vstupu do KSČ, kdy v dopise Eduardu Urxovi s děsivou předvídatostí charakterizoval její potenciální vyústění: „[Stranícki funkcionári] majú na komunistu jediné meradlo: Koľko sedel v krimináli a koľko má súdov, štvú na nás ako na soplavých chlapcov. [...] Zdá sa mi, že onedlho pride ku konfliktu, [...] z ktorého my potiahneme za kratší koniec. Svetla sveta už čaká séria »politických omylov«, čo

¹⁸ V privátních rozhovorech později Novomeský vysvětloval svou „slabost“ velmi prozaicky: „*Neznášam facky*.“ Viliam PLEVZA, *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava 1991, s. 69. Historik Jozef Jablonický obdobně vzpomínal na své setkání s básníkem v první polovině šedesátých let: „*Spýtal som sa ho, či proti nemu používali násilie. [...] Laco pochopil moju otázku a povedal mi: »Ja neznášam bitku. Výetrovateľa som požiadal, aby ma nebil. Sľúbil som mu, že urobím také doznanie, o aké ma požiada.« [...] Prekvapilo ma, že mi to povedal tak rovno, z mosta doprosta, že sa neštylizoval do roly hrdinu. [...] Na rozdiel od Husáka, ktorý] mal inú náтуру, Novomeský bol fajnovší prípad. Výetrovatelia to spoznali a prispôbobili sa.*“ Jozef JABLONICKÝ, *Fragment o histórii*, Bratislava 2009, s. 490.

¹⁹ Martin KUČERA, *Dialektika poezie a života*, in: V tenkej koži básnika, Bratislava 2004, s. 14, 16; Ivan KAMENEC, *Historické reflexie Ladislava Novomeského*, in: Miroslav Pekník – Eleonóra Petrovičová (eds.), *Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre*, Bratislava 2006, s. 25–27.

v r. Páne 1926 znamená asi toľko, ako keď v r. 1326 poslal sultán Ahmed Ali svojmu v Mohamedu milému pašovi hodvábnu žinku. Obesiť sa nemusíme sice, lebo veď žijeme v storočí kultúrnom. [...] To, čo sa nepáči na nás, to je náš nekožený osobný život. To, čo sa nám bude otvorene vytýkať, to sú len prívesky.“²⁰

Ve tridsátých letech se jeho vnitřní konflikt prohluboval. V souvislosti s moskevskými procesy s bolševickou elitou (Zinovjev, Kamenjev, Bucharin aj.) stáli komunističtí intelektuálové před dilematem, zda nadále „setrhnout v hnutí za cenu vnitřních i vnějších kompromisů, podržovat se názorům často absurdním a protikladným těm, které bylo nutno přijímat včera, anebo opustit hnutí, dostat se do izolace, zbavit se možnosti spolupůsobit s dělnickou stranou na proměně světa“.²¹ Právě potenciální hrozba ztráty oné možnosti způsobila, že Novomeský nenalezl v sobě dost odhodlání rozejít se s KSČ. V osudové volbě, zda být jako Giordano Bruno (vykřičet pravdu bez ohledu na následky), nebo spíš Galileo Galilei (odvolat, mlčet a doufat, že pravda časem vyjde najevo) si zvolil druhou možnost. Raději zadusil svou úzkost a pochyby nad vykonstruovanými obviněními, omezil se na jen kritiku okrajových negativních jevů v komunistickém hnutí a nadále zůstal propagátorem sovětského typu socialismu, v němž viděl hlavní záštitu před silicím nacistickým nebezpečím i budoucnost lidstva. S odstupem let zanechal o svém tehdejší uvažování výmluvné svědectví: „Súduh Gottwald zvykol sa pýtať pri súkromných rozhovoroch v dňoch takýchto procesov, »či ma bolí brucho«. Bolelo ma. Ťažko bolo stráviteľné všetko to, čo nám navrávali tieto procesy najmä o tých osobnostiach, ktoré boli známe z verejného života. Viac vecných dôvodov bolo už vtedy naporiádzi pre vyslovenie pochybností o pravdivosti predkladaných tvrdení.“²² Ale hoci toľkí moji známi a priatelia takéto pochybnosti verejne vyslovili a proti moskovským procesom otvorene protestovali, nešiel som s nimi pospolu, ako v mnohých iných akciách predtým,²³ a to z toho jednoduchého dôvodu, že jednotu strany a zomknutosť pokrokových elementov v oddanosti Sovietskemu zväzu a jeho vedeniu som nadradžoval nad osobnú neistotu, trpké pochybnosti i vnútorné presvedčenie, že »tu niečo nie je v poriadku.“²⁴

²⁰ Štefan DRUG (ed.), *Listy o DAVE*, Bratislava 1975, s. 224; I. KAMENEC, *Historické reflexie*, s. 27.

²¹ Jiří BRABEC, *Záviš Kalandra*, *Orientace* 4, 1969, č. 2, s. 71–72.

²² Spisovatel Móric Mittelmann-Dedinský zachytil ve svých memoárech Novomeského dobové pocity: „Najhoršie je, že vytrhnú spod teba koberec, na ktorom stojíš, a potom ti ešte hovoria, že tam nič nebolo...“ Móric MITTELMANN-DEDINSKÝ, *Na chrbte tygra*, Bratislava 2001, s. 163.

²³ Nadále se však s kritiky procesů (Záviš Kalandra, Eugen Klinger aj.), kteří byli vyloučeni z KSČ, přátelsky stýkal.

²⁴ K procesům v Sovětském svazu se Novomeský veřejně nijak nevyjádřil. Pouze se zapojil do polemiky související s pamfletem Stanislava Kostky Neumanna *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a ilusí* a dalšími jeho texty, v nichž autor kromě obhajoby procesů (a kritiky všech pochybovačů o nich v řadách levicově orientovaných umělců) hájil stalinskou kampaň proti formalismu v umění. Novomeský ve své odpovědi razantně odmítl Neumannovu dog-

Ba čo viac, sám som sa obviňoval, že vo mne musí byť chyba, ak nie sú mi tieto veci zrozumiteľné a neviem ich prijímať so zvrchovaným uspokojením. S takouto dispozíciou som prijímal v r. 1951 aj obvinenia, ktoré sa týkali už mojej osoby a súdruhov obviňovaných so mnou pospolu.“²⁵ V této falešné premise nadřazující službu myšlenky a stranickou disciplínu nad vlastní svědomí a rozum, ve fetišizaci politické strany, jejímž byl příslušníkem, tkvěly zárodky Novomeského budoucí tragédie. Dostal se již na sklonku třicátých let do stavu osobní schizofrenie, kterou poté v sobě zřejmě roky, otázkou zda spíše instinktivně či vědomě, potlačoval. Její, na první pohled ušlechtilé řešení v podobě upřednostňování zájmů celku (strany, společnosti atd.) nad potřebami osobními (lidskými i uměleckými), které ho někdy nutilo jednat proti své vlastní vůli a přesvědčení, neuchránilo jej od občasně zjevné služby zlu, služby nedemokratické autoritářské moci, jež jen měnila svou podobu (stalinismus, normalizace).²⁶

A právě Novomeského niterně prožívanou, i když nejspíše chimérickou víru, že idea socialismu zůstává přes všechny vážné omyly stále živá, a proto je nutno vytrvat na straně barikády, kterou si v mládí vybral, vyšetřovatelé StB cynicky využili ve svůj prospěch. Do krajnosti zúročili básnickovu ochotu obětovat pro ni svou lidskou podstatu a možná i život.²⁷ Apelovali na jeho dlouholetou

matickou tezi, že formalistická tvorba nemá nic společného s marxismem. Srov. *Jak nelze*, Tvorba 12, 1937, č. 52, 22. 12. 1937, s. 827–828; přetištěno in: Ladislav NOVOMESKÝ, *Manifesty a protesty*, Bratislava 1970, s. 314–323; širší souvislosti viz Ivan PFAFF, *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*, Praha 1993, s. 33–34, 108–109. Krátce poté však napsal odmítavou recenzi na román Jiřího Weila, *Moskva – hranice*, který na příkladu osudu vyloučeného komunisty velmi plasticky vystihoval dobu stalinských čistek. *Zlé románové svědectvo o sovietach*, Slovenské zvesti, 23. 12. 1937; přetištěno in: L. NOVOMESKÝ, *Manifesty a protesty*, s. 323–325. Weil byl po jeho vydání vyloučen z KSČ.

²⁵ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 32–33; přetištěno viz Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 281.

²⁶ Za mlčením mnoha stranických intelektuálů (včetně davistů) k moskevským procesům stála i jejich chybná představa, že zveřejněním vlastních pochybností by se postavili do stejné řady s buržoazním tiskem, který dění v Sovětském svazu odsuzoval, a nahráli tak nepřítelům komunistického hnutí. Srov. Milan HÜBL, *Třicátá léta očima současníků a mladých*, Literární noviny 13, 1964, č. 12, s. 5; šířeji Zdeněk DOSKOČIL, *Historik ve spárech politiky: Milan Hübl v šedesátých letech dvacátého století*, in: Jaroslav Pažout (ed.), *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, Praha 2013, s. 138–143. Novomeského a Clementisova rozpačitá bagatelizace stalinských represí proto narážela na nesouhlas některých slovenských nekomunistických intelektuálů (např. Jozefa Gregora Tajovského), kteří s nimi jinak často sympatizovali. Srov. Dagmar GREGOROVÁ-PRÁŠILOVÁ, *Zo spomienok na Laca Novomeského*, in: Slovo o Ladislavovi Novomeskom, Bratislava 1994, s. 82.

²⁷ Připraveností obětovat se pro vyznávanou ideu a její úspěšnou realizaci navzdory přestálé hrůze později Novomeský vysvětloval Clementisovo (a de facto i své) chování při vyšetřování a před popravou: „*Zotrval v starom presvedčení nie preto, lebo ho kedysi v mladosti nadobudol, ale napriek tomu, že ani v popravčej cele, pri chladnom rozume, nevedel nadobudnúť presvedčenie iné.*“ Viz Vladimír CLEMENTIS, *Vzduch našich čias*, sv. I., Bratislava 1967, s. 9.

věrnost straně. Připomínali mu stranickou povinnost učinit požadované doznání, neboť strana ho již odsoudila jako nepřitele a vyšetřovatelé jen plní její příkazy a mají za úkol objasnit jeho záškodnickou činnost. Zdůrazňovali mu, že svou neochotou se přiznat reálně nahrává imperialistům a bojuje proti straně. Ta však již nemůže ustoupit od toho, co veřejně proklamovala. Podvolit se proto musí on sám, a to nejlépe dobrovolně a bez ohledu na osobní následky, neboť jen tak dokáže svůj kladný postoj ke straně a současně jí poskytně cenné služby.²⁸ Básníka psychicky zpracovával především Bohumil Doubek: „*Co je pro vás zlé, to je pro stranu dobré. Co jste to za komunistu, když to nechápete? Když udeříte na sklo, rozbije se, když udeříte na železo, ztverdne na ocel. Váš případ je poučením pro ostatní, aby byli jako ocel. Vaše malá osobní pravda se musí podřídít velké neo-sobní pravdě. Jednotlivec neznamená nic, společnost všechno. [...] Ale teď jste na druhém břehu. Strana je na jednom a vy na druhém břehu. Na vás záleží, abyste přeplaval na druhý břeh. Nesmí vás odradit studená voda.*“²⁹

Na Novomeského měla tato manipulativní argumentace silně demobilizující účinek: „*Mňa samého, i bez pričinenia bezpečnostných orgánov, odzbrojoval ten fakt, že som stál pred vyšetrujúcimi, potom pred justičnými orgánmi delegovanými tou stranou, ktorej som bol starým členom. [...] Všetci napospol apelovali na vedomie [...] »starého príslušníka strany«, skoro všetci žiadali odo mňa, aby som si uvedomil, že tu reprezentujú stranu [...] a vykonávajú tu jej zámery.*“³⁰ Přesto se ještě bránil zcela přistoupit na požadavky referentů a doznávat se ke lživým obviněním. Vyšetřovatelé proto zesílili psychologický nátlak. Major Kohoutek mu vytkl, že dělá při výsleších potíže, a nechal ho v dubnu 1951 předvést před ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivu. Novomeský se šéfovi resortu marně snažil vysvětlit, že je nucen vypovídat v rozporu se skutečností. Kopřiva jeho tvrzení odmítl a jménem vedení strany básníka znovu vyzval, aby „mluvil“ a předestřel před ním ohromnou konstrukci protistátního titoistického spiknutí, do něhož měl být zapleten.³¹ Novomeský po rozhovoru s ministrem, kterého považoval za vrcholného představitele strany, pozvolna ustal v odporu a začal vypovídat, jak vyšetřovatelé potřebovali. Vývoj svého uvažování s odstupem let popisoval následovně: „*A tak som po všetkých skúsenostiach dospel k poznatku, že ak mám dokázat, že ozaj nie som nepriateľ a zradca a že som ani v tejto skúške neprerušil a mám aj naďalej dobrý a disciplinovaný k strane, ktorej som bol štvrťstoročie členom a pracovníkom, musím sa vzdať každej obrany, stotožniť*

²⁸ K. KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnosť*, s. 148; TÝŽ (ed.), *StB o sobě*, s. 87–88.

²⁹ Juraj ŠPITZER, *Patřím k vám*, Praha 1964, s. 43, 79; srov. L. HOLDOŠ – K. BAR-TOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 55.

³⁰ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 8; Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 264.

³¹ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 8–9; přetištěno Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 264–265; NA, f. KSČ-ÚV, Komise II., sv. 23, a. j. 496, Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu o přezkoumání trestní věci proti slovenským buržoazním nacionalistům, 8. 11. 1962, s. 14–15.

sa s obvineniami a »pomôcť strane« (doslovný a častý výrok) tým, že prijmem jej postuláty »bez oslabovania«, »tvrdô«, »bez ohľadu na seba i na iných«, skrátka tak, ako boli naformulované.³² V úsilí dokázat za každou cenu svou loajalitu Novomeský někdy sáhl až k přehnanému sebeobviňování a vymýšlení si vlastních trestních činů.³³ Zpočátku totiž v skrytu duše věřil, že se jeho vylhaná svědectví dostanou na stůl nejvyšším stranickým činitelům, kteří dobře znali jeho osobu i nedávnou politickou činnost, a po jejich zásahu nezůstane z absurdních nařčení kámen na kameni. Teprve po několika měsících si uvědomil pošetilost svého počínání a konečně pochopil, že při vyšetřování „naskrze nejde o zisťovanie pravdy, [...] ale o to, aby som sa z dôvodov, ktoré sa budú musieť objasniť, sám diskvalifikoval politicky, občiansky a ľudsky“ a současně aby také zpochybnil část stranické minulosti i osoby spoluobžalovaných. Ačkoliv se při výsleších pokaždé snažil referentovy objasnit skutečný smysl svých skutků a názorů, jejich dobové pohnutky a reálný kontext, do protokolu byla vždy zanesena jen jejich zločinecká interpretace.³⁴ Tento postup vycházel ze strategie sovětských poradců, kteří příslušníkům StB opakovaně kladli na srdce, že v protokolech musí být zaznamenána pouze trestná činnost vyšetřovaného a nikoliv jeho obhajoba či výklad, které by jeho zločiny zeslabovaly, a že smyslem vyšetřování je docílit toho, aby vězeň posuzoval své aktivity stejně jako jeho vyšetřovatel a v tomto (negativním) duchu o nich také vypovídal do protokolu.³⁵

Všechny výše zmíněné okolnosti nakonec přispěly k Novomeského postupné rezignaci a lhostejnému přijetí viny, aniž by byl spáchán zločin. Celistvost jeho osobnosti byla setrvalým tlakem na jaře 1951 rozvrácena. Ztratil svou důstojnost, přestal být sám sebou a pro potřeby vyšetřování přijal de facto novou identitu, diametrálně odlišnou od prožité skutečnosti. Jeho vědomí se v podstatě rozdvojilo. Fiktivní realita vytvářená v mučivé interakci s příslušníky StB se střetávala s pravdou, zatlačovanou a bolestně prožívanou v hlubinách vlastní duše.³⁶ Posledním stéblem naděje, k němuž se Novomeský zjevně po několik let vyšetřování upínal, byla víra, že lidé, kteří ho znali a do roku 1951 aspoň letmo sledovali jeho veřejnou činnost, nikdy vnitřně nepřijmou vykonstruovaná obvinění, která byla proti němu veřejně vznášena, ať už se navenek zachovají jakkoliv.³⁷

³² NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 9–10; přetištěno Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 265.

³³ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 100.

³⁴ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 9; Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 264–265.

³⁵ K. KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnosť*, s. 150–151.

³⁶ Vnitřní rozštěpení Novomeského psychiky se prostřednictvím analýzy jeho poezie inspirované vězením pokusil zachytit Ján GAVURA, *Básnik vo väzení*, in: Š. Drug, *Väzeň vlastných sudruhov*, s. 174–184.

³⁷ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 33–34; přetištěno Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 281–282.

Své tehdejší přesvědčení, že násilím vnucované „pravdy“ budou mít nakonec je-
pičí život, s odstupem let vyjádřil např. v básni *Múdrosť*:

*„Je taká múdrosť: / kľaknúť si pred koncilom, / priznávať kardiná-
lom blud a blúdenie a bludy, / radšej si pokľaknúť než klesnúť na
hranici, / radšej skryť pravdu v sebe kdesi / akoby v klenotnici, / po-
tom si znova doznať, že sa predsa krúti. / Však, súdruh Galilei, / je
taká múdrosť?! / Lež nad mudrca múdrejšie je dieťa, / ten rozprávko-
vý chlapec nerozumne smelý, / ten chlapec, ktorý skríkol hlasito,
až beda, / že kráľ je nahý, že nahý je celý.“³⁸*

Od okamžiku psychologického zlomu, jenž zanechal trvalé traumatizující
šrámy do básnickově nitru, už měli vyšetřovatelé relativně snadnou práci. Nejpoz-
ději do začátku léta 1951 s Novomeským sepsali rozsáhlý protokol o jeho vele-
zradě, sabotáži a špionáži ve skupině slovenských buržoazních nacionalistů.³⁹ Při
koncipování jeho textu básníka přiměli, aby obsah svého svědectví přizpůsobil
výpovědi Clementise, která mu byla předčítána.⁴⁰ Stránky protokolu opakovaly
již dříve formulovaná obvinění (kořeny buržoazně nacionalistické úchyly v éře
DAVu, navázání spolupráce s luďáky na trenčiansko-teplickém sjezdu mladé slo-
venské generace, spojenectví s ministrem vnitra Slovenského státu Alexandrem
Machem, sabotáž Slovenského národního povstání, frakční porady s Clementi-
sem a Husákem od konce války, snaha o zachování institucí vytvořených za Slo-
venského státu, maření opatření centrálních orgánů, pomoc slovenské reakci
v Demokratické straně, záškodnická činnost na pověřenectvu školství, podíl na
perzekuci maďarské menšiny atd.), která byla dále rozšiřována v navazující sérii
výsledků, jejichž záznamy se patrně nedochovaly. Podle Novomeského pozdější-
ho svědectví ho příslušníci StB například dotlačili k akceptaci absurdního tvrze-
ní, že davisté rozhodujícím způsobem přispěli k vytvoření Slovenského státu a on
sám se na podzim 1939 vrátil na Slovensko na přímý rozkaz gestapa, kterému se

³⁸ L. NOVOMESKÝ: *Poézia* (editor J. Zambor), s. 288.

³⁹ ABS, f. MNB, sign. 62/1, kr. 207, Zvláštní příloha k č. j. B/4-V-1441, Protokol výsle-
chu sepsaný s L. Novomeským, 8. 2. 1951. Z celkového kontextu je zjevné, že protokol musel
vznikat delší dobu. Datace uvedená na jeho první stránce téměř s jistotou označuje den, kdy se
s psaním protokolu začalo, a nikoliv termín jeho dokončení a podpisu.

⁴⁰ NA, f. KSC-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Záznam o pohovoru se s. L. Novomeským,
13. 7. 1956, s. 1; Komise II., sv. 23, a. j. 496, Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nej-
vyššího soudu o přezkoumání trestní věci proti slovenským buržoazním nacionalistům,
8. 11. 1962, s. 14–15. Ačkoliv vyšetřovatelé StB přisoudili Clementisovi roli ideového vůdce
buržoazně nacionalistické skupiny, jeho výsledky byly především zaměřeny na jeho údajnou
spolupráci s francouzskou tajnou službou, činnost v londýnském exilu a později ve funkci mi-
nistra zahraničních věcí. Problematika buržoazního nacionalismu měla spíše doplňkovou úlo-
hu. Srov. ABS, f. MNB, sign. 2/1, Z 1480, podsvazek č. 43 – Vlado Clementis I., Protokol vý-
slechu sepsaný s JUDr. V. Clementisem, 31. 1. 1951.

předtím zavázal.⁴¹ Novinkou bylo také jeho nařčení ze spolupráce s francouzskou rozvědkou prostřednictvím generálního konzula v Bratislavě Étienna Mandela Manach'a, jemuž měl předávat špiónážní zprávy.⁴²

K diskreditaci básníka posloužily referentům také jeho informativní výsledky zaměřené na představitele politického a kulturního života, kteří nebyli zatčeni (Ernest Sýkora, Jozef Šoltész, Ondrej Pavlík, Edo Friš, Michal Falt'an, Vítězslav Nezval, Anton Rašla), popř. na osoby, s nimiž se Novomeský soukromě stýkal (Pavol Prikopa).⁴³ Prostřednictvím stereotypních dotazů na jejich názory a charakter vzájemných vztahů se snažili získat na ně kompromitující materiál a zároveň odhalit další potenciální černá místa v básnickově životopise. Chybějící důkazy si opatřovali také pomocí účelových výpovědí dalších svědků, objednávkou „odborných expertiz“⁴⁴ a shromažďováním Novomeského úřední korespondence, kterou si nechali dovézt do Ruzyně z bratislavského archivu pověřenectva školství.⁴⁵

Jakmile se básník začal doznavat ke lžím, vyšetřovatelé poněkud zmírnili jeho vazební režim. Dopřáli mu častější spánek a vydatnější stravu, umožnili sezení při výsleších i na cele. Povolili kouření (maximálně deset cigaret denně) a týdenní nákupy v kantýně věznice (do sto Kčs ve staré měně), kde si Novomeský objednával potraviny (obvykle chléb, housky, salám, máslo, margarín, marmeládu, cukr), hygienické potřeby a cigarety (lípy nebo partyzáanky) za peníze,

⁴¹ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis L. Novomeského A. Novotnému, únor 1963, s. 13–15; přetištěno viz Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 268–269. Pro svou nesmyslnost nebyly tyto konstrukce při soudním přeličení nakonec použity. Novomeský odesťoval na Slovensko v listopadu 1939 legálně na základě Durchlasscheinu gestapa, který pražské zastoupení Slovenského státu automaticky opatřovalo všem osobám, které se mohly prokázat domovskou příslušností na Slovensku. Učinil tak se souhlasem I. ilegálního vedení KSČ i z osobních důvodů, jelikož v protektorátní Praze nemohl najít práci, obával se zatčení a jeho manželka s nemocným synem Danielem už pobývala na Slovensku.

⁴² Obvinění bylo začleněno do Novomeského svědecké výpovědi při procesu s Rudolfem Slánským v listopadu 1952, v soudním přeličení se slovenskými buržoazními nacionalisty již nefigurovalo. Srov. ABS, f. MNB, sign. 62/1, kr. 207, Zvláštní příloha k č. j. B/4-V-1441, Protokol výsledku sepsaný s L. Novomeským, 8. 2. 1951, s. 35–38; tamtéž, sign. 66/1, kr. 216, podsvazek L. Novomeský č. j. B/4-V-2449, protokol o výpovědi sepsaný se svědkem L. Novomeským, 18. 11. 1952, s. 7. Novomeského osobní kontakty s Manach'em měly ve skutečnosti jen diplomatický a společenský ráz.

⁴³ Tamtéž, sign. 66/1, kr. 216, podsvazek L. Novomeský č. j. B/4-V-2449, Protokol o výpovědi sepsaný s obviněným L. Novomeským, 10. 1. 1952, 18. 1. 1952, 25. 1. 1952, 28. 1. 1952, 22. 2. 1952, 11. 4. 1953, 28. 5. 1953, 16. 2. 1954.

⁴⁴ Např. dobrozdání hodnotící Novomeského publicistiku v DAVu sepsal ředitel Ústavu dějin KSČ a bývalý velitel StB Jindřich Veselý. Tamtéž, Posudek činnosti L. Novomeského v redakci DAVu, 19. 6. 1952.

⁴⁵ Tamtéž, složka L. Novomeský, Dopis Krajského velitelství StB v Bratislavě, 27. 12. 1951.

keré mu StB zabavila po zatčení.⁴⁶ K uděleným výsadám patřily i občasné procházky po vězeňském dvoře nebo možnost napsat jednou za měsíc dopis rodině (poprvé v červnu 1951), od níž směl dostávat také balíčky. Korespondence se ale mohla týkat jen soukromých záležitostí a podléhala cenzuře.⁴⁷ Vězeňské výhody přinášely Novomeskému jistou úlevu, současně však sloužily jako prostředek nátlaku na něj, neboť mohly být kdykoliv odebrány. Dopad některých z nich byl navíc dosti ambivalentní. Básník obdržel na celu spoluvězně, který sice přinášel vítané rozptýlení v dlouhodobé izolaci, zároveň ovšem s velkou pravděpodobností poskytoval vyšetřovatelům zprávy o jeho chování a manipuloval jím podle jejich potřeb.⁴⁸ Spíše negativně zapůsobilo povolení číst knihy z vězeňské knihovny. Nebylo totiž z čeho vybírat. Novomeský tak četl především překlady sovětských románů ve stylu socialistického realismu, jejichž schematismus a nevalná literární úroveň jej rozčilovaly.⁴⁹ Kapitulu sama pro sebe představovala ruzyňská lékařská péče. Její poskytování se řídilo především zájmy policejní mašinérie, nikoliv potřebami vyšetřovaného. Podobně jako většina vězňů trpěl také Novomeský na počátku výslechů otoky dolních končetin a úbytkem na váze. Dlouhodobé fyzické a psychické strádání si u něj pozvolna vybralo svou daň v podobě zhoršeného zraku a srdečních i revmatologických obtíží, které ho trápily po propuštění z vězení.⁵⁰

Príslušníci StB se snažili básníka udržet v povolné náladě i poněkud netradičními způsoby. Někdy v létě 1951 mu dali na celu tužku a papír s upozorněním, že si může psát, co chce, popsané listy však musí odevzdávat referentovi. Snad doufali, že tak získají nějaké „závadné“ údaje, jež poté využijí při výsleších. No-

⁴⁶ NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis L. Novomeského, předávací lístek a peněžní list vyšetřovance č. 1941; ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, složka L. Novomeský, žádosti o uvolnění peněz, 1951–1953.

⁴⁷ Novomeského korespondence z vyšetřovací vazby (odeslaná i přijatá) se s výjimkou jeho posledních dvou dopisů z března 1954 nedochovala. Literární archiv Slovenskej národnej knižnice (dále LA SNK), f. Ladislav Novomeský, arch. j. 209F35; Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky); Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 6–11.

⁴⁸ Identitu spoluvězně a délku jejich soužití v cele se mi nepodařilo zjistit.

⁴⁹ S rozhořčením na ně vzpomínal ještě po letech: „*V rokoch päťdesiatych som prečítal cca 3–4 q sovietskych románov, ktoré našim vydavateľom nanútila kultúrna politika Vaška Kopceckého. [...] Ich autori brnkali, aj to zle, na jednu jedinou klávesnicu, aj to nevyladenú! Panebože! Nikto nerozvinul účinnejšiu antisovietskú propagandu na kultúrnom poli, ako toto stupídne, servilné a neogabané počínanie »komunistickéj« kultúrnej politiky. [...] Znova a znova som sa utvrdil v názore, [...] že len spúšť a púšť môže spôsobiť taká vrchnostenská šablóna tzv. socialistického realizmu, ktorá sa stala mierou i výrazom autorov, ktorých mám na mysli.*“ Dopis D. Okálimu, 1. 10. 1963, in: Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 351–352.

⁵⁰ Jeho zdravotní dokumentace z vězení není k dispozici. Podle básnickovy dcery se Novomeský po návratu ze žaláře potýkal se srdeční arytmií a měl zčernalé (omrzlé?) nohy, jež byly patrně následkem dlouhodobého stání v ledové vodě ve sklepení kolodějského zámku. Archiv autora, rozhovor autora s Elenou Bútorovou-Novomeskou, 8. 12. 2010.

vomeského tento „prejav neobyčajnej dôvery“ velice překvapil, neboť si dobře pamatoval, s jakou úzkostlivostí dozorcí za první republiky i Slovenského státu dbali na to, aby političtí vězni neměli k dispozici psací potřeby. Nabídku ale přijal a využil ji k psaní poezie, k níž se vracel po desetileté odmlce. Ačkoliv do té doby nikdy netvořil v tak drsných podmínkách, napsal v Ruzyni do zimy 1953 přibližně čtyři tisíce veršů, což představuje téměř dvojnásobek rozsahu jeho do současnosti známého básnického díla.⁵¹ Ve vyšetřovací vazbě vzniklo deset kratších básní a čtyři poémy. První z nich byla lyricko-epická rozprava o Slovenském národním povstání (s pracovním názvem *Povstanie*), jehož oslavou Novomeský skrytě polemizoval s iritujícími obviněními referentů, že odbojovou akci záměrně zrazoval. Následovala skladba *Ján, „akási naša rapsódia: od dediny k mestu, od roľníka k proletariátu, od dedinskej zadubenosti k revolučnej uvedomelosti na tvrdej kovadline slovenských skúšok“*, reflektující nástup radikální levice v období kolem první světové války. Na ni ještě navázaly „*básnické účtovanie z nacionalizmom*“ *Z druhej strany* a poéma *To mesto zprostredkovávajúci „osobné náлады a osobné videnie a konečne i osobné mrvenie v Bratislave“*. Posledního díla si básník s odstupem let nejvíce cenil. Naproti tomu skladby o povstání a nacionalismu považoval za nezdařilé, příliš spekulativní a výrazně ovlivněné okolnostmi vzniku. Na pokyn kapitána Homolky všechna díla přepisoval na stroji ve třech exemplářích, které byly ukládány do trezoru. Originály referent posílal nadřízeným (respektive aspoň to tvrdil), přičemž Novomeského schválně napínal poznámkami ve stylu: „*Budete se divit, až se jednou dovíte, kdo to dostal do rukou.*“ Opisy básní mu občas půjčoval na celu a současně sliboval, že až bude žalář opouštět, dostane je „*ke svým věcem*“.

S vězeňskými verši se ale Novomeský do konce života už neshledal. Po procesu s Rudolfem Slánským již tužku u sebe mít nesměl a půjčování strojopisů z trezoru bylo zakázáno. Následně se texty ztratily.⁵² Těžko dnes rozsoudit, zda zmizely náhodou či v důsledku organizačních změn souvisejících s odchodem Bohumila Doubka z čela vyšetřování na podzim 1953. Pravděpodobnější ale bude, že příslušníci StB od počátku hráli s Novomeským ďábelskou hru, na jejímž konci mu napsané verše záměrně odebrali a zničili.⁵³ Básník se marně domáhal splnění daného slibu. Na svou vězeňskou poezii pravděpodobně upozornil

⁵¹ J. GAVURA, *Básník vo väzení*, in: Š. DRUG, *Väzeň vlastných súdruhov*, s. 171.

⁵² K vězeňské poezii poskytuje nejvíce informací sám Novomeský. LA SNK, f. Pavol Horov, arch. j. 123B5, dopis P. Horovovi, 30. 7. 1956; Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 41–43. Dále srov. Drugův a Gavurův text, in: Š. DRUG, *Väzeň vlastných súdruhov*, s. 34–36, 171–172; M. KUČERA, *Dialektika poezie a života*, in: V tenkej koži básnika, s. 19, 29–30.

⁵³ Nepřímo tomu nasvědčuje jejich chování vůči souběžně vyšetřovanému Clementisovi, kterému na podzim 1951 povolili dopisovat si s manželkou Lídou. Bývalý ministr zahraničí však netušil, že jeho žena byla krátce po něm také uvězněna (a nacházela se v Ruzyni doslova pár metrů od něj), neboť ve svých dopisech musela po celou dobu předstírat, že žije v pořádku na svobodě. Stejnou úlohu byla nucena sehrát také při posledním rozloučení před Clementisovou popravou. Teprve poté ji, po dvou letech, z vězení bez soudu propustili. Srov. Vladimír

během pohovoru, který se uskutečnil na Pankráci v prosinci 1955 v souvislosti s jeho podmíněným propuštěním na svobodu. V pátrání, ať už sám nebo prostřednictvím přátel, pokračoval i po svém návratu ze žaláře. Rovněž pracovníci ministerstva vnitra se pokoušeli jeho verše nalézt.⁵⁴ Bez úspěchu. Novomeský si postupně uvědomil sisyfovský rozměr veškerého snažení a v dopise básníkovi Pavlovi Horovovi ho okomentoval s trpkým sarkasmem: „*Za starostlivosť pri stopovaní po mojich veciach Ti ďakujem. Obávam sa, že ide o márnú prácu. To už máš tak: na osratého človeka i hajzel spadne.*“⁵⁵ S výjimkou ojedinělých úryvků, z nichž později čerpal tematickou inspiraci pro sbírky vydané v šedesátých letech, nebyl totiž schopen rekonstruovat své ruzyňské dílo z paměti.

Shodou náhod se tak z Novomeského vězeňské poezie dochovaly pouze dvě básně. První z nich nazvaná *Pionierke a desaťročnej* byla součástí dopisu, který básník poslal v březnu 1954 dceři Eleně při příležitosti jejich desátých narozenin a nedávno složeného pionýrského slibu. Vznikla v posledních dnech Novomeského vyšetřování v Ruzyni, krátce před tím než byl převezen do Bratislavy k procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty. Její optimistický a povzbudivý tón, upomínající na dceřino rané dětství, neprozrazoval nic o nekonečné hrůze, kterou Novomeský ve vazbě prožíval.⁵⁶ Druhá, nepojmenovaná báseň byla objevena jako záložka v knize z vězeňské knihovny. Byla dedikována Novomeského matce Irmě, k níž měl básník mimořádně vřelý vztah. Bez příkras zrcadlila jeho vnitřní bolest a beznaděj:

*„Všetko je skončené, / niet zámky u vrátok / a nikde ani stebľa /
príslovečnej slamy. / Pri veciach posledných / myslím na počiatok, /
myslím na vás, mami, / či ešte žijete / a ako sa máte kdesi? / Či vám
ešte slúžia / údy staré, mdlé? / I ja som ostareľ / a myslím, že sa zde-
ším, / až uvidím sa znovu / v zrkadle.“*⁵⁷

CLEMENTIS – Lída CLEMENTISOVÁ, *Listy z väzenia*, Bratislava 1968, s. 9–12 (Novomeského úvod), 73–75.

⁵⁴ Impulsem byl zjevně onen pohovor v pankrácké věznici. Z provedeného šetření vyplynulo, že verše byly naposledy spatřeny v sekretariátu Bohumila Doubka, kde se nejspíš ztratily, neboť je Doubek při svém odchodu ze správy vyšetřování nepředal, když odevzdával obsah svého trezoru. Jeho sekretářka uvedla, že Novomeského verše u něj předtím viděla i četla, netušila ale, co s nimi nakonec udělal. ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, složka L. Novomeský, dopis zástupce náčelníka správy vyšetřování ministerstva vnitra pplk. Sedláčka ministru vnitra R. Barákovi, 16. 1. 1956.

⁵⁵ LA SNK, f. Pavol Horov, arch. j. 123B5, dopis P. Horovovi, 13. 9. 1956; přetištěno Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 41–43; srov. též Slovenský národný archív (dále SNA), f. Komunistická strana Slovenska – Ústredný výbor (dále KSS-ÚV), tajomník ÚV KSS Pavol David, kr. 2248, arch. j. 319, Správa o slovenských spisovateľoch, 5. 2. 1957.

⁵⁶ LA SNK, f. Ladislav Novomeský, a. j. 209F35; přetištěno Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 9–10.

⁵⁷ Báseň se zachovala pouze ve strojopisném opise pořizném Novomeského sestrou Márií Halabrinovou. LA PNP, f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky). Její autentičnost potvr-

Novomeského poetickou tvorbu pravděpodobně umožnila nejen „vstřícnost“ příslušníků StB, ale i dočasný pokles intenzity jeho výslechů. S příchodem nové garnitury sovětských poradců došlo v létě 1951 k podstatné změně koncepcí připravovaných procesů. V důsledku obratu Stalinovy politiky ve vztahu k Izraeli ztratil zápas proti buržoaznímu nacionalismu a Jugoslávii poněkud na intenzitě. Do popředí se dostal boj proti sionismu (židovskému buržoaznímu nacionalismu) a kosmopolitismu, který měl zjevný antisemitský charakter. Hledání „československého Rajka“ a vytváření paralelního komplotu českých a slovenských přívrženců titoismu byly nahrazeny konstrukcí tzv. protistátního spikleneckého centra. V návaznosti na ni dospěl bezpečnostní aparát k závěru, že hlava spolčení se nachází v nejužší stranické špičce, a zaměřil svou pozornost na generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského a další funkcionáře (většinou) židovského původu, kteří byli od podzimu 1951 postupně zatýkáni. Struktura monuméntálního spiknutí se skládala z mnoha větví, které měly podle představ Bezpečnosti obsáhnout co nejširší spektrum politické činnosti a nejrůznorodější typy záškodníků. Slovenští buržoazní nacionalisté proto ztratili v novém schématu ještě více na významu. Diskvalifikoval je etnický původ a málo reprezentativní postavení v celostátní stranické hierarchii. A tak byl do velkého procesu zahrnut jen jejich nejvýznamnější reprezentant Vladimír Clementis, kterého bylo možné jako jediného „věrohodně“ obvinít z antisovětismu (kvůli jeho postoji k paktu Molotov – Ribbentrop) a z velezrádných aktivit na poli československé zahraniční politiky.⁵⁸ K odkladu soudního přelíčení se slovenskými buržoazními nacionalisty přispěl také dlouhotrvající odpor Gustáva Husáka, který odmítal akceptovat vykonstruovaná obvinění. Navzdory surovému týrání postupně odvolal své vynucené podpisy pod výslechovými protokoly z února, dubna a listopadu 1951 a přestal s represivním aparátem spolupracovat.⁵⁹ Výrazná změna v zaměření připravovaného procesu se Slánským a v menší míře také Husákova tvrdošijnost, o níž básník zatím nevěděl, uchránili Novomeského od hrdelního trestu,

zuje ve svých memoárech Alexander Mach, jenž uvádí, že v Ruzyni četl originál napsaný na toaletním papíru, který byl založen do českého překladu Gončarovova románu *Strž*, pocházejícího z vězeňské knihovny. Alexander MACH, *Z ďalekých ciest*, Martin 2008, s. 254.

⁵⁸ Podrobněji Karel KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 138–165; Michal BARNOVSKÝ, *Proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalistami*, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 168; Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1999, s. 161–162; Grzegorz GASIOR, *Stalinowska Słowacja. Proces „burżuazyjnych nacjonalistów“ w 1954 roku*, Warszawa 2006, s. 149–156; Jan PEŠEK, *Nepriateľ so stranickou legitimáciou. Proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalistami*, in: Valerián Bystrický – Jaroslava Roguľová a kol., *Storočie procesov. Súdny, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska*, Bratislava 2013, s. 219–220.

⁵⁹ ABS, f. MNB, sign. 62/1, kr. 207, Zvláštní příloha k č. j. B/4-V-1441, Zápis o výpovědi sepsaný s G. Husákem, 13. 2. 1951; Moje priznanie, 6. 4. 1951; Protokol výslechu sepsaný s G. Husákem, 7. 11. 1951; NA, f. KSČ-ÚV, Komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 13–14.

který by mu hrozil, kdyby se přeličení se slovenskými buržoazními nacionalisty konalo v původně uvažovaném termínu během roku 1952. Úleva to však pro něj byla jen částečná, neboť stejné faktory zapříčinily, že byl přinucen v pankráckém justičním divadle sehrát 21. listopadu 1952 pokořující roli svědka krivě vypovíajícího proti svému nejlepšímu příteli Clementisovi.

Při přípravě přeličení neponechali vyšetřovatelé nic náhodě. Několikrát přepracovali básníkův svědecký protokol tak, aby přesně zapadal do schváleného scénáře procesu. Finální formulace, které se výrazně lišily od původních výpovědí, se Novomeský musel naučit nazpaměť (včetně otázek soudce a prokurátora) a byl z jejich doslovného znění vícekrát zkoušen.⁶⁰ Referenti mu neustále zdůrazňovali, že svým vystoupením může pomoci straně, a varovali před následky, pokud by se odchýlil od stanovené linie. Se souhlasem sovětských poradců a vedení KSČ navštívil ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek před procesem většinu obžalovaných a důležitých svědky. Vyzýval je, aby se u soudu řídili připravenou režíři a hovořili v souladu s vyšetřovacími protokoly. Současně všichni ujišťoval, že jejich vstřícné chování bude mít vliv na konečnou výměru trestu i osudy rodinných příslušníků. Bacílkovo setkání s Novomeským ale poněkud vybočilo z připraveného aranžmá. Jakmile se ministr objevil v básníkově cele, Novomeský, který ho znal dlouhá léta, vykřikl: „*Karol, čo tu děláš?*“ Myslel si, že přivedli nového spoluvězně. Bacílek mu musel vysvětlit, jakou funkci nyní zastává, a poté vedl celý rozhovor v relativně uvolněném tónu. Nechal přinést jídlo a zavzpomínal s bývalým spolubojovníkem na Slovenské národní povstání. A při odchodu mu ještě dal dvacet cigaret ze svého.⁶¹ O pár měsíců později se však již bez skrupulí podílel na přípravě justičního tribunálu se slovenskými buržoazními nacionalisty.

V průběhu druhého dne Slánského procesu byl Novomeský převezen z Ružyně na Pankrác. Do jednací síně Státního soudu ho přivedli až po skončení Clementisova výslechu. Zajímavě, přerušován výzvami soudce, aby mluvil nahlas a do mikrofonu, nejprve uvedl česky své nacionále a poté slovensky odrecitoval naučenou výpověď, která se snažila podepřít a dále doplnit Clementisovo svědectví. Novomeský kupříkladu tvrdil, že skupina slovenských buržoazních nacionalistů již od dvacátých let maskovala své rozvratné cíle formálním členstvím v KSČ a revolučními frázemi. Její poválečnou činnost charakterizoval v závěru svého vystoupení následovně: „*V svojich dôsledkoch smerovala ku kontrarevolúcii, k reštaurácii kapitalizmu v republike, k zmareniu všetkých snáh, za ktoré československý ľud bojoval v národne-oslobodeneckom zápase s hitlerizmom a po oslobodení s domácou reakciou, k vyradeniu republiky zo zväzku so Sovietskym*

⁶⁰ ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, podsvazek L. Novomeský č. j. B/4-V-2449, protokol o výpovědi sepsaný se svědkem L. Novomeským, 18. 11. 1952.

⁶¹ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 146–147; TÝŽ, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 322–323; Ján UHER, *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie*, Bratislava 2001, s. 97.

zväzom a ostatnými ľudovodemokratickými štátmi a k znovunastoleniu vplyvu medzinárodného imperializmu nad republikou. [...] Podnecovali sme nacionálny odpor proti českému národu na Slovensku, živili sme nedôveru českého ľudu voči Slovensku. Prehľbovali sme nenávisť medzi československým ľudom a ostatnými národnými republiky, oslabovali sme jednotu robotníckej triedy a všetkého pracujúceho ľudu Československa. [...] Separovaním Slovenska od ostatných častí republiky oslabovali sme a znemožňovali sme vytvorenie jednotnej, pevnej štátnej moci, [...] posilňovali sme otrásené pozície buržoázie na Slovensku a v celej republike.“⁶² Absence sebemenší obrany, pohotový přednes, používání oficiální frazeologie a naprostá nekonkrétnost uváděných údajů musely v každém soudním člověku vyvolat pochybnosti o hodnověrnosti přednesených tezí.⁶³ Jejich obsah nemohl bývalému šéfovi diplomacie příliš přitížit. O jeho krutém osudu bylo rozhodnuto jinde, což si Novomeský uvědomoval:

*„Kdeko ťa zočil v odmeraných slovách / prísneho tribunálu, pred ktorým sme stáli. / [...] Nie, tvojich rúk sa nedotýka vina. / A nedotkla sa nikdy. V každej brudnej špine / len slovo bolo tvoje. Ruky boli iné.“*⁶⁴

Při odchodu ze soudní síně se Novomeský pokusil s Clementisem navázat oční kontakt, protože mluvit spolu nesměli. Přítel však sklopil hlavu...⁶⁵ Novomeský netušil, že jej právě spatřil naposledy. O jeho popravě se zřejmě dozvěděl až po řadě měsíců. A pohlédneme-li dále do budoucnosti, můžeme vyslovit také domněnku, že svědecká výpověď proti nejbližšímu druhovi způsobila básníkovi větší trauma než jeho vlastní proces o dva roky později. Zanechala hlubokou ránu v duši, která se už nikdy zcela nezacelila. Nasvědčuje tomu např. vzpomínka Antona Rašly na náhodné setkání s Novomeským v pankrácké věznici na jaře 1954, kdy se oba ocitli ve stejné eskortní cele: „*Už som mal informácie o procese [...] s tzv. buržoáznymi nacionalistami a vedel som, že Novomeský bol odsúdený na desať rokov. Dozvedel som sa, ako vypovedal a jednoducho som nevydržal,*

⁶² Novomeského výpověď, přednesená před soudem, se až na drobné odchylky shoduje s jeho svědeckým protokolem. Srov. NA, f. KSČ-ÚV, Komise II., sv. 21, a. j. 470, Zvukové záznamy – Slánský, 21. 11. 1952, pás PX 0796, PX 0797, in: <https://www.nacr.cz/2018/07/03/proces-slansky/> (stav ke 2. 8. 2018); ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, podsvazek L. Novomeský č. j. B/4-V-2449, protokol o výpovědi sepsaný se svědkem L. Novomeským, 18. 11. 1952; zkrácená a zredigovaná verze viz *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*. Praha 1953, s. 166–168; Rudé právo 33, č. 313, 23. 11. 1952, s. 2; G. GASTOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 158.

⁶³ Š. DRUG, *Vážen vlastných súdruhov*, s. 40. Clementise usvědčoval také Ivan Horváth, Věra Hložková a Oskar Valášek.

⁶⁴ V. CLEMENTIS, *Vzduch našich čias*, sv. I., s. 38.

⁶⁵ Novomeský se ex post domníval, že mu tak Clementis dal najevo své zklamání z jeho počínání. Archiv autora, rozhovor autora s Elenou Bútorovou-Novomeskou, 8. 12. 2010.

aby som mu nepovedal: »Laco, ako si mohol tak vypovedať proti Clementisovi? Prečo, povedz mi, prečo? Veď vieš, že to nie je pravda. Ste predsa priatelia.« Novomeský bol nešťastný a zaskočený. Vyzeralo to tak, že pomerne nízky trest dostal len preto, že sa choval tak, ako vyšetrovatelia chceli. »Povedz, čo som mal robiť« – bránil sa roztraseným hlasom – »nemôžem predsa škodiť strane«. Tieto argumenty som dobre poznal a čím ďalej tým viac ma rozčulovali. Laco mal tú smolu, že som si na ňom vylieval zlosť aj za svoje postavenie. [...] A ako to už býva, odniesol to človek, ktorý bol psychicky na tom zjavne horšie ako ja. Moje reči ho rozladili a zarmútili. Bol rozčúlený a začali sa mu triasť ruky. Našu hlučnú hádku si všimli aj bachari, pretože asi za pol dňa Novomeského premiestnili na inú eskortnú celu. «⁶⁶

Po vynesení rozsudku nad „Slánskeho bandou“ vyšetrovaní slovenských buržoazných nacionalistů pokračovalo. Aktivitu bezpečnostních orgánů nijak neuměnšily ani úmrtí Stalina a Gottwalda v březnu 1953, ani sebevražda Štefana Bašťovanského v listopadu 1952 či personální změny ve vedení KSČ po Gottwaldově smrti, kdy Viliam Široký přešel do funkce předsedy vlády a v čele slovenských komunistů ho vystřídal Karol Bacílek. Zvýšila se jen pravděpodobnost, že zatčení funkcionáři uniknou nejvyššímu trestu.⁶⁷ V únoru 1953 příslušníci StB rozdělili vyšetřované osoby, které nebyly odsouzeny v přelíčení s tzv. protistátním spikleneckým centrem, do sedmi tematicky vymezených skupin, jejichž členové měli být potrestáni v sérii navazujících politických procesů. Jednu z nich tvořila frakce slovenských buržoazních nacionalistů, za jejíhož vůdce byl po Clementisově oběšení vybrán Gustáv Husák.⁶⁸ V souvislosti s tím vyšetřovatelé také vymezili její definitivní personální složení, když po zvažování různých variant připojili k Husákovi a Novomeskému Daniela Okáliho, Ivana Horvátha a Ladislava Holdoše, kteří nebyli v letech 1950–1951 za nacionální úchytku vůbec kritizováni.⁶⁹

⁶⁶ Anton RAŠLA, *Spomienky spoza mreží*, Banská Bystrica 1998, s. 163.

⁶⁷ Srov. L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 61.

⁶⁸ Karel KAPLAN, *Zamyšlení nad politickými procesy*, II. část, *Nová mysl* 22, 1968, č. 7, s. 940; TÝŽ: *K politickým procesům v Československu. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha 1994, s. 146.

⁶⁹ Z původně zvažované čtveřice (Clementis, Eugen Löbl, Husák, Novomeský) se první dva ocitli na lavici obžalovaných společně s Rudolfem Slánským. Naproti tomu Okáli byl zpočátku vyslyšán jako sionista a Holdoš, který se v řadách interbrigadistů zúčastnil občanské války ve Španělsku, jako trockista. Jejich zařazení mezi slovenské buržoazní nacionalisty bylo výsledkem svévole vyšetřovatelů. Okáli sice původně patřil mezi davisty, ale po roce 1932 se na jejich aktivitách už nepodílel a za Slovenského státu zůstal stranou odbojové činnosti. Holdoš neměl za první republiky s davisty nic společného, válku prožil ve Francii a v koncentračním táboře. Na Slovensko se vrátil až v roce 1945 a v poválečné KSČ patřil ke stoupencům Viliama Širokého. Ani Horváth nenáležel mezi davisty. Koncem války se ale okrajově podílel na činnosti ilegální SNR, v níž reprezentoval sociální demokraty.

Ministerstvo národní bezpečnosti předložilo 23. dubna 1953 návrh trestního oznámení proti Husákovi a spol. Neobsahovalo žádné důkazy o trestné činnosti, nýbrž pouze politická obvinění vycházející z dřívějších stranických usnesení. Nemohlo tak posloužit jako podklad pro sestavení obžalovacího spisu. Předsednictvo ÚV KSS (6. května) a politický sekretariát ÚV KSČ (12. května) ho proto odmítly a současně schválily vytvoření čtyřčlenné komise (Bacílek, Ľudovít Benada, Štefan Gažík, Štefan Rais), která měla obžalobu přepracovat a doplnit o další svědectví.⁷⁰ Vyšetřování v Ruzyni se načas dostalo do slepé uličky. O problémech provázejících přípravu první verze obžaloby zanechal svědectví Bohumil Doubek: „*Návrh [...] byl vrácen [...], protože se zdál být příliš mírný. [...] Sovětským poradcům] jsem řekl, že nemáme takové podklady, které by další zostření [obvinění] opravňovaly. Poradci [Semjonu] Galkinovi jsem přímo říkal, že u Novomeského a Holdoše to nejde zostřit nejen s ohledem na fakta, která byla zjištěna, ale i s ohledem na příčiny jejich jednání, charakter a dřívější chování obou obviněných, kteří si nezaslouží tvrdého potrestání. Na to mně poradce Galkin řekl, že přirozeně s takovými názory nemohu žalobu řádně zpracovat a že vůbec nejsem oprávněn takto věc posuzovat, od toho že jsou povolanejší osoby, které již rozhodly, protože jde o věc politickou a do toho já že nemám co mluvit.*“⁷¹

O změnu postupu se rozhodující měrou zasloužili slovenští straničtí funkcionáři. Iniciativou hýřil především Viliam Široký, který 6. června 1953 zaslal Bacilkovi sérii připomínek, v nichž navrhl způsob, jak mají být politické chyby buržoazních nacionalistů překvalifikovány do trestněprávní roviny. Podle jeho názoru neměla obžaloba budit dojem, že pachatelé jsou trestáni za porušování stranické linie, nýbrž za kriminální činnost. Místo odkazů na závěry IX. sjezdu KSS měla klást důraz na konkrétní porušování Košického vládního programu a ústavy, pranýřovat kolaboraci Husákovy skupiny s luďáckým režimem a slovenskou buržoazií, odhalovat její sepětí s Vladimírem Clementisem i nacionální šovinismus ve vztahu k českému národu a k příslušníkům maďarské a ukrajinské menšiny.⁷² Poznámky předsedy vlády, které zásadním způsobem myšlenkově ovlivnily finální podobu obžaloby, ještě doplnil svými komentáři sám Bacílek. Věnoval se aktivitám Husáka a Novomeského za války a Slovenského národního povstání, přičemž navrhl posuzovat jako zradu zvláště Novomeského kontakty s Machem a Husákovu cestu na Ukrajinu na podzim 1941.⁷³

⁷⁰ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 32, a. j. 378, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, s. 81–82; tamtéž, 02/5 (politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954), sv. 57, a. j. 155, b. 9.

⁷¹ K. KAPLAN (ed.), *StB o sobě*, s. 278.

⁷² ABS, f. SÚMV, sv. S-552-2, složka č. 7, připomínky V. Širokého k trestnímu oznámení na buržoazní nacionalisty, 6. 6. 1953.

⁷³ K podnětům Širokého a Bacílka srov. J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 162–163; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 169–170; Michal MACHÁ-

Na základě Širokého instrukcí zahájili příslušníci StB v létě 1953 další kolo vyšetřování slovenských buržoazních nacionalistů. Absenci hodnověrných důkazů se snažili překonat pomocí podrobnějších doznání všech obviněných, vynucenými výpověďmi dřívějších i nových svědků a intenzivním shromažďováním kompromitujícího materiálu. Novomeský byl vyslýchán především k období Slovenského státu a pozdějšímu působení v čele pověřenectva školství a osvěty. Referenti se zajímali třeba o básnickou roli při vydávání časopisu *Budovateľ* a deníku *Národná obroda*, o okolnosti jeho zatčení ÚŠB, nebo o důvody, proč se nezúčastnil zájezdu komunistických intelektuálů na okupovanou Ukrajinu.⁷⁴ Obdobným směrem se ubíraly i výslechy vězněných osob. Ján Ursíny opětovně vypovídal o své spolupráci s Novomeským v protinacistickém odboji, Vilém Nový byl zase dotazován na básnickovy rozhovory s Clementisem v Londýně, Ernest Otto obsáhleji líčil jeho „zločiny“ v čele školského resortu. Stará svědectví zopakovali rovněž Eugen Löbl, Věra Hložková a Alexander Mach.⁷⁵ Problematikou věrohodnost vykonstruovaných tezí měly podepřít také nalezené doličné předměty. Vzhledem k nedostatku relevantních písemností sahali vyšetřovatelé prakticky po čemkoliv. Důkaz Novomeského spolupráce s luďáky vyrobili například z jeho příspěvků na penzijní pojištění, které měly dokládat, že jako redaktor *Budovateľa* byl „fašistickým režimem vysoce oceňován a honorován“,⁷⁶ či pomocí průkazky vydané drahami Slovenského státu, jež měla svědčit o tom, že jako novinář byl kromě vysokého platu „odměňován za kolaborantskou činnost ještě 50% slevou na železnici (sic!)“.⁷⁷

Jelikož Novomeský už nekladl při výsleších odpor (a stejně tak Holdoš, Horváth a Okáli), dokázala StB poměrně rychle sestavit jeho závěrečný protokol, který měl básník posleze přednést před soudem.⁷⁸ K justičnímu tribunálu však ještě vedla dlouhá cesta, neboť Gustáv Husák nadále veškerá obvinění popíral. Vyšetřovatelé se ho marně snažili zlomit pomocí série předem připravených konfrontací s ostatními spoluobžalovanými a poddajnými svědky. Roli oponenta musel sehrát také Novomeský, který se s Husákem poprvé uviděl po více než třiceti měsících společného vyšetřování. Text svého vystoupení se opět učil slovo od

ČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017, s. 280; Branislav KINČOK, *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoaznými nacionalistami*, Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 36–38.

⁷⁴ ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, podsvazek L. Novomeský č. j. B/4-V-2449, protokol o výpovědi sepsaný s obviněným L. Novomeským, 12. 2. 1953, 11. 4. 1953, 13. 5. 1953.

⁷⁵ Tamtéž, protokol o výpovědi sepsaný se svědkem A. Machem, 16. 7. 1953, E. Löblem, 17. 7. 1953, V. Hložkovou 17. 7. 1953, V. Novým, 18. 7. 1953, J. Ursínym, 24. 7. 1953, E. Ottou, 21. 8. 1953.

⁷⁶ Za Slovenského státu Novomeský působil jako redaktor v DOVUSu (Slovenská dovozná a vývozná účastinná spoločnosť), kde redigoval bulletin *Hospodárska korešpondencia DOVUSu* a později časopis *Budovateľ*.

⁷⁷ Tamtéž, složka L. Novomeský, doličné předměty, dokument č. 2–4.

⁷⁸ Tamtéž, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetřovania proti L. Novomeskému č. j. B/4-V-2449, protokol o výpovědi sepsaný s obviněným L. Novomeským, 7. 8. 1953.

slova. V zásadě zopakoval formulace z vlastní výpovědi pro soud týkající se údajné spolupráce davistů s luďáky, Husákovy výpravy na Ukrajinu, vymyšlené zrady SNP, poválečných frakčních porad s Clementisem, okolností přijetí ústavy 9. května, sabotáže Košického vládního programu atd. Protože referenti počítali s Husákovým vzdorem, vložili Novomeskému do úst slova, která měla bývalému předsedovi sboru pověřenců vzít vyhlídku, že se ho jeho blízký přítel zastane, a zároveň jej pobízet ke kajicnému doznání.⁷⁹ „*Vypovídal jsem pravdu, trvám na své výpovědi [...] a nemohu pochopit, proč [rozvratnou] činnost nyní Husák zapírá. Je třeba, Gusto, vidět věci tak, jak byly, a očekává se to především od tebe, který [jsi] byl nejvíce vynalézavý při jejich vymyšlení a nejagilnější při jejich uplatňování.*“ Husák označil Novomeského výroky za překrucování faktů a vyslovil údiv nad tím, jak si básník může tolik vymýšlet. Vyšetřovatelům připomněl, že „*polopravdy a lži [ho] nemohou usvědčit*“. Nakonec odepřel záznam konfrontace podepsat, zatímco Novomeský svůj autogram připojil.⁸⁰

Bezprostředně před zrušením ministerstva národní bezpečnosti poslal Bacílek 10. září 1953 dopis prezidentovi Antonínu Zápotockému a novému prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Antonínu Novotnému, v němž je informoval o tom, že Husák jako jediný z obviněných nepodepsal žádné protokoly a nepřiznal ani trestné činy, které „*jsou jasně dokázané*“. Navrhl, aby se vypracování obžaloby odložilo do doby, než bude za pomoci ÚV KSS získán další důkazní materiál.⁸¹ Toto úsilí však už nepřineslo žádné hmatatelné výsledky. Bezpečnostní orgány se přesto snažily trestní oznámení za každou cenu zkoncipovat. V čele vyšetřování proto Bohumila Doubka na podzim 1953 vystřídal Vladimír Kohoutek. Současně byl do Ruzyně povolán prokurátor Ladislav Gešo, který v součinnosti s kapitánem Homolkou a náčelníkem Správy vyšetřování podplukovníkem Milanem Moučkou sepsal další verzi obžalovacího spisu.⁸² Ten byl před Vánoci 1953 zaslán ministru vnitra Rudolfu Barákovi, jenž ho po dílčích úpravách a jistém váhá-

⁷⁹ Příslušníci StB chtěli tímto krokem ostře tnout do živého. Ze zprávy Husákova spolupovězně totiž dlouho věděli o přetrvávající naději bývalého předsedy sboru pověřenců, že zbylí spoluobvinění nebudou ochotni vypovídat proti němu. Podle ní Husák věřil, že vyšetřovatelé „*nemají od ostatních nic, s čím by mohli na něho přijít. Neodvažují se udělat konfrontace. Připustil, že kdyby např. N. přijal teze referentů a hájil je při konfrontaci, byla by to pro něho »velká facka«.*“ Tamtéž, sign. 62/1, kr. 207, ZV-62-3 – Žádosti o provedení výsledku G. Husáka k jednotlivým osobám, Zpráva ze dne 17. 8. 1951.

⁸⁰ Tamtéž, sign. 62/2, kr. 208, Osobní spis státněbezpečnostního vyšetřování proti G. Husákovi č. j. B/4-V-2425, protokol konfrontace mezi G. Husákem a L. Novomeským, 28. 9. 1953, s. 72–79; srov. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 1, a. j. 13, vyjádření s. Gešo k přípravě procesu s G. Husákem, 20. 2. 1963, s. 5. Nutno dodat, že Husák při své obraně soustavně vyvracel všechna tvrzení, s nimiž vyšetřovatelé přicházeli. Preventivně odmítal i záležitosti, které měly pravdivý základ.

⁸¹ Tamtéž, f. SÚMV, sv. S-552-2, složka č. 4, dopis K. Bacílka A. Zápotockému, 10. 9. 1953.

⁸² Tamtéž, složka č. 7, Návrh obžaloby na slovenské buržoazní nacionalisty, 23. 12. 1953.

ní, způsobeném přetrvávající nejistotou ohledně Husákova chování u soudu, předložil počátkem března 1954 politickému sekretariátu ÚV KSČ.⁸³

Obžaloba vinila Gustáva Husáka a jeho společníky z toho, že „*jako buržoazně nacionalističtí zrádci a nepřátelé československého pracujícího lidu, lidové demokratického zřízení a socialismu ve službách západních imperialistů a ve spojení s protistátním spikleneckým centrem, vedeným Rudolfem Slánským, vytvořili rozvratnou buržoazně nacionalistickou skupinu na Slovensku a takto společně prováděli trestné činy velezrady, sabotáže a obvinění Horváth a Holdoš též trestný čin vyzvědačství*“. Všichni se navzájem spolčili s Vladimírem Clementisem, aby zničili ústavní jednotu republiky a její lidově demokratické zřízení. Provedeným šetřením bylo prokázáno, že se „*dopustili nejtěžších trestných činů proti lidové demokratickému státu a slovenskému pracujícímu lidu*“. Obžaloba však nepřinášela žádné důkazy o trestné činnosti. Vycházela výhradně z vynucených výpovědí obviněných a problematických svědků, v nichž se občas vyskytovaly věcné rozpory. Překypovala politickými nařčeními a ideologickými frázemi, které jen neurčité formulace zákona č. 231/1948 na ochranu lidově demokratické republiky a první hlavy trestního zákona č. 86/1950 umožňovaly charakterizovat jako zločiny. Navíc se oba právní předpisy proti Husákovi a spol. uplatnily retroaktivně. Většina skutků, za které byli žalováni, se odehrála před rokem 1948, tedy v době, než zákon č. 231 vstoupil v platnost, a nebyla podle tehdy platných zákonů ani trestná. Nesprávnou (a de iure nezákonnou) aplikací obou právních norem byly jejich aktivity kvalifikovány jako „*trestné činy proti základům republiky*“ (tj. jako velezrada a sabotáž).⁸⁴

Skutková podstata velezrady (§ 78 trestního zákona) měla spočívat v úsilí o rozbití unitárního charakteru Československa, jež bylo založeno na několika nepřátelských dohodách. První údajně uzavřel Novomeský s Clementisem v Londýně na podzim 1944⁸⁵ s cílem, že „*budou usilovat o znemožnění vytvoření jednotného státu Čechů a Slováků s ústředním zákonodárstvím a ústřední vládou a nepřipustí zásahy centrální vlády do věcí na Slovensku*“. Druhou úmluvu dojednali téhož roku Husák a Novomeský „*s imperialistickými agenty Lettrichem,*

⁸³ Závěrečnou fázi vyšetřování, snažící se už jen minimalizovat důsledky Husákova vzdoru, podrobněji analyzují J. RYCHLÍK, *Češi a Slovinci ve 20. století (1945–1992)*, s. 162–164; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 170–179; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, s. 280–286; B. KINČOK, *Trestnoprávne vyrovanie sa s tzv. slovenskými buržoaznými nacionalistami*, Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 38–39.

⁸⁴ Na zpětné uplatnění obou zákonů bylo poprvé poukázáno až v období revize procesu. NA, f. KSČ-ÚV, Komise II., sv. 23, a. j. 496, Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu o přezkoumání trestní věci proti slovenským buržoazním nacionalistům, 8. 11. 1962, s. 51–52.

⁸⁵ Za Slovenského národního povstání byl Novomeský společně s Jánem Ursínym poslán Slovenskou národní radou do Velké Británie, aby s prezidentem Benešem jednal o státoprávním řešení česko-slovenských vztahů. Při té příležitosti se vícekrát setkal s Clementisem, který tu byl v exilu a pracoval v BBC.

Ursínym a ostatními“. Směřovala k postupné obnově samostatnosti Slovenska, což se prý projevilo při rokováních o třech pražských dohodách a ústavě 9. května. Sabotáže (§ 85 trestního zákona) se měli buržoazní nacionalisté dopustit ve sférách výstavby poválečného státního aparátu, retribuice, školství a kultury, národnostní politiky a reorganizace hospodářského života (zavedení národních správ, znárodnění, pozemková reforma, zásobování atd.). Novomeský byl osočen především z toho, že jako pověřenec školství zaměstnával v resortu „*kolaborantské elementy*“, mařil realizaci zákona o jednotné škole a pomáhal církevní reakci. Současně bránil spravedlivému potrestání fašistických činitelů (hlavně Alexandra Macha). V souvislosti s tím se obžaloba také pokusila desavovat básníkovu chování za války, konkrétně jeho styky s Machem, Imrichem Karvašem a Petrem Zaťkem aj. Vytýkala mu, že se po přepadení SSSR nacistickým Německem Machovi zbaběle zavázal k aktivní práci pro luďácký režim a jako redaktor *Budovateľa* přispíval k „*propagaci fašistického hospodářství*“. Za Slovenského národního povstání ponechal společně s Husákem přípravu vojenských operací v rukou „*benešovských agentů Viesta a Goliana*“ a nedokázal zajistit pozdější termín jejich zahájení v koordinaci s postupem Rudé armády. Vinu za neúspěch povstalecké akce žaloba fakticky vložila pouze na Novomeského bedra, protože Husák všechna vznesená obvinění odmítal.⁸⁶

Politický sekretariát ÚV KSČ schválil 8. března 1954 text obžaloby, kterou poté generální prokurátor Václav Aleš formálně podal u Nejvyššího soudu v Praze. Současně rozhodl, aby se proces proti slovenským buržoazním nacionalistům konal bez účasti veřejnosti. O jeho průběhu měla být vydána oficiální zpráva (stručná pro česká média, obsáhlejší pro slovenská). Generální prokurátor Aleš a ministr spravedlnosti Václav Škoda dostali za úkol pořídit z přeličení zvukový záznam, z něhož by následně byly vybrány vhodné pasáže ke zveřejnění,⁸⁷ a při-

⁸⁶ Český text finální verze obžaloby viz NA, f. KSČ-ÚV, 02/5, sv. 77, a. j. 201, b. 19; přetištěno in: J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 441–460; pozdější slovenský překlad viz ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Osobní spis státněbezpečnostního vyšetřování proti G. Husákovi č. j. B/4-V-2425, Obžaloba Generální prokuratury v Praze zasláná Nejvyššímu soudu v Praze, 13. 3. 1954. Její charakteristikou se zabývají Jozef BEŇA, *Rozsudok nad slovenskými „buržoaznými nacionalistami“ z roku 1954 a forma štátneho zriadenia ČSR a ČSSR 1948–1967*, in: Česko-slovenská historická ročenka 3, 1998, s. 67–72; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 180–186, 188; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, s. 286, 296–297; B. KINČOK, *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoaznými nacionalistami*, in: Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 39–40; Jan PEŠEK, *Slovensko v rokoch 1953–1957*, Brno 2001, s. 34.

⁸⁷ Rozhlasový záznam procesu se patrně ztratil. Ze čtyřdenního přeličení se dochoval pouze hodinu a čtvrt trvající sestřih s pečlivě vybranými úryvky z výpovědí obžalovaných a svědků, z nichž si posluchači nemohli udělat reálnou představu o průběhu procesu. Archiv Rozhlasu a televízie Slovenska (dále A RTVS), sign. BA-AFR 11853, Prierez procesom Husák a spol., 29. 4. 1954.

pravit návrh na stanovení výše trestu pro obžalované.⁸⁸ O deset dní později se přípravou procesu zabývalo předsednictvo ÚV KSS, které mimo jiné určilo personální složení komise, jež měla dohlížet na jeho politicko-organizační zajištění.⁸⁹ S náměty slovenských stranických funkcionářů se ztotožnili generální prokurátor a ministr spravedlnosti, kteří je 26. března postoupili politickému sekretariátu ÚV KSČ. Doporučovali uskutečnit proces s Husákem a spol. ve dnech 5. – 8. dubna 1954 v bývalé porotní síni Justičního paláce v Bratislavě. Jelikož stranické i bezpečnostní orgány daly již dříve najevo, že si nepřejí, aby soud nad Husákovou skupinou byl ve východní polovině republiky vnímán jako česká nacionální msta, navrhovali složení justičního tribunálu pouze z příslušníků slovenské národnosti.⁹⁰ Za předsedu trestního kolegia Nejvyššího soudu byl vybrán předseda Krajského soudu v Bratislavě Juraj Uhrín, žalobu měl zastupovat prokurátor Ladislav Gešo, Novomeského obhájcem ex offio se stal Mikuláš Gaško z košické advokátní poradny. Časový harmonogram procesu byl rozvržen do čtyř dnů, přičemž s Husákovým a Novomeského výsledkem se počítalo v úvodní den bezprostředně po přečtení obžaloby. Václav Aleš a Václav Škoda zároveň předložili nástin výše trestů, které budou Nejvyšším soudem „pravděpodobně uloženy“. Avizovali, že Husák dostane doživotní žalář, Okáli trest do dvaceti pěti let, Horváth do dvaceti tří let, Holdoš do dvaceti let a Novomeský do šestnácti let vězení. S předloženými podklady se politický sekretariát ÚV KSČ poslední březnový den ztotožnil, čímž rozhodl o „vině“ a trestu slovenských buržoazních nacionalistů ještě před samotným zahájením procesu. U Novomeského ale projevil jistou „velkorysost“. Dal pokyn k tomu, aby v rozsudku při kvalifikaci velezrady a sabotáže nebyl v jeho případě uplatněn třetí odstavec, který umožňoval vynesení absolutního trestu, nýbrž pouze odstavec první a druhý s tím, že v rámci stanovené trestní sazby dostane nejnížší možný trest, tj. deset let. A současně schválil jeho podmínečné propuštění na svobodu po odpykání pěti roků zahrnujících i dobu vyšetřovací vazby.⁹¹

⁸⁸ NA, f. KSČ-ÚV, 02/5, sv. 77, a. j. 201, b. 19. Projednávání obžaloby se zúčastnili Bacílek, Čepička, Dolanský, Novotný, Šíroky a Zápotocký.

⁸⁹ Členy politické komise ÚV KSS se stali Pavol David, Augustín Michalička, Ondrej Kľokoč, Jan Melichar, pplk. Milan Moučka a Ladislav Gešo. SNA, f. KSS-ÚV, předsednictvo ÚV KSS, kr. 859, 11. schůze, 18. 3. 1954, b. 22 – Správa o politickom zabezpečení procesu so skupinou buržoazných nacionalistov Husáka a spol.; srov. tamtéž, f. Náместník generálneho prokurátora pre Slovensko (1954–1969), kr. 23, spis Se IV 2/54, Zpráva L. Geša V. Alešovi a V. Škodovi, 18. 3. 1954; tamtéž, spis Se IV 5/54, Správa o príprave procesu so skupinou buržoazných nacionalistov, 23. 3. 1954.

⁹⁰ Ze stejného důvodu se soud konal na Slovensku, ačkoliv celé vyšetřování a rozhodování o procesu probíhalo v Praze. Srov. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 1, a. j. 13, vyjádření s. Gešo k přípravě procesu s G. Husákem, 20. 2. 1963, s. 1.

⁹¹ Schválení návrhu trestů byli přítomni Barák, Čepička, Dolanský, Kopecký, Novotný, Šíroky a Zápotocký. NA, f. KSČ-ÚV, 02/5, sv. 79, a. j. 205, b. 41; přetištěno in: J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 461–463. Rozhodnutí stranických míst generální prokurátor okamžitě tlumočil schválenému žalobci: „*Vytvořte všechny předpoklady pro to, aby*

Po schválení obžalovacího spisu příslušníci StB zapsali pro potřeby soudu Novomeského životopisné údaje⁹² a formálně ho seznámili s výsledky vyšetřování, k nimž zlomený básník nepřipojil žádné připomínky.⁹³ Nadále však byli silně zneklidnění věcnou slabostí obžaloby a soustavným vzdorem Husáka. Prokurátor Gešo proto znovu vyslechl ostatní obviněné a klíčové svědky, aby se ujistil, že budou při přeličení vystupovat v souladu s připraveným scénářem. Všichni potvrdili, nebo jen nepatrně upravili své předchozí výpovědi. Také Novomeský se odevzdaně přihlásil k vlastnímu protokolu ze 7. srpna 1953. Zároveň dodal, že se cítí být vinným a nemůže uvést polehčující okolnosti na svou obhajobu, neboť jeho počínání vycházelo „z maloměšťácké bezzásadovosti a netřídního přístupu“. Nakonec vyslovil přesvědčení, že jeho skutky budou soudem spravedlivě posouzeny.⁹⁴

Novomeského příprava na přeličení byla velice důkladná. Vyšetřovatelé opakovaně ověřovali, zda dokonale ovládá svou výpověď. Dbali nejen na přesnost předepsaných formulací, ale i na způsob jejich přednesu, aby věznův herecký výkon vyzněl před soudem co nejvěrohodněji. Zakázali mu zmiňovat během výsledku jména nejvyšších funkcionářů KSČ. Působili na něj také psychologicky. Znovu argumentovali potřebami strany. Ujišťovali ho, že pokud bude poslušný a nebude si brát příklad z Husákova odporu, unikne nejvyššímu trestu a proces pro něj dopadne příznivě. V této souvislosti básníka patrně informovali o Stalínově a Gottwaldově smrti. Dohlédli rovněž na to, aby jeho setkání s přiděleným obhájcem (za přítomnosti referenta) trvalo jen pár minut. Dále Novomeského podrobili „vykrmovací kůře“ a poté jej 2. dubna 1954 společně s ostatními obžalovanými a svědky převezli do Bratislavy.⁹⁵ Krátce před odjezdem mu ještě dovolili napsat dopisy manželce a dceři, které poskytují letmé informace o jeho životě

v očekávaných výsledcích bylo u posledního obviněného (podle návrhu [výše trestů], ne podle žaloby) dosaženo, že podmínka vyšší trestnosti podle 3. odst. § 78 a § 85 tr. z. u něho shledána nebude a v důsledku toho mu bude moci být uložen trest deset let. Prosim, ani o den více. Poněvadž je ve vazbě od února 1951, jsou předpoklady k tomu, aby byl za dva roky podmíněně propuštěn.“ SNA, f. Náместník generálního prokurátora pre Slovensko (1954–1969), kr. 23, spis Se IV 11/54, Dopis V. Aleše L. Gešovi, 1. 4. 1954.

⁹² ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetřovania proti L. Novomeskému č. j. B/4-V-2449, protokol o výpovědi sepsaný s obviněným L. Novomeským, 11. 3. 1954.

⁹³ Tamtéž, protokol o skončení vyšetřování a seznámení obviněného s jeho výsledky, 17. 3. 1954. S velkou pravděpodobností však vyšetřovatelé Novomeského neseznámili s úplným zněním obžaloby. Srov. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 43, Dopis D. Okáliho ÚV KSČ, únor 1963, s. 4; sv. 2, a. j. 23, Dopis I. Horvátha A. Novotnému, 16. 7. 1956.

⁹⁴ NA, f. KSČ-ÚV, Komise I., sv. 35, a. j. 878, protokol o výpovědi sepsaný s obviněným L. Novomeským, 11. 3. 1954.

⁹⁵ ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, podsvazek L. Novomeský č. j. B/4-V-2449, příkaz k eskortě, 1. 4. 1954; NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 43, Dopis D. Okáliho ÚV KSČ, únor 1963, s. 4; Správa L. Holdoše Komisii Predsedníctva ÚV KSČ pre preskúmanie politických procesov, 21. 2. 1963, s. 42–43; L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vy-*

v posledných týždňoch vyšetrovací vazby. Básnik uvedl, že díky poslanému svetru prestál bez nehod letošní mimořádnou zimu, a poděkoval za „přepychově vybavený“ balíček.⁹⁶

Jakmile kolona s vězni dorazila do Justičního paláce, generální prokuratura odročila soudní řízení na 21. – 24. dubna 1954. Příčina odkladu tkvěla v přetrvávající Husákově neústupnosti, která mohla výrazně ohrozit průběh i vyznění procesu. Příslušníci StB byli z jeho chování zoufalí a až do poslední noci před začátkem přelíčení na něj marně naléhali, aby změnil své záporné stanovisko a u soudu neprovokoval, neboť jen tak si může zachránit život.⁹⁷ O napjaté náladě v bratislavské věznici zanechal svědectví Alexander Mach: „[Od referentov] *sme sa dozvedeli, že proces odložili pre Husákovu tvrdosť. Zaťal sa a nechce sa pohnúť z miesta. Pochvalovali si rozumnosť Novomeského, páčil sa im Ivan Horváth i Holdoš a Okáli, ale Husák všetko kazil. Roztrpčovali sa, že im vzal desať rokov života. Už všetko bolo hotové. [...] Husák sa mýli! Dostane doživotie, Novomeský len desať rokov. Boli sme u Bacilka. Bol tam i predseda súdu i prokurátor, náš šéf i my a je rozhodnuté. Löbloví a mne, ešte pred začatím súdu, presne podľa počtu rokov povedali, kto koľko dostane.*“⁹⁸ Neklid se přenášel také na část obžalovaných, kteří pochopitelně nedisponovali těmito informacemi. Ladislav Holdoš vzpomínal, že Husákův nepřizpůsobivý postoj tehdy nepovažoval za rozumný, neboť byl v rozporu se stanoviskem vedení strany, v němž seděli i lidé, které z minulosti dobře znal a stále je považoval za autority. Na druhou stranu ale na něj bolestně doléhala otázka, zda má smysl zachovat u soudu kladný postoj, pokud výsledkem všeho bude, že Husák dostane oprátku, zatímco on spolu s ostatními obviněnými zůstane naživu. Stane se tak faktickým spoluviníkem jeho popravu.⁹⁹ Na tomto místě si nelze nepoložit otázku: Uvažoval Novomeský v dubnu 1954 obdobně? Tížilo vědomí spoluviny ve vztahu k Husákovi v oné době už i jeho? Nevíme. A pozdější básnickovy postoje z konce šedesátých let nám poskytují jen nepřímou a neúplnou odpověď...

Neveřejný proces se slovenskými buržoazními nacionalisty v zásadě probíhal podle předem připravené osnovy. Po přečtení obžaloby byli během tří dní všichni obvinění vyslechnuti a také konfrontováni s přítomnými svědky, přečtenými výpověďmi a důkazním materiálem. Disonantní tón však do celého jednání

povídá, s. 61; A. MACH, *Z dalekých ciest*, s. 230–232; G. GASIOR, *Stalinowska Slowacja*, s. 193.

⁹⁶ LA PNP, f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky), dopis z 6. 3. 1954; LA SNK, f. Ladislav Novomeský, a. j. 209F35, dopis z 30. 3. 1954; přetištěno Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 6–10.

⁹⁷ NA, f. KSČ-ÚV, sv. 35, a. j. 884, žádost G. Husáka o preverenie prípadu a rehabilitáciu adresovaná ÚV KSČ, 27. 4. 1956, s. 8–9; žádost G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 16.

⁹⁸ Mach sdílel s Eugenem Löblem celou v bratislavské věznici. A. MACH, *Z dalekých ciest*, s. 234.

⁹⁹ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 60–62.

takřka okamžitě vnesl Gustáv Husák, který vypovídal jako první. Prohlásil, že sice porozuměl obžalobě, ale necítí se být vinen. Odmítl přiděleného advokáta a pokusil se jako právník hájit sám. Popíral veškerá obvinění a polemizoval s účelovými výpověďmi svědků. Podal řadu návrhů na doplnění průvodního řízení a předvolání šedesáti svědků obhajoby, které soud pokaždé zamítl. Jeho odbojné chování vyvádělo z konceptu soudce Uhrína i prokurátora Geša, kteří se demagogií, urážkami a zastrašováním snažili bývalého předsedu sboru pověřenců opakovaně umlčet.¹⁰⁰ Nervozitě propadali i funkcionáři KSS, sledující proces na balkóně za plentou.¹⁰¹ Navzdory tomu ale zákulisní režie s Husákovým vzpurným postojem předem počítala. Nařídila proto Uhrínovi vyvést zbylou čtveřici obžalovaných z jednací síně ještě před začátkem Husákova výslechu. Obávala se, aby smělost hlavního obviněného nenakazila ostatní a nepřiměla je k výpovědím vybočujícím ze schváleného scénáře. Novomeský tak Husákovu statečnou obranu, která se protáhla až do nočních hodin, neslyšel a před trestní kolegium Nejvyššího soudu předstoupil až následující den – 22. dubna 1954.¹⁰²

Vzhledem k tomu, že obžaloba považovala básníka za druhého nejvýznamnějšího příslušníka buržoazně nacionalistické frakce, byl Novomeský vyslýchán k obdobným tematickým okruhům jako Husák (činnost za první republiky a Slovenského státu, SNP, role v politickém životě v letech 1945–1950). Jeho výpověď ovšem jednoznačně souzněla se záměry organizátorů procesu. Básník, ubitý třemi roky vyšetřovací vazby, už svůj zápas za pravdu i vlastní čest dávno vzdal. Odevzdaně replikoval naučené fráze z protokolu sepsaného před osmi měsíci, případně rozpačitě, avšak poddajně odpovídal na dotazy členů justičního tribunálu. Na úvodní Uhrínovu otázku, čím se především cítí vinen, odvětil: „*Tým, že som volil buržoázno-nacionalistickú politiku. [...] Cítim sa vinným v nepriateľských činoch, ktoré vyplývali z tejto buržoázne-nacionalistickej politiky.*“ Kořeny vlastních „zločinů“ spatřoval ve škodlivých aktivitách skupiny DAV, která upřednostňovala nacionální potřeby před třídními zájmy proletariátu a svými postoji negativně působila na slovenskou pokrokovou inteligenci. Toto nepřátelské zaměření davisty postupně přivedlo k vytvoření jednotné fronty s luďáckými autonomisty, což se odrazilo v průběhu trenčiansko-tepického sjezdu mladé slo-

¹⁰⁰ ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Zápisnica spísaná na hlavnom pojednávaní v trestnej veci proti obvinenému Husákovi a spol., ktoré sa konalo pred Najvyšším súdom v Bratislave v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 2–194; srov. také NA, f. KSČ-ÚV, Komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 20–29.

¹⁰¹ Rozčilený byl především tehdejší předseda sboru pověřenců Rudolf Strechaj, který poslal soudci Uhrínovi lístek s jednoznačným pokynem: „*Drž [nkrát] tú sviňu!*“ NA, f. KSČ-ÚV, Komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť G. Husáka o úplnú stranickú rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 111.

¹⁰² Husákovu chování před soudem analyzovali na základě nedávno objeveného stenografického záznamu B. KINČOK, *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoaznými nacionalistami*, Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 43–46; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, s. 288–292.

venské generace roku 1932. Za Slovenského státu žil Novomeský v blahobytu, udržoval kontakty s různými představiteli HSL'S, zvláště s Alexandrem Machem, publikoval články podporující vládní politiku a spolu s několika dalšími levicovými intelektuály se příležitostně zúčastnil oficiálních slavností, při kterých se vstřícně vyjadřoval na adresu Tisova režimu, čímž vnášel „rozklad a zmätok do radov antifašistických bojovníkov“. Nejen on, ale i Husák byl vícekrát záhy po zatčení propuštěn ze žaláře díky zákrokům Macha, jenž se tímto manévrem pokoušel předstírat, že na Slovensku neexistuje fašistický teror a také vedoucí komunisté mohou zastávat význačná místa. Do odboje Novomeský vstoupil v roce 1943 jen proto, aby zakryl svoje předchozí zločiny. V povstaleckých akcích, které mělo vedení KSS řídit, ponechal s Husákem úplnou volnost představitelům reakce i armádním velitelům (Golian, Viest, Talský). Přispěl tak k tomu, že povstání vypuklo příliš brzy, dvě divize slovenské armády na východním Slovensku byly Němci odzbrojeny a následkem toho sovětské jednotky později utrpěly vysoké ztráty za bojů v Karpatech.

Podstatné místo sehrála v Novomeského výpovědi zcela překroucená interpretace jeho londýnských debat s Vladimírem Clementisem na podzim 1944, při nichž vystupoval jako delegát Slovenské národní rady: „*Na týchto schôdkach radili sme sa spolu na nepriateľskom postupe, ako budeme uplatňovať naše buržoázno-nacionalistické ciele v obnovennej republike. Pri týchto rozhovoroch [...] vyzdvihol som, že režim Slovenského štátu je miernejší v porovnaní s inými režimami v krajinách okupovaných nacistami. Vyzdvihol som potrebu miernejšie posudzovať činnosť rôznych fašistických previnilcov. Informoval som Clementisa o dohode s reakčnými predstaviteľmi SNR, zdôrazňoval som potrebu úzkej spolupráce s nimi*“ za účelem zachování různých institucí vytvořených luďáky za Slovenského státu a udržení pozic fašistických živlů ve státním aparátu. S Clementisem se posléze dohodli, že Slovensko bude „*po vojne spravované vlastnými národnými orgány, čo najmenej závislými na ústrednej vláde a bez zreteľa k demokratickému centralizmu*“. V souladu s těmito cíli oba po osvobození prosazovali na četné funkce ve státní správě osoby „*odchované nepriateľskou ideológiou hlásanou skupinou DAVu*“. Poté, co stoupenci davistů a další „*reakčné elementy*“ získali významné pozice, bylo možné přistoupit k „*rozvinutiu buržoázne nacionalnej politiky na širokej základni*“ v koordinaci s „*reakčnými predstaviteľmi Demokratickej strany*“. Až do roku 1950 se proto s Clementisem a Husákem scházeli na konspiračních poradách, kde diskutovali o tom, jak „*uplatňovať rozličné požiadavky buržoázno-nacionalnej politiky v stranických orgánoch a vo vláde*“. Tyto „nepřátelské“ kroky básník posléze ilustroval na celé řadě konkrétních příkladů.

Novomeský musel při výslechu položit značný důraz také na svou „záškodnickou činnost“ v resortu školství a osvěty. Jako pověřenec neprovedl po roce 1945 důkladnou prověrku mezi učiteli, dovolil učit řádovým sestrám, ponechal tvorbu učebnic v rukách „buržoazních odborníků“, benevolentním přístu-

pem mařil pounorovou očistu vysokých škol od reakčních pedagogů a studentů. Ve školské správě zaměstnával kolaborantské živly (Valentin Beniak, Emil Boleslav Lukáč, Pavol Čarnogurský), špióny (Ernest Otto) a trockisty (Závař Kalandra). Shovívavý postoj k válečným pokleskům jednotlivců zachovával také ve sféře vědeckého a uměleckého života. Vycházel vstříc církevní hierarchii a nechal vyplácet kongruu i kněžím, kteří vystupovali proti státu. Podílel se na poválečné perzekuci maďarské menšiny v oblasti školství. Do škol na jižním Slovensku ustanovoval pedagogy nacionálního smýšlení neovládající maďarštinu. Poté, co Maďaři dostali na podzim 1948 občanská práva, nesplnil pokyn, aby maďarským dětem bylo co nejrychleji umožněno vzdělání v jejich mateřštině. Díky němu na jižním Slovensku setrvali šovinističtí učitelé a pobočky s maďarským vyučovacím jazykem byly zřizovány pouze na národních školách a nikoliv na školách středních. Básnikovo vystoupení pochopitelně nepominulo ani jeho údajné poválečné zátky ve prospěch stíhaných reprezentantů luďáckého režimu.¹⁰³

Novomeského výpověď de facto plnila úlohu aktuální situací přízrůsobeného souhrnu všech obvinění, která na jeho adresu zazněla od jara 1950. Bývalý pověřenec školství se u soudu nepokusil o žádnou obhajobu, natož o důraznější polemiku s tezemi obžaloby. Naopak jednoznačně usvědčoval sebe i jiné, zvláště Husáka. Na popud prokurátora označil v závěru své řeči za hlavní nositele „*buržoázno-nacionálnej zločineckej činnosti na Slovensku*“ Clementise (v období do roku 1938) a Husáka (po osvobození). Podotkl k tomu ale, že tím nechce nijak zmenšovat svou vlastní vinu.¹⁰⁴

Delikátní rozměr vnesla do procesu navazující Novomeského konfrontace s Husákem, který si během jeho vystoupení dělal obsáhlé poznámky a poté se pokusil uvedená tvrzení razantně a do detailu vyvrátit, ať už šlo o interpretaci své cesty na Ukrajinu, vojenské přípravy SNP či poválečnou konspiraci s Clementi-

¹⁰³ Všechny citáty z Novomeského výsledku viz ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Zápisnica spísaná na hlavnom pojednávaní v trestnej veci proti obvinenému Husákovi a spol., ktoré sa konalo pred Najvyšším súdom v Bratislave v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 195–219; srov. tamtéž, sign. 66/1, kr. 216, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti L. Novomeskému č. j. B/4-V-2449, protokol o výpovedi sepsaný s obviněným L. Novomeským, 7. 8. 1953. Básnikovou výpovědí se stručně zabývají G. GASIOR, *Stalinowska Slowacja*, s. 196–198; B. KINČOK, *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami*, Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 46. Sestříhané výňatky z Novomeského vystoupení před soudem týkající se činnosti davistů, trenčiansko-teplického sjezdu, styků s Machem, londýnských rozhovorů s Clementisem a maďarských škol se posléze objevily v rozhlasové reportáži z přelíčení. A RTVS, sign. BA-AFR 11853, Prierez procesom Husák a spol., 29. 4. 1954; srov. též *Pravda* 35, č. 115, 27. 4. 1954, s. 3–5.

¹⁰⁴ Vyšetřovatel StB, bedlivě sledující proces, proto básnikovo chování náležitě oceňovali. Ladislavu Holdsovi, který byl před soudní tribunál předvolán později, a neslyšel tudíž Novomeského výpověď, jeho referent řekl: „*Před vámi vypovídal Laco Novomeský, váš přítel, krásně to řekl, krásně vypovídal, pane Holdoš, a vedoucí strážníci představitelé skládají velké naděje i do vaší výpovědi, věří, že ani vy nezklamete.*“ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídal*, s. 61.

sem. Novomeský, uvědomující si problematičnost toho, co před chvílí pronesl, se při výměně názorů začal chovat nejistě a nesnažil se s Husákem příliš polemizovat. Spíše jen váhavě a sem tam i zčásti pravdivě poukazoval na některé souvislosti válečných a poválečných událostí, byť neopomínal opakovaně zdůrazňovat, že trvá na své předchozí výpovědi. Do polemiky, jejíž rostoucí prudkost narušovala scénář procesu, proto od samého začátku zasahovali soudce Uhrín i prokurátor Gešo, kteří Husákovi mnohdy odpovídali místo rozpačitého Novomeského, popř. rovnou zamítali či bagatelizovali jeho námitky. Poté, co Husák podruhé odmítl básnickou výpověď jako nepřesnou a nepravdivou, předseda senátu jejich konfrontaci ukončil.¹⁰⁵

V průběhu druhého a třetího dne procesu Novomeského usvědčovali kající se spoluobžalovaní a vybraní svědci, kteří zároveň doplňovali jeho údaje, respektive snažili se posílit dojem jejich „věrohodnosti“. Okáli a Horváth stručně vyličili Novomeského záškodnictví na pověřenectvu školství, zcela zlomený Holdoš kupř. prohlašoval, že díky Husákovi, Okálimu a Novomeskému zasáhly restriktivní opatření související s výměnou maďarského obyvatelstva především pracující lid a nikoliv buržoazii a velkostatkáře.¹⁰⁶ Ze svědků se básníkovi nejobsáhleji věnoval Alexander Mach. V souladu s potřebami zákulisní režie deklaroval, že Novomeský byl již za první republiky jeho přítelem, s nímž sdílel některé politické názory. Považoval ho za oportunního salonního komunistu s buržoazním způsobem života. Za války Novomeského s Husákem záměrně ponechával na svobodě, neboť se obával, že kdyby je uvěznil, nastoupili by místo nich „*ľudia radikálnejší a ostrejší, ktorí by mohli zapríčiniť rozvrat* [Slovenského] štátu“. Navzdory tomu ale Machovo nepříliš konkrétní vystoupení nepotvrdilo argumenty obžaloby popisující buržoazní nacionalisty jako jeho blízké spolupracovníky.¹⁰⁷ O básnickových názorech a činnosti dále zkresleně promluvíli Ján Ursíny, Vilém Nový a Eugen Löbl.¹⁰⁸ Pomyslný vrchol lži však představovala poslední výpověď profesionální svědkyně Věry Hložkové, která, sehrávajíc roli Husákovy milenkyně, vykreslila pětici obviněných nejen jako politické dobrodruhy, ale i jako osoby nevalného morálního profilu, s nimiž po nocích utrácela desetitisíce korun v pražských barech.¹⁰⁹

¹⁰⁵ ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Zápisnica spísaná [...] v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 219–228; B. KINČOK, *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoaznymi nacionalistami*, Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 46.

¹⁰⁶ ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Zápisnica spísaná [...] v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 269, 274 (Okáli), 319 (Horváth), 358–359 (Holdoš).

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 229–238; srov. G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 196–197.

¹⁰⁸ U soudu byly přečteny svědecké výpovědi Andreje Žarnova, Pavla Příkopy, Alexandra Kunošiho a Ernesta Otto. K některým z nich měl Novomeský drobné výhrady. ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Zápisnica spísaná [...] v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 247–250.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 379–388. Husák proti jejímu vylhanému vystoupení rozhořčeně protestoval. Také Novomeský rozpačitě poznamenal, že „*svedkyňa sa pravdepodobne mylí, jestli aj*

Večer 23. dubna náležel závěrečným proslovům žalobce, obhájců a obžalovaných. Prokurátor Gešo přednesl modifikovanou variantu své obžalovací řeči, snažící se pomocí patetických frází a propagandistických floskulí zakrýt přetrvávající absenci důkazů proti obviněným. Zdůraznil, že buržoazní nacionalisté se ocitli před soudem nikoliv za chyby a úchytky, nýbrž za prokázané zločiny, které naplnily skutkovou podstatu velezrady, sabotáže a špionáže. Avšak místo jejich objasnění pouze neinvenčně zopakoval staré politické útoky. Nakonec požádal senát o vynesení „*prísneho a spravodlivého rozsudku*“. Současně doporučil, aby soud při výměře trestu přihlédl k tomu, že „*kajúcne a osvetľujúce doznanie obvinených Novomeského a čiastočne Okáliho poslúžilo v značnej miere k odhaleniu inkriminovanej činnosti všetkých obvinených*“.¹¹⁰ Obhájci, pečlivě vybraní a dirigovaní bezpečnostními orgány, se nepřekvapivě ztotožnili se závěry obžaloby. Novomeského (a také Okáliho) advokát Mikuláš Gaško vznesl jenom několik více méně formálních připomínek. Vyzval soudní senát, aby při posuzování viny u jeho mandantů zohlednil skutečnost, že vůdcem skupiny byl Husák, jehož autoritářskému vedení se ostatní podřizovali. Novomeského charakterizoval jako povahově slabého, snadno ovlivnitelného člověka, který ve svých funkcích podléhal „*příbuzenským, kamarátskym a kolegiálnym žiadostiam*“ různých osob, v jejichž prospěch poté intervenoval. Za polehčující okolnosti označil básníkův sociální původ, neboť byl „*po celý svoj život zamestnancom a [...] nikoho nevykorisťoval*“, a jeho pokorné vystupování před soudem, kde uvedl řadu okolností svědčících vyložene v jeho neprospěch. Nedoporučil proto udělení trestu smrti.¹¹¹ V nočních hodinách ještě promluvili všichni obžalovaní. Do jejich chování se ale promítala rostoucí únava a u části z nich také evidentní lhostejnost. Někteří už nebyli schopni dění v soudní síni ani soustředěně sledovat.¹¹² Navzdory tomu vysílený Husák využil poslední příležitost. V dlouhém emotivním proslovu znovu popřel veškerá obvinění a poprosil Nejvyšší soud o osvobození.¹¹³ Zbylá čtveřice naopak učinila hluboké pokání a požádala o přísný rozsudek. Novomeský v krátké, poněkud nesouvislé řeči litoval toho, že jím spáchané „*nepriateľské*

mňa videla hýrit“). Okáli a Horváth uvedli, že tuto slečnu vůbec neznají. Tamtéž, s. 389–390; srov. L. HOLDŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 113; NA, f. KSČ-ÚV, Komise I., sv. 35, a. j. 884, žádost G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 27–28.

¹¹⁰ ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Zápisnica spísaná [...] v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 434. Konečné formulace Gešovy závěrečné řeči pomáhali připravit členové politické komise ÚV KSS, iniciativou překypoval hlavně Pavol David.

¹¹¹ Tamtéž, s. 441–443.

¹¹² Na vlastní vyčerpání si Husák stěžoval během přelíčení. Tamtéž, s. 139, 181; srov. též pozdější vyjádření Horvátha a Holdše. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 2, a. j. 23, Dopis I. Horvátha A. Novotnému, 16. 7. 1956; L. HOLDŠ – K. BARTOŠEK, *Svědék Husákova procesu vypovídá*, s. 61.

¹¹³ ABS, f. MNB, sign. 62/2, kr. 208, Zápisnica spísaná [...] v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 451–467.

skutky“ ztížily výstavbu socialismu v ČSR a vyloučily ho z komunistického hnutí, kterého „*som si dosť nevážil*“, ale jemuž „*môžem ďakovať za akákoľvek pozitíva vo svojom živote*“. Spáchaná provinění byla o to větší, že „*svojím buržoázne nacionalistickým, bezzásadovým postojom zviedol som zo správnej cesty ľudí, alebo som v nich takéto falošné nazeranie utvrdil*“. Jeho „*žalostné bilancovanie [vlastnej] činnosti*“ by teď mělo všechny varovat. Na závěr básník přislíbil, že „*keď uzná súd, že som hoden toho, aby mi bola poskytnutá príležitosť k práci, chcem pracovať tak, aby som aspoň čiastočne napravil škody, ktoré som republikе svojou nepriateľskou činnosťou spôsobil*“.¹¹⁴ Sebebičující slova Okáliho, Horvátha a Holdoše vyzněla ještě poníženi.

Další den ráno, 24. dubna, oznámil předseda senátu Nejvyššího soudu Juraj Uhrin konečný verdikt. Vycházejí důsledně z pokynů politického sekretariátu ÚV KSČ ztotožnil se s návrhem obžaloby a uznal všechny obviněné vinnými ze spáchání zločinů velezrady, sabotáže a v případě Holdoše a Horvátha také vyzvědačství. Následně odsoudil Husáka k doživotnímu žaláři, Horvátha na dvacet dva, Okáliho na osmnáct, Holdoše na třináct a Novomeského na deset let odnětí svobody. Zároveň nad nimi vyřkl sérii vedlejších trestů. U básníka se jednalo o propadnutí celého majetku, ztrátu čestných práv občanských na dobu pěti let¹¹⁵ a úhradu nákladů trestního řízení a nákladů obhájce. V rozsudku byly také explicitně objasněny příčiny Novomeského mírnějšího potrestání. Ve skupině buržoazních nacionalistů nesl nejmenší trestní zodpovědnost, neboť se stal „*poslušným nástrojem v rukách autoritativneho a diktátorského obvineného Husáka, ktorý charakterová slabosť, povolnosť, nízku politickú [i marx-leninskú] vyspelosť a malomeštiacke cítěnie obvineného Novomeského využíval*“. Novomeský se nepodílel na sabotáži zásobování a ke své protistátní činnosti se bezvýhradně doznal.¹¹⁶ Na závěr justičního řízení ještě Uhrin upozornil všechny obžalované na to, že proti rozsudku Nejvyššího soudu nelze podat odvolání.

Přelíčení se slovenskými buržoazními nacionalisty v mnoha ohledech ukázkově zapadalo do mechanismu „výroby“ soudních divadel éry pozdního stalinismu. Vyznačovalo se ovšem i řadou osobitých rysů. Představovalo patrně nejvýznamnější politický monstrproces na Slovensku v poúnorovém období, který ale, pokud jde o jeho obsahové zaměření, neměl svou protiváhu v českých zemích. Jeho příprava se vlekla delší dobu a procházela citelnými koncepčními posuny, které byly způsobeny proměnami mezinárodní i vnitropolitické situace.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 468–469.

¹¹⁵ Ta zahrnovala mj. ztrátu československých a zahraničních vyznamenání, zbavení volebního práva a zákaz zastávat veřejné funkce i vystupovat na veřejnosti slovem a tiskem. Vymeřena lhůta ovšem začínala až okamžikem vykonání trestu odnětí svobody. Srov. § 43 a § 44 trestního zákona 86/1950 Sb. *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1950, Praha 1950, částka 39, s. 219.

¹¹⁶ NA, f. SSNV, Osobní vězeňský spis L. Novomeského, rozsudek Nejvyššího soudu nad rozvratnou skupinou buržoazních nacionalistů na Slovensku v čele s G. Husákom, 24. 4. 1954, s. 31–32, 36, 39–40.

Mnohé faktory, stojící u zrodu tažení proti buržoaznímu nacionalismu (např. boj s titoismem), ztratily s léty na významu. Po Stalinově a Gottwaldově smrti přestávalo být také zvolna žádoucí vynášet tresty smrti.¹¹⁷ I díky Husákovu vzdoru se soud uskutečnil s vyloučením veřejnosti a měl jen relativně malou publicitu. Navíc nebyl doprovázen razantní propagandistickou kampaní proti nacionální úchylce, neboť ta svého vrcholu dosáhla již dříve v roce 1951.¹¹⁸ Oficiální zápas proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu sice pokračoval i po roce 1954, soustředil se však především na osobní diskriminaci jednotlivců. Navazující politické procesy se už nekonaly.

Odsouzení Husáka a Novomeského představovalo symbolickou tečku za poválečným potýkáním mezi centralistickou a národně orientovanou frakcí uvnitř KSS. V mocenské hierarchii upevnilo pozice stoupenců centralismu a unitárního charakteru republiky. Současně na dlouhá léta kriminalizovalo ideu jakékoliv svébytnosti Slovenska v rámci ČSR i úvahy o federativním řešení česko-slovenských vztahů.¹¹⁹ Vrcholní straničtí představitelé (Široký, Bacílek a možná i Novotný) prožívali v dubnu 1954 opojné chvíle vítězství.¹²⁰ Netušili však, že jde jen o dočasný triumf, neboť nemalá část slovenských stranických intelektuálů i veřejnosti reflektovala právě skončené přelíčení nejen jako vyřizování účtů mezi komunistickými funkcionáři, ale i jako nespravedlivý verdikt nad lidmi, kteří v poválečném politickém životě hájili slovenské národní zájmy. A nebála se to ve vhodný okamžik dát patřičně najevo.

V porotní síni bratislavského Justičního paláce skončilo pro Novomeského tříleté martyrium vyšetřovací vazby. Nemáme žádné doklady, které by nám poodhalily, jak vnitřně prožíval čtyři dny soudního přelíčení. Nesporně to pro něj musely být mimořádně trýznivé chvíle. Uvažoval o tom, co by se stalo, kdyby se

¹¹⁷ Existovaly pochopitelně i výjimky v podobě popravy bývalého velitele StB Osvalda Závodského v březnu 1954. K jeho osobě viz: David MAJTENYI, *Osobnost Osvalda Závodského (1910–1954) s důrazem na jeho účast v občanské válce ve Španělsku*, Moderní dějiny 24, 2016, č. 2, s. 183–220.

¹¹⁸ Viz Z. DOSKOČIL, *Ladislav Novomeský a slovenská kulturní obec v propagandistické kampani proti tzv. buržoaznímu nacionalismu na jaře 1951*, Historický časopis 66, 2018, č. 3, s. 457–492.

¹¹⁹ Srov. M. BARNOVSKÝ, *Proces s takzvanými buržoazními nacionalistami*, in: J. Pernes – J. Foitzik (eds.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, s. 169–170; B. KINČOK, *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoaznými nacionalistami*, Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 51; J. BEŇA, *Rozsudok nad slovenskými „buržoaznými nacionalistami“ z roku 1954 a forma štátneho zriadenia ČSR a ČSSR 1948–1967*, in: *Česko-slovenská historická ročenka* 3, 1998, s. 69–71.

¹²⁰ Bezprostředně po skončení přelíčení vyslovilo vedení KSS uznání pracovníkům StB, prokuratury a soudu za práci při přípravě a v průběhu procesu. SNA, f. KSS-ÚV, předsednictvo ÚV KSS, kr. 862, 15. schůze, 24. 4. 1954, b. 15 – Uznesenie k správě o skončení procesu s rozvratnou skupinou buržoazních nacionalistov na Slovensku; srov. též NA, f. KSČ-ÚV, 02/1 (politické byro ÚV KSČ 1954–1962), sv. 10, a. j. 13, schůze 16. 8. 1954, b. 30, Zpráva o průběhu a výsledku trestního řízení proti Dr. G. Husákoví a spol. (slovenští buržoazní nacionalisté).

v poslední chvíli vzepřel a před soudem vykřičel, že všechno, co vypověděl, je prostá lež? Od sebemenšího náznaku takového pomýšlení ho s jistotou odrazovali vyšetřovatelé StB, kteří mimo soudní sál trávili veškerý čas se svými svěřeníci. Přicházeli za nimi na celu, přinášeli kávu, cigarety a dobré jídlo, uklidňovali je a neustále jim připomínali, jak nesmírně záleží na tom, aby před tribunálem dobře vystoupili. Ale Novomeský už neměl sílu vzdorovat. Psychicky byl na dně. A možná také dostával léky na uklidnění, aby nevypadl z předepsané role a jen otupěle přijímal všechno, co se kolem něj dělo. Jak asi nahlížel na Husákovo nepoddajné chování v soudní síni? Imponovalo mu? Oceňoval jeho statečnost? Anebo měl strach, že by odpor bývalého předsedy sboru pověřenců mohl vést k nelítostné pomstě politických předáků a vyústit v hrdelní rozsudky nad obžalovanou pětici?

V myšlenkách se patrně vracel i k těm, co ho nechali uvěznit a soudit. S mnohými se přece léta znal a spolupracoval s nimi. A oni dobře znali jeho. Neměli sice na všechny problémy shodné názory, ale až do padesátého roku mezi nimi nevznikl žádný vážnější konflikt. Vždyť básník se pokaždé loajálně podřídil stranické disciplíně. Široký, Ďuriš, Bacílek i Zápotocký a Kopecký přece museli vědět, že nic z toho, k čemu se „doznal“, nebyla pravda. Tak proč ho s takovou lehkostí a vehemencí poslali vstříc neblahému údělu? Uvěřili navzdory všemu některým obviněním? Báli se o vlastní kůži? Vnímali jej jako nežádoucího konkurenta? Anebo na něj shovívavě (a zároveň s neobyčejným cynismem) pohlíželi jako na ve větru se klátícího umělce a intelektuála, který při stranické práci nedisponoval patřičnou razancí a tvrdostí, a proto ho nebyla pro politické řemeslo žádná škoda? Mnohokrát zřejmě Novomeský uvažoval o Klementu Gottwaldovi, o jehož náhlém úmrtí se před procesem dozvěděl. Snažil se pochopit, co přimělo stranického vůdce k tomu, že nechal zatknout a popravit své soudruhy. Musel nadřadit „vyšší zájmy“ (strany, hnutí) nad osudy jednotlivců? Byl nucen projevovat patřičnou tvrdost bez ohledu na předchozí lidské vazby? Neměl jinou volbu než podepsat rozsudky smrti a vydat Clementise a mnoho dalších do rukou kata? A poslat tolik jiných na dlouhá léta do žaláře? Bylo to opravdu nevyhnutelné? A nezaplatil Gottwald za svá příkrá rozhodnutí palčivými výčitkami svědomí a záhy také předčasnou smrtí? Nezračila se v projevené ráznosti i jeho vlastní tragédie?:

„Hnevom nás stíhal. Aspoň mne sa zdalo. / Veď vedel o všetkom a viac než hockto z našich, / lež mlčal. Mlčal mlčanlivý v nedostupnej výške, / podistým symbolickej: symbol všetkej moci, / po všetky večery i rána, nekonečné noci, / po všetky noci osnujúce zločin, / zločiny zrád a mrzkých sabotáží / z nečinov, činov, všetko na povraz. / Nikto by nebol dostal čo len slovo z neho. / Z tých odmeraných črt a odvrátených očí / portrétu úradného. / Naisto zavrhol nás! / [...] Inak a predsa tak, jak v nevetraných celách / ten i ten, ako ja a ešte

*mnohí iní, / určení na nemilosť jeho prísny trestom, / on ešte žalu-
júci, ostatní už vinní, / mukami muchy v pavučine mučil sa, či vôbec
/ je pravda pravda? [...] Je iba prísna skúška štátnikova, / osvedčiť
vernosť / na pravom mieste v pravý čas a správne, / a pravda v ňom
i povinnosť a česť! / A v chvíli zjasnenej / všetko, i tiaz a záskrt v hr-
dle zdržaného slova, / ktoré už ľudské sily nevedeli zniesť, / pohodil
neúprosne v slučkách na rozsudky / šiframi svojho mena. / Ale tá
slza, / taká ta slza, akú história / zazrela v očiach Robespierrových /
nad menom, nad ortielom, nad nutnosťou smrti / Camilla Desmou-
linsa; / tá slza tragická a utajený vzdych, / pri čom sa noc a tieseň do
nemoty spája, / len deň sa skrakuje, v pretvárke týči sa a mechanicky
hrdí / a hrdúsi a škrtí v dusnom neplači / tá nemoc bezmoci, / tá ľud-
ská nemoc moci priviedla ho v konce / tie, ktoré tamtých, z jeho roz-
hodnutia, súdruh popravčí. / [...] Veliteľ zo všetkých najvyšší. / A jeho
podobizeň známa / meravo, odmerane, / mlčky sa bude dívať do vy-
šetrovania, / tým pevnejšie, čím väčší neistý, / a prísnejšie o to, čím
väčší ublížil.“¹²¹*

Básnik si pravdepodobne také kladl otázku, zda vynaložené oběti (jeho i jiných) přinesou komunistické ideji nějaký prospěch a usnadní nelehkou cestu k socialismu. Patrně se pokoušel sám sebe přesvědčit, že strana je potřebuje z důvodů, které jemu, po tři roky izolovanému od vnějšího dění, unikají, a snažil se uvěřit, že přes krutý dopad na životy konkrétních jedinců, budou mít pro nově budovanou společnost jistý smysl. Zároveň se však trápil pochybnostmi, jestli lze vůbec dospět k „ideálu“ přes toliké utrpení? Nebylo jiné cesty? Asi ne, odpovídal si tehdy s hořkostí...

Vynesením rozsudku se poněkud zmírnila dlouhotrvající nejistota, v níž Novomeský žil ve vyšetřovací vazbě. Zachránil si holý život. K pocitu jisté úlevy nejspíš přispěla i skutečnost, že měl dosud jen mlhavou představu o tom, čím si v posledních třech letech prošla jeho rodina. V den, kdy byl básník zatčen (6. února 1951), vtrhli do jeho úředního bytu v bratislavské Malé ulici příslušníci StB, aby provedli domovní prohlídku. Poté, co převrátili všechny místnosti vzhůru nohama, odvezli básnikovu manželku Karlu společně se sedmiletou dcerkou Elenou do zámku v Budmericích, kde je na necelé tři týdny internovali ve sklepních místnostech.¹²² Mezitím zajistili majetek manželů a zapečetili byt, do něhož

¹²¹ Báseň „*Celkom určitý marcový deň 1953*“ tematizující zprávu o Gottwaldově smrti, viz L. NOVOMESKÝ, *Poezia* (editor J. Zambor), s. 295–298; srov. její vynikající interpretaci J. GAVURA, *Básnik vo väzení*, in: Š. DRUG, *Väzeň vlastných súdruhov*, s. 189–195.

¹²² Podle dodatečné zprávy StB se paní Karla při prohlídce bytu „chovala drze“ a odmítla podepsat prohlášení o mlčenlivosti. ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, pods vazek L. Novomeský č. j. B/4-V-2449, záznam o domovní prohlídce, 24. 10. 1951. Policejnímu výkonu byl

se paní Karla po příjezdu z Budmeric již nesměla vrátit.¹²³ Musela se na vlastní náklady vystěhovat a s minimem věcí okamžitě opustit Bratislavu. Vzhledem k tomu, že byla dosud v domácnosti, ocitla se úplně bez prostředků. Nakonec i s dcerou našla útočiště v Šumperku u rodiny své starší sestry Pavly Slavíkové.¹²⁴ Jako „manželka zrádce“ byla všude „personou non grata“ a jen s obtížemi hledala práci. Přibližně rok působila jako prodavačka v papírnictví, krátce byla normovačkou v podniku Restaurace a jídelny. Drsnější podnebí a trvalé psychické vypětí vyhrotily její astmatické potíže. S podezřením na tuberkulózu se několik měsíců léčila v nemocnici. V důsledku zhoršení zdravotního stavu se nemohla vrátit do zaměstnání a byla odkázána na pomoc příbuzných. V listopadu 1953 odjela i s Elenkou do Prahy, aby se postarala o svou vážně nemocnou matku, a zde již zůstala. V pankrácké ulici Na Bučance žila společně s nejstarší sestrou Věrou Havránkovou a jejím mužem Karlem, kteří ji finančně podporovali.¹²⁵ Po celou dobu čelila bezohledné diskriminaci ze strany úřadů. Návštěvu manžela v Ruzyni jí orgány StB nepovolily.¹²⁶ Ze zadržných peněz obdržela jen minimální částku.¹²⁷ Jako „žena bývalého vysokého úředníka“ ztratila nárok na potravinové lístky.¹²⁸ Musela vyvinout mimořádné úsilí, aby získala zpět aspoň část zabaveného majetku.¹²⁹ Vyhýbala se Slovensku, jelikož nechtěla svou přítomností ohrozit tamější část rodiny. Dusná atmosféra doléhala i na malou Elenku, kterou agilní učitelka nutila před celou třídou skloňovat podstatné jméno „velezrádce“. Novomeský se z cenzurovaných (ale nedochovaných) dopisů, které dostával od

přítomen také synovec Novomeských Július (Ďuso) Polónyi. Tamtéž, prehlásenie o mlčanlivosti, 6. 2. 1951.

¹²³ Tamtéž, složka L. Novomeský, seznamy cenných věcí, zabavených u vyšetřovance č. 1941, březen 1951; srov. soubor dokumentů LA PNP, f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky).

¹²⁴ Pavla Slavíková, rozená Marešová, byla ve dvacátých letech první manželkou komunistického novináře Ivana Sekaniny. Později se provdala za zubního lékaře Drahomíra Slavíka, se kterým se z Prahy odstěhovala do Šumperka.

¹²⁵ Věra Havránková pracovala jako účetní v Gramofonových závodech, její choť byl majorem československé armády, ze které ho po únoru 1948 vyhodili. Poté pracoval ve skladu nábytku. V pankráckém vilovém domě se čtyřmi byty žili od konce třicátých let rodiče Karly Novomeské. Před odchodem na Slovensko (1939) zde krátce bydlel i Ladislav Novomeský s paní Karlou.

¹²⁶ LA PNP, f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky), dopis krajského velitelství StB v Praze K. Novomeské, 27. 12. 1951.

¹²⁷ ABS, f. MNB, sign. 66/1, kr. 216, složka L. Novomeský, rozhodnutí finančního referátu ONV Praha I., 17. 6. 1953.

¹²⁸ LA PNP, f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky), dopis MNV v Šumperku K. Novomeské, 31. 1. 1953.

¹²⁹ Srov. soubor písmností v LA PNP, f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky). Největší položkou byl rodinný dům v Novinářské ulici v Bratislavě, který postavilo družstvo žurnalistů za Slovenského státu. Po válce ho Novomeští, kteří bydleli v úředním bytě, pronajali filozofu Ladislavu Szántóvi. V padesátých letech jim byla polovina nemovitosti zabavena. Do vlastnictví rodiny se dům vrátil až v roce 1968. Novomeský v něm však už nikdy nebydlel.

rodiny ve vyšetřovací vazbě, o většině z těchto příkoří nejspíš nedozvěděl.¹³⁰ Trpkou pravdu odhaloval krůček po krůčku až po svém návratu ze žaláře.¹³¹ Ale poslední necelé dva roky věznění, které básník prožil na Pankráci, v Leopoldově a na Mírově, i okolnosti jeho podmíněčného propuštění na svobodu již přesahují rámec této studie.

¹³⁰ Srov. Š. DRUG, (ed.), *Umenie politiky*, sv. III., s. 6–10.

¹³¹ K osudům rodiny nejobsáhleji Archiv autora, rozhovor autora s Elenou Bútorovou-Novomeskou, 8. 12. 2010; tamtéž, Elena BÚTOROVÁ-NOVOMESKÁ, *Vzpomínky*, strojopis, s. 4–9, 31, 128; TÁŽ, *O Pavle*, strojopis, s. 7–10.

Zdeněk Doskočil

Ladislav Novomeský in der Falle der Staatssicherheit (1951–1954)

Zusammenfassung

Die Studie beschäftigt sich mit den Schicksalen des Dichters und Repräsentanten der kommunistischen Partei der Slowakei Ladislav Novomeský in den Jahren 1951–1954, als er wieder und wieder im Gefängnis der Staatssicherheit StB genommen wurde. Ursache der politischen Verfolgung war seine konstruierte Beschuldigung des sog. slowakischen bourgeoisen Nationalismus, in deren Folge er zunächst im Frühjahr 1950 der seiner politischen Funktionen enthoben und im Februar 1951 gemeinsam mit Vladimír Clementis, Gustáv Husák und weiteren Funktionären verhaftet wurde. Die Studie beschreibt detailliert die Formen physischen und psychischen Drucks, denen Novomeský anfangs in der Untersuchungshaft ausgesetzt wurde, damit er die erdachten Anschuldigungen akzeptiert und das geforderte „Geständnis“ ablegt. Sie bemüht sich, die Gründe zu erläutern, weshalb der in seinem Wesen empfindsame und tief intellektuelle Novomeský nicht in der Lage war, langfristig der durchdachten Manipulierung der Staatssicherheitsleute zu widerstehen, die zielbewusst seine tiefe kommunistische Überzeugung missbrauchte, und zu erklären, weshalb er schließlich mit den Ermittlern zusammenzuarbeiten begann. Nachdem der Poet seine Verteidigung aufgab, milderten die Untersuchungsbeamten die Bedingungen seines Gefängnisaufenthalts und erlaubten ihm, mehr als ein Jahr in seiner Zelle Gedichte zu schreiben, die sie jedoch später vorsätzlich vernichteten. Im November 1952 zwangen sie den gebrochenen Novomeský, im Prozess gegen das sog. staatsfeindliche Verschwörerzentrum mit Rudolf Slánský an der Spitze konstruierte Zeugnisse gegen Clementis abzulegen, der kurz darauf zum Tode verurteilt und hingerichtet wurde. Damit fügten sie dem Dichter ein lebenslanges psychisches Trauma zu. Nach einer weiteren Verhörrunde wurde Novomeský in den Prozess gegen die fünfköpfige Gruppe der slowakischen bourgeoisen Nationalisten mit Husák an der Spitze aufgenommen, der nach zahlreichen Aufschüben erst im April 1954 stattfand. Die Vorbereitung der Gerichtsverhandlung wurde kompliziert durch Wenden in der politischen Lage (den Tod von Stalin und Gottwald), Husáks Widerstehen bei den Ermittlungen und die Unfähigkeit der StB-Leute, eine glaubwürdige Klageschrift zusammenzustellen, deren Postulate in der Studie umfassend analysiert werden. In der Schlussphase der Untersuchung leistete Novomeský den Mitarbeitern des StB keinen Widerstand mehr. Vor Gericht trat er im Einklang mit dem ausgearbeiteten Szenario auf. Er beschuldigte sich selbst und Husák. Für Hochverrat und Sabotage wurde er zur Mindeststrafe zehn Jahre Kerker verurteilt. Über das Strafmaß entschied im Voraus die Führung der kommunistischen Partei, die das demütige Verhalten des Dichters bei der Voruntersu-

chung berücksichtigte. Zugleich ordnete die Parteiführung den Justiz- und Gefängnisbehörden an, dass Novomeský nach Ableisten der halben Strafe (einschließlich der dreijährigen Untersuchungshaft) auf Bewährung freigelassen wird.

Zdeněk Doskočil

Ladislav Novomeský in the Snares of the Secret State Police (1951–1954)

Summary

This study looks at the life story of poet and Communist Party of Slovakia official, Ladislav Novomeský between 1951 and 1954 when he was systematically investigated in secret police prison. The reason for his political persecution was a fabricated charge of what was termed Slovak bourgeois nationalism, as a result of which he was first stripped of his political function in spring 1950, and then arrested in February 1951 alongside Vladimír Clementis, Gustáv Husák and other functionaries. The study maps in detail the forms of physical and mental pressure Novomeský was initially placed under in custody in order that he accept the trumped-up charges and make the required “confession”. It endeavours to clarify the reasons why the sensitive and deeply intellectual Novomeský was unable to resist the deliberate manipulation of secret police officers for long, who purposefully took advantage of his inner communist convictions, and to explain why he then began to co-operate with investigators. Once the poet was resigned to his defence, the investigators somewhat eased his prison regime, and allowed him to write verses in his cell for over a year, although they later deliberately destroyed these. In November 1952, they forced the broken Novomeský to testify against Clementis in the so-called “anti-state conspiracy centred around Rudolf Slánský trial” (the Slánský show trial), shortly after which Clementis was sentenced to death and executed. The poet was psychologically traumatised as a result for the rest of his life. After another round of interrogation, Novomeský was included in a trial of a five-member group of Slovak bourgeois nationalists headed by Husák, which was held following a number of delays in April 1954. Preparations for the trial were complicated by changes in the political situation (the deaths of Stalin and Gottwald), Husák’s resistance to the investigation and the inability of secret police members to produce a credible indictment, whose premiss the study analyses extensively. During the final phase of investigations, Novomeský no longer put up any resistance to the secret police officers. He appeared at the court in line with the plan drawn up. He incriminated himself and Husák. He was sentenced to the most lenient possible sentence for treason and sabotage – ten years’ imprisonment. Communist Party leaders had agreed on the punishment in advance, taking account of the poet’s submissive behaviour during investigation. Judicial and prison authorities were also instructed to release Novomeský unconditionally once half his sentence had been served (including three years on remand).

MATERIÁLY

Jan Zumr

Organizační struktura exekutivního a kontrarozvědného oddělení pražského Gestapa¹

The organisational Structure of the executive and counterintelligence Division of the Prague Gestapo

This study analyses the form of the two most important divisions of the Prague Gestapo; the executive and counterintelligence divisions. These were able to be reconstructed through the discovery of previously unpublished original documents. These are used to look at organisational developments and changes, which were extremely frequent due to the Prague Gestapo's six years of operation. The reorganisation of the Prague office was an outcome of endeavours to adapt its form of internal structure to that of the RSHA, and an outcome of endeavours to combat local resistance as effectively as possible while saving as much manpower as possible.

Key words: History, 20th Century, Protectorate of Bohemia and Moravia, Prague, Nazism, Gestapo, organisational structure

Tajná stání policie nacistického Německa – Gestapo (Geheime Staatspolizei) je všeobecně známý pojem. Politická policie třetí říše vznikla krátce po pře-

¹ Tato studie je jedním z výstupů výzkumného projektu „*Nacistický bezpečnostní aparát a SS v Protektorátu Čechy a Morava*“, který je pod vedením Mgr. Jana Vajskebra realizován v Ústavu pro studium totalitních režimů.

vzetí moci nacisty v roce 1933, stala se jedním z hlavních vykonavatelů jejich teroru a během norimberských procesů byla následně prohlášena za zločineckou organizaci. Zatímco ale v Německu k fenoménu Gestapa již existuje rozsáhlá literatura,² situace v České republice je v tomto ohledu i přes uplynutí takřka 80 let od vzniku Protektorátu Čechy a Morava značně neuspokojivá. Jedinou monografií komplexně se zabývající problematikou Gestapa v českých zemích zůstává „*Zločinná role Gestapa*“ z pera Oldřicha Sládka, která vyšla již roku 1986, a přestože se ve své době jednalo o nesmírně záslušnou studii, dnes je již beznadějně zastaralá.

Důvodů, proč český výzkum na poli Gestapa zaostává za zahraničním, bychom našli celou řadu. Předně je nutno zmínit skutečnost, že v době před rokem 1989 nebyl samozřejmostí volný přístup k tuzemským domácím fondům. Badatelé mnohdy obdrželi jen několik listů z celé složky a k některým dokumentům se nedostali vůbec.³ O možnosti vycestovat za hranice a bát se v cizích archivech ani nemluví. V období po Sametové revoluci pro změnu došlo z pochopitelných důvodů k přesunutí pozornosti na léta 1948–1989. Vznikla tak mezera, kterou se doposud nepodařilo vyplnit, a to ani případovými studiemi. Ty sice vycházely a vycházejí, jejich kvalitu ale sráží k zemi výběr pramenů a práce s nimi. Používány jsou převážně česky psané výslechové protokoly a vyšetřovací spisy u mimořádných lidových soudů. Jedná se ovšem o dokumenty, ke kterým je nutno, vzhledem k pozadí jejich vzniku a účelu, uplatňovat nanejvýš kritický přístup, což ale bohužel není samozřejmostí. Další problém spočívá v nevytěžování německy psaných výpovědí, přestože u některých jedinců čítají i několik stovek stran. České překlady jsou nezřídka na dosti nízké úrovni, jména (nejenom) gestapáků mnohdy zkomolená, což dále snižuje vypovídající hodnotu takového pramene. Zarážející je rovněž skutečnost, jak v malé míře se i takřka po 30 letech od pádu železné opony používají zahraniční dobové prameny,⁴ které mohou výraz-

² Gestapo za druhé světové války viz: Gerhard PAUL – Klaus Michael MALLMANN (eds.), „*Domácí fronta“ a okupovaná Evropa*, Praha 2010; Gerhard PAUL – Klaus Michael MALLMANN (eds.), *Die Gestapo. Mythos und Realität*, Darmstadt 1995; Gerhard PAUL, *Staatlicher Terror und gesellschaftliche Verrohung. Die Gestapo in Schleswig-Holstein*. Unter Mitarbeit von Erich Koch, Hamburg 1996; Hans-Dieter SCHMID, *Gestapo Leipzig. Politische Abteilung des Polizeipräsidioms und Staatspolizeistelle Leipzig 1933–1945*, Beucha 1997; Gerhard WYSOCKI, *Die geheime Staatspolizei im Land Braunschweig. Polizeirecht und Polizeipraxis*, Frankfurt a. M., New York 1997; Herbert DIERKS, *Dokumentation Stadthaus. Die Hamburger Polizei im Nationalsozialismus*. Texte, Fotos, Dokumente, Hamburg 2012; Martin FAATZ, *Vom Staatsschutz zum Gestapo-Terror. Politische Polizei in Bayern in der Endphase der Weimarer Republik und der Anfangsphase der nationalsozialistischen Diktatur*, Würzburg 1995.

³ K nesnáším se získáváním dobových dokumentů např.: Jan VAJSKEBR, „*Práci je třeba umět předávat*“. *Rozhovor se Stanislavem Bimanem*, *Paměť a dějiny*, 11, 2017, č. 2, s. 68–74.

⁴ Jedná se především o osobní složky příslušníků SS v berlínském Bundesarchivu nebo v České republice zcela neznámé tzv. župní spisy (Gauakten) z Rakouského státního archivu (ÖSTA).

ným způsobem korigovat poválečná tvrzení sepsaná s československými vyšetřovateli. Nepříliš využívány jsou i materiály z poválečného vyšetřování v západním i východním Německu.⁵

Jako další důvod by se snadno mohl uvést nedostatek pramenů z provenience úřadoven Gestapa v protektorátu i zabraném pohraničí. Zdejšímu Gestapu se na konci války skutečně podařilo zlikvidovat většinu svých spisů, nikoliv ovšem všechny. Nejrozsáhlejší sbírkou zachovaných dokumentů jsou výslechové protokoly brněnské řídicí úřadovny Gestapa a jejich venkovních služeben. Dnes jsou uloženy v Moravském zemském archivu v 376 kartonech.⁶ Nesmírně cenné jsou potom spisy řídicí úřadovny Gestapa v Praze v Archivu bezpečnostních složek, roztroušené v několika fondech, zejména ve fondu 52 (Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD). Jedná se o telefonní seznamy, měsíční zpravodajské věstníky,⁷ seznam obsazení tabulkových míst⁸ a organizační schémata. Ač se jedná o pouhé torzo původních dokumentů⁹, mají nezastupitelnou úlohu při rekonstrukci historie pražského Gestapa. Využity doposud ale nebyly či jen nepatrně.¹⁰ V Národním archivu se dochovala část situačních měsíčních zpráv,¹¹ desítky kartonů výslechových protokolů i hrstka personálních složek úředníků pražského Gestapa.¹²

Při studiu uvedených dokumentů vyjde v plné nahotě najevo, jak nízké naše znalosti o Gestapu doposud jsou. Za příklad si můžeme vzít organizační členění (nejenom) pražské řídicí úřadovny Gestapa. Ty jsou podrobně rozepsány ve Sládkově knize,¹³ leč při konfrontaci s dobovými prameny se ukazuje, že ve skutečnosti vypadaly výrazně jinak. Navíc se neustále měnily a vzhledem k jejich

⁵ Výjimkou je kupř. Vojtěch KYNCL, *Bez výčitek... Genocida Čechů po atentátu na Reinharda Heydricha*, Praha 2012.

⁶ Digitalizovanou archivní pomůcku lze nalézt na webových stránkách archivu. <http://www.mza.cz/sites/default/files/inventare/b-340-katalog.pdf>; přístup 9. února 2018.

⁷ Jedná se o tzv. Nachrichtenblatt der Staatspolizeileitstelle Prag, resp. Nachrichtenblatt des Kommandeurs der Sicherheitspolizei in Prag. K dispozici je kompletní ročník 1943, osm čísel za rok 1942, čtyři za rok 1944 a dvě za rok 1945. Viz Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD (dále jen 52), sign. 52-40-16.

⁸ ABS, f. 52, sign. 52-41-2, Stellenplan der Staatspolizeileitstelle Prag (ned. 1941–1943).

⁹ Většina spisů pražského Gestapa byla odvezena do Bavorska a zde zničena, další dokumenty byly zničeny v dubnu 1945 přímo v Praze.

¹⁰ Na existenci zpravodajských věstníků a seznam obsazení tabulkových míst před několika lety upozornil Pavel KREISINGER, *Personální obsazení tzv. protiparašutistického podreferátu IV 2b pražské řídicí úřadovny Gestapa v letech 1943–1945. Pokus o rekonstrukci na základě výpovědi hlavního dešifřanta podreferátu IV 2b Karla Schnabla a dalších pramenů*, Historica Olomucensia 45, 2013, s. 174.

¹¹ Národní archiv (dále jen NA), f. Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (dále jen 110), sign. 110-5/31, Situační zprávy Gestapa v Praze o odbojové činnosti v protektorátu (květen – září, listopad a prosinec 1943, leden – duben, červen, červenec, září a listopad 1944).

¹² Jedná se o spisy z fondu č. 101 bývalého Studijního ústavu MV.

¹³ Oldřich SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, Praha 1986, s. 77–78, 273–278.

složitosti není jednoduché se v nich vyznat. O tom, že se vskutku jednalo o velký problém, nejlépe dokládá skutečnost, že i dopadení úředníci Gestapa měli při poválečných výsledcích problémy rekonstruovat jejich podobu. Jinými slovy, to, že gestapáci neuváděli vždy přesné údaje k organizaci svých úřadoven, nepramenilo jen z neochoty vypovídat, ale i z prostého faktu, že i pro ně byla značně složitá a obtížně zapamatovatelná. A jelikož pováleční vyšetřovatelé očividně neměli k dispozici originální organizační schémata, sestavovali je na základě výpovědí zatčených gestapáků. Jejich znalosti byly proto značně neúplné. Jak navíc vyplývá z následujících řádků, vůbec nedokázali postřehnout, že organizační struktura pražské a brněnské řídicí úřadovny nebyla identická. Výsledkem byly značně matoucí kompiláty, které do své práce převzal také Oldřich Sládek, podle jehož práce se dodnes citují organizační členění protektorátních služeben Gestapa.

Z těchto důvodů jsem se proto rozhodl sepsat studii, která přehledně zmapuje vývoj a podobu dvou nejdůležitějších oddělení pražské řídicí úřadovny Gestapa, exekutivního a kontrarozvědného. Rozklíčovat podobu personálního a hospodářského oddělení, která byla ještě složitější než v případech dvou předchozích oddělení, plánuji v některé z dalších studiích. Zároveň bych chtěl ještě uvést několik poznámek o překladu německých pojmů. Situaci komplikuje skutečnost, že neexistuje jednotný úzus na jejich překládání. Pokud to bylo možné, vycházel jsem z překladu edice Gerharda Paula a Klause Michaela Mallmanna – Gestapo za druhé světové války.¹⁴ Pakliže jsem je uznal za vhodné, používal jsem rovněž termíny ze Sládkovy knihy o Gestapu, popř. překlady poválečných vyšetřovatelů. V řadě případů jsem ale byl nucen používat vlastní překlady. Aby nedošlo k omylům či nedorozuměním, rozhodl jsem se u první zmínky řady výrazů uvést ještě originální název.

Součástí německých sil, které 15. března 1939 okupovaly české vnitrozemí, byly také jednotky bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei)¹⁵ sdružené v operačních skupinách (Einsatzgruppe – EG), jež se dále členily na operační oddíly (Einsatzkommando – EK). Oblast Čech spadala do kompetence EG Böhmen, později nazývané Prag. Skládala se ze čtyř operačních skupin, do Prahy zamířila EK II pod vedením mladého právníka SS-Hauptsturmführera vládního rady Günthera Herrmanna, pozdějšího vedoucího brněnské řídicí úřadovny Gestapa. Činnost operačních skupin a oddílů byla ukončena na přelomu jara a léta a na jejich místě byla vytvořena síť úřadoven, venkovních služeben a pohraničních komisariátů.¹⁶ Pražská úřadovna (Staatspolizeistelle) byla zřízena rozkazem ze dne 5. května 1939 a jejím vedoucím se v červnu stal SS-Sturmbannführer

¹⁴ G. PAUL – K. MALLMANN, (eds.), *Gestapo za druhé světové války*.

¹⁵ Bezpečnostní policie se skládala z tajné státní policie (Gestapo) a kriminální policie (Kripo).

¹⁶ Srv. Petr KANÁK – Dalibor KRČMÁŘ – Jan VAJSKEBR, *S jasným cílem a plnou silou. Nasazení německých policejních složek při rozbití Československa 1938–1939*, Terežín 2014, s. 106–109 a 119.

vládní rada dr. Hans-Ulrich Geschke.¹⁷ V blíže neupřesněnou dobu byla později povýšena na řídící úřadovnu (Staatspolizeileitstelle).¹⁸ Během šestiletého trvání existence pražského Gestapa byla v platnosti tři dosti odlišná organizační členění exekutivního a pět (!) kontrarozvědného oddělení, které si na následujících řádkách podrobně popíšeme.

Období 1939–1943

Než přikročíme k jednotlivým analýzám, je nutné se nejprve stručně seznámit s obecnou strukturou (řídících) úřadoven tajné státní policie. V čele služebny stál velitel se svým zástupcem. Jim podléhalo několik oddělení (Abteilungen), které se členily na referáty (Referate). Ty se dále mohly dělit na obory (Sachgebiete)¹⁹, jež se mohly znovu skládat z několika menších organizačních jednotek/služeben.²⁰ Vnitřní členění úřadoven kopírovalo vnitřní členění Úřadu tajné státní policie (Geheimes Staatspolizeiamt, Gestapa).²¹

Originální organizační členění pražské úřadovny z doby jejího vzniku se doposud nepodařilo nalézt. Máme ale k dispozici jiné prameny, s jejíž pomocí jej lze rekonstruovat. Při svém vzniku se pražská služebna, jako každá tehdejší (řídící) úřadovna Gestapa, dělila na tři oddělení. První pro organizační, správní a personální záležitosti, druhé pro politickou policii a třetí pro otázky kontrarozvědky.²² V Archivu bezpečnostních složek se nalézá organizační schéma pražského Gestapa i s personálním obsazením datované k 1. září 1939.²³ Nejedná se ale o originál, nýbrž o poválečnou rekonstrukci pravděpodobně sestavenou SS-

¹⁷ Tamtéž, s. 119.

¹⁸ Kdy přesně byla pražská a brněnská úřadovna povýšena na řídící úřadovnu, nelze z dochovaných dobových pramenů jednoznačně určit, neboť se v nich nalézají vzájemně si odporující údaje. Podle Oldřicha Sládka se tak stalo 1. září 1939. Srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 95. Sám však v poznámce pod čarou uvádí, že údaje, z nichž čerpal, „nelze považovat za věrohodné“.

¹⁹ Sládek používá termín „podreferát“, jež lze nalézt i v poválečných organizačních schématech. Nepovažuji jej ale za šťastný, neboť jej spisovná čeština nezná.

²⁰ Pro jednotlivé organizační jednotky používaly úředníci gestapa v dobových dokumentech i poválečných výpovědích nezřídka termín „služebna“ (Dienststelle), což může být pro čtenáře trochu matoucí, neboť se s pomocí tohoto slova pojmenovávaly i venkovní služebny (Aussendienststelle). Další nesnáz spočívá ve skutečnosti, že menší organizační jednotky nejsou v originálních přehledech nijak kategorizovány.

²¹ Srv. Bundesarchiv Berlin (dále jen BArch), f. Reichssicherheitshauptamt (dále jen R 58)/2352, fol. 1–38, Geschäftsverteilungsplan des Geheimen Staatspolizeiamtes vom 1. Januar 1938; Geschäftsverteilungsplan des Geheimen Staatspolizeiamtes vom 1. Juli 1939.

²² G. PAUL, *Staatlicher Terror und gesellschaftliche Verrohung*, s. 45–46.

²³ ABS, f. 52, sign. 52-41-3, organizační členění a personální obsazení řídící úřadovny Gestapa v Praze k 1. 9. 1939.

Hauptsturmführerem vrchním policejním inspektorem Fritzem Brandstätterem, který zastával vysoké pozice na personálním oddělení.²⁴

Zatímco struktura exekutivního oddělení byla zachycena velmi přesně (viz níže), nejasnosti zůstávají v případě kontrašpionáže. Dle citovaného schématu se skládala z referátů III E (obrana proti špionáži, nepřátelští zpravodajští důstojníci), III F (sledování zahraničích, kontrola zahraničního styku) a III J (československé modré karty, cizinečtí legionáři). Uvedený počet referátů byl zřejmě příliš nízký a přinejmenším v případě referátu III F byla náplň jeho činnosti jiná. Ve skutečnosti bylo jeho úkolem ochrana zbrojního průmyslu, což dokládá výpověď vedoucího referátu kriminálního komisaře Dittmara Bingela.²⁵ Není naopak vůbec jasné, zda náplň činnosti zbylých dvou referátů byla taková, jak uváděl poválečný dokument. A není ani jasné, zda referáty skutečně nesly označení III E a III J. Jasněji do celé záležitosti vnáší poválečné výpovědi kriminálního komisaře Wilhelma Clemense, který od července 1939 po následující dva roky vedl III. oddělení. Ve spisech Mimořádného lidového soudu Praha Clemens činnost svého oddělení vyšetřovatelům popsal na několika stranách, rozdělení na konkrétní referáty ale neuvedl (Totéž platí pro výpovědi Bingela, který působil jako Clemensův zástupce).²⁶ V Archivu bezpečnostních složek se ale nalézá další část Clemensových výpovědí, kde je již struktura kontrarozvědky uvedena. Podle nich vypadala její struktura po jmenování Clemense vedoucím oddělení následovně:²⁷

Oddělení III

Referát III A – Francie (také Švýcarsko, Španělsko a Portugalsko)

Referát III B – Velká Británie (také Nizozemsko, Dánsko, Norsko, Švédsko, USA)

Referát III C – Polsko

Referát III D – Sovětský svaz (také Japonsko, Turecko)

Referát III E – Československo

²⁴ Brandstätter byl roku 1947 odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Praze na deset let. V roce 1955 byl propuštěn a vysídlen do NDR. Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), f. Mimořádný lidový soud Praha (dále jen MLS Praha), Ls 5178/46, fol. 78, 173, rozsudek z 29. ledna 1947 a vyrozumění o vysídlení z 16. prosince 1955.

²⁵ ABS, f. 52, sign. 52-1-27, životopis Dittmara Bingela z 11. září 1946, s. 2, 6. Bingel byl v roce 1947 odsouzen k trestu smrti a popraven. Jeho stručný životopis srv. Ivo PEJČOCH, *Kolaboranti a váleční zločinci na popravišti. Osoby, popravené v Praze v průběhu retribučních procesů 1945–1948*, Cheb 2017, s. 39.

²⁶ SOA Praha, f. MLS Praha, Ls XIV 166/48, fol. 22–37, životopis Wilhelma Clemense z 6. ledna 1947. Clemens byl roku 1948 odsouzen k 14 letům těžkého žaláře. Tamtéž, fol. 141–143, rozsudek ze 4. května 1948. V roce 1959 byl po odpykání trestu vyhoštěn do NSR. Srv. Tomáš STANĚK, *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*, Opava 2002, s. 164.

²⁷ ABS, f. 305, sign. 305-696-1, shrnutí poznatků z výpovědi kriminálního rady Wilhelma Clementse (sic) z 5. března 1948.

Obor III E 1 – Československá zpravodajská služba před 15. březnem 1939

Obor III E 2 – Československá zpravodajská služba po 15. březnu 1939

Referát III F – Ochrana průmyslu

Hlavní kancelář III. oddělení

Tato struktura věrně kopírovala strukturu III. oddělení berlínské Gestapy. Váhu Clemensovým slovům dodává i skutečnost, že během jeho dvouleté služby v Praze pravděpodobně neprodělala kontrarozvědka žádné větší změny. Jeho vzpomínky tak nebyly rozmělněny reorganizacemi v následujících letech. Podle Clemense spočívala hlavní náplň činnosti prvních čtyř referátů ve sledování zastupitelských úřadů dotyčných zemí a jejich zaměstnanců. Nejdůležitějším referátem III. oddělení byl referát III E, který vyšetřoval případy československých zpravodajských služeb před vznikem Protektorátu a jejich odbojovou činností po 15. březnu 1939 včetně úteků bývalých československých vojáků do zahraničí.²⁸ Je pravděpodobné, že vedle uvedených šesti referátů (plus kanceláře) existoval ještě referát III K, který sdružoval konfidenty III. oddělení. Dosvědčuje to poválečná výpověď kriminálního zaměstnance Alfreda Scharfa, podle něj vznikl již v létě roku 1939. Na podzim 1940 měl být sice dočasně rozpuštěn, na počátku roku následujícího měla ale být jeho činnost znovu obnovena pod označením *referát k zvláštnímu určení*.²⁹

První dochované originální členění pražského Gestapa je datováno ke dni 15. srpna 1941, kdy došlo k první známé reorganizaci.³⁰ Ke třem stávajícím oddělením (Správa, Politická policie, Obranné zpravodajství) přibýlo ještě čtvrté, mající v popisu práce „Zabavování a konfiskace majetku státu nepřátelských osob a organizací.“ Vzešlo z referátu I H prvního oddělení, členilo se na čtyři referáty a důvodem jeho vzniku byl pravděpodobně nárůst pracovní agendy.³¹ Toto IV. oddělení nebylo identické s pozdějším IV. (exekutivním) oddělením a nesmí s ním být zaměňováno!

Ještě než přejdeme k vlastnímu členění, je žádoucí zmínit se o době, kdy byla nová organizace zavedena. Srpnové datum, stejně jako pozdější data organi-

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž, f. Sbírka různých písemností (dále jen S), sign. S-397-1, fol. 110–111, výpověď Alfreda Scharfa o konfidentech bezpečnostní policie z 26. srpna 1946.

³⁰ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců (dále jen 325), sign. 325-61-6, organizační členění pražské řídicí úřadovny Gestapa z 15. 8. 1941.

³¹ Konfiskací uměleckých předmětů v protektorátu se své disertační práci zabýval Ondřej Vlk. Zmiňuje i strukturu a personální obsazení IV. oddělení. Jelikož ji rekonstruoval pouze na základě poválečných výpovědí, jsou jeho údaje o struktuře značně matoucí. Čtvrté oddělení je zde mylně označeno jako „konfiskační referát“, který se skládal ze čtyř oddělení (ve skutečnosti referátů). Náplň činnosti byla naproti tomu popsána celkem správně. Srv. Ondřej VLK, „*Národ žije tak dlouho, jak dlouho žijí jeho kulturní památky*.“ *Konfiskace uměleckých předmětů na území protektorátu Čechy a Morava 1939–1945*. Nepublikovaná disertační práce, Praha 2008, s. 107–109.

začnících změn, nebylo zvoleno náhodou. Výnosem RSHA ze 4. srpna 1941 o zpravodajské službě protivníka (Gegnernachrichtendienst) bylo nařízeno zřízení tzv. N-referátů u každé úřadovny Gestapa. Jejich vedoucí měli vést ústřední evidenci konfidentů včetně kartotéky a řídit spolupráci s ostatními vedoucími referátů.³² Cílem nařízení bylo zefektivnit práci s konfidenty, která doposud probíhala značně neorganizovaně³³ a zároveň se v praxi lišila podle jednotlivých úřadoven.³⁴ N-referáty byly podle vzoru Úřadu tajné státní policie začleněny do II. (exekutivního) oddělení.³⁵ Samotné organizační členění vypadalo následovně:

Oddělení II (Politická policie)

Referát II A: Komunismus, Marxismus a jejich ilegální spisy, sovětské Rusové, státu nepřátelští cizinci, cizí emigranti na německém území, padělání pasů
Obor II A 1: Sledování a stíhání komunistického hnutí a všech vedlejších a pomocných organizací, navrátilci z Ruska, bojovníci za rudé Španělsko, ostatní navrátilci, Trockisté – oblast Protektorátu

Obor II A 2: Sledování a potírání marxistického hnutí, obzvláště Německé sociálně demokratické strany dělnické (SDAP) a Československé sociálně demokratické strany dělnické (ČSDSD) a jejich formací a spolků

Obor II A 3: Sledování sovětských Rusů a ruských emigrantů, chorvatští, ukrajinští, kavkazští a kozáčtí emigranti, účast při zajišťování bezpečnostních opatření při státních návštěvách, pokud se týkají oboru emigrace

Obor II A 4: Pozorování komunistického a marxistického hnutí mimo říšské hranice, marxistická propaganda a literatura

Obor II A 5: Padělání pasů a dokladů politického charakteru, vymáhání pasů a víz, nelegální přechody hranic

Referát II B: Náboženská vyznání, Židé, svobodní zednáři, emigranti, pacifisté

Obor II B 1: Zpracování všech záležitostí politického katolicismu

Obor II B 2: Zpracování všech politicko-policejních záležitostí evangelických církví, sekty

Obor II B 3: Emigranti, pokud nejsou politicky angažováni, židovské vystěhovalectví

³² Hans BUCHHEIM – Martin BROSZCAT – Hans-Adolf JACOBSEN – Helmut KRAUSNICK, *Anatomie des SS-Staates*. Band I, München 1984, 4. Auflage, s. 63.

³³ Ke způsobu práce s konfidenty u protektorátního Gestapa viz O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 196–200.

³⁴ Např. u vídeňské řídicí úřadovny existoval N-referát již od roku 1938. Jednalo se ovšem o značně specifický případ, neboť tamější N-referát exekutivního oddělení navazoval na zpravodajskou síť vídeňského policejního ředitelství. Srv. Hans SCHAFRANEK, *Widerstand und Verrat – Gestapospitzel im antifaschistischen Untergrund*, Wien 2017, s. 30–37.

³⁵ Obor II N (Nachrichtenwesen) existoval v Úřadu tajné státní policie nejpozději od 1. července 1939. Srov. BAArch, f. 58/2352, fol. 25, Geschäftsverteilungsplan des Geheimen Staatspolizeiamtes vom 1. Juli 1939.

Obor II B 4: Všeobecné židovstvo, židovské organizace a spolky, svobodné zednářství, pacifismus

Obor II B 5: Záležitosti pasů a propustek

Referát II BM: Politicko-policejní záležitosti protektorátu Čechy a Morava

Obor II BM 1: Český zahraniční odboj, vojenská a politická Maffia³⁶, výroba a rozšiřování nelegálních tiskovin

Obor II BM 2: České svazy a organizace, Národní souručenství se svými organizacemi, čechizační a školské svazy, tělovýchovné a branné svazy, dřívější politické strany, pravicová opozice

Obor II BM 3: Politické věci trestní

Obor II BM 4: Záležitosti etnických a rozptýlených Němců (Volksdeutsche, Streudeutsche), přehmaty dřívější československé policie

Referát II C: Organizace a svazy pravicové opozice, Schwarze Front (Strassero-vo hnutí)³⁷, přestupky proti zákonu o zlovolných výrociích (Heimtückegesetz), pokud je obviněný říšský Němec

Referát II D: Ochranná vazba, vedení hlavní vazební knihy kromě kartotéky ochranné vazby, transporty vězňů

Referát II E: Hospodářské a sociálněpolitické záležitosti, čtyřletý plán, korupce, úplatky a obdobné přestupky českých úředních míst, v případě že existuje politicko-policejní zájem

Referát II F: Správa osobních spisů a kartoték, osvědčení o zachovalosti

Obor II F 1: Vedení hlavní kartotéky, vyhodnocování spisů

Obor II F 2: Správa osobních spisů

Obor II F 3: Prověřování osob (žádosti úřadů, stranických míst a chráněných podniků)

Obor II F 4: Styčné místo k české kriminální kartotéce a českým kriminálním spisům na českém policejním ředitelství v Praze

Obor II F 5: Žádosti o pátrání na území Čech a Moravy, vedení pátrací kartotéky

Referát II G:

Obor II G 1: Neoprávněné držení zbraní a výbušnin, zbrojní pasy, obchod se zbraněmi, spotřeba a obchod s výbušninami

Obor II G 2: Atentáty, ochranná služba, zvláštní úkoly

Obor II G 3: Poznávací služba, fotoslužba

Obor II G 4: Sabotáže

Obor II G 5: Falešní úředníci

Obor II G 6: Záležitosti bezdrátových spojů, nálety nepřátelských letadel

Referát II H: Záležitosti strany a jejích formací

³⁶ Není tím myšlena kriminální mafie, ale reprezentanti československého odbojového hnutí v letech 1914 až 1918.

³⁷ Schwarze Front vznikla roku 1930 jako „Bojové společenství revolučních nacionálních socialistů“ (Kampfgemeinschaft Revolutionärer Nationalsozialisten) odštěpením křídla Otty Strassera (1897–1974) z NSDAP. Organizace ale nikdy nenabyla většího vlivu.

Referát II N: Zpravodajské záležitosti, denní zprávy

Referát II P: Tuzemský a zahraniční tisk, zákazy novin, kulturně politické záležitosti

Oddělení III (Obranné zpravodajství)

Referát III 1: Obrana proti špionáži ve zbrojním průmyslu, potírání sabotáží, ochrana závodů, kontrola poštovních zásilek, vstupní víza, pohraniční policie

Referát III 2: Česká špionáž (do 15. 3. 1939), bývalí důstojníci československé zpravodajské služby, správa a vyhodnocování českých spisů

Referát III 3: Zpravodajské služby v Protektorátu, česká legie

Referát III 4: Špionáž následujících agresorů: Velká Británie, Rusko, Spojené státy, špionáž ovlivněná Brity a Rusy v Protektorátu, Generálním gouvernementu a obsazených územích, francouzská cizinecká legie

Počet referátů II. oddělení a náplň jejich činnosti byl takřka identický s poválečným organizačním schématem datovaným k 1. září 1939. S jednou výjimkou. Referáty II C a II H měly vzájemně prohozené pole působnosti.³⁸ Celé III. oddělení bylo naproti tomu od srpna 1941 reorganizováno a jednotlivé referáty obdržely číslce od jedné do čtyř. Na tomto místě je rovněž vhodné porovnat naše údaje s těmi Sládkovými. Jeho podoba exekutivního oddělení pro období 1939–1943 byla v zásadě totožná s tou naší. Referát II H má ale nesprávně přiřazenou náplň činnosti v podobě „porušení zákona Němci“ a nadto má oddělení ještě tři „přebytečné“ referáty, které ale u pražské řídicí úřadovny neexistovaly, resp. jejich existenci nedokládají ani dobové dokumenty, ani poválečné výpovědi. Jednalo se o referáty II J (osobní ochrana státních a veřejných činitelů), II K (daktyloskopie a fotografování) a II S (mravnostní záležitosti, homosexuálové).³⁹ Naproti tomu u brněnské řídicí úřadovny je existence všech tří referátů bezpečně doložena.⁴⁰ Co se týče kontrarozvědného oddělení pro léta 1939–1943, Sládek

³⁸ Referát II C měl mylně přiřazené záležitosti NSDAP a jejich formací a referát II H legitimismus, reakce, opozice a liberalismus. Srv. ABS, f. 52, sign. 52-41-3, organizační členění a personální obsazení řídicí úřadovny Gestapa v Praze k 1. 9. 1939.

³⁹ O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 77–78. Nedá se však vyloučit, že v počátcích své existence pražské Gestapo alespoň některý ze zmíněných tří referátů skutečně mělo.

⁴⁰ V telefonním seznamu brněnského Gestapa z května 1943 figuruje jak referát II J, tak i referát II K. Viz Moravský zemský archiv (dále jen MZA), f. B 340 Gestapo Brno (dále jen B 340) 1939–1945, sign. 100-375-1, telefonní seznam řídicí úřadovny Gestapa v Brně z 11. 5. 1943. Existenci referátu II S, který ovšem působil jen krátkou dobu, dokládá výpověď vedoucího exekutivního oddělení Otty Koslowského, viz ABS, f. 52, sign. 2M:12330, fol. 103. K osobě Koslowského srv. Václav ADAMEC, *Mýtus Koslowski. Kriminální rada brněnské řídicí úřadovny Gestapa Otto Koslowski*, Paměť a dějiny, 8, 2014, č. 4, s. 76–89. Referáty II J (styk s policií v zahraničí) a II S (potírání homosexuality a potratů) existovaly také při berlínském Úřadu tajné státní policie, podle jehož vzoru byly organizovány referáty jednotlivých úřadoven. Referát II K ale v jeho struktuře nenalezeme. Srv. BArch, f. 58/2352, fol. 25, Geschäftsverteilungsplan des Geheimen Staatspolizeiamtes vom 1. Juli 1939, s. 10–11.

uvádí jeho složení v podobě čtyř referátů (A, B, C a G) plus kanceláře. V takovémto složení ale fungovalo jen mezi lety 1942 až 1943 (viz níže).⁴¹

Jak jsme již zmiňovali výše, vnitřní struktura úřadoven Gestapa kopírovala členění Gestapy v Berlíně. Ta byla v září 1939 inkorporována do nově vzniklého Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (Reichssicherheitshauptamt, RSHA), který se zpočátku dělil na šest, od roku 1941 na sedm úřadů.⁴² Nejdůležitějším úřadem byl Úřad IV (Zneškodňování protivníka, od 1941 Studium a zneškodňování protivníka) – Gestapo. Jeho struktura se výrazně lišila od té Gestapa z let 1938 a 1939. V kontextu pražské řídicí úřadovny je zajímavé, že její nové organizační členění ze srpna 1941 analogicky nekopírovalo strukturu RSHA, a to ani podle plánu z února 1940, ani z března 1941.⁴³ Nebylo to povinné. Podle pokynů RSHA bylo čistě na vedoucích jednotlivých úřadoven, zda přizpůsobí organizaci svých služeben Úřadu IV, či ji ponechají beze změny. I po srpnu 1941 tak přinejmenším vnitřní členění exekutivního oddělení pražské řídicí úřadovny stále analogicky kopírovalo strukturu Gestapy z roku 1939.

Nyní zaměříme naši pozornost na jednotlivé referáty. Referát II A se v literatuře běžně označuje jako „protikomunistický.“⁴⁴ Byť potírání komunistické rezistence bylo jeho nejdůležitějším úkolem, je toto označení zjednodušující. Zaměřoval se na jak na českou, tak i německou sociální demokracii, a do jeho kompetence spadaly též nelegální přechody hranic a padělky pasů. Záležitostmi pasů se ve svém pátém oboru zabýval také referát II B.⁴⁵ Tento „církvní“ referát neměl v gesci své činnosti jen dohled nad křesťanskými církvemi a nejrůznějšími sektami, ale i Židy, židovským vystěhovalectvím a emigrací obecně. Do jaké

⁴¹ O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 78.

⁴² Úřady byly členěny následovně: I Personální záležitosti (Personalangelegenheiten), II Organizace, správa, právo (Organisation, Verwaltung und Recht), III Život německého obyvatelstva (Deutsche Lebensgebiete, vnitřní zpravodajská služba, SD-Innland), IV Studium a zneškodňování protivníka (Gegnerforschung und Bekämpfung), V Boj se zločinností (Verbrechensbekämpfung), VI Zpravodajská služba SD pro zahraničí (SD-Ausland), VII Výzkum a vyhodnocování světónázorových otázek (Weltanschauliche Forschung und Auswertung). K organizačnímu vývoji RSHA a jeho členění srv. Gerhard PAUL, „*Bojující zpráva*“. *Sekce IV Hlavního říšského bezpečnostního úřadu jakožto řídicí instance Gestapa*, in: Gerhard PAUL – Klaus-Michael MALLMAN (eds.), *Gestapo za druhé světové války. „Domácí fronta“ a okupovaná Evropa*, Praha 2010, s. 54–96.

⁴³ ABS, f. 52, sign. 52-45-4, fol. 66–60, Geschäftsverteilungsplan des Reichssicherheitshauptamtes. Stand vom 1. 2. 1940; Tamtéž, sign. 52-44-1, fol. 1–49, Geschäftsverteilungsplan des Reichssicherheitshauptamtes. Stand vom 1. 3. 1941. Tatáž organizační schémata lze nalézt i v berlínském Bundesarchivu. BArch, R 58/840.

⁴⁴ V. KYNCL, *Bez výčitek*, s. 354; Jiří PADEVĚT, *Jaroslav Nachtmann (1915–1995). Volavčí síť Jaroslava Nachtmanna*, in: Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kolektiv autorů, *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*, Praha 2017, s. 704.

⁴⁵ Tento obor neměl svůj ekvivalent při Úřadu tajné státní policie. Srv. BArch, f. 58/2352, fol. 25, Geschäftsverteilungsplan des Geheimen Staatspolizeiamtes vom 1. Juli 1939, s. 8.

míry spolupracoval s Ústřednou pro židovské vystěhovalectví v Praze (Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Prag) a zda byla jejich spolupráce zatížena kompetenčními spory, musí dát odpovědět další výzkum.⁴⁶

Je-li pojmenování referátu II A jako komunistického zavádějící, pak v případě referátu II BM je jeho označení „české pravicové hnutí odporu“⁴⁷ zcela nensmyslné. Zkratka referátu „BM“ znamenala „Böhmen und Mähren“, tedy Čechy a Morava, který byl pojmenován podle vzoru berlínského Gestapa. Po vzniku Protektorátu byl v květnu 1939 zřízen referát II T. Přitom v Heydrichových instrukcích se pravilo: *“Referát II T je oprávněn k tomu, zabývat se všemi zásadními záležitostmi týkajícími se říšského protektorátu v politickém, hospodářském a kulturním ohledu, pokud to vyžaduje státněpolitický zájem.”*⁴⁸ O měsíc později byl reorganizován do zvláštní služebny BM⁴⁹ a od července 1939 jeho oficiální náplň práce byly „Politicky-policejní záležitosti Říšského protektora v Čechách a na Moravě“ – tedy takřka stejný název, jaký nesl referát pražské řídící úřadovny. Jeho vedoucím byl český Němec SS-Hauptsturmführer vládní asesor Dr. Gustav Jonak.⁵⁰ Jak v Praze, tak i v Brně, nesl referát zpočátku označení II T, nejspíše na podzim 1939 byl přejmenován na II BM.⁵¹

Jak jasně vyplývá z naší organizační struktury, českou pravicovou opozici se v referátu II BM zabýval jen jeden obor a i v jeho rámci představovala pouze jednu z řady oblastí, kterou se měl obor zabývat. Krom problematiky protektorátních Němců měl referát na starosti především zahraniční odboj a nejružnější české organizace, svazy a spolky. V neposlední řadě do jeho kompetence spadala i výroba a rozšiřování nelegálních tiskovin. Úzce proto spolupracoval s referátem II P, který dohlížel na protektorátní i zahraniční tisk a noviny. Oba referáty měly společného vedoucího – mezi lety 1939 až 1943 jím byl kriminální komisař Heinrich Krupke – i společnou registraturu.⁵²

⁴⁶ K problematice Ústředny srv. Jan Björn POTTHAST, *Das jüdische Zentralmuseum der SS in Prag. Gegnerforschung und Völkermord im Nationalsozialismus*, München 2002.

⁴⁷ O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 77.

⁴⁸ Michael WILDT, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002, s. 355.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ BAArch, f. 58/2352, fol. 25, Geschäftsverteilungsplan des Geheimen Staatspolizeiamtes vom 1. Juli 1939, s. 11. Stručný Jonakův životopis viz M. WILDT, *Generation des Unbedingten*, s. 354 an.

⁵¹ ABS, f. 52, sign. 52-37-15, Tätigkeitsbericht von Friedrich Dennert vom 9. Dezember 1946, fol. 8; Tamtéž, sign. 52-61-5, Konečná zpráva o činnosti referátu IV 1 b z 21. listopadu 1946, fol. 95.

⁵² ABS, f. 52, sign. 52-42-13, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z roku 1939; Tamtéž, sign. 52-42-1, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z první poloviny roku 1941; Tamtéž, sign. 52-42-3, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z roku 1943; Tamtéž, f. 2M, sign. 2M 12479, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z roku 1942.

Situace, kdy jeden muž vedl dva referáty, nebyla u pražského Gestapa výjimečná. Referát II C, jenž byl vzhledem ke své pracovní náplni personálně velmi slabý, přinejmenším v první polovině roku 1941 vedl kriminální zaměstnanec Hubert Wigger. Ten zároveň dohlížel na referát II D,⁵³ který měl v gesci své činnosti problematiku ochranné vazby a organizoval transporty vězňů. Nejpozději od konce roku 1941 stanul v čele referátu II C kriminální komisař Heinz Pannwitz.⁵⁴ Pozdější vyšetřovatel atentátu na Heydricha vedl v té době již referáty II G a II H a jako vedoucí všech tří referátů působil v Praze až do svého odchodu z Protektorátu v září 1942.⁵⁵ Stejně jako referát II C i referát II H měl vzhledem k popisu své práce jen hrstku zaměstnanců a oba dva se věnovaly výhradně protektorátním Němcům. To referát II G měl mnohem širší pole působnosti a jeho nejdůležitějšími úkoly bylo vyšetřování sabotáží a atentátů, nelegální držení zbraní a ochrana vysokých nacistických činníků během jejich návštěv Protektorátu.

Zajímavé je i dočasné personální propojení vedoucího „církevního“ a hospodářského referátu. V čele II B stál od svého návratu z pozice vedoucího venkovní služebny Gestapa v Kolíně v polovině roku 1940 kriminální komisař Adolf Fuchs,⁵⁶ který po odchodu kriminální komisaře Johannese Böhma převzal přibližně ve stejné době i vedení referátu II E.⁵⁷ Po Fuchsově odchodu do Českých Budějovic na konci roku 1941 měly oba referáty znovu vlastní vedoucí.⁵⁸ Jelikož se referát II E zabýval hospodářskými záležitostmi, nabízí se souvislost s konfiskacemi židovského majetku, ačkoliv tato problematika spadala do kompetence konfiskačního referátu I H, resp. IV. oddělení.

Nakonec ještě několik slov o referátech II N a II F. O činnosti prvně jmenovaného již byla řeč. Dodejme ještě, že jeho vedoucí neměl žádné exekutivní

⁵³ ABS, f. 52, sign. 52-42-1, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z první poloviny roku 1941.

⁵⁴ Životopis Pannwitz sr. Pavel KREISINGER – Jan ZUMR, *Heinz Pannwitz (1911–1975). Kdo byl hlavní vyšetřovatel atentátu na Reinharda Heydricha?*, Paměť a dějiny, 11, 2017, č. 2, s. 81–92.

⁵⁵ ABS, f. 135 Různé německé bezpečnostní složky (dále jen 135), sign. 135-18-11, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z druhé poloviny roku 1941; Tamtéž, f. 2M, sign. 2M 12479, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z roku 1942; P. KREISINGER – J. ZUMR, *Heinz Pannwitz*, s. 87.

⁵⁶ Fuchs působil v čele kolínského Gestapa přibližně do června 1940, kdy jej vystřídal kriminální komisař Hugo Geissler. Sr. ABS, f. Kartotéka příslušníků německých bezpečnostních složek, Abwehr, Gestapo a Sicherheitsdienst, karta Adolfa Fuchse; Siegfried GRUNDMANN – Eugène MARTRES, *Hugo Geissler – vom Dresdner SA-Mann zum Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD in Vichy*, Berlin 2012, s. 324.

⁵⁷ ABS, f. 2M, sign. 2M 12369, německý životopis Lothara Seibela ze 17. 8. 1946, fol. 102–103.

⁵⁸ ABS, f. 52, sign. 52-42-3, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z roku 1943; Tamtéž, f. 2M, sign. 2M 12479, telefonní seznam řídící úřadovny Gestapa v Praze z roku 1942; Tamtéž, sign. 2M 12369, německý životopis Lothara Seibela ze 17. 8. 1946, fol. 103.

pravomoci (pátrání, zatýkání). Úkolem referátu II N bylo konfidenty pouze verbovat a propašovat je do odbojových kruhů, což nezhůdkou vedlo ke konfliktům s vedoucími exekutivních referátů.⁵⁹ Do kompetence referátu II F spadala především správa osobních spisů a nejrůznějších kartoték. Co se týče referátů III. oddělení, první se zabýval ochranou průmyslu, druhý dohlížel na bývalé důstojníky československé zpravodajské služby, třetí a čtvrtý sledoval působení zahraničních zpravodajských služeb v Protektorátu i na dalších okupovaných územích. Reorganizace referátů tohoto oddělení pravděpodobně souvisela i s příchodem nového vedoucího, kdy Clemense nahradil kriminální komisař Wilhelm Schultze. K redukci počtu referátů přistoupil zřejmě z důvodů obsazení některých zemí nacistickým Německem, na které se jednotlivé referáty specializovaly. O důležitosti jednotlivých referátů vypovídá jejich personální obsazení:⁶⁰

Personální obsazení referátů exekutivního oddělení na konci roku 1941										
II A	II B	II BM	II C	II D	II E	II F	II G	II H	II N	II P
34	20	52	3	16	7	52	26	2	2	11

Jak vyplývá z tabulky, nejdůležitějším referátem byl ten zpracovávající „politicko-policejní záležitosti protektorátu Čechy a Morava“. Pracovalo v něm dohromady 52 kriminálních úředníků a zaměstnanců včetně sekretárek, pokud počítáme i registraturu s pěti osobami společnou s referátem II P. Nachlup stejný počet pracovníků měl rovněž referát II F, což dokumentuje enormní rozsah spisů a kartoték, které referát spravoval. Silně obsazen byl i referát II A a početné zastoupení měly i referáty II B, II D a II G. Ty zbylé měly jen okrajový význam. Těžiště boje proti domácí rezistenci nesly referáty II A, II B, II BM a II G, což jednoznačně dokazují uvedené čísla. Specifické postavení měl referát II N pracující s konfidenty. Ač měl na sklonku roku 1941 jen dva pracovníky – vedoucího a jeho sekretářku – měl vzhledem ke svému postavení klíčový význam při potírání odboje. O jeho významu svědčí i skutečnost, že byl vyjmut z kompetence vedoucího II. oddělení a podřízen přímo vedoucímu řídicí úřadovny. Informace o personálním obsazení jednotlivých referátů kontrašpionážního oddělení bohužel nejsou k dispozici.

⁵⁹ H. SCHAFRANEK, *Widerstand und Verrat*, s. 45–46.

⁶⁰ ABS, f. 135, sign. 135-18-11, telefonní seznam řídicí úřadovny Gestapa v Praze z druhé poloviny roku 1941.

Reorganizace v listopadu 1942

Po reorganizaci v srpnu 1941 nedošlo ve vnitřní struktuře pražské řídicí úřadovně až do konce následujícího roku k žádným změnám. Výjimkou bylo odnětí pátého oboru referátu II B. Záležitosti pasů a propustek se pravděpodobně přesunuly do kompetence kontrarozvědného oddělení.⁶¹ V listopadu 1942 vznikl nový speciální referát SBF a došlo k přestavbě III. oddělení. Za těmito změnami stály turbulentní události v Protektorátu v polovině roku 1942. Atentát na Heydricha, jeho smrt, nacistický teror během druhého stanného práva i změny na nejvyšších pozicích represivního aparátu, kdy velitele bezpečnostní policie a SD SS-Standartenführera Horsta Böhmeho nahradil SS-Standartenführer dr. Erwin Weinmann. Došlo i na vystřídání vedoucího pražské řídicí úřadovny Gestapa. Po odchodu Geschkeho se novým velitelem stal SS-Obersturmbannführer vrchní vládní rada dr. Ernst Gerke.

Pozadím vzniku referátu SBF se ve své knize zabýval již zmiňovaný Sládek. Ten jej ale ličí mylně.⁶² Není pravda, že by v berlínském RSHA došlo na jaře 1942 k vytvoření zvláštního oddělení pro potírání parašutistů. Tato problematika spadala do gesce referátu IV A 2, který ale vznikl již při reorganizaci v březnu 1941. Dále nesouhlasí, že se RSHA v létě 1942 rozhodl zřídit u všech řídicích úřadoven specializované referáty SBF (Sabotage-Bahnen-Fallschirmagenten). Je to naprosto nesmyslné, neboť parašutisté nad územím „staré říše“ vysazováni nebyli a rovněž sabotáže na železnici nebyly věcí, se kterou by se nacisté museli na domácí frontě vypořádávat. Zřizovat takové referáty na území říše vyjma Protektorátu tedy nemělo význam. Specializované referáty zaměřené na boj proti parašutistům mohly existovat na území Francie, Holandska či Polska, kde byli parašutisté skutečně vysazováni. Zda přitom nesly označení SBF, není vůbec jasné.

Za vedoucího referátu SBF pražského Gestapa byl vybrán dosavadní vedoucí referátu II A SS-Hauptsturmführer kriminální komisař Willy Leimer.⁶³ Účastnil se speciálního školení v Berlíně a do Prahy přivezl i mnoho vzorových

⁶¹ Dokazuje to příloha organizačního členění III. oddělení z listopadu 1942, kde jsou pasové záležitosti uvedeny v referátu III C. Přesun však musel proběhnout nejpozději na konci roku 1941, neboť v telefonním seznamu pražského Gestapa z konce roku 1941 již obor II B 5 nefiguruje. ABS, f. 52, sign. 52-42-3, příloha k organizačnímu členění III. oddělení z listopadu 1942, fol. 45–69; Tamtéž, f. 135, sign. 135-18-11, telefonní seznam řídicí úřadovny Gestapa v Praze z druhé poloviny roku 1941.

⁶² O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 234–235.

⁶³ Sládek tvrdí, že se Leimer na místo vedoucího referátu přihlásil sám dobrovolně. O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 234. Podle vlastního poválečného životopisu byl ale řízením referátu SBF jednoduše pověřen z důvodu svého studijního zaměření na techniku. Rovněž Karl Schnabl, příslušník Leimerova referátu, po válce neuvedl, že by se Leimer přihlásil na školení dobrovolně. ABS, f. 52, sign. 52-44-2, opis německého životopisu Willyho Leimera, fol. 21–22; Tamtéž, sign. 52-89-6, životopis Karla Schnabela ze srpna 1946, fol. 19.

materiálů. Činnost „zvláštního referátu SBF“ (Sonderreferat SBF – jak znělo jeho oficiální jméno) byla aktivována v listopadu 1942. Zpočátku měl sedmnáct pracovníků včetně sekretářek a jejich počet v průběhu války kontinuálně narůstal.⁶⁴ Zajímavý byl jejich „původ“. Ze sedmnácti⁶⁵ mužů a žen předtím tři pracovali v referátu II BM, pět v referátu II G a osm v referátu II A. U jedné osoby nebylo možné její předchozí pracovní zařazení zjistit.⁶⁶ Leimer si své spolupracovníky vybral především ze svého vlastního referátu a logicky ještě ze „sabotážního“ referátu II G. Jak trefně poznamenal již v roce 1946 jeden bývalý pracovník referátu, bylo zvláštní, že do nově vzniklého referátu nebyl převeden nikdo z oddělení obranného zpravodajství, přestože problematiku parašutistů až do konce roku 1942 zpracovávalo právě ono.⁶⁷ Přestože většina pracovníků referátu SBF doposud neměla žádné zkušenosti (alespoň ne z Protektorátu) na poli potírání sabotáží a parašutistických agentů, pracoval referát v následujících letech s velkou efektivitou a s tragickými dopady na domácí odboj.

Referát SBF neměl svůj ekvivalent u RSHA a jeho zřízení v Praze bylo v rámci (řídících) úřadoven Gestapa výjimečným činem. Sládek uvádí, že týž referát byl zřízen i u brněnské řídicí úřadovny a že v jeho čele stanul SS-Hauptsturmführer kriminální komisař Karl Schmitz.⁶⁸ Při srovnání s nově nalezenými dokumenty ale ani toto tvrzení neobstojí. Jak vyplývá z organizačního členění III. oddělení z konce roku 1942/z počátku roku 1943 a z telefonního seznamu brněnského Gestapa z května 1943, referát SBF zde vůbec neexistoval!⁶⁹ Problematika parašutistů i nadále zůstala v kompetenci kontrašpionážního oddělení, konkrétně v referátu III B. Skutečně jej vedl kriminální komisař Schmitz, ale ni-

⁶⁴ P. KREISINGER, *Personální obsazení tzv. protiparašutistického podreferátu IV 2b pražské řídicí úřadovny gestapa v letech 1943–1945*, s. 171.

⁶⁵ Je zajímavé, že mezi „zakládajícími“ členy referátu nefigurovalo jméno Jaroslava Nachtmanna, jednoho z nejnebezpečnějších zaměstnanců pražského Gestapa. V telefonním seznamu z června 1943 byl ale již do referátu SBF zařazen. ABS, f. 52, sign. 52-42-3, telefonní seznam řídicí úřadovny Gestapa v Praze z roku 1943. Nachtmannův nejnovější životopis srv. PADEVĚT, *Jaroslav Nachtmann (1915–1995)*, s. 701–739.

⁶⁶ ABS, f. 52, sign. 52-40-16, Nachrichtenblatt der Staatspolizeileitstelle Prag, Jahrgang 3, Nr. 12, 1. Dezember 1942, fol. 143; Tamtéž, f. 2M, sign. 2M 12479, telefonní seznam řídicí úřadovny Gestapa v Praze z roku 1942.

⁶⁷ Tamtéž, f. 52, sign. 52-89-6, životopis Karla Schnabela ze srpna 1946, fol. 19. Sládek mylně uvádí, že většina pracovníka přišla z III. oddělení a z referátu II G, který měl být navíc zrušen. Ten byl ve skutečnosti zrušen až v červenci 1943. Srv. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 234. Rovněž Kreisinger mylně uvádí, že Leimer vybíral své kolegy především z referátu II G. Srv. P. KREISINGER, *Personální obsazení tzv. protiparašutistického podreferátu IV 2b pražské řídicí úřadovny gestapa v letech 1943–1945*, s. 171.

⁶⁸ O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 234–235.

⁶⁹ ABS, f. 305 Ústředna státní bezpečnosti (dále jen 305), sign. 305-473-4, organizační členění III. oddělení brněnské řídicí úřadovny, f. 231; MZA, f. B 340, sign. 100-375-1, telefonní seznam řídicí úřadovny Gestapa v Brně z 11. 5. 1943.

koli Karl, nýbrž Jakob. Nelze proto vyloučit, že pražská řídící úřadovna byla jediná služebna Gestapa, kde byl referát SBF zřízen.

Ruku v ruce se vznikem Leimerova referátu kráčela reorganizace III. oddělení. Jak bylo konstatováno výše, až do listopadu 1942 spadaly parašutističtí agenti do jeho kompetence. Po odejmutí této problematiky bylo oddělení znovu přestavěno a skládalo nyní se ze tří referátů a kanceláře.⁷⁰

Oddělení III (Obranné zpravodajství)

Kancelář III (Gst): Vedení služebného deníku, registratura, vazební kontrola, statistika, věci k novému předložení, kartotéka obranného zpravodajství, věcná kartotéka, správa věcných spisů, správa personálních spisů, vyhodnocení oběžníku odboru IV E (Mitteilungsblatt der Abteilung IV E), německý seznam hledaných osob, „Befehlsblatt der Sipo und des SD“⁷¹, seznamy dovolených

Referát III A: Obranné zpravodajství a potírání špionáže a zemězrady (vyjma hospodářství), špionáž a zemězrada zahraničních zastoupení v Protektorátu, ztráta tajných písemností a nákrešů (vyjma hospodářství), zběhnutí, pokud existuje podezření ze špionáže nebo se dá předpokládat útěk do zahraničí, diplomatická zastoupení v Praze

Referát III B: Potírání československé zpravodajské služby před 15. 3. 39, vyhodnocení českých soudních a policejních spisů a kartoték, špionáž a zemězrada bývalých československých konzulátů a vyslanectví v zahraničí, francouzská cizinecká legie, česká legie, váleční zajatci, desertéři, odpírači vojenské služby (Refraktäre), vojáci sloužící beze zbraní z důvodu nespolehlivosti či asociálnosti (Prestatäre)

Referát III C: Ochrana průmyslu, obrana a potírání špionáže v hospodářství, ochrana závodů, přezkušování držitelů tajemství, informační kanceláře (Auskunfteien), ztráta tajných písemností a nákrešů v hospodářství, politicko-policejní zplnomocnění, poštovní holuby, spojení se zahraničím prostřednictvím pošt, telefonu a telegrafu, internace, pohraniční policie

Při srovnání s předchozím členěním zjistíme, že bývalý referát III 1 se stal referátem III C, druhý a třetí referát se spojil v referát III B a referát III A měl svůj původ ve čtvrtém. Došlo k rozšíření a ke zpřesnění náplně činnosti jednotlivých referátů, což je ještě lépe vidět na příloze k organizačního struktuře.⁷² Díky ní

⁷⁰ ABS, f. 52, sign. 52-42-3, organizační členění oddělení III z listopadu 1943, fol. 41–44.

⁷¹ Celým názvem „Befehlsblatt des Chefs der Sipo und des SD“. Jednalo se o věstníky vydávané od května 1940 jednou týdně náčelníkem bezpečnostní policie a SD. Jejich prostřednictvím byly jednotlivé (řídící) úřadovny informovány o výnosech, nařízeních a personálních záležitostech. G. PAUL, „*Bojující správa*“, s. 72.

⁷² Tamtéž, příloha k organizačnímu členění oddělení III z listopadu 1942, fol. 45–69.

známe i přesný počet pracovníků a rozdělení k jednotlivým referátům. Dvaasede-
sát mužů a žen bylo rozděleno následovně:

Personální obsazení referátů kontrašpionážního oddělení v listopadu 1942			
Kancelář	III A	III B	III C
8	23	19	12

Jak je zřejmé, tak potírání špionáže v hospodářství a ochrana závodů ne-
představovalo hlavní činnost oddělení. Tabulka svádí k domněnce, že sabotáže
v průmyslu nepřestávaly v Protektorátu vážnější problém pro okupační moc.

Nakonec je nutné poukázat na další Sládkovy nepřesnosti. Ten pro léta
1939–1943 uvádí složení III. oddělení brněnského a pražského Gestapa v podobě
čtyř referátů (A, B, C, G) a kanceláře (Geschäftsstelle). Ve srovnání s naší struk-
turou mají ale vzájemně promíchanou činnost. Zabezpečení průmyslu je uvedeno
v referátu III B, jeho agenda je přesunuta do referátu III A a III C. Činnost námi
uvedeného referátu III A není uvedena vůbec. Pohraniční policie, v našem přehle-
du zařazená do referátu III C, spadala podle Sládka do referátu III G. Jak došlo
k takovému zmatení? Sládek totiž nevědomky uvedl strukturu, která platila při-
bližně v letech 1942 až 1944 u III. oddělení brněnské řídicí úřadovny Gestapa,
nikoliv v Praze! A to ještě ne zcela správně.⁷³ Jelikož území pod správou pražského
Gestapa nesousedilo s cizím státem, nebylo nutné mít specializovaný referát
mající na starosti problematiku pohraniční policie se záležitostmi pasů a propus-
tek. Pokud v Praze skutečně někdy existoval referát III G, tak byla náplň jeho
činnosti dozajista jiná.

Ještě než přejdeme k následující kapitole, zmíníme se o budovách, které
pražské Gestapo využívalo. Nejednalo se jen o proslulou „Pečkárnou“, ale i o řadu
dalších domů včetně dvou, které sousedily přímo s Petschovým palácem. V červ-
nu 1943 se jednalo o těchto šest budov:⁷⁴

Dům 1: Bredauergasse 20 – Vedení úřadovny, domácí věznice, část referátů I. od-
dělení a většina II. oddělení

Dům 2: C. M. v. Weber Str. 13 – III. oddělení

Dům 3: Bredauergasse 19 – Většina I. oddělení včetně jeho vedení, IV. odděle-
ní

Dům 4: Bredauergasse 20 – Referát I 3 H, referáty II A 3⁷⁵ a II E

⁷³ Skutečná podoba oddělení viz ABS, f. 305 Ústředna státní bezpečnosti (dále jen 305),
sign. 305-473-4, organizační členění III. oddělení brněnské řídicí úřadovny, f. 231

⁷⁴ ABS, f. 52, sign. 52-42-3, telefonní seznam řídicí úřadovny Gestapa v Praze z roku
1943.

⁷⁵ Tento referát vznikl zřejmě až v roce 1943, možná teprve v červnu 1943. Zabýval se
pravděpodobně záležitostmi cizích národností v Protektorátu. Tamtéž.

Dům 5: Beethovenstr. 20 – Referát N

Dům 6: Garáže, Beethovenstr. – Řidiči úřadovny

Období 1943 – 1944

Ač se struktura kontrarozvědného oddělení během prvních čtyř let existence několikrát změnila, zůstávala struktura exekutivního – stejně jako personálního a hospodářského – oddělení v zásadě identická. To se změnilo v létě 1943. Reorganizace, která proběhla v červenci,⁷⁶ byla zásadní, dotkla se všech oddělení a od základů překopala podobu pražské řídicí úřadovny Gestapa. Sládek tvrdí, že k ní došlo 15. července z rozhodnutí RSHA a týkala se vnitřní reorganizace všech řídicích úřadoven.⁷⁷ Zatímco měsíc odpovídal realitě, druhá část Sládkova tvrzení je zcela mylná. Předně je třeba zdůraznit, že reorganizace pražské řídicí úřadovny neproběhla z nařízení RSHA, ale z rozhodnutí místních pohlavárů, pravděpodobně vedoucího řídicí úřadovny Gerkeho, který ji zřejmě připravoval už od svého příchodu do Prahy.⁷⁸

Nová struktura řídicí úřadovny Gestapa v Praze kopírovala vnitřní členění Hlavního říšského bezpečnostního úřadu, které vstoupilo v platnost k 1. březnu 1941.⁷⁹ Jak bylo konstatováno výše, reorganizace struktur jednotlivých (řídicích) úřadoven nebyla nařízena povinně, nýbrž závisela čistě na jejich vedoucích.⁸⁰ V Brně proto tato reorganizace nikdy provedena nebyla! V kolika úřadovnách Gestapa byla přeměna vnitřní organizace podle podoby RSHA z března 1941, není známo. Krom Prahy se např. jednalo o řídicí úřadovnu Gestapa ve Vídni. Tam byla ale provedena již v dubnu 1942.⁸¹ Naproti tomu v Hamburku či Kielu provedena nebyla.⁸² Proč v Praze trvalo více než dva roky, než byla struktura ta-

⁷⁶ Nové organizační členění vstoupilo v platnost pravděpodobně již 1. července 1943. Již na hlavičce dokumentu z 5. července 1943 je uvedena zkratka kanceláře oddělení IV, které vznikly až při červencové reorganizaci. Srv. NA, f. 110, sign. 110-5/31, fol. 81, situační zpráva pražské řídicí úřadovny Gestapa za měsíc červen z 5. července 1943.

⁷⁷ O. SLÁDEK, *Zločinná roce Gestapa*, s. 273.

⁷⁸ Dokládá to výpověď bývalého řidiče pražského gestapa Karla Bayera. Srv. ABS, f. 52, sign. 52-88-10, fol. 11, výpověď Karla Bayera z 18. března 1954.

⁷⁹ ABS, f. 52, sign. 52-44-1, fol. 1–49, Geschäftsverteilungsplan des Reichssicherheitshauptamtes. Stand vom 1. 3. 1941.

⁸⁰ BArch, f. R 58/840, fol. 244, Geschäftsverteilung des Reichssicherheitshauptamtes vom 1. 3. 1941.

⁸¹ Franz WEISZ, *Die geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Wien 1938 bis 1945. Organisation, Arbeitsweise und personale Belange*, Wien 1991, Band 3.1, s. 550 an. Jedná se o jeden z celkem patnácti dílů Weiszovy nepublikované disertace, která má dohromady více jak 4 500 (!) stran. Jde o nejrozsáhlejší práci, jaká byla kdy k historii jedné úřadovny Gestapa sepsána.

⁸² H. DIERKS, *Dokumentation Stadthaus*, s. 36; G. PAUL, *Staatlicher Terror und gesellschaftliche Verrohung*, s. 45–55.

mějšiho Gestapa přestavěna podle podoby berlínské centrály, známo není. Důvody je třeba pravděpodobně hledat v rozdílných záměrech RSHA a vedení pražského Gestapa.

Nový organizační plán vytvořil značně komplikovanou strukturu. Zda přispěl k zefektivnění potlačovacího aparátu, zůstává z důvodů absence dokumentů obsahující počty zatčených Gestapem za jednotlivé měsíce nejasné. Kvůli nárůstu počtu zaměstnanců a úředníků a s tím spojené agendy bylo dosavadní I. oddělení rozděleno na dvě. První mělo na starosti personální otázky, druhé převzalo otázky organizační a správní. Na místo dosavadního exekutivního a kontrašpionážního oddělení nastoupily hned čtyři (!) oddělení se společnou kanceláří. Jejich podoba vypadala následovně:⁸³

Kancelář IV

Obory:

- a) Personální záležitosti oddělení IV A-E a N, vnitřní provoz kanceláře, spisovna, rozdělení místností a poptávka po nich
- b) Podávání hlášení, statistika, hlášení událostí
- c) Výkonný komisař, stálá služba, služební pohotovost, poplachová kartotéka, poznávací služba, signální služba

Oddělení IV A a IV D

Referát IV A 1

Obory:

- a) Komunismus, bojovníci za rudé Španělsko, navrátilci z Ruska
- b) Marxismus a vedlejší organizace, Národní odborová ústředna zaměstnanecká (NOÚZ)

Referát IV A 2 (podřízen bezprostředně vedoucímu, resp. zástupci vedoucího, řídicí úřadovny)

Obory:

- a) Obrana před sabotážemi a jejich potírání
- b) Parašutističtí agenti
- c) Záležitosti bezdrátových spojů
- d) Nepřátelská letecká činnost (bombardování, sabotážní balóny, letákové balóny atd.)
- e) Falšování pasů s politickým podtextem

Referát IV A 4 (podřízen bezprostředně vedoucímu, resp. zástupci vedoucího, řídicí úřadovny):

Ochranná služba, atentáty

⁸³ ABS, f. 52, sign. 52-42-3, fol. 78–88, organizační členění pražské řídicí úřadovny Gestapa (ned., červenec 1943).

Referát IV D 1

Obory:

- a) České odbojové hnutí v tuzemsku a zahraničí
- b) České úřady, organizace a svazy
- c) Politické věci trestní a protektorátní příslušníci (nezákonný poslech rozhlasu, zlovolné výroky (Heimtücke)
- d) Věci tisku, zákazy novin a knih, kulturně politické záležitosti

Referát IV D 2

Záležitosti Poláků z Generálního gouvemementu v Protektorátu

Referát IV D 3

Obory:

- a) Národnostní menšiny vyjma Židů, Čechů a státních příslušníků nepřátelských zemí
- b) Zahraniční dělníci porušující smlouvy, říšští Němci a ženské obyvatelstvo Protektorátu, jiné hospodářské záležitosti

Oddělení IV B a IV C

Referát IV B 1–4

Obory:

- a) Politický katolicismus
- b) Politický protestantismus, sekty, svobodní zednáři
- c) Emigranti, zbavování občanství, prohlášení o propadnutí majetku
- d) Židovské záležitosti

Referát IV C 1

Obory:

- a) Hlavní kartotéka, česká politická kartotéka, vyhodnocování spisů
- b) Správa spisů
- c) Politické přezkoušení, dotazy o pověsti, přezkušování dělníků ve zbrojním průmyslu, způsobilost uzavřít sňatek
- d) Česká kriminální kartotéka
- e) Pátrací kartotéka
- f) Pasové záležitosti, víza, propustky
- g) Kartotéka A

Referát IV C 2

Záležitosti ochranné vazby

Referát IV C 3

Obory:

- a) Neoprávněné držení zbraní, zbrojní průkazy, lovecké průkazy, průkazy na akvizici munice, přeprava výbušnin
- b) Falešní úředníci

Referát IV C 4

Obory:

- a) Porušení zákona o zlovolných výrocích (Heimtückegesetz) a nařízení o poslechu rozhlasu Němci
- b) Německá reakce a opozice, udělování a odebrání německé státní příslušnosti, přezkušování branné způsobilosti
- c) Záležitosti strany a jejích formací

Oddělení IV E

Referát IV E 1

Vedení služebního deníku, registratura, vazební kontrola, statistika, věci k novému předložení, kartotéka obranného zpravodajství, věcná kartotéka, správa věcných spisů, správa personálních spisů

Referát IV E 2

Obrana a potírání špionáže a zemězrady (vyjma hospodářství), zběhnutí, pokud existuje podezření ze špionáže nebo se dá předpokládat útek do zahraničí, francouzská cizinecká legie, česká legie, váleční zajatci, desertéři, odpírači vojenské služby (Refraktäre), diplomatická zastoupení v Praze

Referát IV E 3

Potírání československé zpravodajské služby před 15. 3. 1939

Referát IV E 4

Ochrana průmyslu, obrana před špionáží v hospodářství a její potírání, ochrana závodů, přezkoušení držitelů tajemství, Auskunfteien, ztráta tajných písemností a kreseb, politicko-policejní zplnomocněnci pro špionáž, poštovní holuby, spojení se zahraničím prostřednictvím pošt, telefonu a telegrafu, internace, pohraniční policie

Oddělení IV N (podřízeno bezprostředně vedoucímu, resp. zástupci vedoucího, řídící úřadovny)

Ústředna zpravodajských informací

Jak je zřejmé, tak nevzniklo jedno velké čtvrté oddělení,⁸⁴ které by odpovídalo Úřadu IV RSHA. Nově vzniklá čtyři oddělení měla společnou kancelář, jejímž vedoucím se stal SS-Hauptsturmführer kriminální rada Eduard Fischer, který doposud vedl exekutivní oddělení. Fischerova kancelář mj. vyřizovala úřední agendu a vypracovávala statistiky a hlášení pro všechna čtyři oddělení. První dvě měla značně matoucí názvy – oddělení (v originále plurál – Abteilungen) IV A a IV D v případě prvního a IV B a IV C v případě druhého. Jejich označení bylo analogické k odborům (Gruppen) RSHA, stejně jako v případě oddělení IV E, a měly i stejnou pracovní náplň. Jak se proměnila činnost jednotlivých referátů, bude nastíněno na následujících řádcích.

⁸⁴ Dosavadní Oddělení IV (Zabavování a konfiskace majetku státu nepřátelských osob a organizací) bylo zrušeno a začleněno do referátu II A.

Abychom lépe pochopili provedené změny, níže je uveden „převodník“ mezi starými a novými referáty exekutivy:

Změny v označení referátů v červenci 1943										
II A	II B	II BM	II C	II D	II E	II F	II G	II H	II P	SBF
IV A1	IV B1-4	IV D1	IV C4	IV C2	IV D3	IV C1	IV A4 IV C3	IV C4	IV D1	IV A2

Začneme u oddělení IV A a IV D, jež u sebe koncentrovalo nejdůležitější referáty úřadovny. „Protikomunistický“ referát IV A 1 měl oproti svému předchůdci jen dva obory. Problematika emigrantů ze Sovětského svazu přešla do referátu IV D 3 a falšování pasů k referátu IV A 2. Bývalý referát SBF naopak nabobtnal na pět oborů, což dokumentovalo nárůst jeho důležitosti. Z části bývalého referátu II G vznikl referát IV A 4, další posloužila ke zformování IV C 3. U pražské řídicí úřadovny scházel referát IV A 3 zabývající se německou „reakcí“ a opozicí a „zlovolnými“ výroky vyřčenými Němci. Vzhledem k relativně malému počtu Němců v obvodu pražského Gestapa a tím spojeným malým počtem případů převzal tuto agendu referát IV C 4.

Dlouholetá spolupráce referátů II BM a II P se projevila vznikem společného referátu IV D 1. Oproti minulosti se ale již nezabýval záležitostmi etnických a rozptýlených Němců. Po vzoru berlínské centrály vznikl i referát IV D 2, do jehož kompetence spadaly záležitosti Poláků z Generálního Gouvernamentu v protektorátu.⁸⁵ Jednalo se o nejmenší referát celého oddělení. Min. část agendy referátu II E byla zřejmě předána kriminální policii⁸⁶ a nový referát IV D 3 se zabýval především porušováním pracovních smluv a národnostními menšinami v Protektorátu. Referát IV D 4, mající v berlínském Úřadu IV na starosti obsazení území, v Praze pochopitelně chyběl.

Ve srovnání s předchozím mělo oddělení IV B a IV C menší význam. Referát s poněkud zvláštním označením IV B 1–4⁸⁷ byl přímý nástupce referátu II B

⁸⁵ Existence tohoto referátu je poměrně zvláštní, uvážíme-li fakt, že státní ministr a vyšší velitel SS a policie v Protektorátu Karl Hermann Frank se zaměšťování dělníků z východu vehementně bránil a takřka žádni zde v uvedenou dobu nepracovali.

⁸⁶ F. WEISZ, *Die geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Wien 1938 bis 1945*. Band 3.1, s. 645.

⁸⁷ V Úřadu IV RSHA měl odbor IV B čtyři referáty – IV B 1 až IV B 4. Agenda u pražské řídicí úřadovny ale nebyla natolik rozsáhlá, aby vyžadovala existenci čtyř referátů, proto si referát IV B 1–4 vystačil se čtyřmi obory. Označení IV B 1–4 zřejmě odkazovalo na referáty berlínské centrály.

a i jeho rozdělení na obory bylo identické s jeho předchůdcem. Referát IV C 1 expandoval na sedm oborů, kdy přibýly záležitosti pasů a propustek a kartotéka A zahrnující říši nepřátelské osoby.⁸⁸ Oproti tomu referát IV C 2 měl na starosti pouze záležitosti ochranné vazby. Referát IV C 3 představoval „zbytky“ bývalého referátu II G a referáty II C a II H byly sloučeny v referát IV C 4. Do jeho kompetence spadalo i udělování říšského občanství Čechům a vzhledem k vývoji války i otázka přezkoušení bojeschopnosti ke službě na frontě.

Pokud jde o oddělení IV E, nejednalo se o nic jiného než o bývalé III. oddělení. V jeho případě došlo spíše ke kosmetickým změnám. Kancelář se stala regulérním referátem a podržela si stejnou náplň činnosti, stejně jako ostatní referáty, jako před reorganizací. Pouze u část pracovní agendy přešla od referátu IV E 3 k referátu IV E 2. Poněkud velkousté bylo označení oddělení IV N, neboť se jednalo o dosavadní referát IV N. Na jeho činnosti se změna nijak nedotkla.

Složitost nové struktury byla ještě umocněna systémem služební podřízenosti vedoucích jednotlivých oddělení a referátů vůči kanceláři a vedoucímu úřadovny a jeho zástupci. Jak již bylo řečeno, neexistovalo jedno velké IV. oddělení, pouze kancelář společná pro čtyři oddělení vedená kriminální radou Fischerem, podléhajícímu přímo vedoucímu pražského Gestapa Gerkemu. Fischer nadto velel oddělení IV A a IV D a současně působil jako zástupce vedoucího oddělení IV B a IV C kriminálního ředitele Otty Bührmanna. Ten na druhou stranu fungoval jako Fischerův zástupce v oddělení IV A a IV D. Jednalo se o dost nešťastně zvolený způsob personálních vztahů, který umožňoval vznik řady třecích ploch mezi oběma muži. Bührmann měl totiž u policie vyšší hodnost než Fischer. Na rozdíl od něj ale nebyl členem SS.

Fischerova pozice byla dále oslabena skutečností, že vedoucí referátů IV A 2 a IV A 4 byli podřízeni přímo Gerkemu, resp. jeho zástupci. I vládní rada Dr. Friedrich Mayer, stojící v čele referátu IV A 4, měl navíc u policie taktéž vyšší hodnost než Fischer a dokonce i než Bührmann.⁸⁹ Další nesnáz pro Fischera představoval ambiciózní náčelník oddělení IV E a oddělení IV N SS-Haupt-

⁸⁸ Kartotéka A vznikla na základě Heydrichova pokynu v roce 1938. Srv. Oldřich SLÁDEK, *Stanné právo a stanné soudy*, in: Gerhard PAUL – Klaus Michael MALLMANN (eds.), *Gestapo za druhé světové války. „Domácí fronta“ a okupovaná Evropa*, Praha 2010, s. 347. Podle poválečné výpovědi vrchního kriminálního tajemníka Christiana Domise podléhala kartotéka A utajení „tajná říšská věc“ (Geheime Reichssache) a úředník pověřený jejím vedením byl zavázán k obzvláštnímu zachovávaní tajemství. Kartotéka obsahovala jména všech osob odsouzených z politických důvodů a těch, které byly považovány za politické odpůrce. ABS, f. 52, sign. 52-37-21, poznámka Christiana Domise o kartotékách A a B z 6. prosince 1947, fol. 9.

⁸⁹ V organizačním členění je Mayer mylně uveden jako SS-Sturmabführer. ABS, f. 52, sign. 52-42-3, fol. 83, organizační členění pražské řídicí úřadovny Gestapa (ned., červec 1943). Ve skutečnosti byl povýšen na SS-Sturmabführera až na jaře 1944. Mayerova pozice uvnitř pražského Gestapa byla navíc umocněna skutečností, že současně vedl referáty I D (trestní věci) a II A (krom jiného konfiskace majetku státu nepřátelských osob).

sturmführer kriminální rada Wilhelm Schultze. Také on byl coby přednosta konfidentského oddělení přímo podřízen Gerkemu. U oddělení IV E sice poznámka o bezprostřední podřízenosti chyběla, těžko si ale představit, že by Schultze přímý přístup k vedoucím úřadovny nevyužíval i v případě kontrarozvědného oddělení. Ač byl tedy Fischer nominálně vedoucím exekutivy pražského Gestapa, ponechával nově zavedený systém jeho podřízeným široké možnosti pro obcházení jeho osoby. Nelze vyloučit ani skutečnost, že uvedený systém subordinace úmyslně navrhl Gerke tak, aby mu zajistil lepší kontrolu nad jednotlivými úředníky.

Na závěr podkapitoly ještě jedna poznámka. V obvodu pražské řídicí úřadovny Gestapa nedošlo v červenci 1943 k přeorganizování struktury jen pražské centrály, ale pravděpodobně i jejích venkovních služeben. Přímé důkazy máme sice k dispozici jen případě plzeňského Gestapa,⁹⁰ nicméně pokud byla reorganizace provedena u jedné venkovní služebny, lze předpokládat, že tak bylo učiněno také u ostatních.

Období 1944–1945

Vnitřní struktura pražské řídicí úřadovny, zavedená v červenci 1943, vydržela v platnosti pouze osm měsíců.⁹¹ Reorganizace provedená na jaře 1944 souvisela se strukturálními změnami uvnitř RSHA a tentokrát bylo její provedení nařízeno všem (řídicím) úřadovnám Gestapa. Dne 10. února 1944 vydal náčelník bezpečnostní policie a SD SS-Obergruppenführer a generál policie dr. Ernst Kaltenbrunner⁹² tajný rozkaz⁹³, ve kterém nařídil *vnitro služební reorganizaci státně-policejní exekutivy*. Cílem bylo její *radikální zjednodušení při jasném stanovení*

⁹⁰ ABS, f. 52, sign. 52-50-9, organizační schémata venkovní služebny Gestapa v Plzni (ned., července 1943).

⁹¹ Tato krátká doba byla bezpochyby jedním z důvodů, proč se o ni při poválečných výsleších zatčení úředníci Gestapa téměř vůbec nezmiňovali.

⁹² Jeho životopis srv. Peter BLACK, *Ernst Kaltenbrunner – Vasall Himmlers. Eine SS-Karriere*, Paderborn 1991.

⁹³ Rozkaz byl vydán v režimu „tajná říšská věc“ (Geheime Reichssache) a jednalo se o nejvyšší stupeň utajení. Spisy s tímto označením byly určeny jen pro velitele úřadovny, jeho zástupce a jím pověřené referenty (Sachbearbeiter) a směly se předávat jen v uzavřených deskách na zvláštní potvrzení. Nižší stupeň utajení byl označován jako „tajný“ (geheim). Do takových spisů mohli nahlédnout jen příslušní referenti, vedoucí referátů, vedoucí oddělení a pochopitelně vedoucí úřadovny se svým zástupcem. I ony byly předávány v uzavřených deskách. Pouze spisy s označením „důvěrné“ (vertraulich) byly volně přístupné pro každého úředníka a zaměstnance úřadovny. Srv. ABS, f. 52, sign. 52-51-6, fol. 18, nedatovaný popis činnosti Gestapa v Protektorátu od neznámého autora. Právě v režimu „tajný“ byla zpracována jednotlivá organizační členění pražské řídicí úřadovny.

*osobní odpovědnosti. Zároveň se měla při praktickém potírání protivníků přizpůsobit novým formám jejich činnosti.*⁹⁴

Úřad IV se nově dělil na dva hlavní odbory. Protipólem odborných oddělení (Fachabteilungen) odboru IV A (Gruppe IV A) se staly územní oddělení (Gebietsabteilungen) odboru IV B. Jak napovídají samotné názvy, do prvního odboru byla zahrnuty odborné oblasti státněpolicejní exekutivy, odbor B byl členěn územně. Odbor IV A byl úmyslně složen tak, aby jeho organizační formu bylo možno přenést na všechny služebny státněpolicejní exekutivy – velitele (Befehlshaber) a komandéry (Kommandeure)⁹⁵ bezpečnostní policie a SD a (řídící) úřadovny.⁹⁶ Strukturu Úřadu IV zachycovala příloha A, strukturu (řídících) úřadoven příloha B.⁹⁷ Jako termín přestavby byl určen 1. duben 1944. Od této doby měly mít všechny služebny Gestapa jednotnou podobu exekutivy.⁹⁸ Ač z dochovaných dokumentů nelze jednoznačně určit, zda byla v Praze reorganizace skutečně provedena ke stanovenému termínu, je to velmi pravděpodobné. Struktura exekutivního oddělení pražské řídící úřadovny poté vypadala následovně.⁹⁹

Oddělení IV (Studium a zneškodňování protivníka)

Referát IV N (podřízen přímo vedoucímu služebny)

Kancelář IV:

- a) Vnitřní provoz kanceláře, organizační členění, spisovna, tajný služební deník
- b) Všeobecná hlášení
- c) Stálá služba, technická a identifikační služba

Referát IV 1: Opozice

Obor: IV 1 a (Levicové hnutí)

IV 1 a 1: Levicové hnutí, KSČ, marxismus, vedlejší organizace, ilegální a nepřátelská propaganda, bojovníci za rudé Španělsko, legionáři

IV 1 a 2: Nezákonný poslech rozhlasu, zlovolné výroky

Obor IV 1 b (pravicové hnutí)

IV 1 b 1: Německé pravicové hnutí, reakce, opozice, legitimismus, liberalismus, zlovolné výroky

IV 1 b 2: České pravicové hnutí

⁹⁴ NA, f. 110, sign. 110-8-7, fol. 143, Innerdienstliche Umorganisation der staatspolizeilichen Exekutive vom 10. Febr. 1944.

⁹⁵ Čeština nemá tolik výrazů pro velitele jako němčina, rozhodl jsem se proto ponechat doslovný překlad.

⁹⁶ NA, f. 110, sign. 110-8-7, fol. 143, Innerdienstliche Umorganisation der staatspolizeilichen Exekutive vom 10. Febr. 1944.

⁹⁷ BArch, f. 58/840, fol. 350–351, Beilage A a Beilage B. Organizační schéma Úřadu IV z roku 1944 viz též: PAUL, „Bojující správa“, s. 68.

⁹⁸ NA, f. 110, sign. 110-8-7, fol. 143, Innerdienstliche Umorganisation der staatspolizeilichen Exekutive vom 10. Febr. 1944.

⁹⁹ ABS, f. 325, sign. 325-61-6, fol. 36–41, organizační členění pražské řídící úřadovny Gestapa (nedatováno, pravděpodobně duben 1944).

IV 1 b 2 a: Odbojové hnutí, čeští legionáři

IV 1 b 2 b: Jednotlivé případy opozice, liberalismus, zlovolné výroky

IV 1 b 2 c: České organizace a svazy, dění v protektorátních úřadech, příprava zvláštních opatření, český tisk a kulturní záležitosti, školství, národnostně-politické záležitosti, české anonymní a pseudonymní dopisy

Obor IV 1 c (zahraniční dělníci, povaleči, národnostní menšiny, asociální chování)¹⁰⁰

IV 1 c 1: Zahraniční dělníci, příživníci (Bummelanten), váleční zajatci, jednání proti pospolitosti

IV 1 c 2: Národnostní menšiny

Referát IV 2: Sabotáže

Obor IV 2 a: sabotáže, atentáty, kriminální identifikační služba, zbraně, výbušniny, politicky motivované padělky

IV 2 b 1: obrana proti špionáži

IV 2 b 2: zvláštní případy

Referát IV 3: Obranné zpravodajství

Obor IV 3 a: Obrana proti špionáži, zběhové atd.

Obor IV 3 b: Hospodářské záležitosti, ochrana průmyslu, závodní stráž, podniková ostraha (Bewachungsgewerbe)

Obor IV 3 c: Pasové záležitosti, záležitosti průkazů, průkazy totožnosti, cizinecká policie, evidence víz, záležitosti letišť

Referát IV 4: Světonázorový nepřítel

Obor IV 4 a: Politické církve, sekty, svobodní zednáři

Obor IV 4 b: Židé, emigranti

Referát IV 5: Zvláštní případy

Obor IV 5 a: Ochraná služba, zvláštní úkoly, styk se zahraničím prostřednictvím dopisů, telefonu a telegrafu,

Obor IV 5 b: Strana, všeobecný nečeský tisk

Referát IV 6: Kartotéka, spisy, ochranná vazba

Obor IV 6 a 1: ... Kartotéka

Obor IV 6 a 2: Vyhodnocení, správa osobních spisů, hlavní kartotéka A

Obor IV 6 a 3: Informační kancelář

Obor IV 6 b: Ochranná vazba, pracovní výchovné tábory, kartotéka B

Pro lepší pochopení provedených změn uvádíme „převodník“ mezi označeními organizačních jednotek pražského Gestapa během jeho existence.¹⁰¹

¹⁰⁰ V originálním schématu není náplň činnosti IV 1 c uvedena, použit byl proto popis z přílohy B.

¹⁰¹ Záměrně nepoužívám pojem „referáty“, neboť po reorganizaci v dubnu 1944 existovalo jen šest řádných referátů plus kancelář a speciální referát pro konfidenty. Náplň činnosti dřívějších referátů byla nyní až na výjimku v podobě referátů IV 2 a IV 4 rozřazena mezi jednotlivé obory.

Změny v označení organizačních jednotek v letech 1939–1945										
II A	II B	II BM	II C	II D	II E	II F	II G	II H	II P	SBF
IV A1	IV B1-4	IV D1	IV C4	IV C2	IV D3	IV C1	IV A4 IV C3	IV C4	IV D1	IV A2
IV 1a	IV 4	IV 1b	IV 1b	IV 6b	IV 1c IV 3d ¹⁰²	IV 6a	IV 2a IV 5a	IV 5b	IV 1b	IV 2

Při pohledu na výše uvedenou strukturu je jasné, že oproti předchozímu stavu skutečně došlo k jejímu radikálnímu zjednodušení. Na místo patnácti (nepočítáno oddělení/referát IV N) nastoupilo pouze šest referátů. Největším a nejdůležitějším referátem se stal referát IV 1 – Opozice. Podle poznatku RSHA *řídil nepřítel jak svojí propagandu, tak i svojí činnost stále více podle jednotných hledisek. Aby se zaručilo, že při vyloučení veškeré dvojí a vedlejší práce mohou být rozpoznány souvislosti a aby tento poznatek mohl vytvořit základ dalšího nejintenzivnějšího potírání, bylo proto toto radikální sloučení nutné*. Bylo tudíž vytvořeno jednotné vedení pro potírání levicové i pravicové opozice stejně jako odbojového hnutí. *Ze stejného důvodu bylo rovněž nařízeno, přidělit ve třetím oboru k referátu IV 1 zpracování zahraničních dělníků, záležitosti zahálečů, válečné zajatce a konečně jednání proti pospolitosti*.¹⁰³ Opoziční referát IV 1 tak vznikl sloučením pěti doposud samostatných referátů.

Referát IV 2 se od svého předchůdce příliš nelišil. Od bývalé referátu IV A 4 převzal do svojí kompetence atentáty. Konkrétní rozdělení pracovní náplně mezi jednotlivé obory (Arbeitsgebiete) mělo být přizpůsobeno – stejně jako v případě ostatních referátů – místním a věcným poměrům. Od nařízené struktury se však mohli vedoucí úřadoven odchýlit jen ve skutečně nezbytných případech.¹⁰⁴

Jedna z největších změn se dotkla špionáže. Aby do budoucna nedocházelo k překrývání kompetencí „*při studiu a potírání státu nepřátelských organizací příp. odbojových hnutí se státněpolicejní kontrarozvědkou*“, bylo rozhodnuto o její inkorporaci do exekutivy do jednotlivých oborů. Aby bylo možné spojit principiální poznatky obrany a potírání špionáže a vytvořit jednotnou kompetenci pro všeobecné a speciální případy špionáže, kam spadají případy bez politického po-

¹⁰² IV 3 d vznikl pravděpodobně až v květnu 1944, viz níže.

¹⁰³ NA, f. 110, sign. 110-8-7, fol. 143, Innerdienstliche Umorganisation der staatspolizeilichen Exekutive vom 10. Febr. 1944.

¹⁰⁴ Tamtéž.

zadí (také čistě špionážní případy – mezi ně také zemězrada z nedbalosti), objevuje se pod označením IV A 3a souhrnný název „kontrašpionáž“ (Spionageabwehr). Kartotéky a personální spisy dosavadních Odborů IV E a III. odděleních měly být zařazeny do hlavní kartotéky resp. do všeobecných státněpolicejních personálních spisů k IV 6. Pokud to bylo bezpodmínečně nutné a účelné, mohly být u jednotlivých oborů zřízeny ruční kartotéky.¹⁰⁵

Krom kontrašpionáže bylo úkolem dalšího oboru referátu IV 3 zabezpečení průmyslu (Industriesicherung), který byl z věcných důvodů sloučen s hospodářskými záležitostmi. Třetí obor „pohraniční záležitosti“ byl z pochopitelných důvodů vyhrazen pouze služebnám na hranicích. V případě pražského Gestapa byl tento obor vyhrazen pro záležitosti pasů, propustek, průkazů¹⁰⁶ a také pro záležitosti letišť, které měly ale v případě úřadoven bez úseku s hranicemi předpísově spadat do kompetence oboru IV 3a.¹⁰⁷ Bývalé kontrašpionážní oddělení se čtyřmi referáty tak bylo vtěsnáno do jednoho referátu.

Počet oborů dosavadního „církevního“ referátu byl zredukován ze čtyř na dva. Co se týče referátu IV 5, pod pojmem „zvláštní úkoly“ (Sonderaufträge) se rozuměly záležitosti TŮ¹⁰⁸ a PŮ, zpracování anonymních dopisů, speciální úkoly atd.¹⁰⁹ Referát IV 6 vznikl z referátů IV C 1 a IV C 2 a i on prošel „zeštíhlovací kúrou“ v podobě snížení počtu jednotlivých oborů. Referát IV N, zpravodajská služba protivníka, zůstal – vzhledem ke svojí důležitosti – i nadále bezprostředně podřízený vedoucímu úřadovny.¹¹⁰ Pro úplnost ještě dodejme, že po vzoru pražské centrály byla stejným způsobem přebudována i vnitřní podoba jejích venkovních služeben.

Cíl reorganizace – radikální zjednodušení státněpolicejní exekutivy – se bezesporu podařilo splnit. Stejně jako v případě restrukturalizace v červenci 1943 ale vyvstal určitý problém v otázce služebná subordinace. Předně je třeba říci, že v dochovaném organizačním schématu chybí jméno vedoucího oddělení IV – pozice pravděpodobně nebyla obsazena. V poválečných výsledkových protokolech a vyšetřovacích spisech navíc nepanuje na jeho jméně shoda. Z dobových dokumentů bezpečně víme, že od 1. září 1944 jím byl SS-Hauptsturmführer kriminální rada Wilhelm Schultze.¹¹¹ Kdo funkci zastával před ním, známo není. Mohlo jít

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Jednalo se o záležitosti, které předtím zpracovával referát IV C 1.

¹⁰⁷ BArch, f. 58/840, fol. 350–351, Beilage A a Beilage B; NA, f. 110, sign. 110-8-7, fol. 143, Innerdienstliche Umorganisation der staatspolizeilichen Exekutive vom 10. Febr. 1944.

¹⁰⁸ Pravděpodobně se jedná o vojenské cvičiště – Truppenübungsplatz, ačkoli to jistě není.

¹⁰⁹ NA, f. 110, sign. 110-8-7, fol. 143, Innerdienstliche Umorganisation der staatspolizeilichen Exekutive vom 10. Febr. 1944.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ NA, f. 101, sign. 101-1-1, návrh na udělení válečného záslužného kříže I. třídy s meči pro Wilhelma Schultzeho z prosince 1944. Za upozornění na tento dokument děkuji doktorovi Vojtěchovi Šustkovi.

o kriminálního ředitele Bührmanna, který vedl kancelář IV. oddělení a referát IV 6, a jehož jméno se objevuje v poválečných výpovědích. Nepravděpodobná ale není ani varianta, že až do září bylo místo neobsazené a že exekutivu přímo řídil vedoucí úřadovny Gerke, resp. jeho zástupce Gerhard Anders.

Další potíž vyvstala při označování jednotlivých organizačních jednotek. Celá řada dochovaných dokumentů z jara a léta 1944 dokazuje,¹¹² že úředníci Gestapa neměli povětšinou vůbec jasno, jak je označovat. Obory byly běžně označovány jako referáty a totéž platilo i pro jim podřízené jednotky.¹¹³ Nebylo proto překvapivé, že i při pozdějších výsleších uváděli gestapáci nepřesné názvy. Snadno si potom lze představit, jak obtížné bylo pro poválečné vyšetřovatele dobrat se skutečné podoby vnitřního členění pražské řídicí úřadovny.

A nejenom jí. V případě Brna byla situace ještě komplikovanější. Jak vyplývá z dochovaných organizačních členění oddělení IV/Rö a poválečných výpovědí brněnských gestapáků, byly pokyny RSHA pro reorganizaci úřadovny v nemalé míře ignorovány. Dlouhou dobu vůbec nedošlo ke sloučení exekutivy a kontrarozvědky. Dosavadní II. (exekutivní) oddělení se stalo oddělením IV/Ko a dosavadní III. (obránné zpravodajství) oddělením IV/Rö. Obě byla pojmenována podle svých vedoucích. V případě prvního se jednalo o kriminálního radu Ottu Koslowského, v případě druhého pak o SS-Hauptsturmführera kriminálního radu Hugo Römera. Označení organizačních jednotek zůstalo věrně předloze RSHA, obory byly ale povětšinou „povyšeny“ na referáty a rozděleny mezi obě oddělení. Ty s číslovkou 1, 4, 5 a 6 byla zařazeny do oddělení IV/Ko, ty s číslovkou 2 a 3 potom do oddělení IV/Rö. Tak místo velkého referátu IV 1 figurovaly hned tři referáty – IV 1 a, IV 1 b, IV 1 c.¹¹⁴ Ty ve svém organizačním členění uvádí i Sládek, což je jenom další z jeho nesprávných informací.¹¹⁵ Reorganizaci vnitřního členění (řídících) úřadoven, která měla být provedena k 1. dubnu 1944, mylně zasazuje do července 1943. Sládkova podoba vnitřní organizace přitom v Praze platila až od druhé poloviny roku 1944 (viz níže) a vůbec nepostřehl, že struktury pražské a brněnské řídicí úřadovny nebyly v tuto dobu již identické.¹¹⁶ Teprve na počátku roku 1945 byl vedoucím velkého IV. oddělení jmenován SS-Sturmbannführer vládní rada Johannes Kraus.¹¹⁷ I poté ale oddělení IV/Ko a IV/Rö nepřestala existovat a byla podřízena Krausovi.

¹¹² ABS, f. 52, sign. 52-42-16, fol. 230–250.

¹¹³ Nabízí se otázka, jestli později skutečně nedošlo k opětovnému „povyšení“ některých oborů na referáty. V takovém případě by se ale jednalo o nedodržení pokynů RSHA. Faktem zůstává, že žádné dochované organizační schéma tuto tezi nepodporuje.

¹¹⁴ ABS, f. 325, sign. 325-60-7, fol. 14, poválečné organizační členění brněnské řídicí úřadovny datované k 1. květnu 1944 (jako název úřadovny je mylně uveden „komandér bezpečnostní policie v Brně“); MZA, f. B 340, sign. 100-375-1, fol. 3–16.

¹¹⁵ O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 275.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 273–278.

¹¹⁷ ABS, f. 52, sign. 52-1-246, fol. 31, německy psaná výpověď Johannese Krause ze dne 12. 12. 1946, s. 21.

Reorganizace provedená na jaře 1944 byla poslední velkou změnou exekutivy v šestileté historii pražského Gestapa. Zdaleka to ale nebyl konec strukturálním změnám, ty menší probíhaly až téměř do konce druhé světové války. Nejpozději koncem května přibyl k referátu IV 3 obor d.¹¹⁸ Z originálních dokumentů není náplň jeho činnosti zřejmá. Sládkův údaj o střezení válečně důležitého hospodářství může odpovídat realitě,¹¹⁹ neboť na přelomu let 1944/1945 byl obor začleněn do komisariátu II/2 kriminální policie majícího na starosti hospodářské delikty.¹²⁰

Další změny se uskutečnily v průběhu léta, opět v referátu IV 3 a souvisely s turbulencemi uvnitř německých zpravodajských služeb. Restrukturalizace se týkala kontrarozvědky, která se dělila na civilní sektor v kompetenci Gestapa a sektor vojenský, podléhající OKW. Vztah mezi vojenskou a civilní kontrarozvědkou byly poznamenány nejen osobními animozitami, ale i nevyjasněnými kompetencemi a jejich překrýváním zejména ve sféře ofenzivní kontrarozvědné činnosti (Gespionage) a při ochraně zbrojních závodů. Dlouhodobý konflikt mezi Abwehrem a RSHA byl po řadě skandálů konečně v červnu 1944 rozhodnut ve prospěch policejních složek. Gestapo získalo výlučné kompetence pro kontrašpionáž v závodech, bývalý odbor Abwehru III F (kontrašpionáž) byl přesunut do odboru B Úřadu IV RSHA a rozdělen do referátů jednotlivých zemí.¹²¹ V případě pražské řídicí úřadovny Gestapa se změny projevily rozšířením počtu oborů referátu IV 3 (viz níže) a převedením řady důstojníků do exekutivního oddělení. Ti i nadále nosili stejnojmenné Wehrmachtu a disciplinárně podléhali branné moci.¹²²

Na konci roku 1944 došlo uvnitř bezpečnostní policie v Protektorátu k významné změně. V zájmu lepší koordinace mezi jejími jednotlivými složkami, zjednodušení správy, koncentrace a ušetření sil bylo rozhodnuto o sloučení tajné státní policie s kriminální policií. Na základě rozkazu velitele bezpečnostní policie a SD v Praze dr. Erwina Weinmanna z 21. prosince 1944 došlo k rozpuštění řídicích úřadoven Gestapa v Praze a Brně, řídicí úřadovny Kripa v Praze a úřadovny Kripa v Brně. Od toho okamžiku tvořily oddělení IV a V nově vzniklých služeben komandérů (Kommandeure) bezpečnostní policie v Praze a Brně.¹²³ Komandérem v Praze byl jmenován dosavadní vedoucí tamější řídicí úřadovny Gestapa

¹¹⁸ ABS, f. 52, sign. 52-40-16, fol. 247, Unterbringung der Referate IV 3 c a IV 3 d vom 27. Mai 1944. Je příznačné, že v dokumentu je řeč o referátech a nikoliv o oborech.

¹¹⁹ O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 276.

¹²⁰ ABS, f. 52, sign. 52-41-3, poválečné organizační schéma komandéra bezpečnostní policie v Praze datované k 1. 1. 1945; Tamtéž, sign. 52-37-2, fol. 62, životopis Thomase Thomse z 20. 12. 1946.

¹²¹ G. PAUL, „*Bojující správa*“, s. 67, 69.

¹²² ABS, f. 302, sign. 302-1-10, fol. 70–72, životopis Ludmily Ascherové ze 14. dubna 1946.

¹²³ Označení oddělení opět kopírovalo strukturu RSHA. Oddělení I (Personál, organizace) a oddělení II (rozpočet, hospodářství) byly převzaty od rozpuštěné řídicí úřadovny Gestapa. Komandérovi nepodléhala SD, proto v jeho struktuře chyběly oddělení III a VI. Ty byly zastoupeny u velitele bezpečnostní policie a SD v Praze.

SS-Obersturmbannführer vrchní vládní rada dr. Ernst Gerke. Teritoriální působnost pražského i brněnského komandéra zůstala nezměněna, naopak se změnilo označení venkovních služeben. I na jejich úrovni došlo ke sloučení Gestapa a Kripa a dosavadní označení „Aussendienststelle“ se přeměnilo na „Aussenstelle“.¹²⁴ Pro úplnost ještě dodojme, že ke slučování Gestapa, Kripa i SD¹²⁵ nedocházelo jen Protektorátu, ale na celém území říše¹²⁶ včetně Říšské župy Sudety.¹²⁷

Krom již zmiňovaného začlenění oboru IV 3 d do řad kriminální policie (Oddělení V) zůstala struktura Gestapa (Oddělení IV) vznikem komandéra bezpečnostní policie nezměněna. Poslední úpravy byly provedeny k 1. březnu 1945, kdy vešlo v platnost nové organizační členění.¹²⁸ Na tomto dokumentu je zajímavý fakt, že krom oddělení V nejsou jednotlivé organizační jednotky nijak kategorizovány (referáty, obory atd.). Vysvětlení do celé záležitosti zřejmě vnáší výpověď kriminálního zaměstnance Wenzela Habelta. Podle něj bylo v březnu 1945 *nařízeno vedoucím Gestapa rozpuštění různých referátů* a uvolnění úředníci měli být začleněni do těch zbývajících.¹²⁹ Soudě podle podoby zmíněné struktury došlo ale k formálnímu rozpuštění všech referátů a zůstaly jen jednotlivé organizační jednotky. Jelikož z dokumentu nelze jejich kategorizaci nijak určit, ponecháme je přesně tak, jak jsou uvedeny v originále. K 1. březnu 1945 vypadala struktura oddělení IV následovně:

Oddělení IV (Studium a zneškodňování protivníka)

Kancelář IV (IV Gst)

Centrální přijímací místo pro všechny tajné záležitosti (Tajné říšské záležitosti předpokoj komandéra), podávání měsíčních situačních zpráv RSHA a zvláštní rozdělovník (Sonderverteiler), podávání čtrnáctidenních denních hlášení, podávání měsíčních statistik RSHA, podávání denních hlášení BdS, správa tajného fondu pro IV. oddělení včetně IV N, personální přesuny uvnitř IV. oddělení, nemocniční a zdravotní hlášení pro příslušníky IV. oddělení, registrační listky pro

¹²⁴ NA, f. 110, sign. 110-8-29, fol. 42–49, Befehls- und Nachrichtenblatt des Befehlshabers der Sicherheitspolizei und des SD in Prag, Jahrgang 1, Nr. 1, 10. Januar 1945; O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 343–346.

¹²⁵ Na území Protektorátu nebylo takové sloučení nutné, neboť zde velitel bezpečnostní policie a SD působil v personální unii již od května 1939.

¹²⁶ Jens BANACH, *Heydrichovi zástupci v poli*, in: Gerhard PAUL – Klaus Michael MALLMAN, (eds.), *Gestapo za druhé světové války. „Domácí fronta“ a okupovaná Evropa*, Praha 2010, s. 101–102.

¹²⁷ Od října 1944 působil v Liberci komandér bezpečnostní policie SS-Obersturmbannführer vrchní vládní rada Baatz. Srv. O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 344. Sládkovo tvrzení, že Baatz měl doktorát, není správné.

¹²⁸ ABS, f. 52, sign. 52-45-4, fol. 21–30, organizační členění komandéra bezpečnosti policie v Praze k 1. 3. 1945.

¹²⁹ Tamtéž, f. 2M, sign. 2M 11046, fol. 37, Habeltova výpověď o jeho činnosti u Gestapa z 9. února 1946.

dovolenou pro příslušníky IV. oddělení, organizace velkých nasazení a ochranné služby, exekutivní kontrola policejních věznic na Pankráci a v Terezíně, organizace ničení spisů atd. pro IV. oddělení a venkovní služebny, organizace případných nucených prodejů, kontrola povinnosti příslušníků IV. oddělení jako obzvláště „pověřených osob“ ve smyslu nařízení o utajovaných písemnostech, rozvržení stálé služby, pohotovostní služby, důstojníků SS z výkonné služby a pomocného komanda bezpečnostní policie, personální dozor nad poznávací službou, služební dohled nad policejními psy IV. oddělení

IV 1 a 1: Levicové hnutí, KSČ, marxismus, vedlejší organizace, ilegální a nepřátelská propaganda, bojovníci za rudé Španělsko (také legionáři)

IV 1 a 2: Nezákonný poslech rozhlasu a podobné delikty

IV 1 b 1: Německé pravicové hnutí, reakce, opozice, legitimismus, liberalismus, zlovolné výroky, přezkoumání výkonu branné povinnosti

IV 1 b 2 a: České odbojové hnutí v tuzemsku a zahraničí

IV 1 b 2 b: Legální české organizace a svazy, autonomní protektorátní úřady, české vládní vojsko, uniformovaná a neuniformovaná protektorátní policie (vládní policie, četnictvo, obecná policie (*Gemeindevollzugspolizei*), „politický censor“ při kontrole polní pošty vládního vojska, jednotlivé případy opozice, liberalismus, zlovolné výroky, otázky češství, příprava zvláštních opatření na českém sektoru, přezkoušení protektorátních občanů, kteří usilují o získání německého státního občanství

IV 1 b 2 c: Film, tisk a kulturní záležitosti, sběr letáků

IV 1 c 1: Útěky zahraničních dělníků z říše, porušení pracovní smlouvy Němci a Čechy ve „Staré říši“ (ve spojení s V. oddělením), pracovní zahálka (*Arbeitsbummelei*) ve „Staré říši“, váleční zajatci, styk s válečnými zajatci a jejich podpora, napomáhání nepříteli, jednání proti pospolitosti, ilegální přechody hranic, české legie v průběhu světové války, zatčení rodinných příslušníků zahraničních emigrantů (akce E), uzavřené pracovní nasazení Čechů, česká vojenská kartotéka, kontrola protektorátních příslušníků v říši

IV 1 c 2: Národnostní menšiny, zahraniční organizace, internace cizinců, kontrola cizinců (kromě zbrojního průmyslu a Wehrmachtu)

IV 2 a 1: Dohled a kontrola nad zbrojením výrobou, pracovní sabotáže, pracovní zahálka (*Arbeitsbummelei*), sebepoškozování, porušení pracovní smlouvy v Protektorátu, sabotáže, teroristické činy, požáry, atentáty, politicky motivované padělky, politická poznávací služba, evidence spisů

IV 2 a 2: Držení zbraní, dohled nad obchody se zbraněmi, neoprávněné držení zbraní, nauka o zbraních, nákup zbraní, zbrojní průkazy, lovecké průkazy, průkazy na akvizici munice a výbušnin

IV 2 b 1: Parašutističtí agenti (v souvislosti ve spojení s partyzány a bandami)

IV 2 b 2: Zkoumání cizích zpravodajských služeb a radiové protihry s ohledem na parašutistické agenty a bandy (studium protivníka a zvláštní případy)

IV 2 b 3: Dešifrovací oddělení (Funkabwehr)

IV 3 a 1: Obrana proti špionáži, zběhové, odpirači vojenské služby (Refraktäre), vojáci sloužící beze zbraní z důvodu nespolehlivosti či asociálnosti (Prestätäre), cizí legionáři, případy zrady, zvláštní přezkušování, dezerce a nedovolené vzdání, záležitosti letišť, polské zelené spisy

IV 3 a 3: Potírání české zpravodajské služby před 15. 3. 1939, české modré spisy, vyhodnocování českých politických spisů (pokud toto neprovádí IV 1 b 2 a), kartotéka českého obranného zpravodajství

IV 3 (z): Pátrání, vyhodnocování a obrana proti nepřátelským vojenským zpravodajským službám

IV 3 b: Zabezpečení průmyslu, obranní pověřenci, ostraha závodů, podniková stráž (Bewachungsgewerbe), komise pro dohled nad průmyslem, ztráta tajných materiálů v hospodářství a ve zbrojním průmyslu, obrana úřadů, patentové záležitosti, zvláštní komise pro Českomoravské dráhy (Böhmisch-Mährische Bahnen), zvláštní přezkušování v hospodářství a průmyslu

IV 3 c: Pasové záležitosti, záležitosti průkazů, cizinecká policie a evidence víz (kontrola pasů a víz), propustky

IV 4 a: Katolická církev, starokatolická církev, řecko-katolická církev, ortodoxní církve, evangelické církve, česko-moravské církve, sekty, svobodní zednáři, budhisté, mohamedáni, náboženské spisy a řetězové dopisy, trestné činy duchovních a řádových příslušníků, kazatelů, spiritismus, vykládání karet, jasnovidci, věštcí a zázračná uzdravení

IV 4 b: Židé a míšenci

IV 5 a: Ochraná služba, zvláštní úkoly, falešní úředníci, rukojemství (resp. kolektivní zodpovědnost) rodinných příslušníků (Sippenhaft)

IV 5 b: Záležitosti NSDAP a jejích formací, německá „pospolitost“

IV 6 a: Centrální správa osobních spisů, hlavní kartotéka, kartotéka A 2 a A 3, všeobecné pátrání (pokud se netýká V. oddělení)

IV 6 b: Ochraná vazba, pracovní výchovné tábory, kartotéka A 1 a B, kartotéka rodinných příslušníků českých zahraničních emigrantů internovaných ve Svato-bořicích (akce E), nucené platby od státu nepohodlných osob (Sicherungsgeld), spisy stanných soudů, převzetí příslušníků Wehrmachtu do státně policejní ochranné vazby, všeobecné dotazy v záležitostech ochranné vazby, vracení osob Gestapu (Rücküberstellungen), transporty zajatců

IV M 1: Kontrašpionážní služba ve zpravodajském styku podle výnosu RSHA (Abwehrmitteilungsblatt Úřadu IV, ročník 1944, č. 5), referent pro všechny všeobecně dané směrnice a rozkazy, které se týkají dohledu nad zpravodajským stykem (pošta, telekomunikace, nákladní doprava (Güter- und Frachtverkehr), poštovní holubi, optická a akustická spojení), spojení mezi stanicemi (Prüfstellen)¹³⁰

¹³⁰ Jednalo se o stanice pro kontrolu zahraniční korespondence (Auslandsbriefprüfstellen) a stanice pro kontrolu zahraničních telegramů (Auslandstelegrammprüfstellen).

a úřadovny tajné státní policie, navázání spojení se zpravodajskými ústředími Wehrmachtu, ředitelstvími říšské pošty, vrchními finančními prezidenty ohledně evidence různých zpravodajských cest, obstarávání podkladů pro všechny pro zahraniční zpravodajský styk v úvahu připadající spojení mimo Čechy, informace ohledně nařízení/výnosu o zpravodajském styku ze dne 2. 4. 1940, školení celníků pověřených kontrolou balíků, zpracování povolovacích seznamů k telekomunikacím, jednotlivá povolení k telegramu a dálkopisným hovorům (ve zvláštních případech), zpracování jiných zvláštních povolení ve zpravodajském styku, např. obchod s poštovními známkami, soukromé kódy, spolupráce při zprostředkování zpravodajského styku s konfidenty, zpracování záležitostí poštovních holubů, obzvláště evidence ukořistěného materiálu, spolupráce při potírání pašování dopisů, spolupráce na poli dešifrovacího oddělení (Funkabwehr) (hlavní zpracování IV 2 a OKW WNW-Fu-III), sladění obecných říšských výnosů na poměry v Protektorátu

IV F (podřízen bezprostředně komandérovi): Výzkumné pracoviště (Forschungsstelle)

IV M: (podřízen bezprostředně komandérovi): Spojovací referát k Wehrmachtu a Waffen-SS ve všeobecných záležitostech, organizace obrany hlavní úřadovny, venkovních služeben, policejních věznic a „Jeneralky“,¹³¹ organizace nouzové zpravodajské služby a styku „Alex“, organizace jiných záložních zpravodajských spojení, průzkum a zabezpečení kanálového systému a jiných podzemních objektů velké Prahy (kartotéka UP), zvláštní nařízení

IV N (podřízen bezprostředně komandérovi): Zpravodajská služba protivníka

Jedná se o nejpodrobnější popis struktury, jaká se nám do dnešních dnů dochovala. Při srovnání s tou z dubna předchozího roku je však jasné, že se změnila jen minimálně. Posíleny byly bývalé referáty IV 2 a IV 3, redukce se naopak dostalo oboru IV 6 a, což pravděpodobně souviselo s transportem velké části spisů do Bavorska a přípravou jejich likvidace souviselo s tváří tvář bližícímu se konci nacistického panství v Čechách.¹³² Do organizační struktury přibýly tři organizační jednotky – IV F, IV M a IV M 1.

Vznik prvně jmenované souvisel s další změnou uvnitř německých zpravodajských služeb. Gestapo po většinu své existence disponovalo jen v nedostatečně míře prostředky moderního „technického zpravodajského dohledu“. Pokud chtěly jednotlivé (řídící) úřadovny požádat o monitorování telefonní komunikace, musely počítat se zdoluhavým a komplikovaným schvalovacím řízením. Důvodem byla skutečnost, že monitorování telegrafního, rádiového, dálkopisného a telefonního provozu nemělo své sídlo na Gestapu, nýbrž na minis-

¹³¹ V případě Jeneralky se jedná o zámek v Praze – Dejvicích. V letech 1942 až 1945 sloužil pražskému Gestapu. Od podzimu 1942 do dubna 1944 zde bylo internováno 46 dětí rodíků popravených po atentátu na Heydricha.

¹³² ABS, f. 2M, sign. 2M 11046, fol. 29, životopis Václava Habelta z 9. února 1946.

terstvu letectví na tzv. Výzkumném pracovišti (Forschungsamt, FA). Göringův FA se ale nezabýval jen odposlechy a dekodováním, měl navíc i vlastní zpravodajskou službu, která představovala další konkurenci tajné státní policii. Gestapu se postupně dařilo získávat větší nezávislost na FA, ale teprve roku 1945 přivtělilo do své struktury několik oddělení z Göringova pracoviště s několika tisíci zaměstnanci.¹³³

Podle výpovědi Waltera Rothera vzniklo výzkumné pracoviště u pražského Gestapa až v březnu 1945,¹³⁴ tedy v souvislosti s provedenou reorganizací. Nikdy proto pravděpodobně netvořilo samostatný referát. Náplň jeho činnosti odpovídala výše uvedenému, což dokládá výpověď dalšího úředníka, podle které měl IV F na starost *kontrolu telefonních hovorů a služeben dálnopisů*.¹³⁵ Je ale možné, že pracoviště mělo i další úkoly. Podle Sládka jí měl být *výzkum příčin politických a dalších událostí*,¹³⁶ což by odpovídalo samotnému názvu organizační jednotky. V poválečných organizačních přehledech stojí, že *jeho funkce bylo zprostředkování zpráv, ohledně pátrání po jednotlivých událostech, příčinách, sděleních a důvodech vlivu všech politických událostí*.¹³⁷ Vzhledem ke skutečnosti, že FA mělo vlastní zpravodajskou službu, nelze tuto možnost vyloučit, ačkoli ji nepotvrzují dochované dobové dokumenty. Že se v případě IV F nejednalo o bezvýznamnou služebnu, dokládá i její přímé podřízení komandérovi Gerkemu.

Kdy byly aktivovány služebny IV M a IV M 1, není z dochovaných materiálů zcela jasné.¹³⁸ Podle výpovědi bývalého vrchního kriminálního tajemníka Paula Ernsta byl on sám přeložen ke služebně IV M v lednu 1945,¹³⁹ což potvrzují i dobové dokumenty.¹⁴⁰ Na jejich základě můžeme konstatovat, že organizační jednotka IV M vznikla nejpozději k 1. listopadu 1944.¹⁴¹ Zda se jednalo o referát nebo pouze o obor, už ale jasné není. Pravděpodobnější je ale první varianta. Za jejím vznikem byly, stejně jako v předchozích případech, další změny u tajných služeb. K 1. srpnu 1944 převzalo Gestapo stanice pro kontrolu zahraniční kore-

¹³³ G. PAUL, „Bojující správa“, s. 73–74.

¹³⁴ ABS, f. 52, sign. 52-1-373, fol. 8, výpověď Waltera Rothera z 2. července 1946.

¹³⁵ ABS, f. 2M, sign. 2M 11160, fol. 94, struktura komandéra bezpečnostní policie v Praze podle Fritze Brandstädtera.

¹³⁶ O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 277.

¹³⁷ Viz např. ABS, f. 52, sign. 52-84-5, s. 11.

¹³⁸ K jejich vzniku rozhodně nedošlo v červenci 1943, jak mylně uvádí O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*, s. 277.

¹³⁹ ABS, f. 2M, sign. 2M 12369, fol. 143, životopis Paula Ernsta z 6. srpna 1946.

¹⁴⁰ ABS, f. 52, sign. 52-42-15, fol. 123, Nachrichtenblatt des Kommandeurs der Sicherheitspolizei in Prag, Jahrgang 6, Nr. 2, 1. Februar 1945.

¹⁴¹ Tamtéž, fol. 255, Nachrichtenblatt der Staatspolizeileitstelle Prag, Jahrgang 5, Nr. 11, 1. November 1944.

spondence a stanice pro kontrolu zahraničních telegramů, které byly doposud součástí Abwehru III N na OKW.¹⁴²

Zajímavé na Ernstově výpovědi je skutečnost, že jako náplň působnosti služebny IV M uvádí tu činnost, která byla v březnu 1945 rozdělena mezi IV M a IV M 1.¹⁴³ Je proto pravděpodobné, že alespoň zpočátku existovala pouze organizační jednotka IV M, zatímco IV M 1 vznikla později, dost možná až při reorganizaci v březnu 1945. V čele obou dvou stál pravděpodobně podplukovník Wehrmachtu Friedrich Werner.¹⁴⁴

Význam služebny IV M, zajišťujícím spojení s Wehrmachtem a Waffen-SS, byl podtržen bezprostřední podřízeností komandérovi bezpečnostní policie. Náplň jeho činnosti již dávala tušit, že se vedoucí představitelé Gestapa v protektorátu Čechy a Morava připravovali na nejhorší a počítali s ozbrojeným vystoupením českého lidu. Zabezpečením kanálového systému a podzemních objektů chtěli předejít situaci při varšavském povstání, kdy je polští vlastenci intenzivně využívali.¹⁴⁵ Pro úplnost ještě dodejme, že existence uvedených tří organizačních jednotek u řídicí úřadovny Gestapa, resp. komandéra bezpečnostní policie v Brně, není jednoznačně doložená.¹⁴⁶

Cílem nového členění bylo bezpochyby jeho další zjednodušení a co nejeftivnější využití lidských zdrojů. Pokud můžeme věřit poválečnému přehledu o struktuře a personálním obsazení komandéra bezpečnostní policie v Praze,¹⁴⁷ došlo oproti stavu na jaře 1944 skutečně k redukci celkového počtu velitelů služeben.¹⁴⁸ Ale ani tato racionalizace nezabránila nevyhnutelnému konci pražského Gestapa, jehož poslední úředníci opustili Prahu ráno 9. května 1945 a vydali se na cestu do amerického zajetí.

¹⁴² G. PAUL, „*Bojující správa*“, s. 74.

¹⁴³ ABS, f. 2M, sign. 2M 12369, fol. 143, životopis Paula Ernsta z 6. srpna 1946.

¹⁴⁴ ABS, f. 302, sign. 302-1-10, fol. 70–72, životopis Ludmily Ascherové ze 14. dubna 1946; Tamtéž, f. 52, sign. 52-41-3, poválečné organizační schéma komandéra bezpečnostní policie v Praze datované k 1. 1. 1945.

¹⁴⁵ ABS, f. 2M, sign. 2M 12369, fol. 143, životopis Paula Ernsta z 6. srpna 1946.

¹⁴⁶ Kolektiv autorů, *Nacistický bezpečnostní aparát na Moravě v letech 1939–1945*, Sborník Matice moravské, LXXXIV, 1965, s. 232–257 uvádí existenci referátů IV F a IV M. Studie však postrádá poznámkový aparát, a tak není možné zjistit, z jakých zdrojů autoři čerpali.

¹⁴⁷ Originální dobové organizační členění komandéra bezpečností policie v Praze ke dni 1. 3. 1945 neobsahuje jména vedoucích jednotlivých organizačních jednotek.

¹⁴⁸ Srv. ABS, f. 52, sign. 52-41-3, poválečné organizační schéma komandéra bezpečnostní policie v Praze datované k 1. 1. 1945; Tamtéž, f. 325, sign. 325-61-6, fol. 36–41, organizační členění pražské řídicí úřadovny Gestapa (nedatováno, pravděpodobně duben 1944).

Závěr

Přes svoji krátkou existenci prošly oddělení exekutivy a kontrarozvědky pražského Gestapa četnými změnami. Prvně jmenované prošlo dvěma velkými reorganizacemi, to druhé nejméně čtyřmi. K nim je nutno připočíst i řadu menších strukturálních změn. Jelikož měli vedoucí (řídících) úřadoven do určité doby velkou volnost v rozhodování o tom, jak konkrétně bude vypadat vnitřní struktura jejich úřadoven, lišila se od druhé poloviny druhé světové války podoba pražského Gestapa od brněnského výrazným způsobem. Změny v organizaci pražské úřadovny byly dílem produktem snahy přizpůsobit podobu vnitřní struktury té RSHA (lhostejno, zda z vlastní iniciativy či na základě rozkazu z berlínské centrály), dílem snahy o co nejefektivnější potírání domácího odboje a ušetření co největšího počtu lidských zdrojů. Složitost vnitřní struktury byla v určitých časových úsecích ještě umocněna nevyjasněnými otázkami služební subordinace. Na klíčovou otázku – jak se jednotlivé reorganizace podepsaly na efektivitě potírání tuzemského odbojového hnutí – bude muset dát odpověď další výzkum.

Zmíněná oddělení byla v letech 1939–1945 takto přeskupena:

1939–1943 Oddělení II: Politická policie (Abteilung II: Politische Polizei)

1939–1943 Oddělení III: Obranné zpravodajství (Abteilung III: Abwehr)

1943–1944 Oddělení IV A a IV D (bez oficiálního názvu, bývalé oddělení II)

1943–1944 Oddělení IV B a IV C (bez oficiálního názvu, bývalé oddělení II)

1943–1944 Oddělení IV E (bez oficiálního názvu, bývalé oddělení III)

1943–1944 Oddělení IV N (bez oficiálního názvu, bývalý referát II N)

1944–1945 Oddělení IV: Studium a zneškodňování protivníka (Abteilung IV: Gegnererforschung und Gegnerbekämpfung)

Jan Zumr

Die organisatorische Struktur der Exekutiv- und der Abwehrabteilung des Gestapo-Büros in Prag

Zusammenfassung

Ziel der Studie ist es, die Struktur der beiden wichtigsten Abteilungen der Prager Gestapo aufzudecken, der Exekutiv- und der Abwehrabteilung, die schließlich zu einer verschmolzen und die Hauptrolle bei der Bekämpfung des inländischen Widerstandskampfes spielten. Ihre Rekonstruktion wurde ermöglicht durch den Fund bislang nicht genutzter originaler Organisationsschemen im tschechischen Archiv der Sicherheitsdienste. Diese Dokumente zeigen, wie unvollständig bisher unsere Kenntnisse über die Organisationsstruktur (nicht nur) der Prager Gestapo waren. Zugleich bemüht sich die Studie, auf die Gründe hinzuweisen, weshalb dies bisher so war. Der Artikel ist chronologisch in drei große Kapitel gegliedert, die nach den großen Umstrukturierungen der Exekutiv-Abteilung aufgeteilt sind. In jedem Kapitel ist die aktuelle Gliederung von Exekutiv-Abteilung und Abwehrabteilung angegeben, die durch deren Analyse vervollständigt wird. Analysiert werden auch die Gründe, weshalb es zu den einzelnen organisatorischen Veränderungen kam. Obwohl die Gestapo nur sechs Jahre im Protektorat tätig war, durchliefen die beiden genannten Abteilungen zahlreiche Änderungen. Die Exekutiv-Abteilung machte zwei große Umbildungen durch, die Abwehrabteilung mindestens vier. Dazu müssen noch eine Reihe von kleineren Strukturveränderungen hinzugerechnet werden. Die Leiter der einzelnen Gestapo-Leitstellen hatten bis zu einer bestimmten Zeit große Entscheidungsfreiheit darin, wie ihre innere Struktur konkret aussehen soll. Deshalb unterschied sich ab Mitte des zweiten Weltkriegs die Gliederung der Prager Gestapo deutlich von der Brünner Leitstelle (und nicht nur von ihr). Die Veränderungen in der Organisation der Prager Dienststelle waren teils ein Produkt des Bemühens, die innere Struktur derjenigen der RSHA anzupassen (ob nun aus eigener Initiative oder auf Befehl der Berliner Zentrale), teils des Bemühens um eine möglichst effektive Bekämpfung des inländischen Widerstandskampfes und um das Einsparen möglichst vieler Mitarbeiterressourcen. Aufgrund der ständigen Umbildungen war es nach dem Krieg für die ergriffenen Beamten nicht einfach, die tatsächliche innere Struktur der Prager Leitstelle zu beschreiben, um so mehr, als sie auch für mich kompliziert und schwer zu merken war. Aus diesen Gründen enthält der Artikel auch eine Art „Vergleichstabelle“, die darauf verweist, wie die Bezeichnungen der einzelnen Referate wechselten.

Jan Zúmr

The organisational Structure of the executive and counterintelligence Division of the Gestapo in Prague

Summary

The objective of this study is to ascertain the form of the two most important divisions of the Prague Gestapo, the executive and counterintelligence divisions, which later merged into one division and which played a key role in combating local resistance. These were able to be reconstructed through the discovery of previously unused original organisational plans held in the Security Services Archives. These documents demonstrate how incomplete our previous knowledge of the organisational structure of (not just) the Prague Gestapo has been. The study also attempts to point out the reasons why this was the case. The article is divided chronologically into three large chapters structured according to the large reorganisations of the executive division. Each chapter gives the form of the executive and counterintelligence divisions at the time, along with an analysis of them. Also analysed are the reasons why the particular organisational changes occurred. Although the Gestapo operated within the Protectorate for just six years, both the named divisions underwent numerous changes. The executive division underwent two large reorganisations, and counterintelligence underwent at least four. There were also a number of additional smaller structural changes. The head of individual (controlling) Gestapo offices had a certain amount of freedom in how specifically their internal structure was organised. As such, from the second half of the Second World War, the form of the Prague Gestapo differed significantly from that in Brno, and other offices. Changes in the organisation of the Prague office were an outcome of endeavours to adapt its form of internal structure to that of the RSHA (regardless of whether these were from their own initiative or on the orders of Berlin headquarters), and an outcome of endeavours to combat local resistance as effectively as possible while saving as much manpower as possible. Due to these constant reorganisations, it was not easy after the war for captured officials to give a clear description of the actual form of the Prague office's internal structure, and this is apparent to me, since I too found it complicated and difficult to remember. For these reasons, the article also includes a kind of "converter" which shows how the names for different reports changed.

KRONIKA

PhDr. Jan Gebhart, DSc. (5. února 1945 – 29. června 2018)

Koncem června 2018 nás zastihla velice smutná zpráva. Po delší nemoci zemřel jeden z nejvýznamnějších českých historiků moderních dějin, náš vážený kolega a vzácný přítel Jan Gebhart. Narodil se na sklonku druhé světové války v tradičním historickém městě Rakovníku v rodině středoškolského profesora. Atmosféra rodného města, rodinné prostředí a především upřímný zájem o historii a literaturu jej přivedly ke studiu oboru historie – čeština na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Studium úspěšně završil v roce 1968 obhajobou diplomové práce *„Československý podíl na středoevropském agrárním hnutí“* v semináři jedné z nejvýznamnějších českých historiček moderních dějin profesorky Věry Olivové.

Po základní vojenské službě krátce pracoval v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii. Potom působil na Ministerstvu národní obrany v Komisi pro vydávání osvědčení o účasti v národním boji za osvobození podle zákona č. 255/1946 Sb. příslušníkům domácího a zahraničního odboje i vojákům československé armády za druhé světové války. Právě práce v uvedené komisi, kde se měl možnost seznámit s řadou mnohdy pohnutých lidských osudů a osobní statečností příslušníků národního odboje, předurčila jeho další odborné změření, které se soustředilo na problematiku národního protinacistického odboje.

Svoje badatelské úsilí mohl plně rozvinout v letech 1974–1984 jako nejprve odborný a poté vědecký pracovník Vojenského historického ústavu. Zakrátko se díky vlastní pili a nepochybnému talentu vypracoval na předního odborníka pro dějiny národního odboje za druhé světové války. Výsledkem byla nejprve v roce 1977 úspěšně obhájená doktorská disertace *„První léta okupace. K činnosti odboje ve východních a severovýchodních Čechách v letech 1939–1941/1942“*, následně v roce 1981 úspěšně obhájená kandidátská práce *„Obecné*

a specifické rysy partyzánského hnutí v českých zemích“. Potom od roku 1984 pracoval v Ústavu československých a světových dějin Československé akademie věd, později v Historickém ústavu Akademie věd České republiky, kde v letech 1994–2002 zastával důležitou funkci předsedy vědecké rady ústavu. Vědeckou dráhu završil v roce 2010 získáním titulu „doktora historických věd“ DSc. po obhajobě doktorské disertace, založené na fundamentálním díle, které připravil spolu s dlouholetým věrným přítelem a kolegou prof. Janem Kuklíkem. Jednalo se o dva svazky projektu *Velké dějiny zemí Koruny české* (sv. XVa a XVb), týkajících se tragického období československých dějin v letech 1938–1945, kterým položili nezpochybnitelný základ pro další bádání o dějinách druhé republiky, okupace a odboje.

Jan Gebhart se současně osobně podílel na organizačním a koncepčním rozvoji moderních dějin jako člen vědecké rady Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, jako člen vědecké rady Filosofické fakulty Univerzity Karlovy, jako předseda Komise pro dějiny 19. a 20. století i jako člen Komise společenských věd Grantové agentury České republiky. Významné bylo také jeho pedagogické působení na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, kde od roku 1988 vyučoval nejnovější dějiny a podílel se na odborné přípravě a výchově několika generací historiků moderních dějin. Výrazným rysem jeho odborného a vědeckého působení byla bohatá publikační činnost, která zahrnuje velkou řadu monografií, studií a článků. Přitom pravidelně širší veřejnosti zpřístupňoval výsledky vědeckého výzkumu v desítkách popularizačních článků v denním tisku a prestižních časopisech, pravidelně také vystupoval ve sdělovacích prostředcích, zejména v tematických pořadech Českého rozhlasu o moderních dějinách.

Jeho odchodem ztratila naše historická věda jednoho z předních odborníků moderních dějin a celá historická obec váženého kolegu a upřímného přítele, který se vždy vyznačoval pozitivním přístupem k životu i vědecké práci.

Milý Jene, nikdy nezapomeneme.

Redakce časopisu Moderní dějiny

Bibliografie Jana Gebharta za léta 1975–2018

Bibliografie 1975 – 2004

Výběr z bibliografie Jana Gebharta (sestavila Václava Horčáková), in: Jan Hájek – Jiří Kocian – Milan Zítka (eds.) *Fragmenty dějin*. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta, Praha 2006, s. 609–636.

Bibliografie 2005–2018 (sestavila Václava Horčáková)

Uspořádání bibliografie

A/ Monografie a samostatné publikace

B/ Ediční činnost

C/ Odborné studie a články, kapitoly v knihách

D/ Encyklopedická hesla

E/ Publicistika

F/ Recenze a vědecké zprávy

G/ O Janu Gebhartovi

2005

C/

Německá menšina ve druhé republice, in: František Stellner (ed.), *Staletí objevů, diplomacie a válek*. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana, Praha 2005, s. 305–314. (spoluautor Jan Kuklík)

Pomnichovská politika KSČ a její reflexe v Kominterně, in: Zdeněk Kárník – Michal Kopeček (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. 4, Praha 2005, s. 55–71; 245–246. (spoluautor Jan Kuklík)

Die Sudetendeutschen während des Zweiten Weltkrieges, in: Heiner Timmermann – Emil Voráček – Rüdiger Kipke (Hrsg.), *Die Beneš-Dekrete. Nachkriegsordnung oder ethnische Säuberung: Kann Europa eine Antwort geben?* Münster 2005, s. 191–201.

Tři osudová data. 14., 15. a 16. březen 1939: (65 let od vzniku Protektorátu Čechy a Morava), in: Jiří Hasil (ed.), *Přednášky z 48. běhu Letní školy slovanských studií*, Praha 2005, s. 177–196. (spoluautor Jan Kuklík)

Die tschechische Bevölkerung während der Okkupation und des Zweiten Weltkrieges, in: Heiner Timmermann – Emil Voráček – Rüdiger Kipke (Hrsg.), *Die Beneš-Dekrete. Nachkriegsordnung oder ethnische Säuberung: Kann Europa eine Antwort geben?* Münster 2005, s. 162–171.

2006

A/

Praha. Kronika metropole, Praha 2006.

(spoluautoři Pavel Bělina, Zdeněk Dragoun, Jan Gebhart, Milan Hlavačka, Jiří Kaše, Jiří Kocian, František Kolář, Jan P. Kučera, Dušan Kubálek, Michal Lutovský, Jiří Mikulec, Robert Novotný, Vratislav Vaníček)

Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 15/a., 1938–1945, Praha 2006.

(spoluautor Jan Kuklík)

Recenze: Jan Boris Uhlíř, *Historie a vojenství* 56, 2007, č. 3, s. 143–144.

Recenze: Jan Němeček, *Dějiny a současnost* 30, 2008, č. 1 s. 46–47.

Recenze: Detlef Brandes, *Český časopis historický* 105, 2007, č. 4, s. 952–954.

Zpráva: *Bulletin Historického ústavu AV ČR* 20, 2008, č. 1, s. 53.

Recenze: Jaroslav Kučera – Volker Zimmermann, *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder* 49, 2009, č. 1, s. 164–183.

Recenze: Jaroslav Kučera – Volker Zimmermann, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 1, s. 112–130.

Recenze: Volker Zimmermann, *Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia* 9, 2009, č. 3, s. 182–184.

B/

Masarykův sborník, sv. 13, Praha 2004–2006 [vyd. 2006].

(vedoucí redaktor s Janem Kuklíkem)

Recenze: Karel Kolařík, *Česká literatura. Časopis pro literární vědu* 55, 2007, č. 3, s. 438–440.

E/

Když to šlo, prostě to udělali. S Janem Gebhartem a Janem Kuklíkem, autory knihy Druhá republika, in: Jan Brabec et al., *Nemilosrdné příběhy českých dějin*, Praha 2006, s. 70.

2007

A/

Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 15/b., 1938–1945, Praha 2007.

(spoluautor Jan Kuklík)

Recenze: Jan Boris Uhlíř, *Historie a vojenství* 56, 2007, č. 3, s. 143–144.

Zpráva: *Bulletin Historického ústavu AV ČR* 20, 2008, č. 1, s. 53.

Recenze: Josef Tomeš, *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, 30, 2008, č. 8, s. 44.

Recenze: Detlef Brandes, *Český časopis historický* 106, 2008, č. 3, s. 666–669.

Recenze: Martin Nodl, *Glosy historické XXVIII*, *Souvislosti* 19, 2008, č. 2, s. 244, 245–246, 247.

Recenze: Jaroslav Kučera – Volker Zimmermann, *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder* 49, 2009, č. 1, s. 164–183.

Recenze: Jaroslav Kučera – Volker Zimmermann, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 1, s. 112–130.

Recenze: Volker Zimmermann, *Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia* 9, 2009, č. 3, s. 182–184.

C/

Kulturní a společenský život v prvních letech protektorátu, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (eds.), *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Sv. 2, Praha 2007, s. 792–803.* (spoluautor Jan Kuklík)

Miloš O. Bondy a zpravodajství z Protektorátu Čechy a Morava, in: Zlatica Zudová-Lešková (ed.), *Židé v boji a odboji. Rezistence československých Židů v letech druhé světové války*, Praha 2007, s. 55–59.

Nacistická okupační politika na jaře 1945 a její problémy, in: Milan Svoboda (ed.), *Svět historie – historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi*, Liberec 2007, s. 401–424. (spoluautor Jan Kuklík)

Úvahy nad biografiemi Emila Háchy, *Soudobé dějiny* 14, 2007, č. 4, s. 806–818. (spoluautor Jan Kuklík)

2008

A/

Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma a kolektiv, *Dějiny českých zemí*, Praha 2008.

(člen autorského kolektivu)

Velké dějiny zemí Koruny české (1938–1945), XVa, XVb: teze disertace k získání vědeckého titulu „doktor věd“ ve skupině věd historických, Praha 2008.

C/

Československo v pomnichovském období a v letech druhé světové války (1938–1945), in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma a kolektiv, *Dějiny českých zemí*, Praha 2008, s. 341–361.

Limity a možnosti protektorátního života, in: Jiří Mitáček – Libor Vykoupil (eds.), *Morava v boji proti fašismu*, Brno 2008, s. 57–67.

Miloš O. Bondy und die Nachrichtenübermittlung aus dem Protektorat, in: Jiří Kosta – Jaroslava Mílotová – Zlatica Zudová-Lešková (Hrsg.) *Tschechische und slowakische Juden im Widerstand 1938–1945*, Berlin 2008, s. 75–80.

F/

Mečislav Borák (ed.), *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze*, Opava 2007.

Mečislav Borák (ed.), *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Sborník studií. Část 1., Vězni a popravení. Část 2., Váleční zajatci a internovaní*, Opava 2007. Recenze: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmischen Länder* 48, 2008, č. 1 s. 293–297; též in: *Soudobé dějiny* 15, 2008, č. 1 s. 147–150.

2009

A/

Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma a kolektiv, *A History of the Czech Lands*, Prague 2009. (člen autorského kolektivu)

B/

Masarykův sborník, sv. 14, Praha 2009.
(vedoucí redaktor s Janem Kuklíkem)

Zpráva: Odkaz. *Listy Masarykovy společnosti*. 2010, č. 24–25, s. 90.

C/

Czechoslovakia in the Years after the Munich Agreement and in the Second World War (1938–1945), in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma a kolektiv, *A History of the Czech Lands*, Prague 2009, s. 433–460.

Krise ve vztazích protektorátního režimu a československého exilu. Akce bojkotu protektorátního tisku, in: Jiří Hasil (ed.), *Přednášky z 52. běhu Letní školy slovenských studií*, Praha 2009 s. 237–247.
(spoluautor Jan Kuklík)

D/

Aprovizační komise, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 71.

Árijská fronta, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 89–90.

Árijské zákony, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 90.

Arizace, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 95.

Atentát na Heydricha, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 107.

Barikády, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 157.

Bratislavsko-brněnská operace, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 257.

Cikánské tábory, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. [Sv. 1], A-C, Praha 2009, s. 319–320.

F/

Ladislav Suško (ed.), *Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay*, Bd. 1, 2, Bratislava 2008. Recenze: *Český časopis historický* 107, 2009. č. 4 s. 905–906.
(spoluautor Jan Kuklík)

2010

A/

Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava, Praha 2010. (spoluautoři Barbara Köpplová, Jitka Kryšpínová a kolektiv)

C/

Mezi Mnichovem a okupací: (Druhá republika a německá menšina), in: Valerián Bystrický – Miroslav Michela – Michal Schvarc a kol. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*, Bratislava 2010, s. 285–295.

Nacistická okupace a počátky české domácí rezistence, in: Ivo Pejčoch – Jiří Plachý a kol., *Okupace, kolaborace, retribuice*, Praha 2010, s. 67–83.

Proměny a interakce okupační a protektorátní správy v letech 1939–1945, in: Jan Němeček a kolektiv, *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek*, Praha 2010, s. 209–238.

Snahy o záchranu hroutící se okupační moci Říše v Protektorátu Čechy a Morava (1944–1945), in: Petr Prokš a kolektiv, *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, Praha 2010, s. 245–261. (spoluautor Jan Kuklík)

2011

C/

Obrana národa (druhá garnitura) a ÚVOD, in: Jiří Hasil – Milan Hrdlička (eds.), *Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*, Praha 2011, s. 77–86.

D/

Česká národní rada (1945), in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin. Sv. 2, Č/1 (čarodějnické procesy – česko-portugalské vztahy)*, Praha 2011, s. 47–48.

2012

C/

Jak jsme to viděli Následky Mnichova očima pamětníků, in: Josef Tomeš – Richard Vašek (eds.), *Mnichov ve vzpomínkách pamětníků*, Praha 2012, s. 129–142.

D/

Československo, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. 3, Č/2 (česko-pruské vztahy – čtyři pražské artikuly), Praha 2012, s. 142–155. (spoluautor Jindřich Dejmek)

Četař, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. 3, Č/2 (česko-pruské vztahy – čtyři pražské artikuly), Praha 2012, s. 364.

F/

Jan Němeček – Ivan Šťovíček – Helena Nováčková – Jan Kuklík (eds.), *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díl 1., (1940–1941)*, Praha 2008.

Jan Němeček – Ivan Šťovíček – Helena Nováčková – Jan Kuklík – Jan Bílek (eds.), *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díl 2., [1942]*, Praha 2011; Recenze: *Práce z dějin Akademie věd* 4, 2012, č. 1, s. 129–133. (spoluautor Stanislav Kokoška)

2013

C/

Protektorátní rok 1942 očima propagandy, in: Pavel Zeman (ed.), *Válečný rok 1942 v Protektorátu Čechy a Morava a v okupované Evropě*, Praha 2013, s. 43–49.

2014

A/

Válečný rok 1943 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava, ed. Pavel Zeman, Praha 2014. (člen autorského kolektivu)

C/

Univerzita Karlova za tzv. druhé republiky a na počátku Protektorátu Čechy a Morava, *Dvacáté století* = *The Twentieth Century* 6, 2014, č. 2, s. 132–136.

Úspěchy a obtíže při obnově aktivit na domácí frontě v roce 1943, in: Pavel Zeman (ed.), *Válečný rok 1943 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014, s. 66–76.

2015

A/

První republika 1918–1938: dějiny, osobnosti, denní život, editorka Andrea Poláčková, Praha 2015. (člen autorského kolektivu)

C/

Dopady totálního válečného nasazení na život protektorátního obyvatelstva ve druhé polovině roku 1944, in: Pavel Zeman (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 83–96.

D/

Dělnická akademie, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. 4, D-G (dadaismus – gymnázium), Praha 2015, s. 71.

Devětsil, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. 4, D-G (dadaismus – gymnázium), Praha 2015, s. 156.

Důvěrník (Treuhänder), in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. 4, D-G (dadaismus – gymnázium), Praha 2015, s. 261.

F/

Jiří Padevět, *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*, Praha 2015. Recenze: Gebhart, Jan, *Paměť a dějiny*. *Revue pro studium totalitních režimů* 9, 2015, č. 2, s. 135–136.

2016

C/

Od demokracie k totalitě: proměny politické scény a veřejného života druhé republiky, in: Jan Jiráček – Petr Bednařík – Barbara Köpplová a kol. *Druhá republika: 167 obyčejných dnů*. Politické a mediální klima a jeho reflexe, Praha 2016, s. 19–27.

E/

O druhé republice z pohledu naší doby. Z vystoupení u kulatého stolu 20. října 2015, panelisté Jan Gebhart, Petr Bednařík, Pavel Zeman; moderátorka Marie Šedivá Koldinská, in: Jan Jiráček – Petr Bednařík – Barbara Köpplová a kolektiv, *Druhá republika: 167 obyčejných dnů*. Politické a mediální klima a jeho reflexe, Praha 2016, s. 182–190.

F/

Pavel Šmejkal – Jiří Padevět, *Anthropoid*, Praha 2016. Recenze in: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů 10, 2016, č. 3, s. 136–137.

G/ O Janu Gebhartovi

Gebhart Jan, in: Jaroslav Pánek – Petr Vorel (eds.), *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, 81–82.

Jan Hájek – Jiří Kocian – Milan Zítka, *Jan Gebhart jubilující: krátký oslavencův životaběh načrtli editoři sborníku*, in: *Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*, Praha 2006, s. 11–12.

Gebhart Jan, in: Radek Lipovski – Lumír Dokoupil – Aleš Zářický (eds.), *Lexikon českých historiků*, Ostrava 2012, s. 141–142.

Karel Straka, *Významování Zlaté lípy pro předního historika protinacistického odboje*, *Historie a vojenství* 66, 2017, č. 2, s. 127.

Jan Gebhart, in: *Wikipedie, otevřená encyklopedie* [online], dostupné: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Gebhart [ověřeno 20. 9. 2018].

Gebhart, Jan, 1945–2018, in: *Bibliografie dějin českých zemí* [online], dostupné z: [ověřeno 20. 9. 2018] (personální bibliografie doplněná o odkazy na veřejně dostupné plné texty).

RECENZE

Jan SVOBODA, *Masarykův realismus a filosofie pozitivismu*, Praha, Filosofia 2017, 319 s. ISBN 978-80-7007-484-8

Filosof Jan Svoboda se ujal nesmírně náročného úkolu vysvětlit v širokém myšlenkově filosofickém kontextu Masarykův koncept realismu a jeho vztah k filosofii pozitivismu. Vychází převážně z ranějších prací T. G. Masaryka, v nichž se Masaryk dobíral podstaty svých vědeckých přístupů. Svou práci staví autor na pečlivém studiu bohatých relevantních pramenů a literatury, předkládá četné citace z dlouhé řady autorů a odkazy, které jsou často dodatečnými vysvětlivkami s velmi zajímavými informacemi. Tato recenze se soustředí hlavně na části knihy, které se týkají názorů a motivů, jež Masaryka vedly k postojům, na nichž stavěl veřejné působení ve smyslu svých pozdějších politických aktivit.

Obecně řečeno, autorův přístup zahrnuje širší kontext relevantních myšlenek a konceptů filosofů, kterými se Masaryk zabýval a kteří ho do té či oné míry ovlivnili. Byli součástí proudu který „v posledních dvou desetiletích 19. století a téměř celou první polovinu 20. století přímo ovlivňoval vědomí české společnosti...“ (s. 13). Jako nedostatek autor vidí, že o této skutečnosti, je v současnosti velmi malé povědomí, že patřičnými filosofy se málokdo zabývá, natož jejich vlivem na české filosofické myšlení. Dokonce se obává, že je málokdo čte. Masaryk je studoval kriticky a pečlivě a podle autora, podobně jako Comte, budoval aktivisticky orientované pojetí „nového náboženství lidství“.

Práce Jana Svobody je rozdělena do sedmi kapitol, částečně chronologických, v nichž sleduje filosofické kořeny pozitivismu, Comtovu „pozitivistickou reformu společnosti a ustavení sociologie“ a její odkaz, který ovlivnil T. G. Masaryka. Podrobně je zachycen Masarykův vývoj od osmdesátých let, vliv Brentana, zaujetí Masaryka Humem, jehož filosofii vnímá jako základ pozitivismu, a dalšími novodobými filosofy, zvláště Pascalem. Ve čtvrté kapitole se pro celkové dokreslení intelektuálního pozadí tehdejší doby zabývá předchůdci pozitivis-

mu, zvláště Herbartem a jeho vlivem na české myšlení. Kapitoly směřují k objasnění Masarykova vlastního příspěvku v chápání a aplikaci pozitivismu, jako je jeho koncept „*reálné etiky*“, „*humanitního (či teleologického) realismu*“ (s. 255, s. 257–267), a vyúsťuje v jeho vlastní pojetí pozitivismu.

Vzhledem k tomu, že se Masaryk poměrně hodně zabýval pozitivismem Augusta Comta (1798–1857), autor věnuje rozboru Comtova myšlení celou kapitolu (s. 22–52) a nachází v myšlení obou určité podobnosti. U Comta vymezuje podstatu pozitivismu jako vědecké nazírání na realitu s odmítnutím každé „metafyziky“. Tím vytvořil základy sociologie, jejímž nejpřednějším „původním protagonistou“ u nás byl Masaryk (s. 16). Jako člověk věřící, nesdílel však Comtův názor na metafyziku, jako nerelevantní k životu. Jako základ pozitivismu autor uvádí důraz Comta na důkladné pozorování, názor, že věda umožňuje nejen co nej přesnější popis společenských jevů, a „*neskýtá jen jistotu, ... schopnost vědět, ale umožňuje i předvídat*“ společenské jevy, což obecně řečeno, umožňuje vědomé úsilí o pokrok a to i v sociálním smyslu. Jako hlavní staví autor otázku do jaké míry je Masarykův realismus součástí původního pozitivistického směru a do míry jaké je „*svěbytným ideovým postojem, který lze chápat jako Masarykův odkaz českému filosofickému myšlení*“ (s. 19).

Když autor hovoří o poměrně širokém filosofickém zaměření Masaryka v jeho dvanáctiletém působení na vídeňské univerzitě, konstatuje, že od počátku v jeho pracích převažuje sociologický přístup. Zmiňuje, že kromě disertační a habilitační práce Masaryk napsal svá všechna díla v této době česky (s. 53, pozn. 49, s. 84). Autor zmiňuje, že Masaryk za zakladatele sociologie považoval již Platóna, jehož pokládal za humanistu, a byl jím ovlivněn ve svém širokém chápání sociologie, aplikovatelné na řadu oborů, včetně politiky. Byl velmi ovlivněn i dobově pojímaným Platónovým vlastenectvím, které uplatňoval ve své kritice neúčasti českých poslanců v říšské radě a později i ve své kritice české politiky obecně. Velmi cenný je autorův postřeh, že z tohoto kontextu Masarykovi vyplynulo přesvědčení o vývoji, možnosti pokroku v širokém smyslu (v řadě oblastí lidské existence), a spojení obou s osvětou (s. 56). Vídeňská univerzita dala Masarykovi dobrý přehled o významných evropských filosofech. Zároveň autor upozorňuje v poznámce 128 (s. 81), že Masaryk nesprávně Platóna zidealizoval a interpretoval jako demokrata. „*Politika má podle Masaryka v platónském duchu vychovávat, učit politiky, jak se stát spravuje, a politik je ten, kdo onu podstatu věci zná*“ (s. 86). V podstatě uznává Platónovy požadavky na politika (vzdělání, bezúhonnost, bez majetku, aby nezneužívali moc ke svému prospěchu) i řadu ostatních názorů vztahujících se k charakteru a úrovni státu. Metoda sociologie je i v tomto kontextu základem k důkladnému poznání, její uplatnění umožňuje, aby se politika stala vědou, musí být schopna řešit vážné problémy současnosti (s. 93). Relevantní je i důkladná znalost historie, což Masaryk našel i u Comta. Autor předkládá řadu dalších Masarykových názorů na Platónovo učení a podává obsah řady Masarykových menších relevantních prací. (s. 101–109). Zvláštní pozornost

autor věnuje názorům Masaryka na Davida Huma (s. 111–134), jako otci moderního pozitivismu, jeho skepticismu, náboženství, vytváření soudů, atd. Tato část práce spolu se stránkami věnovanými Pascalovi (s. 134–142) je pro nefilosofa nejnáročnější. Ale je velmi poučná z hlediska důkladnosti, s jakou se zmínění filosofové snažili dobrat podstaty vědění, racionality a jejich vztahu k lidské existenci, myšlení, náboženství.

Velmi poučná, ukazující málo známý kontext Masarykova studia a působení, je autorova diskuse několika pedagogů, kteří Masaryka učili na univerzitě a více či méně ho ovlivnili, zvláště Zimmermann, Gomperz, Brentano, s nimiž Masaryk udržoval přátelské styky. Svoboda se věnuje nejvíce Brentanovi. Na pozadí jeho názorů však také ukazuje rozdílnost přístupů a názorů mezi ním a Masarykem, což vedlo k jejich úplnému odbornému rozchodu, a to především v otázkách „sociálního postoje a smýšlení“ (s. 80).

Důležitou kapitolou je autorova analýza Masarykovy *Konkrétné logiky* (s. 142–174), (*Základovové konkrétné logiky. Třídění a soustava věd*, 1885), která je Masarykovým pokusem o třídění věd. Autor předkládá genesi tohoto Masarykova úsilí, které Masaryk nikdy nedokončil, ač se jím zabýval celý život. Možná by bylo dobré více zdůraznit, že to byla alespoň z části reakce na nedostatek, někdy absenci vědeckých přístupů v dobách předchozích, na skutečnost, že vědecké přístupy se ani v druhé polovině 19. století neprosazovaly snadno. Původně měla práce sloužit studentům jako úvod do filosofie.

Svoboda sleduje Masarykovy pokusy klasifikace od Bacona, Comta až k Millovi, jejich slabiny. Masarykův přínos vidí hlavně v kombinaci racionality a vědomí, že city hrají značnou roli v pohledu na skutečnost. Autor zdůrazňuje, že v tomto procesu Masaryk přehodnotil etiku jako „jádro filosofie“ (s. 152) a celkovým přístupem překonal Comta (s. 154). Autor sleduje Masarykův celoživotní vývoj jednotlivých vydání Masarykovy *Konkrétné logiky*, jimiž prostupuje pojetí vývoje protikladu vědy a mýtu, polarita „představující základní zákon vývoje lidského ducha“. V politickém myšlení to znamená „vývoj od teokracie a aristokracie k demokracii a demokratičnosti vůbec“ (s. 158). Zmiňuje řadu recenzí knihy, která – kromě reakcí některých herbartovsky orientovaných a katolických myslitelů – přijala práci převážně pozitivně, i když občas s nadhozením určitých otázek týkajících se metodologie a etiky. Svoboda na to reaguje odkazem na Masarykovu *Otázku sociální* (1998), v níž Masaryk začíná pátrat „po smyslu života – životní moudrosti vůbec“ a zahrnuje do vědeckého výkladu „svědomí“ a etiku (s. 174). Zde by pravděpodobně bylo možné argumentovat, že tyto aspekty se u Masaryka objevují již v *České otázce* a v *Naší nynější krizi*. Masarykovo zaujetí tematikou třídění věd se odráží i v jeho člancích v *Athenaeu*, které autor nazývá „*médiem moderní vědeckosti*“. Věnuje dvacet pět stránek obsahu jeho rubrik: filosofie, etika a náboženství, estetika, sociologie, psychologie. Masarykova práce redakční i příspěvatecká současně poukazuje na nesmírnou obtížnost a časovou náročnost tohoto osvětového záměru, jenž byl veden duchem jeho modernismu.

Pravděpodobně v důsledku skutečnosti, že filosofie J. F. Herbarta byla na univerzitách Rakouska v době Masarykova pedagogického působení velmi vlivná (u nás Dastich, Lindner, Durdík, Hostinský, kteří, podle slov autora překonávají Herbartův konservatismus liberálnějším postojem), Svoboda věnuje značnou pozornost jeho filosofii (ontologie, etika), a to i ve vztahu k relevantním názorům Masaryka. (s. 207–237). Nás bude zajímat hlavně Masarykův postoj. Autor poukazuje na spojitost mezi Herbartovou pozitivně orientovanou filosofií a jejím zakořeněním v Čechách, včetně Masaryka, zvláště na pojetí etiky (s. 230). Ale zmiňuje, že u Masaryka mnoho odkazů na Herbarta nenajdeme. Klíč k této skutečnosti možná bude v poznámkách rozsetých v různých Masarykových pracích. Například ve *Světové revoluci* (2005, s. 424) Masaryk uznává, že Herbart, jehož filosofie v Praze „panovala“ (ostatně jako i v celém Rakousku), přinesl „svým realismem něco správného“, zvláště zdůrazňováním psychologie a pedagogiky, ale že on sám k ní neměl „žádného osobního poměru“. Viděl jako pozitivní, že k nám Herbart nepřinesl německý subjektivismus a titánský solipsismus. Zvláště Masaryk nesouhlasil s Herbartovým matematickým pojetím psychologie (*Základové konkrétní logiky*, (2001, s. 88), a s jeho myšlenkou (obsaženou ve školních učebnicích), že „cit a chtění jsou jaksi sekundární, primární jsou představy, asociace“. *Univerzitní přednášky* (2012, s. 310, podrobněji s. 40). Osobně bych znamenala, že vliv anglosaské filosofie na Masaryka byl postupně daleko silnější, než německé. K oběma samozřejmě přistupoval kriticky.

V předposledních dvou kapitolách (s. 239–267) autor rozbořem několika Masarykových přednášek směřuje k vysvětlení Masarykovy „reálné etiky“ neboli praktické filosofie, jež má vést k sebezpoznání člověka a ke konstruktivnímu a zodpovědnému životu, k humanismu. V tomto ohledu aplikace sociologické metody byla podle Masaryka nezbytná. Autor nepomíjí podstatnou skutečnost, že výchozí Masarykův etický princip je náboženský – „Miluj bližního svého jako sama sebe“, který Masaryk vysvětluje ve spojení s řadou etických pojmů důležitých pro praktický pozitivní, mravní a smysluplný život, jednotlivce i společnosti, svázané společnými potřebami, pocitem sympatie i spoluprací. Nedostatek těchto atributů způsobuje konflikty a destrukci. Svoboda konkrétně rozebírá obsah Masarykových relevantních názorů, v jejichž centru Masaryk řeší složitý vztah rozumu a citu, podmínky pro vytvoření jednotného názoru světového, osobní přesvědčení i schopnost předvídání důsledků činů, což teprve vede ke skutečné zodpovědnosti ve smyslu úhlu věčnosti.

Autor si je dobře vědom, že Masarykova etika je úzce spjata s náboženstvím, nicméně vždy mu byla etikou v „mezích rozumu“, v mezích vědeckého poznání. Je ale nutné poznamenat jednu podstatnou skutečnost. Masaryk si plně uvědomoval, že ne všechny principy sloužící ke konstruktivnímu soužití lidí, ani otázku smyslu života, lze vysvětlit čistě vědecky. Existenci Boha předkládal jako vědeckou hypotézu. K tomu by možná mohlo být poznamenáno, že důležitější než víra v Boha, se zdá být obecné závazné přijetí principů týkajících se kon-

struktivního způsobu života, jednotlivců i společnosti, vyplývajících z dlouhé lidské zkušenosti a obsažených v základním křesťanském učení. O původním křesťanství Masaryk řekl „nic lepšího nemáme“. Nejvíce si cenil křesťanského konceptu lásky, což autor na několika místech rozebírá.

Na posledních stránkách se Jan Svoboda zabývá vztahem Masarykovy „umírněně racionalistické etiky“ a demokracie, podložené humanitními hodnotami, ideálem lidskosti. Cituje Masaryka: „*Eticky je demokracie zdůvodněná jako politické uskutečňování lásky k bližnímu.*“ Zde by mohlo být dodáno, že Masaryk viděl demokracii také jako šanci k rozvoji pozitivního duševního a mravního potenciálu většiny lidí, většinou hrubě zanedbaného vinou politického a společenského systému. Svoboda neopomněl zmínit, že humanitní světový názor, ve své podstatě náboženský, se Masarykovi stává „*smyslem českých dějin, respektive národním programem*“, normou určující domácí i zahraniční politiku (s. 280). Autor se zabývá i širším dobovým kontextem ideje humanity, vlastní řadě filosofů.

Jan Svoboda se ujal velmi náročného úkolu postihnout v širokém kontextu názorů řady filosofů Masarykův pozitivismus a související koncept realismu. Zabývá se řadou vlivů na Masaryka, srovnává jeho relevantní názory s řadou filosofů, a specifikuje vlastní filosofické přínosy Masaryka, v němž spojení racionality a citu a přijetí humanitního světového názoru, bylo ústřední. Z něho vyplynula Masarykova víra v možnost demokracie, v případě českého národa opřené o jeho specifické historické zkušenosti.

Marie L. Neudorflová

Martin JINDRA, *Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*, Praha ÚSTR – CČSH, 2017, 704 s. ISBN 978-80-87912-80-5, ÚSTR; 978-80-7000-141-7, CČSH.

Na konci roku 2017 vydal Ústav pro studium totalitních režimů a Církve československá husitská práci historika Martina Jindry *Sáhnout si do ran toho světa, s podtitulem perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*. Mohlo by se zdát, že autorovo vymezení práce je značně zužující a opomenutí běžného života Církve československé husitské (CČSH) či její kolaborace bude zásadním nedostatkem práce. Při bližším seznámení se sedmi-setstránkovou publikací však zjišťujeme, že je zpracována velmi detailně, s precizností a se značnými přesahy do historie církve a zdaleka se nezabývá pouze perzekucí církve ve sledovaném období. Autor pracoval na díle evidentně řadu let, prošel více než 30 archivů, státních i církevních, včetně slovenských, stovky titulů tiskovin, tištěných pramenů a odborné literatury. První část práce, rozčleněná do dvaceti kapitol, má monografický charakter a zaměřuje se na nejrůznější témata související s hlavním zaměřením práce. Druhou a třetí část představují

biografické portréty perzekuovaných duchovních a farářů, kteří zahynuli v nacistických věznicích a koncentračních táborech. Dílo obsahuje desítky fotografií, a systematizujících přehledů a tabulek.

Jindra začíná svůj exkurz dějinami ČČSH už ve 2. polovině 30. let a zabývá se reflexí občanské války ve Španělsku mezi duchovními a věřícími. Konstatuje, že většina podporovala levice- republikány, pro které organizovala sbírky, charitativní a zdravotní podpůrné akce. Pouze ojediněle zaznívaly v prostředí ČČSH přes pronikající informace o Stalinském Rusku a monstrprocesech varovné hlasy před nebezpečím komunismu. Zajímavý je tehdejší výrazně kritický pohled tisku ČČSH na katolickou církev ve Španělsku a ospravedlňování či „pochopení“ pro teror republikánů v kláštorech a kostelech, obhajovaný „zpronevěřením se svému poslání katolicismu“. Tento pohled evokuje prvorepublikové tenze náboženského života, na hony vzdálené dnešním ekumenismu. Autor sleduje osudy ČČSH v důsledku územních změn po Mnichovské konferenci 1938 a v období tzv. druhé republiky, připomíná osudy jednotlivých farností v zabraném území a doplňuje je memoáry pamětníků. Zmiňuje Sudety, ale i Těšínsko, kde byla církev zlikvidována a věřící buď vystěhováni, nebo museli přestoupit ke katolíkům či evangelíkům. Sleduje genezi působení ČČSH na Slovensku a Podkarpatské Rusi, přičemž v obou regionech zůstala během I. republiky menšinovou církví a byla vnímána ve zdejším prostředí často jako církev exportovaná, česká, slovenskými nacionalisty dokonce jako cizorodý zednářský element. Její život byl v letech 1938–1939 s postupným odchodem obyvatel české národnosti korodován a zcela jej paralyzoval po vzniku Slovenského státu výnos ministra vnitra z 5. dubna 1939, zakazující její činnost na Slovensku.

Vlastenecké citění v prostředí ČČSH ukazují masově navštěvované oslavy státního svátku při příležitosti smrti Mistra Jana Husa v červenci 1939, překvapivě navíc spojené v tomto období s otevřením dvou nových sborů, a to v Turnově a Táboře, či odhalení Husova pomníku v Novém Městě nad Metují. Autor poukazuje na národnostní napětí na konci 30. let mezi Čechy a Němci, projevující se poškozováním Husových pomníků např. v Jihlavě. Husovské oslavy klade Jindra vedle dalších protiokupačních projevů Čechů, převozu ostatků K. H. Máchy, použití katolických věřících na Velehrad či demonstrací při příležitosti vzniku republiky 28. října s následným úmrtím MUC Jana Opletala, mimo jiné věřícího ČČSH. Zajímavou kapitolu představuje problematika vztahů k pronásledovaným Židům za protektorátu. Autor uvádí řadu případů solidarity věřících, mezi nimiž vyniká odvaha manželů Homolkových, kteří 3 roky, včetně kritického období heydrichiády, ukrývali v Nechanicích u Spáleného Poříčí židovské manžely Ehrmannovy, kteří se díky nim dočkali konce války. Homolkovi byli posmrtně odměněni titulem „Spravedlivý mezi národy.“

Zásadní část práce tvoří popis odbojových aktivit členů ČČSH, kteří sehráli v protinacistickém hnutí rezistence důležitou roli. Mezi četnými příslušníky Obrany národa vynikají plk. Bohuslav Závada, gen. Jan Netík či gen. Václav

Volf, popravení nacistickými okupanty. Aktivní zapojení členů církve probíhalo napříč celou zemí, přičemž vedle samotných odbojářů byly velmi často perzekuovány celé jejich rodiny a další přátelé. Vlastenecké cítění věřících ČČSH potvrzuje také statistika padlých ze závěrečných bojů v květnových dnech – autor dospěl k číslu 280 padlých během Pražského povstání a 900 v ostatních částech republiky. Výrazné místo v protiokupačních aktivitách patří také farářům ČČSH – pronášeli vlastenecká kázání, rozšiřovali ilegální tiskoviny, vystavovali stíhaným falešné dokumenty či ukrývali hledané osoby na farách. Pro tyto aktivity bylo 32 z nich nacisty dlouhodobě vězněno a 8 zahynulo, v hnutí odporu jich bylo činných kolem 130, což představuje téměř 40% duchovních ČČSH. Jejich životní portréty jsou cennou součástí práce. Autor poukazuje také na podporovatele parašutistů, kteří provedli atentát na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha a přinesli následně hrdinou obět – např. A. Moravec, J. Jeřábek a O. Vosmík. I mezi popravenými v Ležákách a Lidicích byli věřící ČČSH.

Jindra mapuje rovněž účast věřících a duchovních v zahraničním odboji. Zmiňuje přibližně 150 členů církve v RAF, z nichž 42 zahynulo. K nejznámějším patřili J. Bryks, O. Hrubý, F. Zimprich či F. Fajtl. V řadách československých jednotek padlo kolem 550 členů ČČSH, mezi nimi také kapitán Otakar Jaroš, hrdina od Sokolova, nebo J. Vedral, jediný československý generál, který zahynul v bojích dne 6. 10. 1944 krátce po průchodu na československé území na Dukle, když jeho auto najelo na minu. Členem církve byl také gen. Tomáš Sedláček bojovník západní i východní fronty, hrdina protinacistického a později i protikomunistického odboje.

Publikace obsahuje také detailní přehled hmotných škod, jež ČČSH za války utrpěla – zrekvírované zvony, církevní obce zlikvidované v průběhu války v důsledku vysídlení obyvatel z Benešovska a Sedlčanska, chrámy, fary a další budovy poškozené v průběhu závěrečných bojů konfliktu, např. kostely v Praze na Nové Městě, v Ostravě v Michálkovicích a ve Svinově. Kuriózní, leč příznačné jsou krádeže církevních financí či automobilu vojáky Rudé armády.

Autor se zabývá ve svém výkladu řadou organizačních otázek a problémů fungování církevních struktur. Sleduje církevní tisk a vydavatelství, včetně protektorátních cenzurních zásahů, mnohdy dosti bizarních – např. v dětských čtenářských či modlitebních knihách. Mapuje vývoj církevního školství od 20. let fungování fakulty ČČSH, vzdělávání a svěcení bohoslovců ve složitých válečných letech. Vypočítává obdivuhodnou práci na sociálním a charitativním poli, kterou ČČSH přes krátkou dobu své existence rozvinula (péče o nezaměstnané, dětské domovy, ošetrovatelská a zdravotní služba). Každodenní obtíže církevních obcí v době války zachycuje mikrosonda do regionu autorovi blízkého Příbramska. Je třeba vyzdvihnout, že neopomíjí ani citlivé kapitoly interních církevních sporů, např. při volbě biskupa východočeské diecéze, při neúspěšném pokusu o volbu nového patriarchy po úmrtí G. A. Procházky či názorové střety mezi konzervativní částí ústřední rady ČČSH a levicově smýšlejícími duchovními v čele s F. Ro-

háčem a F. Hubem. Oba směry se střetly brzy po osvobození v květnu 1945, kdy se ve změněných poválečných poměrech prosadila prokomunisticky orientovaná frakce.

Jindra ukazuje, že ČČSH obtížné období války a nacistické okupace přes všechny dopady perzekuce přestála a obstála v něm. Paradoxně v těch nejtěžších situacích v nacistických věznicích, koncentračních táborech a v armádě v tváři v tvář nebezpečí a hrozící smrti dokázali křesťané odložit často nicotné mezicírkevní prvorepublikové rozmišky a směřovat k opravdovému přátelství, bratrství a v této době velmi průkopnickému ekumenismu.

Jindrova práce představuje jednu ze zásadních prací o českých církevních dějinách 20. století posledního desetiletí. Každý, kdo se bude v budoucnu věnovat tématu Církve československé husitské a osudům křesťanů za 2. světové války, se s ní bude muset vyrovnat. Kéž by se i další církve dočkaly podobně fundovaného, a přitom čtivého zpracování své moderní historie.

Vojtěch Vlček

Karel KAPLAN, *Únor 1948. Komentované dokumenty*, Praha, Epoque 2018, 464 s. ISBN 978-80-7557-116-8

Rok 2018 je z hlediska výročí velmi exponovaný. Mezi jeho hlavní události patří oslavy sta let od vzniku Československé republiky, ale česká i slovenská historie je významných osmiček plná. Dále je připomínáno podepsání mnichovské dohody v roce 1938, nástup komunistů v únoru 1948 nebo srpnová invaze vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Po celé České republice probíhají od ledna připomínkové akce k jednotlivým datům. Připomínání má podobu výstav, filmových dokumentů, konferencí, společenských akcí na všech úrovních, a především vydávání knih.

Nakladatelství Epoque, zaměřující se převážně na vydávání literatury faktu a historie, vydalo ve druhé polovině roku 2018 knihu žijící legendy české historiografie Karla Kaplana (nar. 1928), *Únor 1948*, s podtitulem *Komentované dokumenty*. Karel Kaplan, muž pozoruhodných životních osudů, je autorem celé řady publikací, které se věnují převážně komunistickému mocenskému aparátu po roce 1948 a jeho předním osobnostem. Připomeňme *Nekrvavou revoluci* (1993), *Poulnorový exil 1948–1949* (2007), *Národní fronta 1948–1960* (2012), *Protistátní bezpečnost* (2015). V roce 1997 vyšla jeho kniha *Pět kapitol o únoru*, která patřila do té doby k nejucelenějšímu vylíčení tehdejších událostí. Knihu nezmiňujeme náhodou, protože jeho novinka *Únor 1948* z této starší práce do značné míry vychází.

Pokud jde o strukturu knižní novinky, tak Kaplan zkoumá několik základních problémů:

I. Cestu k vládní krizi již od ustavení Národní fronty v březnu 1945 a postupné pronikání komunistů do těchto stran prostřednictvím agentů. Za důležitý

mezník jsou zde považovány květnové volby v roce 1946 i politická a společenská situace na Slovensku.

II. Druhý oddíl je chronologickým kalendářem únorové krize od pátku 20. února do středy 25. února 1948. Velice zevrubně, doslova hodinu po hodině, může čtenář sledovat jednání předních aktérů krize a to nejen v KSČ, ale také v ostatních stranách. Jak už název napovídá, tak autorův text je doprovázen rozsáhlými citacemi dobových dokumentů, které dokreslují jeho teze. Jde převážně o materiály z provenience KSČ.

III. Dvě kapitoly, které se věnují situaci po vyvrcholení krize. A to jak náladám ve společnosti, ale také chování a sledování politických odpůrců, volbám v květnu 1948.

IV. Šest kapitol, které tvoří jakousi vsuvku nebo dovětek. Jde o témata voleb roku 1946, mezinárodní situace viděná optikou československých politických stran, snaha o společný postup s KSČ, rozkol v Národní frontě, pokus o ovládnutí bezpečnosti a nástup komunistů k monopolní moci. Stejně jako kapitoly předchozí, tak i tento „dovětek“ je hojně doprovázen citacemi dlouhých pasáží archívních pramenů.

V. Šestnáct příloh vztahujících se k danému tématu a umožňující čtenáři se na problematiku podívat z širší perspektivy již od výměny názorů mezi E. Benešem a V. M. Molotovem v prosinci 1943, až po odpovědi V. Širokého v rehabilitační komisi ÚV KSČ v roce 1968.

Kniha je přímo nabitá fakty a zajímavými dokumenty. Nejde však pouze o strohý popis událostí. Klíčové slovo však mají dobové dokumenty, takže kniha naplňuje očekávání, které má čtenář po jejím otevření. Již v úvodu autor zmiňuje, že jeho nová práce komentuje dosud nepublikované dokumenty. Jediné, co lze knize vytknout je, že u jednotlivých dokumentů se nenachází citace, takže je pro případného badatele velmi obtížné jejich následné dohledání. Čtenář zde nenalezne ani jmenný rejstřík a bibliografii. Lze to přisoudit pravděpodobně záměrům redakce, která chtěla, aby kniha působila spíše populárně naučným než ryze odborným dojmem.

Jinak jde o věcně a argumentačně velmi dobře napsanou knihu a stejně jako předchozí práce k tématu se i tato publikace zařadí mezi to nejlepší, co k únoru 1948 bylo napsáno.

Martin Dolejský

**Andrija ČOLAK, *Agonija Jugoslavije*, Beograd, Laguna 2017, 549 s.
ISBN 978-86-521-2486-2**

V roce 2017 vyšlo v Srbsku pozoruhodné svědectví o posledních dvou letech (1988–1990) fungování předsednictva ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie (ÚV SKJ). Autor knihy Andrija Čolak v dané době pracoval v aparátu

předsednictva jako poradce pro vztahy s médii (srbsky *savetnik za medije*). Protože měl za úkol formulovat souhrnná sdělení pro veřejnost z jednotlivých zasedání, byl na nich pravidelně přítomen. V jejich průběhu si dělal podrobné poznámky a následně každodenní deníkové zápisky, ze kterých své dílo sestavil. Autor uvádí, že první verzi knihy měl hotovou již bezprostředně po zániku SKJ v roce 1990 a od té doby ji pouze mírně rozšířil. Přestože Čolak žije v Bělehradě a píše srbsky, kniha vyšla nejprve ve slovinském překladu v Lublani (v roce 2015 pod názvem *Razpad Jugoslavije*). V předmluvě ke slovinskému vydání Boris Mužević, slovinský člen předsednictva z konce 80. let a tedy přímý účastník pojednávání událostí, potvrdil autenticitu informací z Čolakova svědectví. Muževićova verifikace je cenná i z toho důvodu, že on sám v Čolakově líčení mnohdy vystupuje jako jeden z poměrně aktivních přispěvatelů ke sporům a hádkám, které ve svém důsledku otráasaly celou Jugoslávii na konci její existence. V pojednáváním období jinak patřili mezi členy předsednictva kromě dlouholetých komunistických matadorů tehdy ještě poměrně noví politici včetně pozdějších členů představitelů nástupnických států a již tehdy klíčových postav Slobodana Miloševiče, Milana Kučana a Ivici Račana. Coby s občasným náhradníkem v předsednictvu během roku 1989 se v knize setkáváme i se sedmadvacetiletým Milem Đukanovićem, který všechny své současníky co do politické dlouhověkosti výrazně překonal a délkou své stále nekončící faktické vlády v Černé Hoře se pomalu začíná přibližovat k někdejšímu doživotnímu prezidentovi SFRJ Josipu Brozu Titovi.

Uvažování, činnost a míra soudržnosti vedení SKJ byla pro směřování země velmi důležitá. Stejně jako komunistické strany v ostatních zemích východní Evropy si také SKJ přivlastnil vedoucí úlohu v řízení státu, přičemž principy politického systému nepočítaly s žádnou možností výměny vládnoucí organizace. K té proto mohlo v podstatě dojít pouze revoluční změnou režimu, rezignací strany na své postavení nebo jejím rozpadem. Navzdory tomu, že jugoslávští komunisté postupně formulovali vlastní koncepci socialismu, mocensky se osamostatnili od sovětského bloku a také verbálně se okázale distancovali od sovětského systému, nedokázali navrhnout demokratičtější způsob vládnutí než vlastní mocenský monopol. Až do ledna 1990 tak jejich stranické vedení zůstalo de facto jedním z vrcholných státních orgánů. Na druhé straně SKJ nefungoval izolovaně od ostatního dění v zemi, jak lze snadno ilustrovat na mnoha příkladech jak z konce 80. let, tak i z dřívějších let. S ohledem na to se může jako příliš silné jevit Čolakovo hodnocení z předmluvy ke slovinskému vydání (které v novější srbské verzi již nenacházíme), že osud Jugoslávie „zcela závisel“ na tom, co se dělo ve straně a několik jeho dalších obdobných tezí.

S uvedeným Čolakovým pojetím SKJ jako v podstatě výlučného zdroje napětí v Jugoslávii je v souladu, že během samotného líčení průběhu zasedání vedení SKJ poměrně často chybí kontext ostatních událostí v zemi, které se v dané době komunistům zejména v některých částech SFRJ stále více vymykaly

kontrole. Někdy proto v knize zaniká, že například mezi dvěma zasedáními předsednictva v rozmezí několika dní došlo k zásadním zvratům v „terénu“, ať už v republikových institucích, ve vznikajících alternativních uskupeních nebo na pouličních shromážděních. Detailní chronologie těchto událostí by sice narušila spád vyprávění, ale mnohdy nevidíme ani stručné zmínky. Proto může čtenáři, který nemá v hlavě poměrně přesný obraz vývoje v Jugoslávii v dané době, pro lepší porozumění souvislostem v knize popisovaných konfliktů ve vedení SKJ vzniknout potřeba jejich nastudování předem. Zúžení tématu předešlého rozpadu Jugoslávie na krizi SKJ je implikováno již samotným názvem knihy v srbské i ve slovinštině – agónii vedení SKJ lze těžko považovat za dostatečnou reprezentaci agónie Jugoslávie jako takové. Název knihy nejen, že zkresluje, ale i poněkud banalizuje její obsah a staví ji na roveň velkého množství děl nejružnějšího charakteru i kvality, nějakým způsobem se dotýkajících zániku Jugoslávie. Čolakov kniha přitom vyniká svoji specifičností a exkluzivitou okolností svého vzniku. Možná, že Andrija Čolak se v jistém smyslu až přespříliš nechal ovlivnit společným trávením času se členy předsednictva ÚV SKJ mezi čtyřmi stěnami zasedacích sálů.

Předsednictvo ÚV SKJ bylo složeno ze zástupců všech jugoslávských republik i autonomních oblastí. Bylo utvořeno podle zásady kolektivního vedení státu, zaváděné ke konci života prezidenta Tita (zemřel v roce 1980), a reflektovalo silně decentralizovaný charakter jugoslávské federace v pozdějším období její existence. Přestože Čolak v předsednictvu pracoval již od roku 1985, začátek svého líčení situoval do února 1988. Důvody k této volbě přímo neuvádí. Zmiňuje však, že právě v této době se celková situace v zemi začala vyostřovat, což se promítlo jak do zvýšené frekvence schůzí předsednictva, tak i do jejich stále více bouřlivého průběhu. Může zamrzet, že Čolak nenabídl alespoň stručnou charakteristiku diskusí z předchozího období let 1985–1987. Čtenáři tak nepoodhaluje hloubku proměny, kterou situace ve vedení SKJ na přelomu roku 1987 a 1988 prošlo. Nehledě na to kniha nabízí velmi cenný vhled do jinak málo prozkoumaného způsobu fungování vládnoucí oligarchické struktury, byť až ve fázi jejího rozpadu.

O to barvitější je však vyprávění o zasedáních z let 1988–1990, které tvoří jádro knihy. Již na jeho začátku Čolak dává najevo, že navzdory svému nezpochybnitelnému důrazu na pravdivost a přesnost rozhodně nemá v úmyslu předložit čtenářům suchopárny výklad – namísto toho se rozhodl své dílo pojmut jako napínavý politický thriller. Autor nejprve uvádí čtenáře do scenerie, v níž se všechny popisované události odehrávaly, totiž prostory tehdejšího Paláce federace a budovy ÚV SKJ v Bělehradě. Po přehledu personálního složení předsednictva a jeho četným proměn v pojednávaném období začíná chronologicky uspořádané líčení průběhu jednotlivých zasedání, počínaje únorem 1988 a konče květnem 1990, kdy Čolak ukončil své angažmá v již zcela bezvýznamném předsednictvu, které se na konci své existence scházelo bez zástupců několika

republik. Členové předsednictva v těchto dvou letech nejvíce pozornosti věnovali postupně sporům mezi Slovinskem a Jugoslávskou lidovou armádou, „anti-byrokratické revoluci“ ve Vojvodině a také v Černé Hoře, snaze Srbska a jeho spojenců v SKJ o odvolání Stipe Šuvara z čela strany, změnám ústavy Slovinska, přípravě posledního sjezdu SKJ konaného v lednu 1990 a následným marným pokusům o vzkříšení strany. V průběhu celého období se velmi často objevují debaty o vyhocené situaci v Kosovu.

Čolak přibližuje průběh všech jednání s mistrovským literárním uměním. Vybírá ze svého pohledu nejzajímavější části diskusí, přičemž se zdaleka neomezuje jen na reprodukci jejich obsahu, nýbrž charakterizuje i rozpoložení řečníků, hlasitost a intonaci promluv, výrazy v obličejí a verbální i neverbální reakce ostatních přítomných. Velký prostor dává také postřehům z neformálních rozhovorů mezi členy předsednictva o přestávkách a přibližuje obsah některých vlastních debat s nimi. Dozvídáme se, že se na jednáních událo několik vyhocených situací na hranici fyzického incidentu, například když vzduchem letěla aktovka vržená jedním členem předsednictva na druhého. Svě místo v knize mají také případy tragikomických dohadů o jednotlivá slovní spojení ve výstupních dokumentech ze zasedání. Autor při vyprávění neustále mění rychlost plynutí času – někdy se události řítí jedna za druhou, jindy se čas zcela zastavuje ve chvílích, kdy členové předsednictva těžko hledají slova po některém z útočných vystoupení svých kolegů. V některých vzácných momentech potom čtenář může pocítit určité uvolnění, když se aktérům podařilo nalézt společnou řeč. To vše je dokresleno trefnými komentáři, často s notnou dávkou ironie. Díky takovému přístupu a svému talentu pro vystižení celkové atmosféry i detailů Čolak velmi poutavě přibližuje atmosféru stále více konfrontačních jednání vedení SKJ, ale i psychologické profily některých jeho tehdejších členů.

Autor si ve svém vyprávění ponechává kritický odstup od prakticky všech zúčastněných. Představitelé jeho domovského Srbska se sice aktivně účastnili téměř všech popisovaných konfrontací, ale v popisu událostí není nijak patrná eventuelní autorova náklonnost vůči jejich počínání, spíše naopak. Čolak prokazuje velmi vyvinutý cit pro jemné nuance ve vystoupeních zúčastněných funkcionářů a daří se mu vystihnout jejich aktuální úmysly i z drobných poznámek. Často velmi přesně komentuje citovaná vystoupení například hodnocením, zda se v dané chvíli jednalo o vyostřování či naopak snahu o mírnění konfliktu, a obvykle dává nepřímě najevo své sympatie ke druhému druhu vyjádření. To však neplatí absolutně, neboť značné množství smířlivých výroků autor správně připisuje rezignaci na hledání řešení silicích sporů. Jednoznačně negativní názor potom dává najevo ve vztahu ke konzervativně orientovaným funkcionářům, kteří bránili výsadní postavení SKJ a žádali tvrdý postup vůči opozici. Za ústřední Čolakovu tezi o jím prožitých událostech v předsednictvu ÚV SKJ pak lze považovat hodnocení, že k definitivnímu rozkolu došlo na počátku roku 1989 a od té doby se oba postupně krystalizující hlavní tábory ve vnitrostranickém konfliktu (Slo-

vinsko a později částečně i Chorvatsko vs. Srbsko a jeho spojenci) již věnovaly převážně dokazování, že za budoucí rozpad země jsou odpovědní ti druzí.

Kniha Andriji Čolaka představuje velmi hodnotný zdroj informací o posledních dvou letech fungování nejvyššího vedení jugoslávských komunistů. Jeho v podstatě nestranné svědectví o dramatických jednáních stranického předsednictva lze zařadit mezi velmi významná díla, které se druhé polovině 80. let v Jugoslávii věnují. Ve společnosti dalších, nepříliš četných memoárových děl z tohoto období (jejichž autory jsou Raif Dizdarević, Branko Mamula, Azem Vllasi nebo Marko Orlandić), přitom nepochybně vyniká. Přístup, který ve svém líčení Čolak zvolil, upozorňuje na význam neverbálních atributů promluv a vůbec jejich situačních okolností nad rámec pouhého obsahu textu. Historici obvykle nebývají přímými svědky tak zásadních událostí jako Andrija Čolak, ale někteří z nich mohou využít audiovizuálních záznamů. V takových případech se kniha *Agonija Jugoslavije* může hodit jako zdroj metodologické a stylistické inspirace. Čtenář této knihy si pak velmi pravděpodobně odnese nejen mnoho nového poznání o závěrečné fázi existence Svazu komunistů Jugoslávie (zejména pokud se nenechá svést pokušením zapomenout na dění vně bělehradských zasedacích sálů), ale i nevšední literární zážitek.

Michal Janíčko

OBSAH

STUDIE

Marie L. NEUDORFLOVÁ

Masarykův přínos ke znalosti národní historie jako konstitutivní hodnoty pro rozvoj demokracie 1

Jaromír SOBOTKA

Metodologie analýzy politického mýtu na příkladu Karla Marxe v sociálně demokratickém prostředí 27

Anna JONÁKOVÁ

Působení mladočeského poslance Ervína Špindlera na říšské radě v letech 1890–1901 45

Marek ŠMÍD

Vatikán a revoluce v Rusku v letech 1917–1918 75

Petr PROKŠ

Počátky zahraniční politiky samostatného Československa v letech 1918–1919 93

Vojtěch KESSLER

Češi a Němci v roce jedna. Úvahy nad postoji a možnostmi Němců v českých zemích mezi 28. říjnem 1918 a 4. březnem 1919 143

David MAJTENYI

Ladislav Holdoš: interbrigadista ze Španělska jako „buržoazní nacionalista“ v procesu s Gustávem Husákem 165

Zdeněk DOSKOČIL

Ladislav Novomeský v osidlech Státní bezpečnosti (1951–1954) 209

MATERIÁLY

Jan ZUMR

Organizační struktura exekutivního a kontrarozvědného oddělení pražského Gestapa 251

KRONIKA

PhDr. Jan Gebhart, DSc. (5. února 1945 – 29. června 2018) 291

RECENZE

Jan SVOBODA, *Masarykův realismus a filosofie pozitivismu*,
Praha, Filosofia 2017, 319 s. ISBN 978-80-7007-484-8
(Marie L. Neudorfllová) 303

Martin JINDRA, *Sáhnout si do ran tohoto světa.
Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské)
v letech 1938–1945*, Praha ÚSTR – CČSH, 2017, 704 s.
ISBN 978-80-87912-80-5, ÚSTR; 978-80-7000-141-7, CČSH.
(Vojtěch Vlček) 307

Karel KAPLAN, *Únor 1948. Komentované dokumenty*,
Praha, EPOCH 2018, 464 s. ISBN 978-80-7557-116-8
(Martin Dolejský) 310

Andrija ČOLAK, *Agonija Jugoslavije*, Beograd, Laguna 2017, 549 s.
ISBN 978-86-521-2486-2
(Michal Janíčko) 311

INHALT

STUDIEN

Marie L. NEUDORFLOVÁ

*Masaryks Beitrag zur Kenntnis der nationalen Geschichte als konstitutiver
Wer für die Entwicklung der Demokratie* 1

Jaromír SOBOTKA

*Die Methodologie der politischen Mythosanalyse am Beispiel
von Karl Marx in einem sozialdemokratischen Umfeld* 27

Anna JONÁKOVÁ

*Die Arbeit des jungtschechischen Mitglieds Ervin Špindler
im Reichsrat in den Jahren 1890–1901* 45

Marek ŠMÍD

Der Vatikan und die Revolution in Russland in Jahren 1917–1918 73

Petr PROKŠ

*Die Anfänge der Außenpolitik der unabhängigen Tschechoslowakei
in Jahren 1918–1919* 93

Vojtěch KESSLER

*Tschechen und Deutsche im Jahr Eins. Überlegungen
zu den Einstellungen und Möglichkeiten der Deutschen in den Bömischen
Ländern zwischen dem 28. Oktober 1918 und dem 4. März 1919* 143

David MAJTENYI

*Ladislav Holdoš: Interbrigadier aus Spanien
als „bürgerlicher Nationalist“ im Prozess mit Gustáv Husák* 165

Zdeněk DOSKOČIL

Ladislav Novomeský in der Falle der Staatssicherheit (1951–1954) 209

MATERIALEN

Jan ZUMR

*Die organisatorische Struktur der Exekutiv- und der Abwehrabteilung
des Gestapo-Büros in Prag* 251

CHRONIK

PhDr. Jan Gebhart, DSc. (5. Februar 1945 – 29. Juni 2018) 291

REZENSIONEN

Jan SVOBODA, *Masarykův realismus a filosofie pozitivismu*,
Praha, Filosofia 2017, 319 s. ISBN 978-80-7007-484-8
(Marie L. Neudorfllová) 303

Martin JINDRA, *Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence
Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*,
Praha ÚSTR – ČČSH, 2017, 704 s. ISBN 978-80-87912-80-5,
ÚSTR; 978-80-7000-141-7, ČČSH.
(Vojtěch Vlček) 307

Karel KAPLAN, *Únor 1948. Komentované dokumenty*,
Praha, Epoque 2018, 464 s. ISBN 978-80-7557-116-8
(Martin Dolejský) 310

Andrija ČOLAK, *Agonija Jugoslavije*, Beograd, Laguna 2017, 549 s.
ISBN 978-86-521-2486-2
(Michal Janíčko) 311

CONTENT

STUDIES

Marie L. NEUDORFLOVÁ

Masaryk's contribution to knowledge of national history as a constituent value for the progress of democracy 1

Jaromír SOBOTKA

Methodology for analysing political myth using the example of Karl Marx within a social democratic context 27

Anna JONÁKOVÁ

Young Czech Deputy Ervín Špindler at the Austrian Imperial Council in 1890–1901 45

Marek ŠMÍD

The Vatican and the Revolution in Russia at years 1917–1918 73

Petr PROKŠ

The Beginnings of the Foreign Policy of independent Czechoslovakia in years 1918–1919 93

Vojtěch KESSLER

Czechs and Germans in Year One. Reflections on the Attitudes and Possibilities of the Germans in the Czech lands between 28 October 1918 and 4 March 1919 143

David MAJTENYI

Ladislav Holdoš: Inter-brigadier from Spain as a „bourgeois nationalist“ in the process with Gustáv Husák 165

Zdeněk DOSKOČIL

Ladislav Novomeský in the Snares of the Secret State Police (1951–1954) 209

MATERIALS

Jan ZUMR

The organisational Structure of the executive and counterintelligence Division of the Gestapo in Prague 251

CHRONICLES

PhDr. Jan Gebhart, DSc. (5 February 1945 – 29 June 2018) 291

REVIEWS

Jan SVOBODA, *Masarykův realismus a filosofie pozitivismu*,
Praha, Filosofia 2017, 319 s. ISBN 978-80-7007-484-8
(Marie L. Neudorfllová) 303

Martin JINDRA, *Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence
Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*,
Praha ÚSTR – ČČSH, 2017, 704 s. ISBN 978-80-87912-80-5,
ÚSTR; 978-80-7000-141-7, ČČSH.
(Vojtěch Vlček) 307

Karel KAPLAN, *Únor 1948. Komentované dokumenty*,
Praha, Epoque 2018, 464 s. ISBN 978-80-7557-116-8
(Martin Dolejský) 310

Andrija ČOLAK, *Agonija Jugoslavije*, Beograd, Laguna 2017, 549 s.
ISBN 978-86-521-2486-2
(Michal Janíčko) 311

Autoři

Doc. PhDr. Marie L. Neudorfllová, CSc.
Praha, Česká republika

Mgr. Jaromír Sobotka
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Brno, Česká republika

Mgr. Anna Jonáková
Všeodborový archiv ČMKOS
Praha, Česká republika

Doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

PhDr. Petr Prokš, CSc.
Historický ústav Akademie věd, v.v.i.
Praha, Česká republika

Mgr. Vojtěch Kessler, Ph.D.
Historický ústav Akademie věd, v.v.i.
Praha, Česká republika

Mgr. David Majtenyi
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D.
Historický ústav Akademie věd, v.v.i.
Praha, Česká republika

Mgr. Jan Zumr, Ph.D.
Ústav pro studium totalitních režimů
Praha, Česká republika

